

ଅନ୍ତର୍ଗତ ରାଜ୍ୟ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସୁରକ୍ଷା

କବି

କବି

ୱ ଡାର୍ଶନଙ୍କର ବନ୍ଦୋପାଧ୍ୟାୟ

ଅନୁବାଦକ

ଡକ୍ଟର ଚଉଧୁରୀ ହେମକାନ୍ତ ମିଶ୍ର

ନ୍ୟାସନାଲ୍ ବୁକ୍ ଟ୍ରଷ୍ଟ, ଇଣ୍ଡିଆ
ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀ

First Edition 1972 (Saka 1894)

Second Edition 1983 (Saka 1905)

© ଗୌର ଦେବ, ବାଣୀ ଦେବ,
ଗଙ୍ଗା ଦେବ ଓ କାଶୀ ଦେବ

Rs. 10.00

Original Title : KAVI (Bengali)

Translation : KAVI (Oriya)

Published by Director, National Book Trust, India, A-5 Green
Park, New Delhi 110016 and printed at Jupiter Offset Press,
B-10/3, Jhilmil Industrial Area, Shahdara, Delhi 110032

ଭୂମିକା

ତାରାଶଙ୍କର ବନ୍ଦୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ‘କବି’ ଉପନ୍ୟାସଟି ପ୍ରଥମ ଥର ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ସମୟକୁ ମୋ ବୟସ ସାତବର୍ଷ । ୧୯୪୧ ମସିହା । ଲେଖକଙ୍କ ବୟସ ସେତେବେଳକୁ ଘୁଲିଣି ଭେଙ୍ଗିଯାଇନାହିଁ । ସାବାଳକ ହୋଇଯିବାର କିଛି ପୂର୍ବରୁ ଆମେସବୁ ଯେବେ ଗଳ୍ପ ଉପନ୍ୟାସ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କରୁଛୁ, ତାରାଶଙ୍କର ସେତେବେଳକୁ ଖ୍ୟାତିର ମଧ୍ୟାକାଶରେ ଏବଂ ‘କବି’ ଉପନ୍ୟାସଟି ସେତେବେଳେ ସୁଦ୍ଧା ସମପରିମାଣରେ ଜନପ୍ରିୟ । ଅର୍ଥାତ୍ ତାରାଶଙ୍କରଙ୍କ ସାଥରେ ଆମର ସ୍ୱରୂପେ କି ବେଶୀ ବ୍ୟବଧାନ ହୋଇଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଆମେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-ରସରେ ଗଭୀରଭାବେ ଆସ୍ମୁତ ହୋଇଛୁ । ତାଙ୍କର ବିରାଟ ସୃଜନାତ୍ମକତା ଓ ସୃଷ୍ଟି ମାନବଚରଣବୋଧ ସବୁବେଳେ ହିଁ ଆମ ମନରେ ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ବିସ୍ମୟ ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି ।

ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ‘କବି’ ଉପନ୍ୟାସଟିର ଖ୍ୟାତି ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଅମ୍ଳାନ । ଆଇରିସ୍ କବି ଇସ୍ମେଟ୍‌ସଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଏ, ଚିରଶି ବର୍ଷଧରି ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ସମସାମୟିକ ଲେଖକ—ତାରାଶଙ୍କରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ବାକ୍ୟଟି ଅବଲ୍ଲୀକ୍ଷିତ ମେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁବର୍ଷରେ ପ୍ରକାଶିତ ଏହି ଉପନ୍ୟାସଟିକୁ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବେଶ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କୁହାଯାଇପାରେ । ସାହିତ୍ୟର ଯେଉଁ ନୂଆ ଧାରାଟି କେତେ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ହିଁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ରୂପ ପରିସ୍ପୃଷ୍ଟ ହୋଇଉଠିଥିଲା । ଏ ବିଷୟରେ କିଛି ଆଲୋଚନା କରିବା ଆଗରୁ ଏହାର ପଟ୍ଟଭୂମି ବିଷୟରେ ସଂକ୍ଷେପରେ କିଛି କହିବା ଦରକାର ।

ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭଠାରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାସମରଯାକେ ବିସ୍ତୃତ ସମୟ ଭିତରେ ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଗ୍ରାମୀଣ ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ଏବଂ କିଛି ସମୟଲାଗି ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ କେତେଟା ପଡ଼ିଥିଲା, ସେଇଟା ଆମର ଉପସ୍ଥିତ ଆଲୋଚନାର ବିଷୟ ନୁହେଁ । ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟର ସେ ଜୀବନସବୁ ହୋଇଥିଲେ, ଏ ବିଷୟରେ ଦ୍ୱିମତ ନାହିଁ ।

ଏପରି ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ଲେଖକ ପ୍ରକୃତରେ ଦୁର୍ଲଭ । ଆମେ ସମସ୍ତେ କୌଣସି ସମୟରେ ରସାନ୍ତ ନାଥଙ୍କୁ ଅପସନ୍ନ କରିଅଛୁ, ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ବିରୋଧତା କରିଛୁ ନାନା କାରଣରୁ; କିନ୍ତୁ ଦୃଢ଼ସ୍ୱର ଗଭୀରତମ ପ୍ରଦେଶରେ ଯେଉଁଠାରେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ସତ୍ୟବାଦୀ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ, ସେଠାରେ ରସାନ୍ତ ନାଥଙ୍କର ବିରାଟ ପ୍ରତିଭାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିପାରନାହିଁ—ଏ କଥା ଯେ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବ ସେ ସ୍ୱାଭାବିକ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ—ସେ ଲେଖକ ନୁହେଁ ।

ରସାନ୍ତ ନାଥ କବିତା, ଉପନ୍ୟାସ, ଗଳ୍ପ, ଗୀତ ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ—ସବୁଦିଗରୁ ବିରାଟ । ତାଙ୍କ ଜୀବନକାଳରେ ଆହୁରି କେତେ ଲୋକ କବିତା ଲେଖିଛନ୍ତି, ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିଛନ୍ତି, କବିତା, ଗଳ୍ପ ଓ ଗୀତ ରଚନା କରିଛନ୍ତି—କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଆଜି ସମସ୍ତେ ପ୍ରାୟ ବିସ୍ମୃତ କିମ୍ବା ସ୍କୁଲ-କଲେଜର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ବନ୍ଦୀ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ କେବଳ ମାତ୍ର କବିତାରେ କାଜୀ ନଜରୁଲ୍ ଇସଲାମ ଓ ଉପନ୍ୟାସରେ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କୁ ପାଠକମାନେ ଅଦ୍ୟାପି ଭୁଲିନାହାନ୍ତି ।

ଉପନ୍ୟାସ—କଥା ହିଁ ଧରାଯାଉ । ଉପନ୍ୟାସର ସଞ୍ଜା ମାନ ରସାନ୍ତ ନାଥଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପନ୍ୟାସ ଖାଣ୍ଟି ଉପନ୍ୟାସ ହୋଇଛି କି ନା, ସେ ବିଷୟରେ ଅନେକ ବିବାଦ ରହିଛି । ଖାଣ୍ଟି ଉପନ୍ୟାସ ହୁଅନ୍ତୁ ନହୁଅନ୍ତୁ, ସେଗୁଡ଼ିକର ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟ ଅସାଧାରଣ । ସ୍ୱଳ୍ପ ଦୃଢ଼ସ୍ୱର-ବିଶ୍ଳେଷଣ, ଚରିତ୍ରର ସଜୀବତା ଓ ଭାଷା ବ୍ୟବହାରରେ ସେହି ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକ ଅତୁଳନୀୟ । ତା ଛଡ଼ା, ଉପନ୍ୟାସର ସଞ୍ଜା ତ ଆଉ ପାହାଡ଼-ପର୍ବତ ପରି ଅକ୍ଷୟ ଅଚଳ ନୁହେଁ । ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ ରସାନ୍ତ ନାଥଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ଓ ନାଟକଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଶିକ୍ଷିତ ବଙ୍ଗାଳୀର ରୁଚିକୁ ପରମର୍ଜିତ କରିଛନ୍ତି । ତଥାପି, ରସାନ୍ତ ନାଥଙ୍କର ଜୀବନକାଳରେ ହିଁ ଉପନ୍ୟାସକବ୍ଧରେ ଅନେକ ବେଶୀ ଜନପ୍ରିୟ ହୋଇଥିଲେ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର । ବିଦଗ୍ଧ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ପୂର୍ବପୁର ସ୍ୱୀକୃତି କେବେ ପାଇନାହାନ୍ତି; ତେବେ ପାଠକସମାଜ ତାଙ୍କୁ ବିପୁଳଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା । ରସାନ୍ତ ନାଥଙ୍କ ପରି ଗଭୀର ଉପଲବ୍ଧ ଏବଂ ଭାଷା ବ୍ୟବହାରର ଉନ୍ନତ ରୁଚି ବା ସୌପ୍ତିକିକେସନ୍ ଶରତଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସହଜ ସରଳ ଆବେଗମୟ କାହାଣୀଦ୍ୱାରା ସେ ପାଠକଚିତ୍ତ ଜୟ କରିଥିଲେ ।

ଗଳ୍ପକାରତ୍ତ୍ୱରେ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ କିଛି କମ୍ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ନ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ କୌଣସି ଅଲଗା ଧାର ସୃଷ୍ଟି କରିପାରନାହାନ୍ତି । ଶରତଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅନୁସରଣକାରୀ ଲେଖକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ନଗଣ୍ୟ । ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟର ମୂଳ ଧାର ରସାନ୍ତ ନାଥଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ହିଁ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲା ।

୧୯୨୪-୨୫ ମସିହାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ରସାନ୍ତ-ବିଦ୍ରୋହ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀନ ଚରଣ ଲେଖକମାନେ ପ୍ରକାଶ୍ୟଭାବେ ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କୁ ଅସ୍ଥିକାର କରି ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରିବାକଥା ଘୋଷଣା କଲେ—କବିତାରେ ଯେମିତି, ଗଳ୍ପ-ଉପନ୍ୟାସରେ ବି ସେଇମିତି । ଏହି ଚରଣ ଲେଖକମାନେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ସୁପରିଚିତ; ଅନେକେ ପୁଣି ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଏମ୍. ଏ. । ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କ ରଚନାରେ ଯେଉଁସବୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ନାହିଁ; ଯଥା—ବସ୍ତି, ଇଲକା, କୋଇଲାଖଣି, ବଣୁଆ ଆଦିବାସୀ ଇତ୍ୟାଦି—ସେଇସବୁ ନେଇ ରଚନା ପ୍ରକାଶର ଭିତ୍ତି ଦେଖାଦେଲା । ତଥାକଥିତ ଅଶ୍ରୀଳତା ବା ନାଗ ପୁରୁଷଙ୍କର ଦୈହିକ ମିଳନକଥା ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କ ରଚନାରେ ନାହିଁ ବୋଲି ତାକୁ ବି ରସାନ୍ତ ବିରୋଧୀମାନେ ଅବଲମ୍ବନ ଭାବରେ ଧରିଲେ । ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ସେତେବେଳେ ବେଶ୍ ଗୋଟାଏ ଉଦ୍‌ବିପନ୍ନ ଓ ଜାଗରଣର ସମୟ ଆସିଥିଲା ।

ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କର ଅନୁକରଣକାରୀ ବା ଉପଛାୟା ଜାତୀୟ ଲେଖକଙ୍କ ଭୁଲନାରେ ରସାନ୍ତ ବିରୋଧୀ ଲେଖକମାନେ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଅଧିକ ଆକର୍ଷଣୀୟ । କେବେ ଦୁଃଖର କଥା, ରସାନ୍ତ ବିରୋଧୀମାନେ ଯେମିତି କିଛି ଅମୂଲ୍ୟ-ମୂଲ୍ୟ ଫଳ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟକୁ ଉପହାର ଦେଇପାରିନାହାନ୍ତି । ଅଭିଜ୍ଞତାହୀନ ବିଷୟବସ୍ତୁ ନେଇ ନୂଆ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି-ମୋହରେ ସେମାନେ କୃତ୍ରିମ ରଚନା ହିଁ ବେଶୀ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । କବିତାଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୋଟିଏ ଅଲଗା ଧାରା ସୃଷ୍ଟି ହେଲେହେଁ, ଉପନ୍ୟାସଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟର୍ଥ, କୁହାଯାଇପାରେ । ଯେଉଁ ଦିନିକି ଲେଖକ ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ପ୍ରଧାନ ଉପନ୍ୟାସିକ ହୁଏବରେ ସ୍ୱୀକୃତି, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ଯେଲେ ଏହି ରସାନ୍ତ ବିରୋଧୀ ଗୋଷ୍ଠୀଭୁକ୍ତ ନଥିଲେ । ସେମାନେ ନିଜସ୍ୱ ଅଭିଜ୍ଞତାର ଭିତ୍ତିରେ, ନିଜସ୍ୱ ଭାଷାରେ, ଉପନ୍ୟାସ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାହାରି ହେତୁରୁ ଦିଆରି ହୋଇଛି ଅଲଗା ଗୋଟିଏ ସାହିତ୍ୟରୂପ । ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କର ବିରୋଧତା କରିବା ଘେନି ଏମାନେ ମୁଣ୍ଡ ଖୋଲାଇ ନାହାନ୍ତି । ଏହି ଦିନିକି ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟର “ତିନି ବାନ୍ତୁର୍ଜ୍ୟ” ବା “ଆଁ ଶେଟ୍ ବ୍ୟାନାଜିସ୍” ନାମରେ ପରିଚିତ—ବିଭୂତିଭୂଷଣ, ମାଣିକ ଓ ତାରାଶଙ୍କର । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ତାରାଶଙ୍କର ବଢ଼ୋପାଧ୍ୟାୟ ହିଁ ଅନ୍ତରରତ ସୃଜନଶୀଳ ଥିଲେ ।

ସେହି ହୁଏବରେ, ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁବର୍ଷରେ ପ୍ରକାଶିତ ‘କବି’ ଉପନ୍ୟାସ ଆଧୁନିକ କାଳର ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ ଚିହ୍ନ କୁହାଯାଇପାରେ । ପ୍ରଥମେ ଏହି ଉପନ୍ୟାସଟି ଯେବେ ପଢ଼ିଲି, ସେହି ଅଭିଜ୍ଞତା ମୋର ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ମନେ ଅଛି । କେବଳ ମନେହେଉଥାଏ ସରିଯିବ କି ଆଉ, ହଠାତ୍ ବନ୍ଦ ହୋଇଯିବ କି ଆଉ !

ଶେଷ କରିଯାଉ କେତେବେଳେଯାକେ ଚୁପ୍ ଚୁପ୍ ବସିରହିଥିଲି, ଆଖିରୁ ଲୁହ ବ ଗଡ଼ାଇଥିଲି—କୈଶୋର ବୟସରେ ଗୁଡ଼ରେ ଏହିରକମର ପବନ ଆଖିଲୁହ ଜମା-ଥାଏ । ଆହା, ସେହି ମୁଗ୍ଧତାବୋଧ ଆଉ ହୁଏତ ଫେରିଆସିବ ନାହିଁ । ବହୁଟି ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ଗୁଡ଼ଭିତରେ ସଦାବେଳେ ଗୋଟିଏ କୋହ ଅନୁଭବ କରିଥିଲି—ରକମେ ନିଃସଙ୍ଗତାର କୋହ—ଅଭିଜ୍ଞ ପାଠକ ମାତ୍ରେ ଜାଣନ୍ତି । ମହତ୍ତ୍ୱ ସାହିତ୍ୟ ପାଠକର ଏହି ଧରଣର କୋହର ସ୍ୱାଦ ପାଇବା ପାଇଁ ଆମେ ବାରମ୍ବାର ଲୋଚୁଥ ହୋଇଥାଉଁ ।

ତାରୁଣ୍ୟରଙ୍ଗର ପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକ ତଟକା ସତେଜ ପବନ ପରି ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ରବୀନ୍ଦ୍ର ବିରୋଧୀମାନଙ୍କ ଗୁପ୍ତାର କଟର-କଟର ଓ ନକଲି ଆଧୁନିକତାର ଦୌରାସ୍ୟରେ ପାଠକମାନେ ଯେତେବେଳେ ଜ୍ଞାନ, ସେତେବେଳେ ତାରୁଣ୍ୟର ପରିବେଷଣ କଲେ ଖାଣ୍ଟି ରକ୍ତମାଂସର ମଣିଷ, ସାହାଙ୍କର ସୁଦୃଢ଼ ଆମର ପରିଚିତ—ଏକ ଦେଶର ମାଟି-ପାଣି-ପବନରେ ବଢ଼ିଥିବାର ନିର୍ଭୁଲ ଚିହ୍ନ ତାଙ୍କ ଦେହରେ । ଏହିସବୁ ମଣିଷ ଦୁଃଖ ଦାରଦ୍ର୍ୟ ଲଞ୍ଜିନରେ ନିର୍ଯ୍ୟାତ ହୋଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେସବୁ ଡେଇଁ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ତରରେ ପହଞ୍ଚିବାର ଚେଷ୍ଟା ବ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଲେଖକ । ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସରେ ଗଳ୍ପର ଆକର୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ଅସାଧାରଣ । ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥ ତାରୁଣ୍ୟରଙ୍ଗ କହିଥିଲେ—ତମେ ଯେ ଗଳ୍ପ ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ନିଲେଖିବାର ବାହାନା କରନା, ଏଇଟା ମତେ ଖୁବ୍ ଭଲ ଲାଗେ ।

ବଙ୍ଗଳା ଦେଶର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଅଞ୍ଚଳର ମଣିଷ ହିଁ ତାରୁଣ୍ୟରଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟରେ ବେଶୀ ସ୍ଥାନ ପାଇଛୁ । ଅନେକେ କହନ୍ତି, ଶୈଶବ ଓ କୈଶୋରର ଅଭିଜ୍ଞତା ଭିତରୁହିଁ ଲେଖକ ତାଙ୍କର ସାର୍ବଜନିକ ରଚନାର ମାଲମସଲ ପାଇଛନ୍ତି । ତାରୁଣ୍ୟର ସ୍ୱୟଂ ବି ଜଣେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜମିଦାରବଂଶର ସନ୍ତାନ, ଜୀବନର ବେଶ୍ କିଛି ସମୟ କଟେଇଛନ୍ତି ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ । କ୍ଷୟିଷ୍ଠ ଜମିଦାର-ପରିବାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ବାସ୍ତବ ଅଭିଜ୍ଞତା ରହିଛି । ପୁଣି, ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ଓ ସମାଜସେବା କର୍ମରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିବା-ଫଳରେ ସମାଜର ନିମ୍ନସ୍ତରର ମଣିଷ ସାଙ୍ଗରେ ବି ସେ ଗଭୀରଭାବେ ମିଶିଛନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟକୁ ହିଁ ଜୀବନା ହସାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ସେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ କଲିକତାରେ ଆସି ବସା ବାନ୍ଧିଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ସହବାକୁ ପଡ଼ିଛି କଠୋରତମ ଦାରଦ୍ର୍ୟ । ଏହିସବୁ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ସେ କାମରେ ଲଗାଇଛନ୍ତି ପୂର୍ବପୂର୍ବ ଭାବେ । ଜୀବନକୁ ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଦେଖିବାର ଦୁର୍ଲଭ କ୍ଷମତା ବି ସେ ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି । ପୁଣି ସ୍ଥାନ-କାଳର ଗଣ୍ଡ ଲଞ୍ଘନ କରି ନିଜର ସୃଷ୍ଟି ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ବାସ୍ତବ ରଖି ପୁରା ସାବଜମାନ କରିପାରିଛନ୍ତି । ତେବେ, ସମାଜସେବା ଓ ଜେଲ୍ ଖଟିବାର

ଅଭିଜ୍ଞତା ହେତୁରୁ ହିଁ ହୁଏତ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ କେତେବେଳେ କେମିତି ଆଦର୍ଶବାଦଟା ଟିକିଏ ଚଢ଼ା-ସୁରରେ ବାଜୁଛି ।

‘କବି’ ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ ଏହି ରକ୍ଷଣଶୀଳ ସମାଜର ଅତି ନିମ୍ନସ୍ତରର ମଣିଷ । ଆମେ ଯାହାଙ୍କୁ କହୁଁ ‘ଡମ୍’ । ସହରରେ ‘ଡମ୍’ କହିଲେ ମଢ଼ା ପୋଡ଼ିବା ଲୋକ ବୁଝାଏ । କିନ୍ତୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ‘ଡମ୍ ଜାତି’ କହିଲେ ବୁଝାଏ ରକମେ ଦୁର୍ଦ୍ଦର୍ଶ ମଣିଷଙ୍କୁ, ଯେଉଁମାନେ କେବେ ଜମିଦାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଲୁଠିଆଳି ବା ପାଇକ ବରକନ୍ଦାଜ ହିସାବରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ—ପରେ ସେମାନେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଡକ୍ଟରକୁ ପେଶା କରିନେଇଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବଶ୍ୟ ସେମାନେ ଶ୍ରମିକଶ୍ରେଣୀ । ଏହିପରି ବଂଶର ପୁଅ ନିତାଇ ଜଣେ କବି । ନିତାଇର ମାମୁ ଜଣେ କୃଷୀଜ୍ଞ ଡକ୍ଟର । ନିତାଇର ବି ଡକ୍ଟରରେ ଯୋଗଦେବାର କଥା—କିନ୍ତୁ ପିଲାଦିନୁ ସେ ଭବପ୍ରବଣ ଓ ସତୋଟ । ଡକ୍ଟରରେ ନକରି ନିତାଇ କବିତା ଓ ଗୀତ ଲେଖେ । ଉପନ୍ୟାସର ଆରମ୍ଭରୁ ହିଁ ବୁଝାଯାଏ, ଏହି ଲେଖକ ମଣିଷକୁ ଗୋଟିଏ ସ୍ତରରୁ ଉଚ୍ଚତର ସ୍ତରକୁ ଘେନିଯିବାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଏହାହିଁ ସ୍ୱପ୍ନ ଜୀବନଧର୍ମ, ସତ୍ୟତାର ଆଦର୍ଶ ।

ଏହି ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ-ଚରିତ୍ରଟି ମଧ୍ୟ ସେ ବାସ୍ତବ ଜୀବନରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ତାରାଶଙ୍କର ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତିକଥାରେ ଏ ବିଷୟରେ ବସ୍ତୁତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଗାଆଁର ରେଳ ଷ୍ଟେସନରେ ଏହିପରି ଜଣେ ଡମ୍ ଯୁବକ କୁଲି କାମ କରୁଥିଲେ । “ଜଳା ଆବଲୁୟ୍ ଭଲିଆ ରଙ୍ଗ, ଅଳ୍ପ ପଢ଼ିପାରେ, ଷ୍ଟେସନରେ କୁଲିଗିରି କରେ ଓ ରାସ୍ତାଘାଟରେ ମନକୁ ମନ କବି ଗୀତ ଗାଇବୁଲେ । ଦିନେ ସତ୍ତାଶକୁ ଦେଖିଲି, ଗୋଟାଏ ନିର୍ଜନ ଆମ୍ବୁଡୋଟାରେ ଆମ୍ବୁଗଛଗୁଡ଼ିକୁ ଶ୍ରୋତା କରିନେଇ ଗୋଟିଏ ହାତ କାନରେ ଦେଇ ଆଉ ହାତଟି ହଲାଇ ହଲାଇ ସାମାନ୍ୟ ନଇଁପଡ଼ି କବିଗୀତ ବୋଲିଯାଉଛୁ । ଏହି ଚରିତ୍ରଟି ନେଇ ଆରମ୍ଭ କଲି ।”

ଅବଶ୍ୟ, ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟ ଓ ସାହିତ୍ୟର ବାସ୍ତବତା ଭିତରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅନେକ । ବାସ୍ତବର ଚରିତ୍ରଟିରୁ ଉପାଦାନ ଓ ସେରଣା ନେଲେ ବି ଆମେ ଜାଣୁ, ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକଟି ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଗଢ଼ିଉଠିଛି ତାହାର ନିଜସ୍ୱ ନିୟମରେ । ବାସ୍ତବରେ ବିଲକୁଲ୍ ଏହି ରକମର ମଣିଷ ହୁଏ କି ହୁଏନା, ତାହା ଖୋଜି ବାହାର କରିବାର ବି ଦରକାର ନାହିଁ; ସେ ତାଙ୍କୁରୁ ତଳିପାଠାକେ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ । ବାସ୍ତବତା ଛଡ଼ା ବି ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋଟାଏ ଔଚିତ୍ୟବୋଧ ରହୁଥାଏ । ସେହି ବିଷୟରେ ଏ ଚରିତ୍ରଟି ଗୋଟିଏ ସାର୍ଥକ ସୃଷ୍ଟି । ବାସ୍ତବର ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ଖର୍ଷଣ ସୃଷ୍ଟି କ୍ଷମତା ଛଡ଼ା ଏହି ଔଚିତ୍ୟବୋଧ ଆସେ ନାହିଁ ।

‘କବି’ ପ୍ରଥମେ ପକାଣିକ ହୋଇଥିଲା ଗୋଟିଏ ଗଳ୍ପଭାବରେ । ସେତେବେଳେ ତହିଁରେ ଝୁମ୍ପର ଗୀତ ଦଳଟିର କଥା ହିଁ ନଥିଲା । ପରେ ଉପନ୍ୟାସରୁପ ଦେବାବେଳେ ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଂଶଟି ଆସିଥିଲା । ସେଥିରୁ ମଝିରେ ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ ଚିହ୍ନ ଥିଲେ ବି, ବସନ ପରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଗୋଟିଏ ନାରୀଚରିତ୍ର ଅମର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଉପହାର ପାଇଛି । ଏହି ନଗଦ ଚରଣଟି ବି ତାରାଶଙ୍କର ବାସ୍ତବରୁ ପ୍ରଭାଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଗାଁ ଶ୍ଵେତନ ପାଟରେ ଗୋଟିଏ ଝୁମ୍ପରଦଳ ଆସି ଆସ୍ଥାନା ଜମାଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ଭିତରେ ବସନ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଝିଅକୁ ନଇଜା ହୁଏ । ଏହିପରି ଅଶିଷ୍ଟତା କୁହାଯାଇଥିଲା ଅସହାୟ ମଣିଷଯାକ ଦଳର କାହାର ହଇଜା ହେଲେ ତାକୁ ଗୁଡ଼ି ପକାଇଯାଆନ୍ତି । ସମାଜସେବା କର୍ମରେ ନିୟୁତ ତାରାଶଙ୍କର ସେତେବେଳେ ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ କଲେଗର କଷ୍ଟେକ୍ଷନ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଚିକିତ୍ସା କରିବାକୁ ଆସି ସେ ବସନକୁ ଦେଖିଲେ । ପରେ ବି ସେ ଏହି ଗୀତଦଳ ପାଠକୁ ଆସି ଅଭିଜ୍ଞତା ସଞ୍ଚୟ କରିଛନ୍ତି ।

‘କବି’ ଉପନ୍ୟାସର ସବୁଠୁ ବଡ଼ ସମ୍ପଦ ହେଲା ତାର ଗୀତଗୁଡ଼ିକ । ଏହି ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ସବୁଠୁ କରାହୋଇନାହିଁ, ତାରାଶଙ୍କରଙ୍କର ନଜର ରଚନା । କବିତାବଳୀରେ ତାରାଶଙ୍କରଙ୍କର ବିଶେଷ ପରିଚୟ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏହିପ୍ରକାରର ସଂକୀର୍ତ୍ତ ରଚନାରେ ସେ ଅଦ୍ଵିତୀୟ । ‘କବି’ର ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ଏହାର ଚରଣ ଓ କାହାଣୀ ସଙ୍ଗେ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀଭାବେ ମିଶିରହିଛି । ଆନୁଗତ୍ୟ ପେରଣା ନହେଲେ ଏପରି ଗୀତ ଲେଖିହୁଏନା । ସ୍ଵା, ଉକଥାକୁ ଜଣାଯାଏ, ଏହି ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ରଚନାର ଇତିହାସ । ଘରେ ତାରାଶଙ୍କରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଗୁରୁତର-ଭାବେ ଅସୁସ୍ଥ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ କୋଡ଼ରେ ସୁଟକେଣ ରଖି ତାଉପରେ କାଗଜ ଥୋଇ ସେ ଗୀତ ଲେଖିଗୁଲୁଚନ୍ତି । ଅରେ ଅରେ ମନୋଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି ବୁରୁଣା ସ୍ତ୍ରୀ-ଆଡ଼େ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ଧାଡ଼ି ଲେଖି ଶୁଣାଇଥାଉଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ସେତେବେଳକାର ପଡ଼ୋଶୀ, ବ୍ୟାଧି ଶିଳ୍ପୀ ଯାମିନୀ ରାୟଙ୍କୁ; ପୁଣି ଫେରିଆସି ପର ଲୁଇଜିଟିରେ ଖୋଜି ବସୁଛନ୍ତି ହୌସିୟ ବନ୍ଦନାର ଭାଷା । ଏହାର ନାମ ପ୍ରେରଣା । ଅନୁବାଦ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ରସ କେତେ ମିଳିବ କେଜାଣି, କାହିଁକିନା ଭଙ୍ଗାଭଙ୍ଗା ଆଞ୍ଚଳିକ କଥାଭାଷା ବ୍ୟବହାରରେଇ ତାର ବେଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଛି ।

ପାଠକେ, ଏଥର ‘କବି’ ପରି ଗୋଟିଏ ବିଶୁଦ୍ଧ ଆବେଗର ଉପନ୍ୟାସ ପଢ଼ିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅନ୍ତୁ । ଭଲପାଇବା ଓ ଦୁଃଖର କଥା ଏଥିରେ ଖୁବ୍ ନିବିଡ଼ଭାବେ କୁହାଯାଇଛି । ତା ଆଗରୁ ଭୂମିକାରେ ଅଧିକ ବାଗାଡ଼ମ୍ବର ହୁଏତ ଅବାନ୍ତର ମନେହେବ ।

ଏକ

ଖାଲି ଶୁଦ୍ଧମତ ଗୋଟାଏ ବିସ୍ମୟକର ଘଟଣା ନୁହେଁ, ପୁରୁଷର ଗୋଟାଏ ସଂଘଟନ ।
ଚୋର-ତଳେଇତ ବଂଶର ପୁଅ ହଠାତ୍ ହୋଇଗଲା ଜଣେ କବି ।

ଏମିତିକା ନଜର ଅବଶ୍ୟ ରହିବ—ରାକ୍ଷସକୁଳରେ ପ୍ରହ୍ଲାଦ; କିନ୍ତୁ ସେ ହେଲା
ଭଗବତ୍‌ଲୀଳାର ଅଙ୍ଗ—ସିଏ ମୂକକୁ କରନ୍ତି ବାବୁଲି, ଯାହାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ପଞ୍ଜୁ
ଗିରି ଲଂଘନ କରିପାରେ; ସେହି ପରମାନନ୍ଦ ମାଧବଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ଯାଇ ରାକ୍ଷସକୁଳରେ
ପ୍ରହ୍ଲାଦର ଜନ୍ମ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥିଲା । ରାମାୟଣର କବି ବାଲାଙ୍କ ତଳେଇତ ଥିଲେ
ଠିକ୍, ତେବେ ସେ ଥିଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣସନ୍ତାନ । ସେ ବି ଭଗବତ୍‌ଲୀଳା । କିନ୍ତୁ କୁର୍ବ୍ୟାତ
ଅପରାଧପ୍ରବଣ ତମବଂଶଜାତ ସନ୍ତାନର କବିରୂପେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶକୁ ଭଗବତ୍‌ଲୀଳା
କୁହାଯାଇପାରେ କି ନା, ସେ ସମ୍ଭବରେ କୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନଜର ନାହିଁ । କହବାକୁ
ଗଲେ ଗୁଡ଼ି ଅବୁଝୁ । ସୁତରାଂ ଏକଟାକୁ ଲୋକମାନେ ଗୋଟିଏ ବିସ୍ମୟ ଭାବରେ ହିଁ
ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ ଏବଂ ବିସ୍ମୟିତ ବି ହେଲେ ।

ଗ୍ରାମର ଭଦ୍ରଲୋକମାନେ ଠିକ୍ କହୁଲେ—ଏ ଗୋଟାଏ ବିସ୍ମୟ ! ଶୁଦ୍ଧମତ !

ଅଶିଷ୍ଟ ହରିଜନମାନେ କହୁଲେ—ନିତାଇଚରଣ ମାତ୍ର କରିଦେଲା ରେ ବାବା !

ଯେଉଁ ବଂଶରେ ନିତାଇଚରଣର ଜନ୍ମ, ସେ ବଂଶଟି ହିନ୍ଦୁ ସମାଜର ପ୍ରାୟ ପତିତତମ
ସ୍ତରର ଅନ୍ତର୍ଗତ ତମବଂଶ । ତେବେ ସହର ଅଞ୍ଚଳରେ ତମ କହୁଲେ ଠିକ୍ ଯେଉଁ ସ୍ତରକୁ
ବୁଝାଏ, ଏମାନେ ସେ ସ୍ତରର ନୁହନ୍ତି । ଏ ତମମାନେ ବଂଶଲୀର ବିଖ୍ୟାତ ଲଠିଆଳ
—ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ହିଁ ବାହୁବଳ ସକାଶେ ଏମାନେ ଇତିହାସବିଖ୍ୟାତ । ଏମାନଙ୍କର
ଉପାୟ ହିଁ ହେଲା ବାରବଂଶୀ । ନବାବୀ ପଲଟଣ ଭିତରେ କୁଆଡ଼େ ଏକଦା ବାରବଂଶୀ-
ମାନେ ବାରଦ୍ୱରେ ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲେ । କମ୍ପାନୀ ଅମଳରେ ନବାବଙ୍କ ଆଶ୍ରୟ ହରାଇ
ଦୁର୍ଦ୍ଦର୍ଶ ଯୁଦ୍ଧବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ପରିଣତ ହେଲେ ତଳେଇତରେ । ପୁଲିସ୍‌ବିଭାଗର
ଇତିହାସ ତମବଂଶର ଶୀର୍ଷିକାପରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ । ଏହି ଗ୍ରାମର ତମ ପରିବାରମାନଙ୍କର
ପ୍ରତ୍ୟେକକିର ରକ୍ତେ ରକ୍ତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ସେହି ଧାରା ପ୍ରବାହିତ । ପୁଲିସ୍‌ କଠିନ ବନ୍ଦ
ଦେଇଛି ସେହି ପ୍ରବାହମୁଖରେ—ଲୁହାର ବାଡ଼ ଦେଇଛି । ହାତକଡ଼ି, ଲୁହାର
ଛଡ଼଼ିଆ ଫାଟକ, ଗୋଡ଼ର ବେଢ଼ିର ଲୁହା ଯେପରି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଫୌଜଦାରୀ ଦଣ୍ଡବଧର
ଆଇନ୍ ବି ସେହିପରି ଲୁହାର ଆଇନ୍ । ତଥାପି ବାହୁ ବାହୁ ହୃଦୟ ଦେଇ ଅଥବା
ଅନ୍ୟାୟଲୀଳା ଫଲ୍‌ଗୁପରି ନିଶ୍ଚୟରେ ଅଧୀର ଗତିରେ ଆଜି ବି ସେ ଧାରଟି ବହୁବଳ-

ଅଛି । ନିତାଇର ମାମୁ ଗୌର ବାରବଣୀ—ଅଥବା ଗୌର ଡମ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ବିଖ୍ୟାତ ଡକେଇତ । ଏହି ବର୍ଷେ ଖଣ୍ଡେ ହବ ସେ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ କାଳ ‘କଳାପାଣି’ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଶ୍ରାମାନରେ ରହି ଦଣ୍ଡଭୋଗ କରି ଘରକୁ ଫେରିଅଛୁ ।

ନିତାଇର ଅଜା, ଗୌରର ବାପ ଶମ୍ଭୁ ବାରବଣୀ ଆଶ୍ରାମାନରେ ଜୀବନ ବିତାଇଛୁ ।

ନିତାଇର ବାପ ଥିଲୁ ସିନ୍ଧକଟା ଗ୍ଲେର । ପିତାମହ ଥିଲୁ ଠେଙ୍ଗୁଆଳ । ତା ନିଜ ଜୋର୍ଦ୍ଦି କୁଆଡ଼େ ସେ ରାତି ଅନ୍ଧାରରେ ପଥକ ଭାବି ହତ୍ୟା କରିଥିଲୁ । ସେଇ ଜୋର୍ଦ୍ଦିମାସ ପଡ଼ିଆଟା ଏଠୁ କୋଣେ ହବ ଦୂର ।

ଏମାନଙ୍କର ଉତ୍କଳ ଡେଇଁ ପୁରୁଷଙ୍କ ଇତିହାସ ପୁଲିସ୍-ରିପୋର୍ଟରେ ରହିଛି—ସେ ଗୋଟାଏ ଭୟାନକ ରକ୍ତାକ୍ତ ଇତିହାସ ।

ଏହି ନିତାଇଚରଣ ସେହି ବଣର ପୁଅ । ଖୁଣୀର ଦୌହୁନ୍, ଡକେଇଚର ଭାଗିନେୟ, ଠେଙ୍ଗୁଆଳର ପୌନ୍ଦ୍ର, ସିନ୍ଧକଟା ଗ୍ଲେରର ପୁତ୍ର—ନିତାଇର ତେହେରାରେ ବଣର ଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ଦେହଟା କଠିନ ପେଣୀ; ଘାଞ୍ଜ, ସବଳ, ରଙ୍ଗଟି କଳା—ରାତିର ଅନ୍ଧକାର ପରି । କେବଳ ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖି ଦୁଇଟିର ଦୃଷ୍ଟି ତାର ବଡ଼ ବିମତ ଓ ସେ ଦୃଷ୍ଟିଭିତରେ ଗୋଟିଏ ସକରୁଣ ବିନୟ ରହିଛି । ସେହି ନିତାଇ ଅକସ୍ମାତ୍ କବିରୂପେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲୁ । ଲୋକମାନେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ତା ଆଡ଼େ ଫେରି ଚାହିଁଲେ—ନିତାଇ ଗୌରବର ଲଳରେ ଅବନତ କରି ଯୋଡ଼ିହାତ ହୋଇ ସକରୁଣ ନୟନରେ ମାଟିକି ଚାହିଁରହିଲୁ । ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ଓଠରେ ଟିକେ ଲଜ୍ଜିତ ହୁଏ ।

ଘଟଣାଟା ଏଇ—

ଏହି ଗ୍ରାମର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ ଅଟ୍ଟହାସ—ଏକାବନ ମହାପାଠରୁ ଅନ୍ୟତମ ମହାପାଠ । ମହାପାଠର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀଙ୍କ ନାମ ମହାଦେବୀ ଗୁମୁଣ୍ଡା । ମାଘ ପୁର୍ଣ୍ଣିମାରେ ଗୁମୁଣ୍ଡାଙ୍କ ପୂଜା ଗୋଟିଏ ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ ପର୍ବ । ଏହି ପର୍ବ ଉପଲକ୍ଷେ ଏଠାରେ ମେଳଣ ବସେ । ଏହି ମେଳଣରେ ଚରକାଳ ବେଶ୍ ଜମଜମାଟିଆ କବିଗାନଙ୍କର ପାଲ ହୁଏ । ନୋଟନଦୀସ

* ଓଡ଼ିଶାର ପାଲ ପରି ବଗିଚାରେ କବିଗାନ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଏଥିରେ ଜଣେ କବି ବା ଗାଆଣ (କବିପୁଲ), ଜଣେ ପାଲିଆ, ଜଣେ ଡୋଲିଆ ଓ ଜଣେ କଂସାଳ (କଂସାର ଘଣ୍ଟ) ବଜାଇବାକୁ ଥାଏ । ଓଡ଼ିଶାର ଯୋଡ଼ିପାଲ ପରି କବିଗାନରେ ମଧ୍ୟ ଆଶୁ-କବିତାର ପ୍ରତିଯୋଗିତା ହୋଇଥାଏ । ‘କବିଗାନ’ ଭିତରେ କବିତାମାନ ଅଧିକତଃ ସ୍ଵରଚିତ ।

ଓ ମହାଦେବ ପାଲ୍—ଏ ଦୁହେଁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଖ୍ୟାତନାମା କବିସ୍ୱାମୀ । ଏମାନଙ୍କର ଗାନ ଏ ମେଳାରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିବ । ଏଥରକ ସେହି ଆଶାରେ ଚାରିଟା ବେଳୁଁ ଲୋକଭିଡ଼ ଜମିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ବେଶ୍ ଗୋଟାଏ ଜନତାରେ ପରିଣତ ହୋଇ-
ଥିଲା—ପ୍ରାୟ ହଜାର ଦେଇ ହଜାର ସରିକି ଲୋକଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସମାବେଶ ହୋଇଥିଲା ।

ସମାବେଶ କର ସଭାଟି ଆୟୋଜନ ହୋଇଛି । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଚାରିପଟେ ଚାରିଟା ପେଟ୍ରୋମ୍ୟାକ୍ସ ଆଲୁଅ ଲଗାହେଲା । କବିସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଭିତରୁ ମହାଦେବ ପାଲର ଦଳ ଆସି ସଭାରେ ବସିଲେ; କିନ୍ତୁ ନୋଟନଦାସର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଲୋକଟି ନୋଟନକୁ ଡାକିବାକୁ ଯାଇଥିଲା, ସେ ଫେରିଆସି କହିଲା—ବସାରେ କେହି କୋଉଠି ନାହାନ୍ତି ଆଜ୍ଞା, ଲୋକ ନାହିଁ କି ବାକ ନାହିଁ କି ଜନସମତର କିଛି ନାହିଁ; ଚାରିଆଡ଼ ଖାଁ ଖାଁ କରୁଛି । ଖାଲି ସତରଞ୍ଜି ଟା ପଡ଼ିଛି, ସେଇ ଯୋଉଟା ଆମେ ଦେଇଥିଲୁ ।

ଶୁଣିକରି ତ ମେଳାର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ସ୍ତମ୍ଭିତ ଓ କଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବମୂଳ ହୋଇଗଲେ । ଲୋକମାନେ ହୋ-ହା କରି ଗୋଲମାଲ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ।

କାମଟା ଯେ ଘୋର ଅନ୍ୟାୟ ହୋଇଛି, ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତଥାପି କହିବାକୁ ହବ ଯେ ନୋଟନଦାସର ଦୋଷ ନାହିଁ । ଗଲା ଥରଠାରୁ ହିଁ ତାର ଗୀତର ପାଉଣା ବାଜି ଥିଲା । ଗଲା ସନ ମେଳାର ତହବିଲରେ ଟଙ୍କାର ନିଅଣ୍ଟ ପଡ଼ିଥିଲା; ସେଥିଲାଗି ଗୁମୁଣ୍ଡାର ମହନ୍ତ ସେମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ବେଲପତ୍ରୀ ଦେଇ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି କହିଥିଲେ—ଆଗତ ବର୍ଷକୁ । ବାବାମାନେ, ଆଗତ ବର୍ଷକୁ । ଆଗତ ବର୍ଷକୁ ଗୀତ ହବ । ଆଗରୁର ତମମାନଙ୍କର ଦୁଇ ବର୍ଷର ପାଉଣା ଶୁଦ୍ଧିକ ଦିଆହବ ।

ନୋଟନ ଓ ମହାଦେବ ବହୁ ଦିନରୁ ଏହି ମେଳାରେ ଗାଆନ୍ତି । ଯେବେ ଏ ମେଳାର ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା, ସେମାନେ ପାଇଁଛନ୍ତି ବି ଯଥେଷ୍ଟ; ସେହି କୃତଜ୍ଞତା ବା ତସୁଲହାରୁ ହିଁ ଗତଥର ସେମାନେ କିଛି କହିପାରିନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏଥର ଆସି ନୋଟନ ଯେତେବେଳେ ମହନ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ହାତ ପାଦ ଛୁଡ଼ାହେଲା, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ସେ ଟଙ୍କା ଜାଗାରେ ତା ହାତରେ ଦେଲେ ତାଙ୍କ ଟହଟହ ମନ୍ଦାର ଫୁଲଟିଏ ଏବଂ ଆଶୀର୍ବାଦ କଲେ—ବୁଢ଼ାଟିଏ ହେଉଥା, ମଙ୍ଗଳ ହେଉ ।

ଏତିକି କହି ସେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ମନୋନିବେଶ କଲେ । ଲୋକବାକ ଅନେକ ସେଠାରେ ବସିଥିଲେ—ଅଧିକାଂଶ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗାଆଁର ଭଦ୍ରଲୋକ, ସେହିମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ହିଁ ଆଗରୁ ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ଚାଲୁଥିଲା । ନୋଟନ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିରହିଲା ପ୍ରସଙ୍ଗଟି

ଶେଷ ହେବାଯାକେ । ସେହି ବୈଠକରେ ଆଲୋଚନା ହେଉଥିଲା—ମେଲାର ଏବଂ ମା' ଗୁମୁଣ୍ଡାଙ୍କ ଆସ୍ଥାନର ଆୟବ୍ୟୟ ଘେନ । ମହନ୍ତ, ଆୟ ଏବଂ ବ୍ୟୟର ହିସାବ ସବିସ୍ତ୍ରାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଦେଲେ ଯେ, ମା ଗୁମୁଣ୍ଡାର ହ୍ୟାଣ୍ଡନୋଟ୍ ନ କାଟିଲେ ଆଉ ଉପାୟ ନାହିଁ । ପରିଶେଷରେ ମୃଦୁ ହାସ୍ୟ କରି କହିଲେ—ଦିଅନା, ତମେ କେହି ଟଙ୍କା ଉଧାର ଦିଅନା ବାବା ! ଦେଖ, ଏମିତିକା ଖାତକ ଆଉ ମିଳିବେନି । ଏ ଖାତକର କୁବେର ଖାଜାଣୁ । ଧର୍ମର କାଗଜରେ କାମନାର ସ୍ୟାନ୍ତରେ ହ୍ୟାଣ୍ଡନୋଟ୍ ଲେଖିନେଇ ଅର୍ଥ ଦେଲେ, ସେପାରିରେ ମୋକ୍ଷସୁଧ ସମେତ ପରମାର୍ଥ କଢ଼ାଗଣ୍ଡା ବୁଝିନବ । ଏତକ କହି ହା-ହା-କରି ସେ ହସିଉଠିଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସମସ୍ତେ ହସିଲେ । ନୋଟନଦାସ ବି ହସିଲା । ତେବେ ସେ ବୁଦ୍ଧିମାନ । ଫୁଡ଼ର୍ ତା ପରେ ପରେ ସେ ବୈଠକରୁ ବାହାରି ଆସିଲା ।

ନୋଟନ ବସାରେ ସେତେବେଳକୁ ନୂଆ ବହନାଟିଏ ଆସି ତାର ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲା । ଏଠୁ ଦଶ କୋଶ ଦୂରରେ ଗୋଟିଏ ମେଲା ବସିବ, ସେଠାରେ ଏଥରକ ପ୍ରବଳ ସମାବେଶ । ସେମାନେ କବିଗାନର ସଭାରେ ନୋଟନକୁ ପାଇବାଲାଗି ଲୋକ ପଠାଇଛନ୍ତି । ଅନ୍ତତଃ ଏଠିକାର ମେଲାରେ ଗାଉଣା ଶେଷ କରି ମଧ୍ୟ ଯିବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ନ ହେଲେ ବି ଯଦି କୌଣସିମତେ ଶେଷ ଦିନକର ଗାଉଣାଟା ନଗାଇ ଟିକେ ଆଗରୁ ଯାଇପାରେ, ତାହେଲେ ତ କଥା ଇ ନାହିଁ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ଦକ୍ଷିଣାର କାଞ୍ଚନ ପରିମାଣ ମଧ୍ୟ ଓଜନରେ ଗରୁଆ ହେବ ।

ନୋଟନ ଯୋଡ଼ହାତ କପାଳରେ ଲଗାଇ କହିଲା—ଜୟ ମା ଗୁମୁଣ୍ଡେ । ତାହା-ପରେ ସେ ତାହାର ପାଲିଆକୁ କହିଲା—ବୋତଲଟା ଦେ ତ ! ବୋତଲ ନ ହେଲେ ନୋଟନର ଚଳେନା, ବୋତଲରୁ ହିଁ ସିଧା କିଛିଟା ପାମୟ ପାନକରି ନୋଟନ ଦିହ-ହାତ ଝାଡ଼ି ବସିଲା ।

ଲୋକଟି ନୋଟନ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ବସିଥିଲା, ସେ କହିଲା—ତାହେଲେ ଓସ୍ତାଦ୍, ମତେ ଗୋଟିଏ କଥା କହିଦେଉନ୍ତୁ । ମତେ ପୁଣି ଏଇ ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ଇ ଫେରିବାକୁ ହେବ । ଟ୍ରେନ୍‌ବେଳ ତ ହେଲା ଆସି ।

ନୋଟନ ହସି କହିଲା—ମୁଁ ଯେବେ କାଲିଠାରୁ ଗାଉଣା କରେ ?

ଲୋକଟା ବିସ୍ମିତ ଓ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ କହିଲା—ଆଜ୍ଞା, ତାହେଲେ ଏଠା କଥା କଣ ହେବ ?

ନୋଟନ କହିଲା—ନିଜେ ଶୋଇପାରୁନୁ ସେତିକି ଭଲ, ଆଉ ଶଙ୍କର କଥା ତତେ ଭାବିବାକୁ ହେବନି, ହେଲା ? ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଟଙ୍କାଟା କିଛି ବେଶୀ ନେବି !

ଲୋକଟା ଉତ୍ସାହର ସହୃଦ କହିଲୁ—ଆଜ୍ଞା ହଉ । ତାହେଲେ, କେତେବେଳେ ଯିବେ ଆପଣ ?

—ଆଜି । ଏଇକ୍ଷଣି । ତୋର ସାଙ୍ଗରେ । ଏଇ ଟେନ୍‌ରେ ।

ଲୋକଟା ଉତ୍ସାହର ହୋଇଉଠିଲା ।

—ଦକ୍ଷିଣାଟା କିନ୍ତୁ ରାତିକି ପହର ଟଙ୍କା ।

—ଆଜ୍ଞା, ସେତିକି ଦେବ । ଲୋକଟାର ଉତ୍ସାହର ଆଉ ସୀମା ରହିଲାନି ।

—କିନ୍ତୁ ଆଗେ ଟଙ୍କାଟା ଦବାକୁ ହୁଏ ।

ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଲୋକଟି ଦଶଟଙ୍କିଆ ନୋଟ୍‌ଟିଏ ବାହାର କରି ଦେଲା । କହିଲୁ—ଏଇ ବହନା ଦେଲି । ଆଉ ସେଠିକା ମାଟିରେ ଗୋଡ଼ ପଡ଼ିଲେଇ ବାକି ଟଙ୍କା କଡ଼ାହାନ୍ତି ହସାବ କରି ବୁଝାଇଦେବ ।

ନୋଟ ଟଣ୍ଡ କ ଅଣ୍ଟାରେ ଖୋସି ନୋଟନ ଉଠିପଡ଼ିଲା । ତୋଲିଆ ଓ ପାଲିଆ-ମାନଙ୍କୁ କହିଲୁ—ଉଠ ! ଲୋକଟାକୁ କହିଲୁ—ଟଙ୍କାଟା ଆଗ ପାଇଲେ ଯାଇ ବସାରେ ପଶିବ । ତା ପରେ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଅନ୍ଧାର-ଅନ୍ଧାରରେ ପଡ଼ିଆବାଟେ ସ୍ବେଦନ ଆସି ମୁହଁଟି ଡାକି ଟେନ୍‌ରେ ଉଠି ବସିଅଛି ଏବଂ ସେ ଟେନ୍ ବି ଚାଲିଯାଇଛି । ଘଟଣାଟିର ଏଇ ଶେଷ ।

ନୋଟନ ପଳାଇଛି ଶୁଣି ଅନ୍ୟ ପଟର କବି ମହାଦେବ ସଭାରେ ବସି ମନେ ମନେ ଅବଶୋଷ କରୁଥିଲା । ଆଜିଯାକେ ନୋଟନ ସଙ୍ଗରେ ପାଲରେ ସେ କେବେ ହାରିନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଆଜି ସେ ସର୍ବାନ୍ତଃକରଣେ ନୀରବରେ ପରାଜୟ ସ୍ୱୀକାର କଲା—ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁଣି ନୋଟନକୁ ବେଇମାନ୍ ବୋଲି ଗାଳି ବି ଦେଲା । ତାକୁ କହିଦେଇଥିଲେ କଣ ସିଏ ବି ଯାଇନାନ୍ତା କି ?

ସଭାରେ ଜନତା ଝମସଃ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହରାଇଥିଲା, ସମ୍ପାଦକା ସେଯାକେ ସେମାନଙ୍କ ପାଟରେ କିଛି ପରସ୍କାର ହୋଇନାହିଁ । ଅଧୀର ଶ୍ରୋତାଘଳ କଲରବରେ ମାଛଦାଟ ବସାଇ ଯାଉଲେଣି । ଅନ୍ୟତ୍ର ଗୋଟେ ଜାଗାରେ ମେଲାର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଏବଂ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜମିଦାରଗଣ ନୋଟନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ । ମହନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରତରୁଣରେ ଦାଢ଼ିରେ ହାତ ବୁଲୁଛନ୍ତି । ବେଳେ ବେଳେ କହୁଛନ୍ତି—ତାରା-ତାରା ।

ନୋଟନ ପଳାଇଛି, କବିଗାନ ହେବ ନାହିଁ—ଏଇ କଥାଟି ଥରେ ଉଚ୍ଚାରଣ ହେଲେ ବାସ୍, ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଏହି ଦର୍ଶକଘଳ ବନ୍ଧିଉଛନ୍ତି । ଜଳାଶୟର ଜଳପରି ଚାରିଆଡ଼େ ପିତଳ ପଡ଼ିବେ । ଜଳଶୂନ୍ୟ ପୃଷ୍ଠର ଓଢ଼ା ପଞ୍ଜପରି ଜଳଶୂନ୍ୟ ମେଲାଟାରେ

ରହୁବ ଖାଲି ଗୋଡ଼ର ଦାଗ ଓ ଧୂଳି ।

ସିଆଡ଼େ ଆଉ ଦଳେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜମିଦାର ଏକବାରେ କୁଟାରେ ନିଆଁ ପରି ଜଳି-ଉଠିଲେଣି ହୁତୁ କରି । ଏଇଲେଖେ ପାଇକ ଲୁଠିଆଳ ପଠେଇ ବେକରେ ଗାମୁଛ ବାନ୍ଧି ନୋଟନକୁ ଧରିଆଣି ଜୋତା ମାରି ପିଠିରୁ ଗୁଲି ଉଠାଇବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି, ଷଡ଼ପୁରଣ ଲାଗି ମକଦ୍ଦମା କରି ହତଭାଗାର ଘରଡ଼ିହୁ ଉଚ୍ଛନ୍ନ କରିବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନା ଉଦ୍ଦେଶ୍ଯଜିତ କଲେନାରେ ତୃଣଦାସ୍ତ୍ର ବହ୍ନି ପରି ହିଁ ସେମାନେ ଲେଲିହାନ ହୋଇ ଜଳୁଅଛନ୍ତି । ଏହି ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ, ଗଞ୍ଜେଇସେବା ଭୂତନାଥ —ନାମରେ ଭୂତନାଥ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷୟଙ୍କବିନାଶୀ ବିରୂପାକ୍ଷଙ୍କ ପରି ହିଁ ସେ ଦୁର୍ମଦ ଓ ଦୁର୍ଦ୍ଦାମ୍ନ—ହଠାତ୍ ପାଇକଗୁରୁ ଭଡ଼ି ଡେଇଁପଡ଼ିଲା । କହଲୁ—ଦଜଣ ଲୋକ । କହୁ ଦୁଇଟି ଆଙ୍ଗୁଳି ଟେକି ଦେଖାଇଲା । କିଛିବେଳେ ରହୁଯାଇ କହଲୁ—ଦୋ ଠୋ ଆଦମୀ ହମାର ସାଥ୍ ଦେଓ, ହାମ୍ ଅଭି ଯାଏଗା । ଦଣ କୋଣ ରାସ୍ତା । ଆରେ ଦଣ କୋଣ ତ ଦୁଲ୍-ଜା ମେ ଚଲି ଯାଏଗା । ଏତକ କହୁ ସେ ଯେପରି ଦୁଲ୍-ଜା ଗୁଲ୍-ରେ ଗୁଲିବାଲାଗି ଝୁଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳେ କିଏ ଜଣେ କଥାଟା ଜାଣିପାରି ସଭାର ଗୋଟିଏ କୋଣରୁ ପାଟିକରି ଡାକିଲା—ଉଠିଆରେ ରାଖହରି, ଉଠିଆ ।

—କାହିଁକି ରେ ? ଉଠିଗଲେ ଆଉ ଜାଗା ରହୁବନି ।

—ଜାଗା ନେଇ କଣ ଧୋଇ ଖାଇବୁ ? ଉଠିଆ—ଘରକୁ ଯିବା, ଯାଇ ଭାତ ଖାଇବା । ଆରେ ନୋଟନଦାସ ଭଗମ୍ ଭଗ୍, ପଲେଇଡି । କବିଗାୟନ ହବ ନେଇଁ ।

—ନା । ମିଛ କଥା ।

—ତୋ ରାଣ ଅଛୁ ରେ । ସତ ।

ରାଣହରି ରସିକ ବ୍ୟକ୍ତି । ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କହୁଉଠିଲା—ବୋଲି ଦୁର—! ସମଗ୍ର ଜନତା ନିମ୍ନାଭିମୁଖୀ ଆଲୋଡ଼ିତ ଜଳରାଶିର କଲ୍ଲୋଳପରି କୌତୁକରେ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ହୋଇ ଧୁନି କରିଉଠିଲା—ହରି ବୋଲ ! * ଅର୍ଥାତ୍ ମେଳାଟିର ଶବ୍ଦଯାତ୍ରା ଘୋଷଣା କରିଦେଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତୃଣଦାସ୍ତ୍ର ବହ୍ନି ଯେପରି ଘରେ ଲାଗିଗଲା । ଜମିଦାରବର୍ଗ ଜନତା ଉପରେ ହିଁ କ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇଉଠିଲେ ।

—କିଏ ? କିଏ ? କିଏ ରେ ଶଲା ?

—ଧର ତ ଶଲାକୁ, ଧର ତ । ହାତ୍ତମଜାଦା ପାଜି, ଧର ଶଲାକୁ !

* ଏହାହିଁ ବଙ୍ଗଳାରେ ଶବ୍ଦଯାତ୍ରାର ଧୁନି ।

ଭୂତନାଥ ବ୍ୟାଘ୍ର-ବନ୍ଧନରେ ବୁଲିପଡ଼ି ରାଜହରି ବଦଳରେ ଯାହାକୁ ସାମନାରେ ପାଇଲ, ତାହାରି ବାଳରୁ ମୁଠାଏ ଧରି ହୁଙ୍କାର ଦେଇ ଉଠିଲ—ଚୁପ୍ ରହେ ଯାଲ ।

ଅନ୍ୟ କେଇ ଜଣ ତାକୁ ଯାନ୍ତି କଲେ—ହଁ—ହଁ—ହଁ ! କଣ କରୁଛ ଭୂତନାଥ, ଗୁଡ଼, ଗୁଡ଼ିଦିଅ । ସେ ରାଜହରି ନୁହେଁ !

ଭୂତନାଥ ତାକୁ ଗୁଡ଼ିଦେଲେ ସିନା; କିନ୍ତୁ ବାରବନ୍ଧନରେ ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ—
ଝବର୍—ଦା—ର ।

ଜଣେ ବିବେକୀ ବ୍ୟକ୍ତି କହିଲେ—ମେଲା ମଉଛବରେ ଇମ୍ମିତି କରିଥାଏ ମଣିଷ । ଅନ୍ଧାତାମସା ଘେନି ତ ମେଲା । ଭୋଲ ମସୁରା * କବିସ୍ଥାଳ—ଜାଡ଼ା ଗାଆଁରେ କବି-ଗାରୁଣୀ ଗାଉଁ ଗାଉଁ ଜମିଦାରଙ୍କ ମୁହଁ ସାମନାରେ କହିଥିଲେ—

“କମ୍ପିତି କରେ ତୁ କହଲୁ ଜଗା, ଜାଡ଼ା ଗୋଲେକ ବୃନ୍ଦାବନ,
ଯୋଉଠି ବାହୁଣ ରଜା ଚଷା ପରଜା, ଚାରିଆଡ଼ରେ ବାଉଁଶବଣ !
କାହିଁ ରେ ତୋ ଶ୍ୟାମକୁଣ୍ଡ, କାହିଁ ରେ ତୋର ରାଧାକୁଣ୍ଡ—
ଆଗରେ ଅଛୁ ମୂଳାକୁଣ୍ଡ, କର ଯାଇ ମୂଳା ଦରଶନ ।”

ସେଥରେ ତ ବାବୁମାନେ ରାଗ କରି ନଥିଲେ, ବରଂ ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ ।

ଭୂତନାଥ ଏତେ କଥା ବୁଝେନା, ସେ ବକ୍ତାକୁ ଗୋଟିଏ କଥାରେ ନାକିତ କରି ଦେଲେ—ଯା ଯା ଯା । କାହା ଯଙ୍ଗେ କିଏ, କାହିଁ ରାଣୀ, କାହିଁ ଚନ୍ଦ୍ରରଜାଣୀ ।

—ଆରେ, ଚନ୍ଦ୍ରରଜାଣୀ ହେଲେ ବି ତ ସେଇ ମାଇକିନିଆ ଝିଅ କି ନାହିଁ ? ରାଗିଲେ ଚଳିତ କି ? ଦୁଇ ଦିନ ମାଇଲ ଦୂରରୁ ସବୁ ବଟୁଆ ସଜେଇ ଆସିବନ୍ତି କବି-ଗାରୁଣୀ ଶୁଣିବେ ବୋଲି । ଏଇଲ ଶୁଣୁଛନ୍ତି—‘କବିସ୍ଥାଳ ଭଗମ୍ ଭଗ୍’, ତାହେଲେ ଟିକିଏ ଟାପର କରି ହରିଧନ ଦେବେ ନାହିଁ ? ରାଗନା ।

ମହନ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋହାନ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ସିନା; କିନ୍ତୁ ଦିନେ ସେ ଜଣେ ପକ୍କା କାରପଟ୍ଟଦାର ଅର୍ଥାତ୍ ଜମିଦାର-ସିରସ୍ତାର କୁଟୁରୁକି ନାଏବ ଥିଲେ । ଗଞ୍ଜେଇ ସେ ଚରକାଳ ଖାଆନ୍ତି । ସେ ଏତେବେଳଯାକେ ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ କବିଗାନ କଥାଟାଇ ଭାବୁଥିଲେ । ସେ ହଠାତ୍ କହୁଉଠିଲେ—ଆଜ୍ଞା, ଆଜ୍ଞା, କବିଗାନ ହିଁ ହବ । ଚନ୍ଦ୍ରା କଣ ସେଥିକ ? ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ନିଜେ ଯୋଉ ପାଗଳୀ ମାଆର ଦରବାରରେ ବନ୍ଦା, ତାର ପୁଣି ଚନ୍ଦ୍ର

* ବଙ୍ଗଳାର ବିଖ୍ୟାତ କବିସ୍ଥାଳ ଏବଂ ଆଣ୍ଡୋନି ଫିରିଙ୍ଗି କବିସ୍ଥାଳଙ୍କର ସମସାମୟିକ ।

ଭାବନା ? କହ ଗା-ହା କର ହସିଉଠିଲେ । ହୋଇଛି ହୋଇଛି, ଚନ୍ଦ୍ରର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଛି ।

କବିରାଜ ତା କି ନା—ସେ ପ୍ରଶ୍ନ ସେତେବେଳେ କାହାର ମନରେ ଉଠିବାର କଥା ବି ନୁହେଁ, ସମୟ ବି ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ସେ ପ୍ରଶ୍ନ ନକର ସମସ୍ତେ ରାତ୍ରିର ଦୃଷ୍ଟିରେ ମହନ୍ତଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁଲେ ।

ମହନ୍ତ କହିଲେ—ତାଙ୍କ ମହାଦେବ ଆଉ ତାହା ପାଳିଆକୁ । ଅତ୍ୟଧର ମୃଣ୍ମ ହଲଇ ହଲଇ କହିଲେ—ଯେତେବେଳେ—ଗୁରୁ-ପିତାଙ୍କର ହିଁ ମୂଳ ହେଉ । ଗୁମ-ରାବଣଙ୍କ ଗୁମଠରୁ ଦ୍ରୋଣ-ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ କିଛି କହୁ ନୁହେଁ । ଗୁମାସ୍ତାଣୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ମହାଭାରତ ଯେଉଁ ଅସୁଦୃଶ ପାଏ ।

ଗଣ୍ଡତୋଳ ଉଠିଲା—ମହାଦେବ ! ମହାଦେବ ! ଆହୁ କବିସ୍ଥାଳ ! ହେ ଶିଖାପୁଣି, ଶୁଣ ଶୁଣ !

ଦୁଇ

ନିହାତି ବାଞ୍ଛା ହୋଇ ମହାଦେବ ପ୍ରସ୍ଥାନଟାରେ ସମ୍ମତ ଦେଲା ।

ମହନ୍ତ ସୁଦୂର୍ଲଭ ପାଣିବାଦ କରି ତାକୁ କଲ୍ଲତରୁତଲେ ବସାଇଦେଲେ ଏବଂ ଚୈକିତ୍ସେ ପ୍ରମତ୍ତ ଜନତା । ଅତ୍ୟଧର ସମ୍ମତ ନ ହୋଇ ଉପାୟ ଥିଲା କି ! କିନ୍ତୁ ଆଉ ଜଣେ ଡୋଲିଆ ଓ ପାଳିଆ ଲୋଡ଼ା । ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳେ ନିତାଇଚରଣ ଆବିର୍ଭାବ । ସେ କରଯୋଡ଼ି ପରମ ବିନୟସହକାରେ, ଶୁଦ୍ଧ ଭାଷାରେ ନିବେଦନ କଲା—ପ୍ରଭୁ, ଅଧୀନର ଗୋଟିଏ ନିବେଦନ ରହିଅଛି ଆପଣଙ୍କର ଶ୍ରୀଚରଣରେ ।

ଅନ୍ୟ ଦେହ କିଛି କହିବା ଆଗରୁ ମହାଦେବ କବିସ୍ଥାଳ କହିଉଠିଲା—ଏଇ ତ, ଏଇ ତ ଆମ ନିତାଇଚରଣ ଏଠି ଅଛି, ଆଉ ଭାବନା କଣ ଦେବେ ? ନିତାଇ ଠିକ୍ ପାଳିଆ ହେଇ ପାରିବ । ଆରେ, ପାରିବୁନି ?

ନିତାଇର ଗୁଣଗ୍ରାମ କବିସ୍ଥାଳମାନେ ଜାଣିଛନ୍ତି—କବିଗାଉଣା ଯୋଉଠି ହେଉ, ସେ ଯାଇ ସେହି ପାଳିଆଙ୍କ ଦଳରେ ମିଶି ବସିପଡ଼େ; କେତେବେଳେ କଂସାଳ ବଜାଏ, ଆଉ ପାଳିଆଙ୍କ ଭିତରେ ତ ମୂଳରୁ ଶେଷଯାକେ ବେଠି ଖଟିଯାଉଥାଏ ।

ବାବୁବର୍ଗ ଭିତରେ ଜଣେ କଲିକତାରେ ଚାକିରି କରନ୍ତି, ମଇଲା ଲୁଗା-ଜାମାର ଗଦା ଭିତରେ ସେ ବାସ କରୁଥିବା ବସ୍ତୁ ପରିଷ୍କାର ଶୋଭାମାନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଚିତ୍ତ ତାଙ୍କର ବେଶ୍ ଗମ୍ଭୀର । ସେ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚ ସ୍ତରର ଗୁରୁଗମ୍ଭୀର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ପରି କରୁଣାମିଶ୍ରିତ ବିସ୍ମୟ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ—ଆଁ, କଣ କହିଲୁ ? ଅମ ନିତାଇଚରଣର ପୁଣି ଏତେ ଗୁଣ ? ଏ ଘୋଷଣ ! ବାହା ବାହାରେ ନିତାଇ ! ଲୁଗାରେ ଚୋକା ଲୁଗା । ଆଉ ଫେରି କାହିଁକି—ଆରମ୍ଭ କରିଦିଅ ତା ହେଲେ । ସେ ହାତଦଡ଼ା ଦେଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କରି କହିଲେ—ଏଇଲ ତ ଆସି—କେତେଟା ଦାକିଲୁଣି ?

କିଏ ଜଣେ ଫର୍ କର ଦିଅର୍ଯ୍ୟାଳି କାଠିଟାଏ ଜାଲିଦେଇ ଆଗେଇ ଧରିଲା !

ଉଦ୍‌ଲେକ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ହାତଟା ଦୁଆଇ ନେଇ କହିଲେ—ଆଃ, ଆଲୁଅର ଦରକାର ନାହିଁ । ରେଡ଼ିୟମ୍ ଅଛି, ଅନ୍ଧାରରେ ଦିଶିବ ।

ଭୂତନାଥ ରେଡ଼ିୟମ୍-ଫେଡ଼ିୟମ୍ ଜାଣେନା । ସେ ଖିଲିଖିଲି ହସି ନିତାଇକୁଇ କହିଲା—ଲେ ବାହାବୁର୍, ଲୋ, ହଉ, କୁଆ * କାଟି କରି ଅମାବାସ୍ୟା ନର । କୁଆ, କୁଆ ବି ଆସୁ । ତୋର ଗୀତ ଶୁଣିବା ।

ନିତାଇ ମନେ ମନେ ଆହତ ହେଲେ ବା ମୁହଁରୁ କଥା ଦହାର କଲୁନାହିଁ । ସିଆଡ଼େ ଯକ୍ଷରେ ଯେତେବେଳକୁ ତୋଳରେ କାଠି ଧଡ଼ଲୁଣି—କୁଡ଼ୁତାକ୍ କୁଡ଼ୁତାକ୍ କୁଡ଼ୁମ୍ କୁଡ଼ୁମ୍ ।

ନିତାଇ ପାଲିଆଗିରି କରିବାକୁ ଲାଗିପଡ଼ିଲା ।

ନିଜ ପାଲିଆ ସାଙ୍ଗରେ ଗାଆଣର କବିଗାଉଣାର ଲଢ଼େଇ । ସୁତରାଂ ପ୍ରତି-ଯୋଗିତାଟା ହେଉଥିଲା ଆପୋଷମୂଳକ—ଅତ୍ୟନ୍ତ ଥଣ୍ଡା ରକମର । ଖାଦ୍ୟ ବା ଉଷ୍ମତା ଆଦୌ ସଞ୍ଚାରିତ ହେଉନଥାଏ । ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶୁଦ୍ଧ ଉଠାଏ ଦୁଇ ରକମର । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ ଖଣ୍ଡଗୁଡ଼ିକ, ସେମାନେ କହିଲେ—ଯା ଯାଃ, ପଟାଲ ଭାତ ଭଲିଆ ଗୀତ । ଏଗୁଡ଼ା କିଏ ଶୁଣିବ ହୋ । ତାଙ୍କ-ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଯଲ କରି ପାଲ ହଉଛି । ଗୁଲ ଘରକୁ ଯିବା ବାହାରି । ଦି'ବୁର ଜଣ ଉଠି ବାହାରିଗଲେ ।

ଆଉ ଦଳେ କହିଲେ—ଆରେ, ମହାଦେବର ପାଲିଆଟା ବେଶ୍ ଭଲ କବୟାଳରେ !

* କଥାରେ ଅସଲଗ୍ନ, ଅର୍ଥସ୍ଥାନ ହଂଯୋଗ ।

ଆଛା ଗାଆଣ, ଭଲ ଗାଆଣ ! ଫଟ୍‌ଫାଟ୍ ଜବାବ ଦେଇଯାଉଛି ଦେଖୁନ ।

ନିତାଇଚରଣର ବି ପ୍ରଶଂସା ହେଉଥାଏ । ପ୍ରଶଂସା ପାଇବାଭଳିଆ ନିତାଇଚରଣର ମୂଳଧନ ବି ରହୁଛି । ତାର କଣ୍ଠଟି ବଡ଼ ବଢ଼ିଆ । ତାହାଛଡ଼ା କଥାକୁ କଥା କାଟିଗୁଲୁଛି ଚମକାର କରି । ମହାଦେବର ପାଳିଆକୁ ପଛରେ ପକାଇ ନିଜେ ସ୍ଵାଧୀନ ଭାବରେ ଦୁଇଗୁରୁ ପଦ ଗାଇବାକୁ ସେ ପ୍ରାଣପଣେ ଚେଷ୍ଟାକରି ଚାଲୁଛି ।

ବାବୁମାନେ ଏଥରେ ତାହାକୁ ଉତ୍ସାହ ଦେଇ କହୁଛନ୍ତି,— “ସାବାସ୍ ନିତାଇ, ସାବାସ୍ ! ସାବାସ୍ !

ନିତାଇର ସ୍ଵଜନ ଓ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବେ କହୁଲେ— ଆଛା, ଖାସା ଇସ୍ତେ !

କଣିକିଆ କରି ମାଇକନିଆଁ ଝିଅଙ୍କ ମେଳା । ଏଇ ମାଇପେ ସମସ୍ତେ ବ୍ରାତ୍ୟ-ସମାଜର, ସେମାନଙ୍କର ବି ବସ୍ତ୍ରସ୍ଵର ସୀମା ରହୁନାହିଁ । ନିତାଇର ପରମବନ୍ଧୁ, ଶ୍ଵେତନର ପଦ୍ମେଶ୍ଵରୀମାନ୍ ରଜାଲଲ ବାଏନ୍‌ର ସ୍ତ୍ରୀ ହସି ହସି ପ୍ରାୟ ଗଢ଼ିଯାଉଛି—ମୋ ମାଆ ଲେ ! ନିତେଇ ପେଟରେ ପୁଣି ଏତେ କଥା ! ମାଆ ଲେ !

ତା ପାଖରେଇ ବସିଛି ରଜାର ଶାଳୀ, ଫୋଲ ସତର ବର୍ଷର ଝିଅଟି, ପାଖ ଗାଆଁର ବୋହୂ—ସେ ବିସ୍ମୟରେ ହତବାକ୍ ହୋଇଯାଇଛି; ସେ ମଝିରେ ମଝିରେ ବରକ୍ତ ହୋଇ କହୁଛି—ନାନା, ତୁ ଟାଲି ହସୁଥିବୁ ନା ଶୁଣିବୁ; ଟିକେ ରହ, ଶୁଣୁ ଟିକିଏ !

ରଜା ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ବସି ବନ୍ଧୁ-ଗୌରବରେ ନିମାଗତ ଦୋହଲୁଥିଲା । ସେ ହସି ହସି କହୁଲା—ଦେଖତା ହୋ ଠାକୁରଣୀ ? * ଓହ୍ଲାଇ କେସା ଗାନା ଗାତା ହେ, ଦେଖତା ?

ରଜା ଏହି ଶ୍ୟାଳିକାଟିକି ତାକେ ଠାକୁରଣୀ । ନିତାଇ ବି ତାକୁ ତାକେ—ଠାକୁରଣୀ । ଶଶୁର ଘର ଅର୍ଥାତ୍ ପାଖ ଗାଁରୁ ସେ ନିତି ଦୁଧ ନେଇ ଆସେ ବିକିବାକୁ । ନିତାଇ ନିଜେ ବି ତା ପାଖରୁ ପାଏ ଲେଖାଏଁ ଦୁଧ ‘ଲଗୁଆ’ ନେଇଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ହିଁ ଝିଅଟିର ବିସ୍ମୟ ଏତେ ବେଶୀ । ଯାହାକୁ ମଣିଷ ଚନ୍ଦ୍ରେ, ତା ଭିତରୁ ଅକସ୍ମାତ ଗୋଟାଏ ଅପରିଚିତ ମଣିଷ ବାହାରି ଆସିଲେ ବିସ୍ମୟରେ ଏଇମିତି

(*) “ଠାକୁରଣୀ” ଶବ୍ଦ ନିଶ୍ଚୟକୁ ବୁଝାଏ । ବଙ୍ଗଳାରେ ଶୁଶୁରଙ୍କୁ “ଠାକୁର” କୁହାଯାଏ । ଏଇଥିରୁ ଶବ୍ଦଟିର ଉତ୍ପତ୍ତି । ରଜା ଥଟ୍ଟା କରି ଏହି ନାମ ବ୍ୟବହାର କରେ । ଏ ବିଷୟରେ ପରେ ବିସ୍ତୃତ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ଏହି ଚରିତ୍ରଟିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟଦୃଷ୍ଟିରୁ ‘ଠାକୁରଣୀ’ ଶବ୍ଦଟି ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରଖିଅଛି । ଯୌକର୍ଯ୍ୟ ସକାଶେ ‘ର’ ରୁ ହଳନ୍ତଟି ମାତ୍ର ଲୁପ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

ହତବାକ୍ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ।

ନିତାଇର କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକୁ ସ୍ଵାଡ଼େ ଚାହିଁ ଦେଖିବାର ଅବକାଶ ନଥିଲା । ସେ ସେତେବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଉତ୍ସାହରେ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ଉତ୍ସାହର ପ୍ରାବଲ୍ୟରେ ସେ କାହାଣୀର ସେହି ଓଟ ଭଲିଆ ନାହିଁକାର ପ୍ରବେଶପଥରେ ମୁଣ୍ଡ ଗଲାଇ ଦେଲା ଏବଂ ସେ ନିଜେ ହିଁ ସ୍ଵାଧୀନ ଭାବରେ ଗୀତ ବାନ୍ଧିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ଆ-କରି ରାଗିଣୀ ଟାଣି ମହାଦେବର ପାଲିଆ ବାନ୍ଧିଥିବା ଦୁହାଟାକୁ ବି ବଦଳାଇ ଦେଇ ସେହି ସୁର, ସେହି ଛନ୍ଦରେ ନିଜେ ନୂଆ ଦୁହା ବାନ୍ଧି ଗାଇ ଲାଗିଲା, ଏବଂ ତାର ସୁନ୍ଦର କଣ୍ଠ ତାହାକୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରତିସ୍ଵତି ମଧ୍ୟ କରି ପକାଇଲା ।

ମହାଦେବର ପାଲିଆ, ସେ ଇ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଗୋଟାଏ ଲଢ଼ୁଆ ଗାଆଣ । ସେ ଆପଣି ଉଠାଇ କହିଲା—ସ୍ଵାଇ ! ଏ କଣ ରେ ? କଣଟା ଗାଉଛୁ ତୁ ? ସ୍ଵାଇ ନେତାଇ ! ସ୍ଵାଇ !

ନିତାଇ ସେ କଥାଟା କାନକୁ ନେଲୁନାହିଁ । ବାଁ ହାତଟିରେ କାନ ଘୋଡ଼ାଇ ତାହାଣ ହାତଟି ଛେପ ରୋକିବା ଲାଗି ମୁହଁ ସାମନାରେ ଧରି ଗୀତ ବୋଲିଗଲିଲା । ଟିକିଏ ଆଗକୁ ଝୁଙ୍କିପଡ଼ି ତାଳେ ତାଳେ ଅଳ୍ପ ନାଚି ନାଚି ସେ ସେତେବେଳକୁ ଗାଉଛି—

“ହଜୁର ଭଦ୍ରଲୋକ ପାଞ୍ଜଣ ରହିଛନ୍ତି ଦେଇ କାନ
ସୁବରୁର ହବ ନିଶ୍ଚେ ପୁଣି—
ଜାଣେ ଗୋ ଜାଣେ—

ବାବୁମାନେ ଖୁବ୍ ବାହାବା ଦେଲେ—ବହୁତ ଆଛା ! ସାବାସ୍ ! ବାହାବା !
ନିତାଇ ବାନ୍ଧୁଛୁ ବଢ଼ିଆ !

ସାଧାରଣ ଶ୍ରୋତାମାନେ ବି କହିଲେ—ଖାସା । ଖାସା । ଖାସା ହେ !

ନିତାଇ ଧାଇଁକରି ଡେଇଁପଡ଼ି ଚାଲିଯାଇ ତୋଲିଆଟାକୁ ଧମକ ଦେଇ କହିଲା—
ସ୍ଵାଇ ତାଲ କାଟୁଛୁ । ପରେ ପରେ ସେ ତାଲ ଦେଖାଇ ହାତରେ ତାଲ ଦେଇ ବଞ୍ଜଣାର ବୋଲି କହିବାକୁ ଲାଗିଲା—ଧକଡ଼ ତା-ତା-ଧନତା, ତା-ତା ଧନତା-ଗୁଡ଼୍ ଗୁଡ଼୍ ତା-ତା-ଥୟା-ଧକଡ଼; ହଁ—! କହି ସେ ତାର ନୂଆ ସ୍ଵରଚିତ ଦୁହାଟାକୁ ଫେରିଆସିଲା—

“କ-ରେ କାଲି କପାଳିନୀ—ଖ-ରେ ଖର୍ବରଧାରିଣୀ
ଗ-ରେ ଗୋମାତା ସୁରଭି—ଗଣେଶଜନନୀ
କଣ୍ଠେ ଦଥ ମା ବାଣୀ ।

ପାଖକେ ଅର୍ଦ୍ଧ-ଶିକ୍ଷିତ ଟୋକା କେଇ ଜଣ ବସିଥିଲେ । ସେମାନେ ହଃ-ହଃ କରି ହସିପକାଇଲେ । ଜଣେ କହିଲା—ଗ-ରେ ଗୋରୁ, ଛ-ରେ ଛେଳି, ମ-ରେ ମେଣ୍ଟା । ସାବାସ୍ । ହାସ୍ୟଧ୍ବନିର ରେଳ ଉଠିଲା ।

ନିତାଇ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସଲଖି ଠିଆହେଲା, ତା ପରେ ହାସ୍ୟଧ୍ବନି ଟିକିଏ ଶାନ୍ତ ହେବାପରେ କହିଲା—ଆହେ ପାଲିଆଏ !

ମହାଦେବର ପାଲିଆ ତ ଘୋଷା ହୋଇ ବସିଛି, ଆଉ କୋଉ ପାଲିଆ ଅଛି କି ? କେହି ଜବାବ ଦେଲେନାହିଁ । ନିତାଇ ଜବାବର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ନ କରି କହିଲା—ପାଲିଆଏ ! ଗୋମାତା ଶୁଣି ସମସ୍ତେ ହସୁଛନ୍ତି ! କହୁଛନ୍ତି ! ଗ-ରେ ଗୋରୁ, ଛ-ରେ ଛେଳି, ମ-ରେ ମେଣ୍ଟା !

ଡୋଲିଆଟା ଏଥରକ କହିଲା—ହଁ !

ଆଜ୍ଞା—କହି ସେ ଡଗ ମେଲିଦେଲା—

“ଗୋମାତା ଶୁଣିଣ ଯେ ହସନ୍ତି ସଭୁଏ
ଦାନ ନିତାଇଚରଣ ଯୋଡ଼କରେ କହେ—”

ଏହାକହି ହାତ ଦୁଇଟି ଯୋଡ଼କର ଘେରୁଏ ଗୁରୁଆଡ଼େ ବୁଲିଗଲା । ସାଙ୍ଗ ରାଜା ପରମ ଉତ୍ସାହରେ କହିପକାଇଲା—ବହୁତ ଆଜ୍ଞା ଓସ୍ତାଦ୍ !

କିନ୍ତୁ ନିତାଇ ସେତେବେଳକୁ ଆଖିରେ କିଛି ଭଲକରି ଦେଖିପାରୁନାହିଁ, ରାଜାକୁ ବି ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲୁନାହିଁ, ସେ ଆପଣାର ଡଗରେ ଭିଜି କହିଗଲା—

“ଶୁଣନ୍ତୁ ସୁଜନେ ଦାନର ନବେଦନ
ଗୋ କିମ୍ବା ଗୋରୁଙ୍କୁ ନକରିବ ସାନ ।
ଗାଈ ଭଗବତୀ, ମଞ୍ଚ ଶିବଙ୍କ ବାହନ
ସୁରଭଙ୍କ ଶାପେ ମଲେ କେତେ ଯେ ରାଜନ ॥”

ରବ ଉଠିଲା—ତମକାର ! ତମକାର ! ଡୋଲିଆଟା ଡୋଲରେ କାଠି ମାରିଲା—
ଡୁଡୁମ୍ ! ନିତାଇ କହିଲା—

“ଶାସ୍ତ୍ରର ସାର କଥା କହୁଛି ଜଣାଇ
ଗୋଧନ ରୁଲେ ଧନ ଯେ ଭୁଭରତେ ନାହିଁ ।
ସେଇ ଯେ ଗୋଲକପତି ବିଷ୍ଣୁ ବନମାଳୀ
ବ୍ରଜଧାମେ ସାଜିଥିଲେ ଗୋରୁ ରଖୁଥାଲି ॥”

ନିତାଇର ଏହି ଉପସ୍ଥିତ ବ୍ରତ ସମୟ ଜବାବ ଶୁଣି ସମସ୍ତେ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲେ ।
ଛନ୍ଦ ବାନ୍ଧି ଏପରି ଭୁରନ୍ତ ଓ ପୁଣିପୁଣି ଜବାବ ଦେବା ତ ଆଉ ସହଜ କଥା ନୁହେଁ ।
ବନ୍ଧୁ ରାଜା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହତବାକ୍; ରାଜାର ମାଉସର ନୟ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଛି, ଠାକୁରଣୀର
ଓଢ଼ଣା ଖସିପଡ଼ିଅଛି—ଦେହର ବେଶବାସ ବି ଅଧଃପତ ।

ନିତାଇର କିନ୍ତୁ ଆନ୍ତର ସରିନାହିଁ, ସେ କହିଲା—

“ପୁଣି ତା ଛଡ଼ା—ଆନ୍ତର ଅଛି ଯେ ମାନେ
ଗୋ ବୋଇଲେ ପୃଥ୍ବୀ—କହନ୍ତି ପଣ୍ଡିତ ଜନେ ॥

ଏଣିକି ବାବୁମାନେ ବି ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରଶଂସା କରି ଉଠିଲେ । ସମ୍ଭାଳିନେ ହୁଏତ
କରିଉଠିଲେ । ନିତାଇ ବିଜୟଗର୍ବରେ ଡୋଲିଆଟାକୁ କହିଲା—ବଜା !

ଏତେବେଳେ ଯାଇ ସମସ୍ତେ ଟିକିଏ ବାଗ ହୋଇ ବସିଲେ । ରାଜା ଥରେ ବୁଲିପଡ଼ି
ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଠାକୁରଣୀ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କହିଉଠିଲା ଇଆଡ଼େ ଦେଖ ! ସ୍ତ୍ରୀ ବିସ୍ମୟ-ମୁଗ୍ଧ ଦମ୍ଭ
ହସି କହିଲା—ସତେ ଲେ !

ତରୁଣୀ ଠାକୁରଣୀଟିର କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକୁ ବିସ୍ମୟର ନିଶା ଲାଗିରହିଛି । ସେ ବିସ୍ମୟ
ବିସ୍ମୟରେ ଶିଥିଳଚୈତନ୍ୟ ଭଳି ନିତାଇ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଥିଲା । ରାଜା ତାର ଅଧଃପତ
ଦାସ ଓ ବିସ୍ମୃତ ଭଙ୍ଗୀ ଦେଖି ବରଜ ହୋଇପଡ଼ିଲା, ରୁଡ଼ ସ୍ତରରେ କହିଲା—ସାଜ !
ଆଲୋ ଠାକୁରଣୀ ! ମୁଣ୍ଡରେ ଲୁଗା ଦେ ।

ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ତାକୁ ଗୋଟାଏ ଠେଲ ମାରି କହିଲା—ମଲ୍ଲ, ଚେତା ନାହିଁ ହିଅର !

ଠାକୁରଣୀ ଏଥର ଜଉ କାମୁଡ଼ି, ଲୁଗା ଟାଣି ମୁଣ୍ଡରେ ଦେଇ କହିଲା—ଖାସା
ଗାଉଛୁ ଲେ ଓହ୍ଲାଇ !

କେଣେ ବାବୁଙ୍କ ମେଲରେ ବି ବିସ୍ମୟର ଯାମା ନଥିଲା । ସେହି କଲିକତା-ପ୍ରବାସୀ
ଲୁକିଆ ବାବୁଟି ବି ସ୍ତ୍ରୀକାର କଲେ—ସ୍ୱେସ୍ । ଏ ରାଜମତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା ! ସନ୍ ଅଫ
ଏ ଡୋମ—ସ୍ତ୍ରୀ—ସା ଇଜ୍ ଏ ପୋଏଟ୍ ।

ଦୁଇ ମିନି ଭୂତନାଥ ନୁହେଁ ହୋଇଗଲେ ରୁଦ୍ଧ, ଦୁଷ୍ଟ ହୋଇଗଲେ ଆଶ୍ଚତୋଷ—
ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ଏହି ଦୁଇ ଦୂରତମ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଅତି ସହଜରେ ହିଁ ସେ ଗଞ୍ଜା-
ପ୍ରସାଦରେ ବ୍ୟସମାଗରେ ନିମେଷକେ ଯାଇ ଆସିପାରେ । ସେ ବିଲୁକୁଲ୍ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ
ଯାଇଥିଲା । ସେ କହିଲା—କୁଣ୍ଡାବସ୍ତ୍ରରେ ଖାସା ଚାଉଳ ରେ ବାବା ! ଉନ୍ତ ରେ,
ଗୋଟାଏ ରତ୍ନ—ମାଣିକର ପୁଅ ମାଣିକ ! ସାବାସ୍ ବେଟା !

ମହନ୍ତ ହସି ହସି କହିଲେ—ମୋର ପାଗଳୀ ମାଆର ଶିଆଳ ବାବା; ନିଜାଇକ ବଡ଼ କରବାକୁ ମା’ ମୋର ନୋଟନକୁ ତଡ଼ିଛନ୍ତି ।

ଏହା ପରେ ପରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ମହାଦେବର ପାଳ । ମହାଦେବ ପକ୍ତା ପ୍ରାଚୀନ କବିସ୍ୱାମୀ । ସବୁ ଦେଖିଶୁଣି ସେ ଫୁଲ ଭୁକୁଟି କରି ଗୀତ ଧରିଲା—ବ୍ୟଙ୍ଗ, ରଙ୍ଗ ଗାଳି-ଗୁଲିକରେ ନିଜାଇକୁ ଶୂଳବିଦ୍ଧ କରି ତଳ ତଳ ବଧ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ସେ । ତାର ସରସ, ଅଶ୍ରୁମୟାମିତା ଗାଳିଗୁଲିକରେ ସଜ୍ଜା ସାରା ହାସ୍ୟଲୋକରେ ମୁଖର ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ନିଜାଇ ସଭାରେ ବସି ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ହସୁଥିଲା ଓ ମନେ ମନେ ଗାଳିଗୁଲିକର ଜବାବ ଖୋଜୁଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ଶୁଣୁ ହେଲା ରାଜା । ସେ ତ ମିଳିଟାର ମିଜାନ୍ର ଲୋକ—ସାଙ୍ଗକୁ ଏଇ ଗାଳି-ଗୁଲିକଗୁଡ଼ାକ ତାର ଅସହ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ସେ ସଭାରୁ ଉଠିଯାଇ କିଛି ସମୟ ମେଳାଆଡ଼େ ଚାଲି ବାହାରିଗଲା । ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ଖୁବ୍ ହସୁଥାଏ । ଠାକୁରଣୀ ଝିଅଟି କିନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ଦୁଃଖିତ ହୋଇଛି; ସେ ବି ଏଥରକ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲା—ହ’ସନା ଅପା ! ଏମିତି କରି କିଏ କୋଉ ମଣିଷକୁ ଗାଳିଦେ !

ମହାଦେବ ତଗ ବୋଲୁଥାଏ—

“ସୁବୁଦ୍ଧି ତମର ପୁଅ କୁବୁଦ୍ଧି ପାଶୁଲା
କଟୁଲା-ବାଝିଣ ଛାଡ଼ି କବିତା କରିବାକୁ ଅଛଲା ।
ଟୋକାର ବାପ ସିଦ୍ଧକଟା ଶ୍ରେର, ବଡ଼ବାପ ଠେଙ୍ଗୁଆଳ
ଅଜା ନାମସାଦା ତକେଇତ କଲାପାଣି ଖଟି ଗଲା କାଳ ।
ସେଇ ବଝିଣର ପୁଅ ହୋଇକରି କବିତା କରିବୁ ତୁମ୍ଭ
ତମର ଦୁଲ୍ଲଳ ରତ୍ନାକର, କି ରୁଙ୍ଗୁଡ଼ିର ଛୁଆ ରେହ ॥

ଜଣେ କିଏସେ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ କଲା—

ଅଳପ ପାଣିରେ ଭଲ ରେ ଚୁଙ୍ଗୁଡ଼ି, ଗନ୍ଧର ପାଣିକି ଯାଆନା ।

ପାଳିଥାଏ ବଡ଼ ଉତ୍ସାହରେ ମହାଦେବର ନୂଆ ଦୁହାଟା ଗାଇଲେ—

“ଝଡ଼ଗଦାର ଯେ ଅଇଁଠା ପତର ସରଗ ଯିବାକୁ ଆଶା ଗୋ !
ଫଡ଼ ଫଡ଼ କରି ଉଡ଼ିଲା ପତର ସରଗ ଯିବାକୁ ଆଶା ଗୋ !
ହାଇରେ କଲି—ମାଆ ଲୋ ମଲି—

ଗଡ଼ୁଡ଼ ହୋଇବେ ମଣା ଗୋ—ସ୍ଵରଗ ଯିବାକୁ ଆଶା ଗୋ ॥

ଅକସ୍ମାତ୍ ମହାଦେବ କହିଛନ୍ତି—ଆଃ, ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ କଲ ରେ ବାବା । କହିଦେଇ
ସେ ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ଗୋଟାଏ ଗୁପ୍ତତା ମାରିଦେଲା ଓ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗାଇଲା—

“ଗୋଡ଼ରେ କାମୁଡ଼େ ମଣା ମାରିଦେଲି ଗୁପ୍ତତେ
ବଇକୁଣ୍ଠରେ ବିଷ୍ଣୁ କାନ୍ଦନ୍ତି—ଚଢ଼ି ବେ କା ଉପରେ ।”

ମହାଦେବର ପାଲିଆ—ଯାହାକୁ ନାକଚ କରାଦେଇ ନିତାଇ ଗାଆଣ ହୋଇଛି—
ସେଇ ଏଥର ଉଠେଇଦେଲା—ଚହଟେ ଗୁପ୍ତତା ସମ୍ଭାଳି ପାରେନା—ସ୍ଵରଗେ ଯିବାକୁ
ଆଶା ଗୋ ।

ଏହାପରେ ରାଧି ଯେତେ ଅଗ୍ରସର ହେଲା, ମହାଦେବର ତାଣ୍ଡବ ସେତିକି ବଢ଼ିଗଲା
ଶ୍ରୀଳ-ଅଶ୍ରୀଳ ଗାଳିଗୁଲିକ ଦେଇ ସେ ନିତାଇକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କରାଦେଲା । ମହାଦେବର
ଏହି ହିଁ ଶୂଳ-ପ୍ରତିରୋଧର କ୍ଷମତା ନିତାଇର ନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ତାର ବାହାଦୁରୀ ଏତିକି
ଯେ କ୍ଷତବିକ୍ଷତ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଧରଣୀୟା ହେଲା ନାହିଁ । ଠିଆହୋଇ ହସି ହସି
ସବୁ ସହନେଲା । ସେ ଗାଳିଗୁଲିକର ଉତ୍ତରରେ କେବଳ ଡଗ ମେଲି ବୋଲିଲା—

“ଓହ୍ଲାଦ ତମେ ବାପ ସମାନ ତମକୁ କରେଁ ମାନ୍ୟ
ତମେ ମତେ ହେ ଦଉଛ ଗାଳି ଧନ୍ୟ ହେ ତମେ ଧନ୍ୟ ।
ତମର ହେଇଛି ବୁଢ଼ାକାଳେ କୁମର—ମୋର କିନ୍ତୁ ଅଛି ମଢ଼ି ତମର ଚରଣେ
ନିର୍ଭୟରେ ଦେବି ଜବାବ ଭୟ କିଛି ନାହିଁ ମୋର ମନେ ।”

ଲୋକଙ୍କର କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକୁ ଏ ବିମାତ୍ର ମିଷ୍ଟ ରସ ଉପଭୋଗ କରିବାଭଳି
ଅବସ୍ଥା ନାହିଁ । ମହାଦେବ ଗାଳିଗୁଲିକର ମଉ-ରସରେ ସଭୁକୁ ମାତାଲ କରି ଦେଇଛି;
ଆଉ ମହାଦେବ ଚୁଲିନାରେ ନିତାଇ ବାସ୍ତବରେ ନିଷ୍ପ୍ରଭ । ସୁତରାଂ ତାହାର ପରାଜୟ
ହେଲା । ସେଥିରେ ଅବଶ୍ୟ ନିତାଇର କୌଣସି ଗ୍ଳାନିବୋଧ ନଥିଲା; ବରଂ ସେ ହଠାତ୍
ନିଜକୁ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ହିଁ ଅନୁଭବ କଲା ।

ପାଲ ଶେଷରେ ସେ ବାରୁମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଯୁକ୍ତିକରରେ ସବିନୟେ କହିଲା—
ହଜୁରେ, ଅଧୀନ ମୂର୍ଖ ଛୋଟଲୋକ—

ତାକୁ କ'ଣ ଶେଷ କରିବାକୁ ନଦେଇ ବାରୁମାନେ କହିଲେ—ନା ନା । ଖୁବ୍

ଭଲ, ଭଲ ଗାଈକୁ ତୁ । ବହୁତ ଆଛା, ବହୁତ ଆଛା ।

ପ୍ରତଟ୍ଟ ଉତ୍ସାହରେ ତାହାର ପିଠିରେ କେଜଟା ସାଦାତକ ଚପେଟାଦାତ କରି ଭୁତନାଥ କହିଲେ—ସାବାସ୍ । ଜିତା ରହୋ ଭେ ବେଟା ! ଜିତା ରହୋ ।

ଗୁକିରିଆ ବାବୁଜଣକ କରୁଣାମିଶ୍ରିତ ପ୍ରଶଂସାର ହସଟିଏ ହସି ବାରମ୍ବାର ବସୁନ୍ଧ୍ର ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ—ସୁ ଆର୍ ଏ ପୋଏଟ୍, ଆଁ ! ଏ ପୋଏଟ୍ ! ସୁ ଆର୍ ଏ ପୋଏଟ୍ !

କଥାଟାର ଅର୍ଥ ବୁଝି ନପାରି ନିତାଇ ବିନୀତ ସପ୍ତମ୍ନ ଭଙ୍ଗିରେ ବାବୁଙ୍କ ଆଡ଼େ ଚାହିଁ କହିଲେ—ଆଜ୍ଞା ?

ବାବୁ କହିଲେ—ତୁ ତ ଜଣେ କବି ରେ ।

ନିତାଇ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ମଥାପୋତି ମାଟିକ ଚାହିଁଉଛନ୍ତି । ପରେ ସେ ମହାଦେବକୁ କହିଲେ—କ୍ଷମା କରିବେ ଓସାଦ । ମୁଁ ଅଧମ । କହିବାକୁ ଗଲେ ମାଛଠାରୁ କ୍ଷମ ।

ମହାଦେବ ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରତିପକ୍ଷର ଏହି ବିନୟରେ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲାନାହିଁ; ବରଂ ସେ ନିତାଇର ବିନୟରେ ଚୁପ୍ ହୋଇ କହିଲେ—ମୋ ଦଳରେ ତୁ ପାଲିଆଗିରି କରରେ । ତାପରେ ନିଜେଇ ଦଳ କରିପାରିବୁ । ତା ଛଡ଼ା ତୋର କଣ୍ଠଟି ବେଶ୍ ମିଠା !

ନିତାଇ ମନେ ମନେ ଟିକିଏ ରୁଦ୍ଧ ଅଥଚ ରହି ନିତାସମ୍ପତ ଜବାବ୍ ଖୋଲୁଥିଲା; ମହାଦେବର ଗାଳିଗୁଲଜ ଭିତରେ ଜାତି ଉଠେଇ ଓ ବାପଅଜା ଉଠେଇ ଗାଳି-ଗୁଲଜଗୁଡ଼ାକ ତା ଗୁଡ଼ରେ ଜଣ୍ଟା ପରି ଫୁଟିଥିଲା । କିନ୍ତୁ କିଛି ଉତ୍ତର ଦେବାର ପୁସ୍ତକ ଝିଁ ପଛରୁ ଦଶ କୋଡ଼ିଏ ଏକାସକୋ ଡାକିଲେ—ନେତାଇଚରଣ, ନେତାଇଚରଣ ହୋ !

ଡାକ ଶୁଣି ନିତାଇଚରଣ ପୁଲକିତ ହୋଇ ବୁଲି ଠିଆହେଲା । ଆଜିହଁ ସେ ‘ନିତେ’ ‘ନେତା’ ‘ନିତୋ’ ‘ନେତା’ରୁ ନିତାଇଚରଣ ହୋଇଯାଇଛି । ଯେଉଁମାନେ ତାକୁଥିଲେ, ସେମାନେ ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ବାବୁମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇ କହିଲେ—ବାବୁମାନେ ତାକୁଛନ୍ତି, ମହନ୍ତ ତାକୁଛନ୍ତି ।

ମହନ୍ତଜୀ ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ପ୍ରସାଦୀ ଗୋଟିଏ ସିନ୍ଦୂରଲିପ୍ତ ବେଲପତ୍ରର ମାଳ ଦୂରତୁ ରଖିକରି ତା ମୁଣ୍ଡକୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ କହିଲେ—ଦାଃ ବାଃ, ଶୁଭ୍ ଭଲ । ମା ତୋର ଉନ୍ନତ କରିବେ । ମାଆଙ୍କ ମେଲାରେ ରାତିଏ ଗାଉଣା ତୋର ଫି ବର୍ଷ ବରଦ ରହିଲା । ସୁନ୍ଦର କଣ୍ଠ ତୋର ।

ଗୁକିରିଆ ବାବୁ ନିତାଇର ପିଠି ଚାପୁଡ଼ାଇ କହିଲେ—ଗୋଟାଏ ମେଡଲ ତତେ ଦିଆଯିବ । ତା ପରେ ହସିକରି ପୁଣି କହିଲେ—ଆଁ ! ସୁ ଆର୍ ଏ ପୋଏଟ୍ !

ଏ ଗୋଟାଏ ବିଷୟ !

ନିଜାଜ କଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୁକ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । କଣ କରିବ, କଣ କହୁନ, କିଛି ବୁଝି-ପାରିଲାନି । ବାବୁ କହିଲେ—କିନ୍ତୁ ହୁସିଆର, ତୋ ନିଜ ଗୋଷ୍ଠିବାଗିଆ ତୁ ଚୋର-ଡକେଇକରିବୁ ନାହିଁଟି ! ତୁ ହେଲୁ କବି—ଏ ପୋଏଟ୍ !

ଏଥରକି ହାତ ଯୋଡ଼ି କରି ନିଜାଜ କହିଲା—ଆଜ୍ଞା, ପ୍ରଭୁ ! ଚୋର ମୁଁ ଜୀବନରେ କରିନାହିଁ । ମିଛ କଥା ବି ମୁଁ କହେନା ହଜୁର୍ ! ନିଶା ବି କରେନା ମୁଁ । ଜାନ୍ତୁ ପାଟକ ମା-ଭାଇଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବି ଏଇଥିପାଇଁ ମୋର ପଡ଼େନା । ଘର ତ ଘର, ମୁଁ ମାଲ ବି ତ୍ୟାଜ୍ୟ କରିଛୁ କହିବାକୁ ଗଲେ । ମୁଁ ଆମ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ରାଜନ ପଦ୍ମେଶ୍ଵ-ମ୍ୟାନ ପାଖରେ । କୁଲିଗିରି କରି ପେଟ ପୋଷେ ।

ଏ ଗାଆଁର ଚୋର, ସାଧୁ, ଭଲମନ୍ଦ ସବୁ କିଛି ଝବର ଭୂତନାଥର ନିଶଦର୍ମଣରେ । ସେ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ନିଜାଜକୁ ସମର୍ଥନ କରି କହିଲା—ହଜାର ବାର ସତ ! ସକା ସାଧୁ ଆଦମୀ ନିଜାଜ ।

ନିଜାଜ ପୁଣି କହିଲା—ଏଇ ମା' ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ସାମନାରେ ଠିଆହେଇ କହୁଛି, ମିଛ କହିଥିଲେ ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ବଜର ପଡ଼ିବ ।

ତିନି

ନିଜାଜ ମିଥ୍ୟା ଶପଥ କରିନାହିଁ । ସତରେ ନିଜାଜ ଜୀବନରେ କେବେହେଲେ ଚୋର କରିନାହିଁ । ତାହାର ଆତ୍ମୀୟସ୍ଵଜନ, ଗଣ୍ଡର ରାନ୍ଧିରେ ନିଶାକ ମଦଯନ୍ତ୍ରରେ ନିର୍ଭୟ ବିଚରଣ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଉଦ୍‌ବେଗମୟ ଉଲ୍ଲାସ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ସେ ଉଲ୍ଲାସର ଆସ୍ବାଦ ସତରେ ନିଜାଜର ରକ୍ତକଣିକାଗୁଡ଼ିକ ପାଖରେ ଅଜ୍ଞାତ । ଗ୍ରୀକ୍-ମାତ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଥେସିୟାନ ଦୟୁଙ୍କ ପରି ନ୍ୟାୟର ଡର୍କ ଏଠାକାର ବାରବଂଶୀମାନେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ସତ୍ୟ, ତେବେ ନୀତି ଓ ଧର୍ମର କଥା ଶୁଣିଲେ ସେମାନେ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି ହସନ୍ତି ଏବଂ ନିଜାଜର ଏହି ଗୌରୀବୃତ୍ତି-ବିମୁଖତା ଲାଗି ସେମାନେ ତା ଭିତରେ ଆବିଷ୍କାର କରନ୍ତି ଗୋଟାଏ ଶୁଭୁକ୍ତା ଏବଂ ସେଇଥିଲାଗି ସେମାନେ ତାହାକୁ ଯୁଗା କରନ୍ତି ।

କପରି ଭାବରେ ଯେ ଏମିତି ହେଲା ତାହାର ଇତିହାସ ଅଜ୍ଞାତ । ତାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରନାହିଁ ବୋଲି ସମ୍ଭବତଃ ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ ହଜିଯାଇଛି । ତେବେ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଲୋକଙ୍କ ଆଖିରେ ବାରମ୍ବାର ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହି ଘଟଣାଟି ଲୋକଙ୍କ ଆଖିରେ ଏବେ ବି ଭାସି ଯାଏ । ରେଳ ଯନ୍ତ୍ରୀବେଳେ ନିତାଇଚରଣ ବହି-ବସ୍ତ୍ରାନିତି କାଢ଼ରେ ଜାକି କାଳିପଡ଼ା ଲଣ୍ଠନ ଧରି ନାଇଟ୍ ଇଣ୍ଟରାକ୍ସ ଚାଲୁଥିଲା । ସ୍ଥାନୀୟ ଜମିଦାରଙ୍କ ମାଆଙ୍କ ସ୍ମୃତିରକ୍ଷା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନୈଶ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନିତାଇ ପଢ଼ାଶୁଣା କରିଥିଲା । ସେତେବେଳେ ତମ ସାହୁର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପିଲା ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଗୁରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଜମିଦାର ଖଣ୍ଡିଏ ଲେଖାଏଁ ଲୁଗା ଦେବାର ଘୋଷଣା କରିବାଫଳରେ ହିଁ ବାରବର୍ଣ୍ଣୀମାନେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଆଣି ପାଠଶାଳାରେ ଭର୍ତ୍ତି କରି ଦେଇଥିଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିତାଇ ବି ଆସିଥିଲା । ବର୍ଷ ଶେଷରେ ଲୁଗାଟି ନେଇ ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗର ଷ୍ଟେର ବେଣୀର ଗଲ୍ଡ * ପଡ଼ିବା ଆଗରୁ ହିଁ ଡୋମଙ୍କ ପୁଅ ପାଠଶାଳାରୁ ଖସି ଚାଲିଗଲେ; କେବଳ ନିତାଇ ହିଁ ରହିଗଲା । ନିତାଇ ପରୀକ୍ଷାରେ ଫାଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଲୁଗା ସଙ୍ଗେ ଖଣ୍ଡିଏ ଜାମା ଓ ଖଣ୍ଡିଏ ଗାମୁଛା ଏବଂ ତାହା ସଙ୍ଗେ ଗୋଟିଏ ଲଣ୍ଠନ ପାଇଲା । ଏହି ପ୍ରାପ୍ତିଯୋଗ ହେତୁରୁହିଁ ସମସ୍ତେ ପାଠଶାଳା ଛାଡ଼ିଲେ ବି ନିତାଇ ଛାଡ଼ି ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ପୁଅ ଲୁଗା, ଗାମୁଛା, ଜାମା ଓ ଲଣ୍ଠନ ଗୁରୁ ଦଫା ପୁରସ୍କାର ପାଇବାରେ ନିତାଇର ମାଆ ବି ବେଶ୍ କିଛି ଗୌରବ ଅନୁଭବ କରିଥିଲା । ବଂଶଧାରୀ ବିରୋଧୀ ଗୋଟିଏ ଅଭିନବ ଗୌରବର ଆସ୍ବାଦ ମଧ୍ୟ ବୋଧହୁଏ ନିତାଇ ପାଇଥିଲା । ଏହା ପରେ ଆହୁରି ବର୍ଷ ଦୁଇଟା ନିତାଇ ପାଠଶାଳାରେ ପଢ଼ିଥିଲା । ଏହି ଦୁଇ ବର୍ଷରେ ପୁରସ୍କାର ହସାବରେ ଲୁଗା, ଜାମା, ଗାମୁଛା, ଲଣ୍ଠନ ଛଡ଼ା ନିତାଇକୁ ମିଳିଥିଲା କେଇଟି ବହି—ଶିଶୁବୋଧ ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ କଥା, ଜନ୍ମଙ୍କ ଗଲ୍ଡ । ସେଗୁଡ଼ିକ ନିତାଇର କଣ୍ଠସ୍ଥ । ନିତାଇ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ ଅହୁରି ପଢ଼ିଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ କେବଳ ନିତାଇ

* ଇଣ୍ଟରାକ୍ସ ବିଦ୍ୟାସାଗରକୁଳ ବର୍ଣ୍ଣପରିଚୟର ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗର ଏକ ଗଲ୍ଡ । ଗୋଟିଏ ବାଳକ ଛୋଟ ଛୋଟ ଜିନିଷ ଷ୍ଟେର କରୁ କରୁ କ୍ରମେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଷ୍ଟେର କଲା । ତାହାର ମାଉସୀ ତାକୁ ଖୁବ୍ ପ୍ରଶଂସା ଦେଉଥାଏ । ଶେଷକୁ ବଡ଼ ଷ୍ଟେରରେ ଧରପଡ଼ି ତାହାର ଫାଣି ହୁକୁମ ହୁଏ । ଫାଣିପୁଟରୁ ତାହାର ଶେଷ ଇଚ୍ଛା ପତରାୟିବାରୁ ସେ ମାଉସୀକୁ ଦେଖିବାକୁ ଚାହୁଁଲା । ମାଉସୀକୁ ଡାକି ତା କାନରେ କିଛି କହିବା ବାହାନାରେ ତାର କାନ କାମୁଡ଼ି ଛୁଣ୍ଟାଇଦେଲା ଓ ଚେତାଇଦେଲା ଯେ ଠିକ୍ ସମୟରେ ଶାସନ ପାଇଥିଲେ ସେ ଷ୍ଟେର କରିବାର ଅଭ୍ୟାସରୁ ମୁକ୍ତ ପାଇଥାନ୍ତା ।

ଛଡ଼ା ପାଠଶାଳାରେ ଆଉ ଦ୍ଵିତୀୟ ଗୁପ୍ତ ନ ଥିବାରୁ ପାଠଶାଳାଟି ହିଁ ଉଠିଗଲା । ଅଗତ୍ୟା ନିତାଇ ପାଠଶାଳା ଗୁଡ଼ିକକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା । ସେତେବେଳକୁ ତାର ବିଦ୍ୟାନୁରାଗ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବାଟରେ ଶାଖା ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ଏଠାକାର କବି-ଗାଉଁଶୀର ପାଲଟ ସେ ପରମ ଭକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ବଂଶଲାର ସମସ୍ତ ଅସ୍ତିତ୍ଵ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ହିଁ କବିଗାଉଁଶୀର ଭକ୍ତ; କିନ୍ତୁ ସେ ଭକ୍ତ ତାଙ୍କର ଅଶ୍ରୁମୟ ରସିକତା ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ମାତ୍ର । ନିତାଇର ଆସକ୍ତ ଭାବ ପ୍ରକାରର । ପୁରୁଷର କାହାଣୀ, କବିତାର ଯଦିପାତ ଏବଂ ଉପସ୍ଥିତ ବୁଦ୍ଧିର ଚମକପ୍ରଦ କୌତୁକ ମଧ୍ୟ ତାହାକୁ ଭଲ ଲାଗେ ।

ମାମୁପୁଅ; ମାଉସୀପୁଅ ଭଳିମାନେ ନିତାଇକୁ ଥଟ୍ଟା କରି ଏତେ ଦିନଯାକେ ତାକୁଥିଲେ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ! ଏଥରକ ସେମାନେ ତାକୁ ଦଳକୁ ନେଇ ଦାକ୍ଷୀ ଦେବାକୁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ରାନ୍ଧିର ଅଭିଯାନ ଦଳରେ ସେମାନେ ତାକୁ ନେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ।

ମାମୁ ଗୌରଚରଣ ସଦ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ଜେଲ୍ ଖଟି ଘରକୁ ଫେରିଥିଲା । ସେ ଭଉଁଶୀକୁ ଡାକି ଗନ୍ଧାର ଭାବରେ କହିଲା—ନିତାଇକି ଏଥର ବାହାରିବାକୁ କହ । ନେଶାପଡ଼ା ତ ଡେଇଁ ହେଲା ।

ଗୌରଚରଣର ଗନ୍ଧାରଭାବର କଥାର ଅର୍ଥ—ତାହାର ଆଦେଶ । ନିତାଇର ମା' ଆସି ପୁଅକୁ କହିଲା—ତୋ ମାମୁ କହୁଛନ୍ତି, ଏଥର ତତେ ଦଳ ସାଙ୍ଗରେ ମିଶି ଯିବାକୁ ହୁଏ ।

ନିତାଇ ମା' ଆଡ଼କୁ ଟିକିଏ ଚାହିଁରହି କହିଲା—ହୁ ! ହୁ ! ହୁ ! ଗର୍ଭଧାରଣୀ ଜନନୀ ହୋଇ ଏଇ କଥା ରୁ କହୁଛୁ ମୋତେ ।

ନିତାଇର ମା' ହତଭୟ ହୋଇ ରହିଗଲା ।

ନିତାଇର ମାମୁ ଆଖି ଲଲ କରି ଆସି ସମ୍ମୁଖରେ ଠିଆ ହୋଇ କହିଲା—କଣ କହୁଛୁ ମାଆକୁ ? ସେ କଣ ହଉଛି ?

ନିତାଇ ସେତେବେଳକୁ ପୁରୁଣା ଖାତାଟାରେ ରାମାୟଣ ଦେଖି ହସ୍ତାକ୍ଷର ଲେଖୁଥିଲା । ସେ ନିର୍ଭୟରେ କହିଲା—ଲେଖୁଛି ।

—ନେଖୁଛୁ ? ଗୌର ଆସି ଖାତାଟା ଓ ବହିଟାକୁ ଟାଣିକରି ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲା ତଳେ । ନିତାଇ ବି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉଠି ଠିଆହେଲା; ଧୀରେ ଧୀରେ ମାମୁକୁ ଅତିହୀନ କରି ସେ ଖାତା ଓ ବହି ଗୋଟାଇ ନେଇ ତାଙ୍କ ସାହି ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବାହାରି ପଡ଼ିଲା । ଗ୍ରାମରେ ଖୋଜି ସେହି ଦିନହିଁ ସେ ଘନଶ୍ୟାମ ଗୋପାୟକ ଘରେ ମାସିକ ବେତନରେ

ରୁକ୍ମିଣୀରେ ବାହାଲ ହେଲା ।

ଗୋସାଇଁଙ୍କ ବୈଷ୍ଣବ ଲେକ, ଘରେ ସନ୍ତାନସନ୍ତାନ ସୁଲକାୟା ଗୁହଣୀ । ମାର୍ଜାର ପରି ଉଭୟେ ଦୁର୍ଗଧାସ୍ତ । ଘରେ ଦୁଇଟି ଗାଈ ଅଛନ୍ତି । ଗାଈ ଦୁଇଟି ଏତେଦିନ ହେଲା ରାତିରେ ସେଇମତେ ବଚରଣ କରି ପ୍ରଭାତରେ ଘରେ ଆସି ଦୁଧ ଦେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଇଦାନା କଲିକାଳ ଅକସ୍ମାତ୍ ସେପରି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କଲିକା ଲାଭ କରିଥିବ ବୋଲି ଗ୍ରାମର ଲୋକଙ୍କର ଘୋଡ଼ାଘୁଣଙ୍କ ଉପରେ ଭକ୍ତି ଏକାବେଳକେ ବଲୁପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ହେତୁ ତାହାଙ୍କର ଗାଈ ଦୁଇଟିକି ଗତ ଦୁଇ ମାସରେ ପଞ୍ଚର ଥର ଲୋକମାନେ କାଞ୍ଚି-ହାଉସକୁ ଦେଇଛନ୍ତି । ଦାଧା ହୋଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଗାଈ-ପରିଚର୍ଯ୍ୟା ଲାଗି ଲୋକ ଖୋଜୁଥିଲେ । ନିତାଇକୁ ପାଇ ବାହାଲ କଲେ । ନିତାଇଚରଣ ଯଙ୍ଗରେ ଯିବା ହେଲା, ସେ ଗାଈର ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କରିବ, ବାସନ ମାଜିବ, ପ୍ରୟୋଜନ ମତେ ଏଠିକି ସେଠିକି ଯିବ, ରାତିରେ ଘରେ ପ୍ରହର ଦେବ । ଗୋସାଇଁଙ୍କ ସୁଧ କାରବାରରେ ମୂଳ ଏକାଶତ ମହଣ ଧାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ସାତଶତ ମହଣରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଘରର ଅଗଣାରେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଧାନର ସ୍ତୂପ ବାରମାସ ଗଦାମଦ୍ ହୋଇକରି ରହିଥାଏ । ଖାତକମାନେ ଚୋକ କିଛି କିଛି ଧାନ ସୁରୁ ଦେଇଯାଆନ୍ତି । ଗୋସାଇଁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀତୋଦର ଧାନଗଦା ଓ ନିଜର ବରୀର୍ଣ୍ଣ ଦେହ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ନିୟତ ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ପୀଡ଼ିତ ହେଉଥିଲେ । ବଳିଷ୍ଠ ଯୁବକ ନିତାଇକୁ ପାଇ ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ନିତାଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଘରେ ବସବାସ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ଦିନ କେଇଟା ପରେ—ସେଦିନ ହୋଇଥାଏ ଘନ ଅନ୍ଧକାର ରାତି । ଗଣ୍ଡର ରାତିରେ ଗୋସାଇଁ ଡାକଲେ—ନିତାଇ !

ବାହାରେ ଖୁଟୁଣାଟି ଶରରେ ନିତାଇର ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥିଲା । ସେ ଚେଇଁ ରହିଥିଲା; ଫିସ୍ ଫିସ୍ କରି କହିଲା—ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଶୁଣିଛି ।

—ଗୋଲମାଲ କରନା, ଉଠିଆ । ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଅନ୍ତର ହେଲେ । ନିତାଇ ଶୀର୍ଣ୍ଣକାୟା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ଅକୃତୋଦୟତା ଦେଖି ପ୍ରଜାନ୍ୱିତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଗୋସାଇଁ ଆସି ନିଶବଦରେ ବାହାର ଦୁଆର ଖୋଲି ବାହାର ପଡ଼ିଲେ । ବାହାରେ ଗୁରୁ ବସ୍ତ୍ରା ଧାନ ମୁଣ୍ଡାଇ ଗୁରୁ ଜଣ ଲୋକ; ଧାନବସ୍ତ୍ରାର ଓଜନ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେମାନେ ଧର୍ମସର୍ବ ହେଉଛନ୍ତି ଏବଂ ଥରଥର ଥରୁଛନ୍ତି । ଦରଜା ଖୋଲିବାମାତ୍ରେ ନିଶବଦରେ ଲୋକ ଗୁରୁଜଣ ପଣିଯାଇ ଅଗଣାର ଧାନଗଦାରେ ବସ୍ତ୍ରାଗୁରୁଟା ଅଜାଡ଼ି ଦେଲେ । ରାତିର ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ ବି ନିତାଇ ଧାନର ସୁନାପରି ରଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦେଖିଲା; ଲୋକଗୁଡ଼ିକ କିଏସେ ଚଢ଼ିଲା । ତାହାର ଆକ୍ତାୟ କେନ୍ଦ୍ର ନ ହେଲେ ବି ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ହିଁ ଖ୍ୟାତନାମା

ଧାନଭୂର ।

ସକାଳ ହେଲାମାତ୍ରେ ଯୋଡ଼ିହାତ ହୋଇ ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ନିତାଇ କହିଲୁ—ପ୍ରଭୁ, ମୁଁ
ଭୁକିରି କରି ପାରିବନି !

—ପାରିବୁନି !

—ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା ।

—ପଇସାଟିଏ ଦରମା ମୁଁ ଦେବନି କହିଦଉଛି । ଆଉ ଏ କଥା ପ୍ରକାଶ ପାଇଗଲେ
ତୋର ଜୀବନ ରହୁବନି ।

ନିତାଇ କଥାର ଉତ୍ତର ଦେଇନାହିଁ । ତାହାର ଲୁଗାପଟା ଓ ବସ୍ତ୍ରାନି ନେଇ ସେ
ବାହାର ପଡ଼ିଲା । ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ଗ୍ରାମର ଷ୍ଟେସନରେ ।

ଷ୍ଟେସନର ପର୍ଯ୍ୟଟନସ୍ଥାନ ରାଜା ଦାସେନ ତାହାର ସାଙ୍ଗ ! ରାଜାଲୁଲ ଟିକିଏ
ଅତୁଟ ଧରଣର ଲୋକ । ବଗତ ମହାପୁରୁଷବେଳେ ତାର ଅଳ୍ପ ତରୁଣ ବୟସ । ସେ
ଘଟଣାଚକ୍ରରେ କୁଲି ହସାଦରେ ଯାତ ପହଞ୍ଚିଥିଲା ମେସୋପଟାମିଆରେ । ଫେରାଆସି
ସେ କାମ କରୁଛି ଏହି ଲୁଇଟ୍ ରେଲ୍‌ୱେରେ । ପ୍ରାପଣୋଲ ଦଲ୍‌ଦାରଥା ଲୋକ,
ଅନର୍ଗଲ ଭୁଲ୍ ହୁମ୍ମୀ କହେ, ଘଡ଼ିର କଣ୍ଟାଭଳି ଡିଉଟି କରେ, ହୁଅ ଯାତ ଦମା
ଗୁହା ଖାଏ, ପ୍ରଚୁର ମଦ ପିଏ, ଶୁଷ୍କ ଟିକାର କରେ, ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷ ମାରଧର କରେ ।
ରାଜା ସାଙ୍ଗରେ ନିତାଇର ପରିଚୟ ଅନେକ ଧନର; ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜା ଏଠାକୁ ଆସିବା
ପରେ ପରେ ପରିଚୟ । ସେ ପ୍ରାୟ ଦିନ ବର୍ଷ ଆଗର ଘଟଣା ।

ନିତାଇ ସେଦିନ ବି ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଥମ ପରିଚୟର ଦିନ ଷ୍ଟେସନକୁ ଚାଲିବାକୁ
ଆସିଥିଲା । ରାଜାର ପୁଅଟା ଟ୍ରେନ୍ ଆସିବାର ଘଣ୍ଟା ବାଜିବା ମତେ ପାଟିକରି କହିବାକୁ
ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା—ହଟ୍ ଯାଉ । ହଟ୍ ଯାଉ ! ଲଇନ୍ ପାଖରୁ ହଟ୍ ଯାଉ !

ନିତାଇକି ଭାସି ଭଲ ଲାଗିଥିଲା, ସେ ପଚାରିଥିଲା—ବାହା ରେ ! କାହା
ପୁଅ ରେ ତୁ ?

—ମୁଁ ରାଜାର ପୁଅ ।

—ରାଜାର ପୁଅ ? କ'ଣ ବାତ୍ ! ତାହେଲେ ତ ତୁ ‘ସୁବରାଜ’ !

ରାଜା ସେଇ ପାଖରେଇ ଥିଲା; ସେ ନିତାଇ କଥା ଶୁଣି ହସି ହସି ବେଦମ୍ । ସାଙ୍ଗେ
ସାଙ୍ଗେ ସେ ନିତାଇ ସଙ୍ଗେ ପରିଚୟ କରି ଦେଇଥିଲା । ଟ୍ରେନ୍ ଚାଲିଯିବା ମାତ୍ରେ
ରାଜା ନିତାଇକୁ ଧରି ଏକାବେଳକେ ତାହାର କାଟରକୁ ଆଣି ହାଜର କରିଦେଇଥିଲା ।

ସ୍ତ୍ରୀକୁ କହିଲା—ମୋର ସାଙ୍ଗ ନୋକ ! ଉମ୍ମଦା ଆଦମୀ ! ଫଟକେ କୋ କହୁତା ହେ—
ରାଜା କା ବେଟା ଯୋବରାଜ । କହୁ ହୁ-ହୁ କରି ହସିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ନିଜାଇ ସୋସ୍ତାହେ କବିସ୍ତାଲଙ୍କ ନକଲ କରି ଗାଲରେ ହାତ ଦେଇ, ମୁହଁ ପାଖରେ
ଅନ୍ୟ ହାତଟି ରଖି, ଟିକିଏ ନଇଁପଡ଼ି ରାମାୟଣ ସ୍ମରଣ କରି ଗୀତ ଧରିଥିଲା—

“ରାଜାର ବେଟା ଯୋବରାଜା, ତେଜାର ବେଟା ମହାତେଜା
ଖାଏ ସେ ଖାସ୍ତା ଖଜା ଗଜା ବିଦିତ ସେ ସାରା ଭୂମଣ୍ଡଳେ !”

ରାଜା ଡେଇଁପଡ଼ି ଘର ଭିତରୁ ତାହାର ପୈତୃକ ତୋଲଟି ଓ ତାର ନିଜର କଂସା-
ଘଣ୍ଟି ବାହାର କରିଆଣି ନିଜେ ତୋଲଟି ନେଇ ଘଣ୍ଟି ପୁଅ ହାତରେ ଦେଇଥିଲା ।
ସେଇ ଘଣ୍ଟିଟା ରାଜାର ବାପ ତାକୁ ମହେଶପୁର ମେଳାରୁ କଣି ଦେଇଥିଲା । ସେଦିନ
ଦ୍ଵିପହରରେ ରାଜାର ଘରେ କବିଗାନ ଜମିଉଁଥିଲା । ନିଜାଇ ଖାଲି ରାଜାର ପୁଅକୁ
‘ଯୋବରାଜ’ କହି ସ୍ତାନ୍ତ ହୋଇନାହିଁ, ରାଜାର ଘରଲୋକ ଆଡ଼କୁ ବୁଲିପଡ଼ି ଗାଇଥିଲା—

“ରାଜାର ଘର ଘରଣୀମଣି, ସିଏ ମହାମାନ୍ୟା ରାଣୀ
ଖାନ୍ତି ଯେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଫେଣୀ କହନ୍ତି ସତରାତରେ ।”

ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ଆଉ ଜଣେ । ପନ୍ନର ସୋହଲ ବର୍ଷର ଗୋଟିଏ
କିଶୋରୀ । ଝିଅଟିର ରଙ୍ଗ କଲା; କିନ୍ତୁ ଡେଜା ଦେହଭଙ୍ଗିରେ ଭୂଇଁଚମ୍ପାର ସବୁଜ
ସରଳ ଡଙ୍କ ପରି ଗୋଟିଏ ଅପରୂପ ଶ୍ରୀ । ଝିଅଟିର ମୁଣ୍ଡଉପରେ ଲୁଗାର ବଡ଼ା ଉପରେ
ଜକଜକ ହେଇ ମଜା ହେଇଥିବା ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ତାଳ, ହାତରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼
ଗିଲ୍ଲସ, ପିନ୍ଧିଛୁ ଦେଶୀ ତନ୍ତବୁଣା ମୋଟା ସୂତାର ଅଣଓସାରିଆ ଲୁଗା । ଲୁଗାଟିର ଭିଡ଼ା
ଅଶ୍ଵା-ବାନ୍ଧୁଣୀ ଭିତରୁ ତାହାର କଲା ମତମତ ଲମ୍ବ ଦେହଟି ସ୍ଵାଭାବିକ ଭଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ
ପ୍ରକଟ କରିବାରୁ ତାକୁ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ପୋଡ଼ାମାଟିର କଣ୍ଢେଇପରି ରୂପ ଦିଏ ।
ଝିଅଟି ରାଜାର ଶ୍ୟାଳିକା; ପାଖ ଗାଆଁର ବୋହୂ । ସେ ଏହି ବର୍ଜିଷ୍ଠ ଗ୍ରାମଟିରେ
ପ୍ରତ୍ୟହ ଦୁଧ ଯୋଗାଇବାକୁ ଆସେ । ରାଜାର ଷ୍ଟେସନରେ ଗାଡ଼ି ପହଞ୍ଚି ଘଡ଼ିର କଣ୍ଟା
ଅନୁଯାୟୀ ଓ ଏଇ ଝିଅଟି ଆସେ—ପଶ୍ଚିମ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ଵିପହରର ସୂର୍ଯ୍ୟର ଅଗ୍ରଗାମିନୀ
ରୂପା ପରି । ଝିଅଟିର ସରଳ ଭାବୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବିସ୍ମୟଟି ଯେପରି କଲାଗୁମର ପାଣିର
ସ୍ପର୍ଶତା ପରି ସହଜାତ । ସେଦିନ ସବିସ୍ମୟରେ କିଛିକାଳ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ଅକସ୍ମାତ୍
ଏଇ ସରଳ ଝିଅଟି ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା—ଅସଞ୍ଜୋଚ ଖିଲିଖିଲି ହସ ।

ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ କିନ୍ତୁ ରୁକ୍ଷ ସ୍ଵଭାବର ଝିଅ । ସେ ଭରଣୀକ ଧମକେଇ କହୁଥିଲା—ହସନା

ଟେଁ ଟେଁ କରି । ଅଲୁଲୁ କୋଉଁକାର ।

ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ହିଅଟିର ହସ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ରାଗ କରିନାହିଁ ବା ଦୁଃଖିତ ହୋଇନାହିଁ । ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଶାସନ ମାନନେବାଉଳି ଦେଉଥିଲାପୁଲଭ ଗୋଟିଏ ନମନାୟତା ତାହାର ସ୍ୱଭାବଗତ ଗୁଣ । ଦେହଟି ଖାଲି ଲତାପରି ନୁହେଁ, ମନଟା ବି ଯେପରି ତାର ଲମ୍ବା ଦେହଟି ଅନୁରୂପ ।

ନିଜର ନିରୁପ୍ ହୋଇଗଲା । ନୂଆ ଗାନ ଗାଇବାର ସମୟ ବିତିଗଲା; ତଥାପି ନିଜର ଆଉ ଗୀତ ଧରି ନାହିଁ ଦେଖି ରଜା ବାଜଣା ବନ୍ଦ କରିଦେଲା ଏବଂ ହିଅଟିକି କହିଲା—ଦେହଟା କ'ଣ ଠାକୁରଣୀ ? ହମାର ମିତା । ଓସ୍ତାଦ୍ ଅଦମୀ । ହମାର ନାମ ଦେ ରଜା, ତୋ ଫଟ୍ଟକେ କୋ ନାମ ଦିଆ ଯୋବରଜା, ତୁମର ଅପା କୋ ନାମ ଦିଆ ରଣୀ ! ଏତକ କହି ଠୋ ଠୋ ହସିବାକୁ ଲଗଲା ।

ଏଥରକ ସେ ଠୋ ଠୋ ହସର ଛୁଆଁ ଶେଗରେ ରଣୀ ବି ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଠାକୁରଣୀର ମଧ୍ୟ ଚାରି ସେଇ ହସ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଦ୍ରଷ୍ଟି ଦ୍ରଷ୍ଟି ମଥାରୁ ଅବତୁଣ୍ଡନଃ ସ୍ପେଷଜ୍ଞୁଲ, ଅଖିରୁ ଟପଟପ କରି ପାଣି ଝରିପଡ଼ିଲା; ତଥାପି ତାର ସେ ହସ ବନ୍ଦ ହେଲନାହିଁ ।

ହସ ବନ୍ଦ କରି ରଜା କହିଥିଲା—ଓସ୍ତାଦ୍ ! ତ କାଲିକୋତରା ହମାର ଠାକୁରଣୀ ହେଁ । ହେବା କ'ଣ ନାମ ଦେବା ଭାଇ ?

ତୋଇ ମୁରାଧ-ଦୁଷ୍ଟିରେ ହିଅଟିକୁ ଚାହିଁଥିଲା । ତାହାର ଯବାବଦେ କଅଁଳ ପତ୍ର ପରି ଯେଉଁ କୋମଳ ଘନଶ୍ୟାମ ଶ୍ରୀଟି ରହୁଛି, ତାହା ଦେଖି ତାକୁ ନେଇ କିଛି ରହସ୍ୟ କରାବାକୁ ନିଜାଇତ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହେଲନାହିଁ । ସେ କହିଥିଲା—ଠାକୁରଣୀ ଭାଇ ଠାକୁରଣୀ, ତାର ଅଉ ଦୋହର ନାଁ ହୁଏନା । ମୋର ଠାକୁରଣୀ ବି ଠାକୁରଣୀ, ରଜାର ଠାକୁରଣୀ ବି ଠାକୁରଣୀ । ଠାକୁରଣୀ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ଠାକୁରଣୀ । ନା କଣ ମ ଠାକୁରଣୀ ?

ରଜା ନିଜର ଯୁକ୍ତିତର୍କ ଦେଖି ଅବାଦ୍ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଗନ୍ଧୀର ଭାବରେ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲା—ହଁ, ହଁ, ଠିକ୍, ଠିକ୍, ତୋ ବାବ୍ ତୋ ଠିକ୍ ହେଁ ! ଠାକୁରଣୀ ଠାକୁରଣୀ !

ତାହାପରେ ରଜା କାଢ଼ିଥିଲା ମଦ ବୋତଲ—ଆଉ ଭାଇ ଓସ୍ତାଦ୍ !

ନିଜର ହାତ ଯୋଡ଼ି କହିଥିଲା—ମାଟ୍ କର ଭାଇ ରଜନ୍ । ସେ ଜନନି ମୁଁ କୁଏଁନା ।

—ତବ୍ ? ତବ୍ ତୁମ୍ କି ଖାଏଗା ଭାଇ ?

ଠାକୁରାଣୀ ଲେଖିଲେ— ଦୁଧ ଖିଜବ, ଦୁଧ ? କହୁଥିବେ ତାର ପୁଣି ସେହି ଶିଳିଶିଳି ହସ ।

ନିଜାଇ ଦ୍ରବ୍ୟସ୍ଥଳ—ସେଟା ଖାଇପାରେ । ଭୂମଣ୍ଡଳରେ ଏପରି ଜନପଦ କଣ ଅଛି ? ବୋହୂଲିଭ ।

ଠାକୁରାଣୀ ପଡ଼ନ୍ତୁ ମତ ବଡ଼ ତାଙ୍କରୁ ମାପ ଗିଲସରେ ପୁରୁପୁର ଗିଲସେ ଦୁଧ ତାଳି ନିଜାଇ ଥାଉନର ଖୋଜ ଦେଇ ତାହାର ଅଭ୍ୟାସ ଦ୍ରୁତଗମନରେ ପ୍ରାୟ ପଳାଇ ଯାଉଥିଲା ।

ଏସବୁ ସ୍ବପ୍ନ କଥା ।

ରଜା ଏବେ ତାର ଘନସ୍ବ ବନ୍ଧୁ, ଶୁଣମୁଗ୍ଧ ଭକ୍ତ ।

ମେଘ ସୂକ୍ଷ୍ମ ମର ଡୋହାଈଜଙ୍ଗ ଶୁକରରୁ ଇନ୍ଦ୍ରପା ଦେଇ ନିଜାଇ ଅସି ପହଞ୍ଚିଲେ ଖେସନରେ । ଖୁବ୍ ଶୁଣିଥିବି ରଜା କହିଲେ—ଠିକ୍ କନ୍ୟା ଓସ୍ତାଦ୍ । ବହୁତ ଠିକ୍ କଥା ରଇ ।

—ମତେ କିନ୍ତୁ ତମର ଏଠି ଟିକିଏ ଜାଗା ଦବାକୁ ହବ ।

—ଅଲଗା ଦେଖା । ଜରୁର ଦେଖା ।

—ଏଇଠି ରହୁ, ଆଉ ଖେସନରେ ମୋଟ ବୋହବ । ମୋର ତ ଗୋଟିଏ ବୋଲି ପେଟ, ସେଇଥିରେ ଚଳିଯିବ ।

ରେଳଓଡ଼େ କନ୍ଦୁକ୍ତସନ୍ ସମୟରେ ଏହି ଖେସନଟି ଏ ଲାଜନର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଦରକାର ଅନୁଯାୟୀ ଅନେକ ଘରବାଡ଼ି ତିଆରି ହୋଇଥିଲା, ମେଘରୁ ଏବେ ପଡ଼ିରହିଛି । ରଜା ତାହାର ଭିତରୁ ଗୋଟିକରେ ଓସ୍ତାଦ୍ ବାସସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଦେଲା । ନିଜାଇ ବର୍ତ୍ତମାନ କୁଲିଗିରି କରେ, ଭଦ୍ର-ଲେକଙ୍କ ମୋଟ ଚଢ଼ାଇ ଦିଏ, ଓହ୍ଲାଇ ନିଏ, ଗ୍ରାମାନ୍ତରକୁ ବି ମୋଟ ନେଇ ପହଞ୍ଚାଇ ଦିଏ । ତାହାର ବେଶ୍ ଦିପଇସା ଉପାର୍ଜନ ହୁଏ । ଖେସନରେ ମାଲ ଚଢ଼ାଇବା ଓହ୍ଲାଇବାର ମଜୁରି ଦି ପଇସା, ଏହି ଗ୍ରାମ ଭିତରକୁ ଯିବାକୁ ହେଲେ ଚାରି ପଇସା, ଗ୍ରାମାନ୍ତର ହେଲେ ରେଟ୍ ଦୂରତ୍ବ ଅନୁଯାୟୀ । ଅନ୍ୟ କୁଲିଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ନିଜାଇର ରେଳଗାର ବେଶ୍; କାରଣ ତାହାର ସହାୟ ସ୍ବୟଂ ରଜା ।

ଖେସନ ଖୁଲଟି ସେମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଆଡ଼ୋ । ଖୁଲର ଭେଣ୍ଟର ‘ବେନେ ମାମ୍ବା’ ହସି ହସି ଥଟ୍ଟାକରି ନିଜାଇକ କହେ—ରଜ-ବୟସ୍ୟ ।

ମାମୁର ଦୋକାନରେ ସଜାବ-ବିଜ୍ଞାପନ ପରି ବାତବ୍ୟାୟରେ ଅତଳ, ଅତି ପ୍ରଗଳ୍ଭ ବିପ୍ରପଦ କହେ—ବୟସ୍ୟ ଗୋଟାଏ କଣ ରେ ଟୋକା ? ବୟସ୍ୟ କଣ ? ସଭାକବି, ରାଜାର ସଭାକବି ।

ନିତାଇ ବିପ୍ରପଦର ପଦଧୁଳି ନେଇ ‘ସୁତ’ କରି ଶବ୍ଦ କରି ମୁହଁରେ ଦିଏ *; ସଭାକବି କଥାଟା ଶୁଣି ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଯାଏ । ବିପ୍ରପଦକୁ ତାର ଭାଷା ପସନ୍ଦ । ଏତେ ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ରେଗରେ ବି ଏଭଳି ଖୁସିବାସିଆ ଲୋକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ବାତବ୍ୟାୟଗ୍ରସ୍ତ ବିପ୍ରପଦ ସକାଳ ପହୁରୁ ଉଠି କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଗ୍ରେଟେଇ ଗ୍ରେଟେଇ ଷ୍ଟେସନକୁ ଆସି ମାମୁ ଦୋକାନରେ ଆଡ଼ିଆ ଜମାଏ, ବେଶ୍ ଉପରେ ବସି ଅନର୍ଗଲ ଗପୁଆଏ, ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ଖାଇବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରି ମଝିରେ ମଝିରେ ପାଟିଟାଏ କରେ—ରୁ ଗରମ ! ରୁ ଗରମ ! ଦିହଟା ତାର ସେତିକି ଅତଳ, ଜିହ୍ଵା ସେତିକି ସନ୍ଦିଗ୍ଧ । ଉଜ୍ଜଟ ରସିକ ବ୍ୟକ୍ତି, ‘ବୟସ୍ୟେବ କୁଟୁମ୍ବକମ୍’ ମିଳାଇ ମଣିଷଟା । ମାମୁ ଦୋକାନରେ ସକାଳ ପହୁରୁ ଆସି ବିପ୍ରପଦ ଚାହିଁ ବିଡ଼ି ଖାଇ ଖାଇ ଦିନ ବାରଟାବେଳେ ଘରକୁ ଫେରେ ଖାଇବା ସକାଶେ । ଖାଇ, କିଛି ସମୟ ଶୋଇ ଦିନ ଦିନିଟା ବେଳକୁ ପୁଣି ଗ୍ରେଟେଇ ଗ୍ରେଟେଇ ଷ୍ଟେସନକୁ ଆସି ବସେ । ଯାଏ ରାତି ଦଶଟା ଟ୍ରେନ୍‌ଟି ପାର କରି ସାରିଲେ । ବିପ୍ରପଦ ସାଙ୍ଗରେ ନିତାଇର ବେଶ୍ ଜମେ । ସେ ପଦଧୁଳି ନେଲେ, ବିପ୍ରପଦ ସ୍ଵରଚିତ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ନେଇ ଆଶୀର୍ବାଦ କରେ—

“ଭବ କପି, ମହାକପି ଦରଂଧାନନ ସଲଙ୍ଗମ୍ —”

ହାତଯୋଡ଼ି ନିତାଇ କହେ—ପ୍ରଭୁ, କପି ମାନେ ମୁଁ ଜାଣେ ।

ବିପ୍ରପଦ ହସି ଭୁଲ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରି କହେ—ଅହୋ ! କପି ନୁହେଁ, କପି ନୁହେଁ; କବି, କବି । ମୋର ଭୁଲ ହେଇଗଲା । ଆଜ୍ଞା ତୁ ତ କବି ନିଶ୍ଚୟ, କିନ୍ତୁ ଦେଖି—ଶକୁନି ଖେଳିଲା ପଶା, ରାଜ୍ୟ ପାଇଲା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ, ବାଜି ରଖିଲା ଯୁଧିଷ୍ଠିର; କିନ୍ତୁ ଶ୍ରାମର ଭେଣ୍ଡିଆ ପୁଅ ଘଟୋତ୍ତକଟ ମଲ୍ଲ କୋଉ ପାପରେ ?

ନିତାଇ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉଠି ଠିଆହୋଇ କବି-ଗାଉଣା ଆରମ୍ଭ କରିଦିଏ । ବାଁ ହାତ ଗାଲରେ ଚାପି ମୁହଁ ଆଗରେ ଡାହାଣ ହାତ ଘୋଡ଼ାଇ ରଖି ଟିକିଏ ଝୁଙ୍କିପଡ଼ି ସ୍ଵର ଧରି ଆରମ୍ଭ କରେ—ହାୟ—ହାୟ ରେ—ଘଟୋତ୍ତକଟ ମଲ୍ଲ କୋଉ ପାପେ ?

ରାଜା ଭବେ, ତୋଳକଟା ଦେନିଆସିବ ନା କଣ ? କିନ୍ତୁ ସେତିକି ଆଉ ହୋଇ ପାରେନା । ଏତିକିବେଳକୁ ବାରଟା ବେଳର ଟ୍ରେନ୍ ଆସିବାର ଘଣ୍ଟା ବାଜିଯାଏ ।

ଦୂର-ଦୂରାନ୍ତରର ଅଧିକାଂଶ ଯାତ୍ରୀ ପାଏ ନିଜାଇ । ଷ୍ଟେସନର ଜମାଦାର ରାଜାର ସୁପାରିଶକ୍ରମେ ଯାତ୍ରୀମାନେ ନିଜାଇକୁ ହିଁ ନେଇଥାନ୍ତି । ନିଜାଇର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ପସନ୍ଦ ହୁଏ ।

ମଜୁର କଥା ପଚାରିଲେ ନିଜାଇ ସବିନୟରେ କହେ—ପ୍ରଭୁ, ଆକାଶ ଆଡ଼େ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଅନ୍ତୁ ଥରେ । ଶ୍ରୀମୁକାଳ ହୋଇଥିଲେ କହେ—ଦିନମଣିର କରଣଟା ଥରେ ବିବେଚନା କରିବା ହେଉ । ବର୍ଷାଦିନେ କହେ—ଘନକୃଷ୍ଣ ମେଘର ଆଡ଼ମ୍ବରଟା ଥରେ ଦେଖନ୍ତୁ ମାଲିକେ ! ଶୀତଦିନେ କହେ—ଶୈତ୍ୟ କଥାଟା ଥରେ ଭାବନ୍ତୁ ବାବୁ !

ମାମୁ ଦୋକାନରେ ବସି ବିପ୍ରପଦ ନିଜାଇକୁ ସମର୍ଥନ କରେ; କହେ—ଆଜ୍ଞା ହଁ । ଆପଣମାନଙ୍କର ତ ସବୁ ଶାଲ-ଦୋଶାଲ ଅଛି—ସ୍ୱାର ଯେ କୋଉ ଶଲା ଇ ନାହିଁ । ସ୍ୱା କଷ୍ଟଟା ବୁଝି ଦେଲେ ଥରେ !

ଦ୍ୱିପହରରେ ବାହାରକୁ ଯିବାକୁ ହେଲେ ନିଜାଇ ରାଜାକୁ କହିଯାଏ—ରାଜନ୍, ଠାକୁରଣୀ ଆସିଲେ ଦୁଧ ନେଇ ରଖିଥିବ ।

ଏଠି ରହିଲାପରେ ବାରଟାବେଳର ଗାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ ନିଜାଇ ଟିକିଏ ଆଗେଇଯାଏ । ପଏଣ୍ଟ ପାଟରେ ଲୁଇନ କଡ଼ରେ ଯେଉଁ କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛଟି ରହିଛି ତାହାର ଛାଇତଳେ ଯାଇ ଠିଆହୁଏ । ଦ୍ୱିପହରରେ ସେତେବେଳେ ଖରା ପଡ଼ି ଲୁହା ଲୁଇନ ଉପରର ଘଟା ଅଂଶଟା ସୁଦୃଢ଼ ରେଖା ହୋଇ ଚକ୍ରମକ୍ତ କରେ । ଯେଉଁଠି ଲୁଇନଟି ବାଙ୍କ ବୁଲିଛି, ସେହିଠାରେ ନିଜାଇ ନିଶ୍ଚୟ ମନରେ ଦୃଷ୍ଟି ଆବଦ୍ଧ କରି ଠିଆହୁଏ । ସହସା ସେଠାରେ ଶୁଭ୍ର ଗୋଟିଏ ଚଳନ୍ତି ରେଖା ପରି ରେଖା ଦେଖାଯାଏ; ରେଖାଟି ଉପରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବିନ୍ଦୁ । ଉପରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ରଙ୍ଗର ବିନ୍ଦୁସହ ଶୁଭ୍ର ଚଳନ୍ତି ରେଖାଟି ଆଗେଇ ଆସୁ ଆସୁ ଫମଶା ପରିଣତ ହୁଏ ଗୋଟିଏ ମଣିଷରେ । ଖାରଦେଇ କରୁ ଜଳର ମୋଟା ସୂତାର ସେହି ଅଣୁସାରିଆ ଲୁଗାଟାକୁ ଆଖିକରି ଭିଡ଼ି ପିନ୍ଧିଥିବା ସେହି ଗୋଟିଏ କଲା ଦୀର୍ଘାଙ୍ଗୀ ହିଁଅ; ଏବଂ ତାହା ମଥାରେ ଗୋଟିଏ ଚକ୍ତକ୍ ମଜା ସୁନା ରଙ୍ଗର ପିତଳ ଡାଲ । ଡାଲଟି ସେ ଧରି ନଥାଏ । ହାତକେ ମାପିବା ଗିଲସ, ଅନ୍ୟ ହାତଟି ଝୁଲୁଥିବ । ସେ ଦ୍ରୁତପାଦରେ ଅବଲମ୍ବାକ୍ରମେ ଚାଲିଆସୁଥାଏ । ହିଁଅଟି ଚାଲେ ଦ୍ରୁତଭଙ୍ଗିରେ; ଆଉ କଥାରେ ଥାଏ ଦ୍ରୁତ-ଭଙ୍ଗି । ଏହି ହିଁଅଟି ସେହି ଠାକୁରଣୀ ।

ନିଜାଇ ନିଗାରେ ଆସନ୍ତୁ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ଦୁଧ ତାର ପ୍ରିୟ ବସ୍ତୁ । ଚାହା ପ୍ରତି ଆସନ୍ତୁ ବି ତାର ଫମଶା ବଢ଼ୁଅଛି । ଠାକୁରଣୀ ପାଖରୁ ସେ ନିଜ ପାଏ ଲେଖାଏ ଦୁଧ

ଲଗୁଆ ନେଇଥାଏ । ଦୁଧ ଆସିଲେଇ ସେ ଗୁହାଲଗି ପାଣି ବସାଇଦେ । ମାମୁ
ଦୋକାନରେ ଗୁହା ଖାଇଲେ ଦାମ୍ ଗଣିବାକୁ ହୁଏ ଦିପଇସା ପ୍ରତି କପ୍ । ବିପ୍ରପଦ ପରି
ବନା ପଇସାରେ ଗୁହା ଖାଇବାର ଅଧିକାର ତାହାର ନାହିଁ । ତା ଛଡ଼ା ଭଲ ଲଗେନା;
କେମିତି ଛୋଟ ଛୋଟ ମନେ ହୁଏ ।

ଷ୍ଟେସନରେ ନିତି ନାନା ସ୍ଥାନର ଲୋକଙ୍କର ଯା-ଆସ । ପାଖଆଖିର ବେର
ଷ୍ଟେସନରେ ବସିକରି ମିଳେ । ଖବର ଭିତରେ କବି-ଗାଉଁଶାର ଖବର ଥିଲେ ନିତାଇ
ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇପଡ଼େ । ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସନ୍ଧ୍ୟା ନାଲିଧଡ଼ିଆ ସଫା ଧୋଇ ଓ ହାତକଟା
ଜାମା ପିନ୍ଧି, ମୁଣ୍ଡରେ ପଗଡ଼ି ବାନ୍ଧି ବେଶ ହୁଏ ଏବଂ ଗୁଣ୍ ଗୁଣ୍ କରି କବିଗାନ ଗାଇ
ଗାଇ ରାଜାକୁ ଆସି ତାଗଦା ଦେ । ମିଲିଟାରୀ ରାଜା ସାତେ ଆଠଟା ବେଳର ଟ୍ରେନ୍
ପାରକରିଦେଇ କହେ— ଫାଇର୍ ମିନିଟ୍ ଓସ୍ତାଦ୍ ।

ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ବି ତାର ଲଗେନା, ତଳ ମିନିଟ୍ ଭିତରେଇ ରେଲଓ୍ରେ କମ୍ପାନୀ
ଦେଇଥିବା ନେଲିଆ କୁର୍ତ୍ତାଟା ପିନ୍ଧି ଷ୍ଟେସନର ଏକମୁହାଁ ବଢ଼ି ଓ ଠେଙ୍ଗା ଧରି ବାହାରି
ପଡ଼େ । ଭୋର ହେବା ଆଗରୁ ପୁଣି ଫେରିଆସେ । ଖାଲି କବିଗାଉଁଶା ନୁହେଁ, ଯାହା
ସୁଆଙ୍ଗ, ମେଳା—ଏସବୁ ନିତାଇକୁ ଭଲ ଲଗେ । ଆହା, ଆଲେକୋଙ୍କୁଲ
ଉତ୍ସବମୁଖର ରାସି ଭିତରେଇ ଯଦି ପୂର୍ବ ଜୀବନଟା ତାର କଟିଯାନ୍ତା, ତାହେଲେ
କେତେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା !

ମନର ଏହି ବାସନାଟିକି ସେ ଦିଆଡ଼ି ଗାଁତରେ ବାନ୍ଧିରଖିଛି । ନିର୍ଜନ ପ୍ରାନ୍ତର
ପାଇଲେ ଗାଇକରି ସେ ନିଜକୁଇ ଶୁଣାଏ; ଆଉ ଶୁଣାଏ କେଉଁ ରସିକ ଭାଜକି ।
ସେ ରସିକ ଭାଇ ତାର ରାଜନ ।

“ସେଇ ମେଲକୁ କେବେ ଯିବି
ଠିକଣା କଣ ହାୟ ରେ
ଯୋଉ ମେଲଣେ ଗାଁତ ସରେନା
ରୁଦି ଅନ୍ଧାର ନାହିଁ ରେ
ହୋ ରସମୟ ଭାଇ ରେ ।”

ରାଜା ଶୁଣିକରି ବାହା ବାହା କରି କୁଣ୍ଡେଇ ପକେଇ କହେ—ଓସ୍ତାଦ୍, ତୁମ ଭାଇ
ଗାନା ତେହାର କରେ । ଆଛା ଗାନା ଆତା ତୁମାର !

ଗାଁତ ତାହାର ଅନେକ ରହୁଛି । କିନ୍ତୁ କୋଉଟା ହେଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ-

ପାରେନା ।

ହଠାତ୍ ଚଣ୍ଡୀମାଆଙ୍କ ମେଳାରେ ଏଇ ନିତାଇ ସତସତ୍ତ୍ୱିକା କବିସ୍ୱାମୀ ହୋଇ ପଡ଼ିଲୁ ।

ଗୁରୁ

କବି-ଗାଉଁଶାର ପାଲ ଶେଷରେ ଚଣ୍ଡୀମାଆଙ୍କ ପ୍ରସାଦୀ ସିନ୍ଦୂରବୋଳା ଶୁଖିଲା ବେଳପକ୍ଷ-ମାଲଟି ଗଳାରେ ଝୁଲାଇ ନିତାଇ ମେଳାକୁ ଘରକୁ ଫେରୁଥିଲା ରାଜଦଣ୍ଡ ମାଲ୍ଲକଣ୍ଠେ ଆଗକାଳର ଦରବଜାୟୀ କବିଙ୍କ ପରି । ଯେପରି ଗୋଟାଏ ଭାବର ନିଶାରେ ମାତାଲି ହୋଇ ବାଟ ଚାଲୁଥାଏ । ମନେ ମନେ ସେ ଖୁବ୍ ଅନୁଭବ କରୁଥାଏ ଯେ, ସେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି, ସେ ଜଣେ କବି ।

ବାଟଯାକ ତାହାର ଅସ୍ତ୍ରୀୟସ୍ତ୍ରଜନ, ଯେଉଁମାନେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହା ସଙ୍ଗେ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ବି ରଖୁନଥିଲେ, ଆଜି ସେମାନେ ତାକୁ ଘେରି କଳାଚର କରି କରି ସଙ୍ଗରେ ଆସୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ କଳକୋଳାହଳ କିଛି ବି ତା କାନକୁ ପହଞ୍ଚୁ ନଥିଲା ।

ରାଜା ଆସୁଥିଲା ତା ଦେହକୁ ଲାଗି । ଓସ୍ତାଦ୍‌ର ଗୌରବରେ ଛୁଇଁ ତାର ଫୁଲ-ଉଠିଅଛି; ସେ ବାଟ ଚାଲୁଥିଲା ସଭାକବର ଗୌରବଭଞ୍ଜ ରାଜା ପରି । ଅନର୍ଗଳ ସେ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରୁଥିଲା—ହଟ୍ ଯାଉଁ, ହଟ୍ ଯାଉଁ, ଏତନା ନଗିଚ ମେ କୌଁଏ ଆଜା ହେ ? ହଟ୍ ଯାଉଁ । ଉସ୍ତାଦ୍‌ର ପ୍ରାବଳରେ ଆଜି ତାହାର ଭୁଲ୍ ହିନ୍ଦୀ କହିବାର ମାନ୍ୟତା ବଢ଼ିଯାଇଛି । ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଠାକୁରଣୀ ଟିକିଏ ପଛରେ ଆସୁଥିଲେ । ନିତାଇର ଅସ୍ତ୍ରୀୟମାନଙ୍କ ସହୃଦ ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ବକ୍‌ବକ କରି ବକିଯାଉଥିଲା—ତମେସବୁ ତ ମା' ଏହାକୁ ତଡ଼ିଦେଉଥିଲା । ଏଇ ତ ଟେସନ, ତମମାନଙ୍କ ଘରରେ ଦୁଆରଠାରୁ ଦେଖାଯାଏ, କାହିଁ, କୋଉ ଧନ ନିତାଇର ଝବର ନେଇଛ ?

ଠାକୁରଣୀ ହିଅଟି ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ଶାବୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ, ଯେ ଯେତେବେଳେ କଥା କହୁଥାଏ, ତାହାର ମୁହଁକୁ ଅନାଉଥାଏ । ପାଖ ଗ୍ରାମରେ ତାର ଶଶୁର ଘର, ମେଳା ଉପଲକ୍ଷରେ ସେ ଆଜି ଅପାଘରକୁ ଆସିଅଛି; ରାତିରେ ସେହୁଠାରେ ରହିବ, ଭୋରରୁ ଉଠି ଚାଲିଯିବ । ତାହାର ବଡ଼ ଇଚ୍ଛା ହେଉଥାଏ ଓସ୍ତାଦ୍‌କୁ କେତୋଟି କଥା

କହିବାକୁ ?—ତମେ ଏତେ କଥା କମିତି ଶିଖିଲ ? ଅପାଘରେ ଗାଆଣିର କରୁଥିଲୁ, ଆମେ ହସୁଥିଲୁ । ବାବାରେ, ଏତେ ନୋକଙ୍କ ଗୁମୁରେ—ଯେଇ କେତେବଡ଼ ଗାଆଣି ଯାଙ୍ଗରେ !—ବାବା ! କଲୁନାମାହେ ହିଁ ଅନ୍ଧାରର ଆବରଣ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅଜ୍ଞତରେ ମଝିରେ ମଝିରେ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟି ବିସ୍ତାପରେ ବଡ଼ ହୋଇଯାଉଥିଲା ।

ଚଣ୍ଡୀତଳାରୁ ଡମ୍ପାହୁ ଭିତର ଦେଇକରି ସ୍ବେଦନର ରାସ୍ତା । ନିତାଇର କେତେ ଜଣ ଆତ୍ମୀୟ ଆଜି ତାକୁ ଅନ୍ଧାନ କଲେ—ଘରକୁ ଆ ।

ନିତାଇର ମାଆ ଆଉ ଏଠି ରହେନା, ସେ ତାର କନ୍ୟାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ଗ୍ରାମାନ୍ତରେ ଜୋର୍ଦ୍ଦାରେ ଥାଏ । ଜୋର୍ଦ୍ଦା ଏ ଅଞ୍ଚଳର ବିଖ୍ୟାତ ଦଙ୍ଗାବାଜ ଲୁଠିଆଳ । ରାତ୍ରିରେ ଡକେଇତି କରେ, ଗୋପନରେ ମଦ ରାନ୍ଧି ବିନ୍ଦସୁ କରେ, ଭଙ୍ଗା ଘରେ ବସି ରନ୍ଧା ମଦ ଖାଏ ଓ ସେଇଦରଆ ମାଛ କିଣେ । ନିତାଇର ମାଆ ଖାଲି ଗୁଡ଼ାଲଗି ନୁହେଁ, ସେହି ରନ୍ଧା ମଦ ଓ ମାଛର ପ୍ରଲେଭନରେ ହିଁ ସେଠାରେ ଏକାକୀ ବାସ କରୁଥିଲୁ । ନିତାଇ ଥରେ ନିଜର ଭଙ୍ଗା ଘରଟା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଟିକିଏ ହସିଲା, କହିଲା—ନା, ମୋ ବସାକୁଇ ଯାଉଛି ।

ଠିକ୍ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେହିଁ ଗୋଟାଏ ବୁଡ଼କଣ୍ଠର କେତେକ ଟାଣ ଟାଣ ବାକ୍ୟ ଅତି ଅଳକିତିରେ, କେଉଁ ନିଷ୍ଠୁର ହସ୍ତରୁ ଫୋପଡ଼ା ହୋଇଥିବା କେତେକ ପଥର ଖଣ୍ଡ ପରି ନିତାଇକୁ ଆସି ଆଘାତ କଲା—ଏଇ ସୁଅର—ସିରୁ କୁଆଡ଼େ ? ରହ ।

ସେ ତାହାର ମାମୁର କଣ୍ଠସ୍ବର । ମାମୁ ଏଠାକାର କୁଳାଧିପତି । ସେମାନଙ୍କ ସ୍ବକାନ୍ତର ନୈଶାନ୍ତରାତ୍ରର ଦଳପତି । ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ।

ନିତାଇ ଚମକି ପଡ଼ିଲା ।

ସାହର ଗଳିମୁଣ୍ଡଠାରୁ ମାମୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସି ତାହାର ସାମନାରେ ଠିଆହେଲା—ପ୍ରକ୍ଳାଦ ଆଗରେ ହରଣ୍ୟକଣ୍ଠୀୟ ଭଳି ଏବଂ ଖସିକରି ତାର ଚଣ୍ଡିଟା ଚିପିଧରି କହିଲା—ତୋ ବାପଦାଦାଙ୍କୁ ଗାଲି ଖୋଇଲୁ ଖୋଇଲୁ, ମୋ ବାପାଦାଦାଙ୍କୁ ଗାଲି ଖୋଇଲୁ କାହିଁକି ସତ୍ତା ମଝିରେ ? ସୁଅର କା ବଜା, ସୁଅର ।

ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ସମସ୍ତେ ହତଭମ୍ବ ହୋଇଗଲେ । ରାଜନ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ନିତାଇର ମାମୁର ହାତ ସଞ୍ଜୁ ଆସିଠାରୁ ଶକ୍ତ । ଲୁହାର ତାଲ ସେହି ହାତର ମୋଡ଼ା ଖାଇ ମଡ଼ କରି ଭଙ୍ଗି ଯାଏ । ନିତାଇର ଶ୍ବାସ ବୁଜିହୋଇ ଆସୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ କବିଗାନ କଲେ କଣ ହେବ, ସେହି ମାମୁର ଭାଗିନେୟ, ସେହି ବଂଶର ହିଁ ସନ୍ତାନ । ଦେହର ଶକ୍ତି ତାହାର ବି କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ । ତଥୁପରେ ପ୍ରଥମ ଜୁଆନ୍ ବୟସ । ସେ ଦୁଇ ହାତ ଦେଇ ମାମୁର ହାତଟା ଟାଣିଧରିଲା । ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ରାଜନ୍ ଆଗେଇ ଆସିଲା—ଛୋଡ଼ୋ !

ମାମୁର କିଛି ହତ୍ୟା କରିବାର ଫକଲ୍ଲ ନ ଥିଲା; ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ଖାଲି ଶାସନ କରିବା । ତେଣୁ ନିଜାଇର ବେକ ଗୁଡ଼ିଦେଇ ସେ କହିଲା—ଯା । ଆଉ ଏ ସାହୁର ରାସ୍ତା ମାଡ଼ିବୁନି । ମହାଦେବ କବିସ୍ୱାମୀ ସେହି ଗୋଟାଏ କଥା ଠିକ୍ କହିଛନ୍ତି—ଝଟଗଦାର ଅଇଣ୍ଡା ପତର ସରଗେ ଯିବାର ଆଶା ଗୋ !—କହି ସେ ଯେମିତି ଅତର୍ଜିତରେ ଆସିଥିଲା, ସେହିପରି ଚକିତରେ ଗୁଡ଼ିଦେଇ ଚାଲିଗଲା ।

ଦମବେତ ଲେକେ ଚୁପ୍ ହୋଇ ରହିଥିଲେ—ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ କରି ହିଁ ଉଠିଲେ । ରାଜନ ଖାଲି ଛକ୍କାର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ—ଇ କ୍ୟା ହେ ? ଇ କ୍ୟା ବାଦ୍ ? ଆଃ ? କ୍ୟା ଝେଲ କା ଘର ହେ ?

ସାହୁ ଭିତରପଟୁ ଅଛ ଗୋଟାଏ ହୁଙ୍ଗାର ଆସିଲା—ଯାଃ—ଯାଃ—ପାଟିଟା କରନା ରେ ସ୍ୱାହାପ କଲି ! —

ନିଜାଇ ରାଜନ୍ର ହାତ ଜାବୁଡ଼ି ଧରିଲା । କହିଲା—ରାଜନ୍, ଚୁପ୍ କର । ଚାଲ, ସ୍ତେ ମୋର ପାପ ଭଲ ! ଚାଲ । କହି ହସିଦେଲା, କହିଲା—ଆଜିଠାରୁ ଅକୁଳରେ ଭାସିଲି ମୁଁ । ସେହି ଅକୁଳରେ ତୁମେ ମୋର ଭେଳା !

ରାଜନ୍ ତାର ହାତଦୁଇଟି ଜାବୁଡ଼ି ଧରି ଗଦ୍‌ଗଦ୍ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—ତୁମ୍ ସଜା ଆଦମୀ ଓସ୍ତାଦ୍ ।

ନିଜାଇ ପୁଣି ଟିକିଏ ହସିଲା । ପଛଆଡ଼େ ଫୁକୁ ଫୁକୁ କରି କାନ୍ଦୁଥିଲା ଠାକୁରଣୀ । ନିଜାଇର ସ୍ତ୍ରୀ କହିଲା—ମଲା ! କାନ୍ଦୁଛୁ କାହିଁକି ଲେ !

ଭିଡ଼ ସେତେବେଳକୁ କମିଯାଇଛି । ସଙ୍ଗର ଲୋକବାକ ଯେହ୍ନା ଘରକୁ ପଶି-ଗଲେଣି, ନିଜାଇ ଓ ରାଜାର ପରିବାରବର୍ଗ ଖାଲି ସ୍ତେସନ ବାଟରେ ଚାଲିଲେ । କ୍ବାଟରକୁ ଆସି ରଜା କହିଲା—କୁଛ୍ ଟା ଲେଓ୍ ଭଲ ଓସ୍ତାଦ୍ ।

ନିଜାଇ କହିଲା—ଗୀତ ଶୁଣିବ ଭଲ ରାଜନ୍ ! ଭଲ ଗୀତ ପଦେ ମନକୁ ଆସିଛି । ଶୁଣିବ ?

“ରାଜନ କହିଲା—ଠପ୍ପରେ ! ତୋଲ୍ ଠୋ—

ନିଜାଇ ହାତ ଧରି ପକାଇଲା—ନା, ଖାଲି ଗୀତ ।

କହି ଦେଇ ତାର ସୁମିଷ୍ଟ କଣ୍ଠସ୍ୱର ସାମାନ୍ୟ ଧ୍ୱନୀ କରି ଗାଇଲା—

“ମୁଁ ଭଲପାଇ ଏଇ ଜାଣିଛି ସୁଫେର ସାର ଯେ ଆଖିକଲେ ରେ ।

ତମେ ହସ ମୁଁ କାନ୍ଦେ ବଢ଼ିଣୀ ବାକୁ କଦମ୍ବମୂଳେ ରେ ॥”

ରାଜନ କହିଲା—ବାଃ, ବାଃ, ବାଃ ! ଉସ୍‌କା ବାଦ୍ ?

ନିତାଇର ଆଖିରୁ ପାଣି ଗଡ଼ୁଥାଏ । ସେ ଲୁହ ପୋଛୁ ପୋଛୁ କହୁଲୁ—ଆଉ ନାହିଁ ।

ତା'ପରେ ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବଛଣୀରେ ଗଡ଼ିପଡ଼ିଲୁ । ମନ ଭିତରେ ଅନେକ ଭାବନା । ମାମୁହାଟରୁ ଲଞ୍ଜିନା ପାଇବାଟା ତା ପକ୍ଷରେ କିଛି ବଡ଼କଥା ନୁହେଁ; ମାମୁଠାରୁ ଅନେକ ଲଞ୍ଜିନା ସେ ଭୋଗ କରିଛୁ । ସେଇଟା ତାହାର ଅଜାଭୁଷଣ । ସେକଥା ଡେଇଁକରି ସେ ଭାବୁଥିଲା କବିଗାଉଣୀ କଥା ।

ବିଶେଷ ଭାବରେ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବିସ୍ୱାମୀ ତାରଣ ମଣ୍ଡଳ କଥା । ତାରଣ କବି ଯେଉଁ ସଭାରେ ଗୀତ ଗାଇଛୁ, ସେ ସଭାରେ କେତେ ଲୋକ—ହଜାର ହଜାର; ଆଲ ବୁଲିଯିବ ! ସେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମ କରି ତାରଣ କବିର ଗୀତ ଶୁଣିଥିଲା, ସେତେବେଳେକାର ଛବିଟି ଏବେ ବି ତାହାର ମନରେ ଜଳଜଳ ଦିଶୁଅଛି ।

ଏହି ତଣ୍ଡୀମାତାଙ୍କ ମେଳାରେଇ, ସେ କି ଭଡ଼, କି ଗଣ୍ଡଗୋଳ । ସେତେବେଳେ ମେଳାର କି କି ଜାକଜମକ ! ଗୁରୁ ପାଞ୍ଚଟା ଚପ୍ରାସିଇ ସେକାଳେ ମେଳାର ଶାନ୍ତି-ଶୃଙ୍ଗାର' ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଦାହାର ହେଉଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୁଣି ଥିବେ ବାବୁଘର ଦରୁଓଁଦାନ୍ ଆଉ ଦୁଇ ଗୁରୁଜଣ ବାବୁ । ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ସେତେବେଳେ କି ଗୋଳମାଳ ! ନିତାଇର ସ୍ୱପ୍ନ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା, କଲରବମୁଖର ଜନତା ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ଭିତରେ ସୁବ୍ୟ ହୋଇଗଲା, ଆଲୋକୋଦ୍ଭବ ସଭା ଭିତରେ ସେତେବେଳେ ତାରଣ କବି ଆସି ଠିଆହୋଇଛୁ ।

ସେଇ ଡେଙ୍ଗା ମଣିଷଟି, ପାଚିଲା ବାଳ, ପାଚିଲା ନିଶ, କପାଳରେ ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ, ଗୁଡ଼ରେ ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ମେଡ଼ାଲି, ଲଲ୍ ଅଖି । ତାରଣ କବିର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା କି, ସମସ୍ତେ ଚୁପ୍ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ସଭାର ଗୋଟି ପାଖରେ ଗାଆଁର ବାବୁମାନେ ବେଞ୍ଚ ପକେଇ କରି ବସିଥିଲେ, ସେମାନେ ବି ଚୁପ୍ ହୋଇଗଲେ । ଆଉ ଓଃ, ସେ କି ଗୀତ !

ତା ପରଠାରୁ ଯେତେବେଳେଯୋଉଠି ତାରଣ କବିର ଗାଉଣା ହେଇଛୁ, ସେଇଠିକି ସେ ଯାଇଛୁ । ଥରେ ଭଡ଼ଭିତରେ ହାତ ବଢ଼ାଇ ସେ ତାରଣ କବିର ଗୋଡ଼ଧୂଳି ଟିକିଏ ବି ନେଇଥିଲା । ସେଇ ଦିନଠାରୁ ତାର ସଉକ୍ କବିସ୍ୱାମୀ ହୁଏ । ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ତାରଣ କବି ଦଳରେ ପାଲିଆଗିରି କରି ସେ କବିଗାଉଣୀ ଶିଖିବ; କିନ୍ତୁ ତାରଣ ମରିଗଲା । ମଦ ଖାଇ କରି କାଳେ ତାରଣ ମରିଅଛି । ତାରଣ କବିର ସେଇ ଗୋଟାଏ ଦୋଷ ଥିଲା—ଖୁବ୍ ମଦ ପିଉଥିଲା । ସଭାରେଇ ତାର ବୋତଲ ଗିଲସ ଥୁଆ ହୋଇଥାଏ, ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗଟାରେଇ ସେ ମଝିରେ ମଝିରେ ପାଣି ନାଁରେ ମଦ ପିଉଥିଲା । ସେଇ ତାରଣ କବି ସେଦିନ ଗୀତ ଗାଇଥିଲା—

“ତମର ଗୋଇଠା ମୋ’ ଛୁଇଁରେ ଯେ ପରମ ଆଶିଷ ଶୁଣ ଦଶାନନ
ତମର ତରଣଧ୍ବଜ ଅଙ୍ଗେ ମୋର ଅଗୁରୁ ଚନ୍ଦନ
ବିଶ୍ଵାସର ରାକ୍ଷସ-ଜନମର ହେଲୁ ଶାପ-ବିମୋଚନ
ଖଲ୍ଲସ୍, ଖଲ୍ଲସ୍, ଖଲ୍ଲସ୍, ଆଜି ଖଲ୍ଲସ୍ ହେଲୁ ହେ ।”

ସେଦିନର ଯୋଡ଼ି ପାଲରେ ତାରଣ ହୋଇଥିଲା ବିଶ୍ଵାସ ଏବଂ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ବିଷ୍ଣୁ ସିଂ
ହୋଇଥିଲା ରାବଣ । ସେଇ କଥାଟା ଇ ଆଜି ବାରମ୍ବାର କରି ମନେପଡ଼ୁଥିଲା । ସେ
ଆଜି ଖଲ୍ଲସ୍ । ଖଲ୍ଲସ୍ ।

ବେଳେ ବେଳେ ତାହାର ମନେହୁଏ, ତାରଣ କବି ତାହାର କପାଳଦୋଷରେ ମର-
ଗଲା; ସେ ଗୁରୁ ପାଇଲ ନାହିଁ । ଏମିତି ଭଲ ଗୁରୁ ନପାଇଲେ କଣ ଆଉ କବି ହୋଇ
ହୁଏ । ଶାସ୍ତ୍ରର କଣ ଅନ୍ତ ଅଛି ? ପଢ଼ାଶୁଣା କରି ସେସବୁ ଶିଖିବାକୁ ହେଲେ ଏ
ଜୀବନରେ କବିହୁଅ ହେବା ତା’ପକ୍ଷେ ମୁଷ୍ଟିଲି ! ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ... । ସହସ୍ରା
ତାହାର ମନେପଡ଼ିଲା, ମହାଦେବ ଆଜି ରାମାୟଣରୁ ଯେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନଟା ନେଇ ତାହାକୁ
ଅପଦସ୍ଥ କରିଅଛୁ, ତାହା କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଉଠିବସିଲା । ଆଲୁଅ
ଜଳାଇଲା ।

ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାଠ ଟୁଲ୍ ଉପରେ ସେ ସମସ୍ତେ ରଙ୍ଗିନ୍ କନାରେ ବସ୍ତାନ
ବାନ୍ଧି ତାର ପୋଥିଗୁଡ଼ିକ ରଖିଥାଏ । ବସ୍ତାନ ଖୋଲି ସେ ରାମାୟଣ ବାହାର କଲା ।
ବସ୍ତାନ ଭିତରେ ଗଦାଏ ବହି । ପାଠଶାଳାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଆଜିଯାକେ ସଂଗୃହୀତ
ସବୁ ବହି ତାର ରହିଛି । ବାଟପାଟରେ ଯେଉଁ ଛଣ୍ଡା କାଗଜ ଓ ବହିପୁସ୍ତକ ଉଡ଼ୁଥାଏ,
ସେସବୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ନିତାଇ ରଖିଅଛି । କାଗଜ ଦେଖିଲେଇ ସେ ଗୋଟାଇ ନେଇ
ପଢ଼ିବାକୁ ତେଣ୍ଟାକରେ । ଯାହା ଭଲ ଲାଗେ, ସେଇଟାକୁ ସେ ଯତ୍ନକରି ସାଇତିଦିଏ ।
ବହୁର ସଂଗ୍ରହ ବି ତାର କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ—କୃତବାସୀ ରାମାୟଣ, କାଶୀଦାସଙ୍କ ମହା-
ଭାରତ *, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶତନାମ, ଶନିଙ୍କ ପାଞ୍ଚାଳୀ **, ମନସାଙ୍କ ଭସାଣ ***,

* ବଙ୍ଗଳାର ବିଖ୍ୟାତ ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତ ।

*** ଶନିପୁଜାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଶନିପୁଜା ବଙ୍ଗଳାର ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ଏଥିରେ
କେନ୍ଦ୍ର କାହାକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଯେ ଶୁଣିଲା ଶନିପୁଜା ହେଉଅଛି,
ତାକୁ ଯିବାକୁଇ ହେବ । ଶନି ରାଗୀ ଦେବତା ବୋଲି ଏହି ବିଧି ପ୍ରଚଳିତ ।

*** ମନସା ଜଣେ ରାଗୀ ଦେବୀ, ଝୁଣାର ଗନ୍ଧ ପାଇଲେ ଭୀଷଣ ରଗିଯାନ୍ତି ।
ସାପଙ୍କର ଦେବୀ ସେ ।

ଗଙ୍ଗାମାହାତ୍ମ୍ୟ, ସ୍ଥାନପୁ ଅବତର କୁବ୍ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଥିବା ନାଟକ କେଉଟା; ଏହାଛଡ଼ା ତାହାର ପାଠଶାଳାର ବହିତକ, ସେହି ପ୍ରଥମ ଭାଗ (ବର୍ଣ୍ଣପରିଚୟ, ଭିତ୍ତିପରିଚୟ, ବିଦ୍ୟାପାଗରକୃତ) ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବହି ରହିଛି । ତା ଛଡ଼ା ଅଳ୍ପ ଦିଶନ୍ତି ଖାତା, ଭଙ୍ଗା ସିଲଟ ଖଡ଼ି, ଗୋଟାଏ ଲେଡ଼ପେନ୍‌ସିଲ, ଛୋଟିଆ ଖଣ୍ଡିଏ ନାଲିନେଲି ପେନ୍‌ସିଲ । ଆଉ କିଛି ଛୁଣ୍ଟା ପୁସ୍ତକ, ଖାଲି କାଗଜ ।

ସେହି ରାତିରେହିଁ ସେ ନିବିଷ୍ଟ ମନରେ ରାମାୟଣର ପୁସ୍ତକ ଓଲଟାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଠିକ୍; ମହାଦେବ ତାକୁ ଧର୍ମପା ମାରି ହାର ମନାଇଛି । ଭୁଲଟା ତାର ନୁହେଁ, ମୁହଁତୋଡ଼ରେ ମହାଦେବ ହିଁ ଭୁଲକୁ ସତ୍ୟ କରିଅଛି । ହସିକରି ସେ ମହାଦେବର ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରର ଜାଗାଟା ବନ୍ଦ କରିଦେଇ ରାବଣ ଓ ବିଶ୍ୱାସରେ ବିତଣ୍ଡାର ଅଧ୍ୟାୟଟା ଖୋଲିଲେ । ପଢ଼ିଯାଉ ବହି ବନ୍ଦ କରି ସେ ପୁଣି ଶୋଇପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ନିଦ ଆଉ ଆସିଲାନି ଆଦୌ । ମୁଣ୍ଡର ଶିର ଦିଟା ଦପ୍‌ଦପ୍ କରି ଡେଇଁଛି କାନ ପାଖରେ । ଏଇଲ ବ ଡୋଲ ଓ ଘଣ୍ଟାର ଟଙ୍କ ଶୁଣାଯାଉଛି । ଧୀରେ ଧୀରେ ଶବ୍ଦଯାକ ମୁହଁରୁ ମୁହଁରେ ଢୋଇ ଆସେ ନିନ୍ଦ୍ରାବ୍ୟ ହୋଇଗଲା ।

ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଲା ରାଜାର ଡାକରେ ।

ମିଲିଟାରୀ ରାଜା ରାତି ଉଜାଗର ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସକାଳ ଛଅଟାରେ ଉଠିଅଛି । ସାତଟା ବେଳକୁ ଏ ଲଜନ୍‌ର ପ୍ରଥମ ଟ୍ରେନ୍ ଏ ସ୍ଟେସନ ଅଟକିମାନ କରିବ । ଯୁଦ୍ଧଫେରନ୍ତା ରାଜା ଗୁ ଖାଏ । ଗୃହାପାଣିଟା ବସେଇଲପରେ ସ୍ଟେସନରେ ସିଗ୍‌ନାଲ ଦେଇ ଓ ଘଣ୍ଟି ବଜାଇ ଆସି ଓସ୍ତାଦକୁ ଡାକିଲା—ଓସ୍ତାଦ୍ ! ଓସ୍ତାଦ୍ !

ଓସ୍ତାଦ୍ ନଥିଲେ ଗୃହା ଖାଇବାରେ ସୁଖ ନାହିଁ । ମାଇପଟ! ଏହାକେ ଶୋଇଛି । ଠାକୁରଣୀ କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ଅଛି; ସେ ରାଜା ଆଗରୁଇ ଉଠି ବାହାରିପଡ଼ିଛି । ଠାକୁରଣୀର ଶାଶୁଟା ଭାସି କଳିହୁଡ଼ୀ ଓ ମୁଖରା; ଏପରି ଝିଅଟାକୁ ବ ବଡ଼ ଗଞ୍ଜଣା ଦିଏ । ରାଜା ମନେ ମନେ ବର୍ତ୍ତିମାନ ଅବଶୋଷ କରେ—ମାଇପିଟାକୁ ସେ କାହିଁକି ବାହା ହେଲା ! ଠାକୁରଣୀକୁ ବାହା ହୋଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଛମ୍‌ଛମ୍ ଦ୍ରୁତଗାମିନୀ, ଦୃତ-ହାସିଣୀ, ଦୃତଭାସିଣୀ ମିଷ୍ଟ ସ୍ୱଭାବରେ ଠାକୁରଣୀ ଛାର ମୁଖରା ଅପାଠାରୁ ଅନେକ ଭଲ ।

ନିତାଇର ଜବାବ ନ ପାଇ ରାଜା ପୁଣି ଡାକିଲା—ହୋ ଓସ୍ତାଦ୍ !

ଏଥରକ ନିତାଇ ଜଡ଼ିତ ସ୍ୱରରେ ଜବାବ୍ ହେଲା—ଉହ୍ !

—ଗୁ ହୋ ଗୟା ଭୟା !

—ଉହ୍ !

—ଆରେ ଟ୍ରେନ୍ ଆତା ହୋ ଭୟା !

—ଔଁହୁ ।

ରାଜା ନରୁପାୟ ହୋଇ ଚାଲିଗଲା; ଆଉ ଜାକିଲ ନାହିଁ । କାଲି ରାତିରେ ଓଷ୍ଟାନ୍ଦର ବଡ଼ ଖଟଣି ଯାଇଛି; ଆଜି ବିଚାରର ଟିକିଏ ଶୋଇବା ଦରକାର ।

ନଅଟା ସରିକି ନିତାଇ ଉଠିଲା ! ହସ ହସ ମୁଖରେ ହିଁ ଉଠିଲା । ବୋଧହୁଏ ଗତ ରାତ୍ରିର କଥା ସ୍ବପ୍ନରେ ଦେଖି, ଟିକିଏ ମୁଦୁହାସ୍ୟ ମୁହଁରେ ମାରି ଉଠି ବସିଲା । ଏବଂ ପ୍ରଥମ କଥାକ ମନେ ପଡ଼ିଲା ଯେ କଲିକତାର ସେହି ଚାକିରୀ ବାବୁଟି ଆଜି ତାହାକୁ ଦେଖିଲେଇ କହିବେ—ଆରେ ରୁ ଗୋଟାଏ କବି ରେ, ଆଁ ! ତାହାପରେ ଇଂରାଜରେ କଣ ଗୋଟାଏ ।

ଭୁତନାଥବାରୁ ତାରିଫ୍ କରିବେ—ବାହବା ରେ ନିତାଇ, ବାହବା !

କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଗାଆଁଟା ସାରା ଲୋକଙ୍କର ବିସ୍ମିତ ଦୃଷ୍ଟି ପୁଣି ମୁଖଯାକ ତାହାର ମନଃସ୍ଥରେ ଭସିଉଠିଲା । ବିପ୍ରପଦ ବ୍ରାହ୍ମଣ ତ ଏକବାରେ ଗୋଲମାଲ ଲଗେଇଦବ । ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ଯାଇ ବସିଲେ ହେଲା । ଏଇ ସାତେ ନଅଟାରେ ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ହିଁ ବିପ୍ରପଦ ଜରିଆରେ ତାହାର କବିତା ଏକଦମ୍ କାଟୋଆଯାକେ ଆଜି ହିଁ ପହଞ୍ଚିବ । ବାସି ଦୁଧ, ଚାହା ଚିନି ଘରେ ରହିଛି; ତଥାପି ସେ ଆଜି ଘରେ ଚାହା ବସାଇଲା ନାହିଁ । ଗୁମାସ୍ତା ହାତରେ ଧରି ଶିଥିଲ ମନ୍ତ୍ରର ପଦକ୍ଷେପରେ ଷ୍ଟେସନ୍ ଷ୍ଟାଲରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ମୁଖରେ ସେହି ମୁଦୁ ହସ ।

ବିପ୍ରପଦ ହୋହା କରି କହିଲା—ଏଇ ! ଏଇ ! ଚୁପ୍, ସଭିଏ ଚୁପ୍ ! ତା ପରେ ତାହାକୁ ସମ୍ବେଦନା କରି କହିଲା—ସାବାସ୍ ରେ ପୁଅ ସାବାସ୍ ! ଜୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ! କାଲି କୁଆଡ଼େ ସତପତିକା ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡଟାଏ କରିଦେଇଛୁ ଶୁଣିଲି । ବାହା ବାହାରେ ମୋ କପିବର !

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା, ବିପ୍ରପଦର ପୁରୁଣା ଥକାରେ ନିତାଇ ଆଜି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆହତ ଅନୁଭବ କଲା । କ୍ଷଣକେ ସେ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇଗଲା ।

ବିପ୍ରପଦର ସିଆଡ଼କୁ ଖିଆଲା ନାହିଁ । ସେ ଉତ୍ତର ନପାଇ ପୁଣି କହିଲା—ଦୁହାଁଟା କଣ ଧରିଥିଲୁ କହିଲୁ ଦେଖି ? ଔଁହୁ ! ଔଁହୁ ! ଖଙ୍କର ଖଙ୍କର ଔଁହୁ ! ଚୁପ୍‌ରେ ବେଟା ମହାଦେବା ଚୁପ୍ ଚୁପ୍ ଚୁପ୍ ! ନା କଣ ? କହି ସେ ଲମ୍ବେଇ କରି ହସିଲଗିଲା ।

ନିତାଇ ଏଥର ହାତ ଯୋଡ଼ି ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ କହିଲା—ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଭୁ, ମୃରୁଣ ଲୋକ,

ଛୋଟ ଜାତି; ମାଙ୍କଡ଼, ଓଲ, ହନୁମାନ, ଜାମ୍ବବାନ ଯାହା କହୁବେ ସେଇଟା ସତ । କହୁଦେଇ ସେ ତାର ମଗଟି ବଢ଼ାଇ ଭେଣ୍ଟର ବେନେ ମାମୁକୁ କହୁଲୁ—ହେଇଟି ଦୋକାନୀବାରୁ, ଗୁ ଦିଅନ୍ତୁ ତ ! ଯାଙ୍ଗେ ଯାଙ୍ଗେ ସେ ପଇସା ଦେବାପାଇଁ ଖୋସାଣି ଫିଟାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲ ।

ଦୋକାନୀ ବେନେ ମାମୁ ମଗରେ ଗୁହା ଦେଇ କହୁଲୁ—ମାତୁଲ ନ କହୁ ଦୋକାନୀ କହୁଛୁ, ବନ୍ଧୁ କାଟି ଦେଉଛୁ ନା କଣ ନିତାଇ ?

ନିତାଇ କଥାଟାର ଉତ୍ତର ଦେଲା ନାହିଁ । ବେନେ ମାମୁ କହୁଲୁ—ନାଃ, କାଲି ନିତେଇ ଆମର ଖାସା ଗୀତ ଗାଇଛୁ ! ଯାହା କହୁନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି ।

ବସ୍ତ୍ରପଦ ଜଳଦି ଗୋଟାଏ ଘସି ନେଇ ତହିଁରେ କଣା କରି ତାହା ଦିହରେ ଦଉଡ଼ି ଗଲଉ ଗଲଉ କହୁଲୁ—ସେଥିପାଇଁ କପିବରକୁ ଗୋଟାଏ ମେଡ଼େଲ ଦେବ ।

କିନ୍ତୁ ତାହାକୁ ଅବସର ନଦେଇ ନିତାଇ ଗୁହାପାଦଟି ହାତରେ ଧରି ଉଠି ବାହାରିଗଲା ।

ତେଣେ ସାତେ ନଅଟାର ଟେନ୍ଟା ପ୍ଲାଟଫର୍ମରେ ଆସି ଠିଆହୋଇଛୁ । ବସ୍ତ୍ରପଦ ଓ ବେନେ ମାମୁ ମନେକଲେ ନିତାଇ ବୋଧହୁଏ ମୋଟ ଖୋଜ ଗଲା; କିନ୍ତୁ ପ୍ଲାଟଫର୍ମରୁ ରାଜା ଡାକୁଥିଲା—ଓହ୍ଲାଦ୍ ! ଓହ୍ଲାଦ୍ !

ଜବାବ୍ ନପାଇ ରାଜା ନିଜେ ଦଉଡ଼ି ଆସିଲା । ବେନେ ମାମୁ କହୁଲୁ—ଏଇକ୍ଷିଣା ଏଠୁ ବାହାରିଗଲା । ପ୍ଲାଟଫର୍ମରେ ନାହିଁ ?

ଇଆଡ଼େ ସିଆଡ଼େ ଗୁହଁ ରାଜାର ନଜରରେ ପଡ଼ିଲା । ଗଛବୃକ୍ଷର ଆଡୁଆନ ଭିତରେ ନିତାଇ ଚାଲିଯାଉଛୁ ବସା ଆଡ଼କୁ । ସେ ଧାଇଁଯାଇ ତାକୁ ଧରିଲା ।

—ଗାଓ କା ଏକଠୋ ମଜୁରା ହେଁ ଭୟା, ଏକ ଠୋ ବ୍ୟାଗ୍ ଔର୍ ଗ୍ରେଟାସା-ଏକ ଠୋ ବସ୍ତର ।

ନିତାଇ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ କହୁଲୁ—ନା ।

—ଆରେ ବଡ଼େ ବାରୁ କା ଜୋଇଁ, କଡ଼ା ବକସିୟ ମିଲେଗା । ଦୋଆନା ତୋ ଜରୁର୍ ।

—ନା ।

—କ୍ୟା, ତବସ୍ତୁର କୁଛୁ ଖରାପ ହେଁ ?

—ନା ।

—ତବ୍ ? ରାଜା ବିସ୍ମିତ ହୋଇଗଲା ।

ନିତାଇ ଗନ୍ଧାର ଭାବେ ବସଣି ମୁହଁ ହସି କହୁଲୁ—କୁଲିଗିର୍ ଆଉ କରବନ ରାଜନ !

ରାଜା ଏଥର ବିସ୍ମୟରେ ହତବାକ୍ ହୋଇଗଲା ।

ପାଞ୍ଚ

ନିତାଇ ବସାକୁ ଆସି ହଠାତ୍ ରାମାୟଣଟା ଖୋଲି ବସିଲା । ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘନଃଶ୍ଵାସ ପକାଇ ଗଭୀର ମନଯୋଗ ସହିତ ବହିଢ଼ଣ୍ଡି କ ଖୋଲିଲା । ବିପ୍ରପଦ କଥାରେ ସେ ମର୍ମାନ୍ତକ ଆଘାତ ପାଇଅଛି । ସେ ଥରକୁ ଥର ଭବିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି—ବ୍ରାହ୍ମଣ-ବଂଶର ମୂର୍ଖଟା କଣ ବୁଝିବ ! କିନ୍ତୁ କୋଉଥିରେ ହେଲେ ତା ମନଟା ଶାନ୍ତ ହୋଇନାହିଁ; ତେଣୁ ସେ ରାମାୟଣ ଢ଼ଣ୍ଡି କ ଟାଣିନେଇ ବସିଲା । ବହିଢ଼ଣ୍ଡି ଖୋଲି ସେ ବାହାର କଲ ଦୟୁ ଚନ୍ଦ୍ରାକରର କାହାଣୀ । କେତେ ଥର ଏ କାହାଣୀ ସେ ପଢ଼ିଛି; କିନ୍ତୁ ଆଜି ଏ କାହାଣୀ ନୂଆ ରୂପ ନୂଆ ଅର୍ଥ ନେଇ ତାହାର ମନରେ କମ୍ପନ ଡୋଳିଲା । ଦହରୁ ପଡ଼ି ଥିବା ଆଗରୁହିଁ ଜଣା କାହାଣୀଟା ତାର ମନରେ ଜାଗିଉଠିଅଛି, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହାର ଆଖିରେ ପାଣି ମଧ୍ୟ ଆସିଯାଇଛି । ଆଖି ପୋଛି ସେ ଚାପରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା—

“ବ୍ରହ୍ମାଠାରୁ ରାମନାମ ପାଇ ରତ୍ନାକର
ପାଠିଏ ବରଷ ନାମ ଜପିଲା ଆବର ॥”

ବାହାରୁ ରାଜା ତାକୁ ଡାକିଲା—ଓସ୍ତାଦ୍ !
ଉଦାସିଆ ଭାବରେହିଁ ମୁହଁଟେକି ନିତାଇ ତାକୁ ଆହ୍ୱାନ କଲା—ଆସ ରାଜନ୍, ଆସ ।
ରାଜା ଆସି ବସିବାମାତ୍ରେ ତାକୁ ପଚାରିଲା—କ୍ୟା ହୁଅ ଭାଇ ତୁମ୍ଭାର ? କାମ୍ କୈ୍ୟା ନହିଁ କରେଗା ?

ନିତାଇ ହସିକରି କହିଲା—ଶୁଣ, ଆଗ ଏଇ ଗପଟା ଶୁଣ ।

ରାଜା କହିଲା—ଧ୍ୟାତୁଚେଷ୍ଟା—ଓହ୍ ଲିଖାପଢ଼ୀ ତୁମାର ମାଆ ବିଗାଡ଼ ଦୟା ।

ନିତାଇ ସେତେବେଳକୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଛି । ରାଜା ଅଗତ୍ୟା ଢ଼ଣ୍ଡି ଏ ବିଡ଼ି ଲଗାଇ ଶୁଣିବାକୁ ବସିପଡ଼ିଲା ।

“ବର ଦେଇ ବୁଝା ଗଲେ ଆପଣା ଭବନ
ଆଦିକାଣ୍ଡ ଭଣେ କୃତ୍ରିବାସ ବିଚକ୍ଷଣ ॥”

ପଢ଼ା ସାର ନିଜାଇ ରାଜା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁଲା । ରାଜା ସେତେବେଳକୁ ଚରଳଗଲାଣି
ସେ ହାତ ଯୋଡ଼ି କପାଳରେ ଲଗାଇ ପ୍ରଣାମ କରି କହିଲା—ସୀସାରାମ୍ ! ସୀସାରାମ
ଜାପରେ ନିଜାଇର ପ୍ରଣାମ ଆରମ୍ଭ ହେଲା—ଆଜ୍ଞା ପଢ଼ତା ହେ ଉମ୍ ଓସ୍ତାଦ୍
ବହୁତ୍ ଆଜ୍ଞା !

ନିଜାଇ ଏଥର ଗାନ୍ଧୀର ହୋଇ କହିଲା—ରାଜନ ଏଥିକି ତମେଇ ବିବେଚନା କରି
ଦେଖ ।

ରାଜା ସବୁସ୍ଥରେ ପଚାରିଲା—କ୍ୟା ?

ଝରନା ବାଟେ ରେଲ୍‌ଲାଇନର ରେଣା ଦେଇ ଦୂରକୁ ଦୃଷ୍ଟି ନିବଦ୍ଧ କରି ନିଜାଇ
କହିଲା—ଧର, ଚନ୍ଦ୍ରାକର, ସେ କବି ହେଲେ; ତାପରେ କଣ ସେ ଡକେଇଡ଼ କଲେ ନା
ମଣିଷ ମାରିଲେ ?

ରାଜା କହିଉଠିଲା—ଆରେ ବାପ୍ ରେ ବାପ୍ ! ଯିଏ କିଛି ହୋ ସକତା ହେ
ଓସ୍ତାଦ୍ !

—ତା ହେଲେ ? କାଲି ରାତିର କଥାଟା ଥରେ ସ୍ମରଣ କରି ଦେଖ । ଗୁରୁଆଡ଼େ ତ
ରଟିଗଲା କବିସ୍ତ୍ରୀର ବୋଲି !

—ଅଲବତ୍, ଜରୁର !

—ତା ହେଲେ ? ଆଉ କଣ ମୋର ମସ୍ତକରେ ମୋଟ ବୋହିବା ଉଚିତ ହବ ?
ବାଲାଙ୍କ ମୁନିଙ୍କ କଥା ଗୁଡ଼ିକ ! କାହା ସଙ୍ଗେ କାହାର ଗୁଳନା ! ଭଗବାନଙ୍କ ଅଂଶ,
ଦେବତା ସେମାନେ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ବି ତ କବି । ହୁଏ ପଛେ ଗୁଡ଼ିକ ।

ଏତେବେଳେ ଯାଇ ରାଜା ସବୁ କଥା ବୁଝି ପାରିଲା ଏବଂ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ
ବସ୍ତୁସ୍ଥରେ ନିଜାଇ ମୁହଁକୁ ନିବଦ୍ଧ ହୋଇ ଚାହିଁରହିଲା ।

ନିଜାଇ କହିଲା—କହ ରାଜନ୍, ଆଉ କଣ ମୋର କୁଲିଗିରିଟା କରିବା ଶୋଭନ
ହବ ? ଲୋକମାନେ ଛୁ ଛୁ କରିବେନି କି ! କହବେନି—କବି ମୋଟ ବୁଝେ !

—ହଁ, ଇ ବାବ୍ ତୋ ଠିକ୍ ହେ ! କିନ୍ତୁ ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେଇ ଚନ୍ଦ୍ରତ ହୋଇ ରାଜା
କହିଲା—ଲୋକନ୍ ଏକଠୋ ବାବ୍ ଓସ୍ତାଦ୍ !

—କହ । ରାଜା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ନିଜାଇ ପଚାରିଲା ।

—ଲୋକନ୍ ରୋଜଗାର ତ ଗୁହ୍ୟ ଶୁଭ; ଖାନେ ତୋ ହୋଗା ଭୟା !

ବାରମ୍ବାର ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ନିତାଇ କହିଲୁ—ସେଗୁଡ଼ାକ ମୁଁ ଭାବେନା ରାଜନ ! ଦି
ଓଲି ନହେଲେ ଓଲିଏ ଖାଇ ରହିବ । ସେତକ ବି ଯୋଉ ଦିନ ନ ମିଳିବ, ସେଦିନ
ଉପାସରେ ରହିଯିବ ପଛକେ । ଅତଃପର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କଣ୍ଠସ୍ଵରରେ ବସୁଲ
ଗୁରୁତ୍ଵ ଆରୋପ କରି ସେ କହିଲୁ—ତା ବୋଲି ଭଗବାନ ଯେତେବେଳେ ମତେ କବି
କରିଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ... ! ନିତାଇ ବାରମ୍ବାର ଅସ୍ତ୍ରୀକାରର ଭଙ୍ଗିମାରେ ମୁଣ୍ଡ
ହଲାଇଲୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ନା—ନା—ନା ।

କେତେବେଳେ ସେ ଆଉ ମୁଣ୍ଡରେ ମୋଟ ବୋହୁବ ନାହିଁ ।

ରାଜା ବି ଗମ୍ଭୀରଭାବେ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲୁ । ସେ ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘନିଃଶ୍ଵାସ ପକାଇ
ଏଥରକ ପରିଷ୍କାର ଭାଷାରେ କହିଲୁ—ନା ଓସ୍ତାଦ୍, ଶ୍ରେଷ୍ଠା କାମ ଅବ୍ ତୁମ ନିୟା
କରାଗେ । ଉହଁ—ନହା ।

ରାଜା ଉପରେ ନିତାଇର ପ୍ରୀତିଭାବର ଆଉ ସୀମା ରହିଲାନି । ଗଭୀର ଆବେଗ ସହିତ
ସେ କହିଲୁ—ତମେ ମୋର ସତମତିକା ମିତ୍ର ରାଜନ ।

—ଧନ୍ୟ ହୋଗୟା ଓସ୍ତାଦ୍ । ତୁମାର ମିତ୍ର ବନ୍ଦୁକର ହସ୍ତ ଧନ୍ୟ ହୋ ଗୟା ।
ରାଜନର ବି ଅନ୍ତ ରହିଲାନି ଆବେଗର ।

ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘନିଃଶ୍ଵାସ ପକାଇ ନିତାଇ ଏଣିକି କହିଲୁ—ଆଜି ବଡ଼ ଦୁଃଖ ପାଇଛି
ରାଜନ !

—ଦୁଃଖ ? କୌନ ଦୁଃଖ ଦିଆ ଭାଇ ?

—ସେଇ ତମର ବିପ୍ରପଦ ବାହୁଣୀ । ମତେ କହିଲୁ କଣ ନା—କପିବର ମାନେ
ହନୁମାନ ! ମୁଁ ହନୁ ମାଜୁଡ଼ ରାଜନ ?

ରାଜା ତକ୍ଷଣେ ସିଧା ହୋଇ ବସିଲା । ତାର ମିଲିଟାରୀ ମିଜାଜ୍ ମୁଣ୍ଡ ଗରମ କରି
ଉପରକୁ ଉଠିଛି, ସେ ହୁଇ ସ୍ଵରରେ ପଚାରିଲା ନିତାଇକୁ—ଜବାବ କୈଁ ନହା
ଦିଆ ତୁମ୍ ?

—ଜବାବ ଜିହ୍ଵାର ଅଗ୍ରଭାଗକୁ ଆସିଯାଇଥିଲା ରାଜନ, କିନ୍ତୁ ସମ୍ଭାଳି ନେଲି ।
ବାହୁଣୀବନ୍ଧର ମୂର୍ଖ ବଳିବର୍ଦ୍ଧ ଅପେକ୍ଷା କପି ଅନେକ ଭଲ ରାଜନ !

—ଜରୁର୍ । ଅଲବର୍ତ୍ତ । ଲେକିନ୍ ସ୍ଵହ ବଳିବର୍ଦ୍ଧ କ୍ୟା ହେଉଁ ଭାଇ ?

ନିତାଇ କହିଲୁ—ବଳିବର୍ଦ୍ଧ କହୁଛି ଭାଇ !

ତା ପରେ ନିଜେଇ ରଚନା କରି ବୋଲିଲା—

“ସଂସାରେ ଯେ ସହପାରେ ମହାଯତ୍ନ ସେଇ

କ୍ଷମା ସମ ଧର୍ମ ଜାଣ, ଆଉ ଧର୍ମ ନାହିଁ ।”

କବିତାଟା ବୋଲିଯାଉ ନିଜାଇ କହିଲୁ—ବୁଝିଲ ରାଜନ, କ୍ଷମା କରିଛୁ ମୁଁ । ଏକେ ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ତା ଉପରେ ରୋଗୀ ମଣିଷ, ତଥା ଉପରେ ମୂର୍ଖ; ତାକୁ ମୁଁ କ୍ଷମା କରିଛୁ ।

ରାଜନ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଗଲା । ଟିକିଏ ବେଳା ଚୁପ୍‌କରି ରହିବା ପରେ ସେ ବେଶ୍ ଯରଳ ମାତୃସ୍ତ୍ରୀରେଇ କହିଲୁ—ଭଲ କରିଛୁ ଓସ୍ତାଦ ! ତାହା ପରେ ସେ ପୁଣି କହିଲୁ—ତା ହେଲେ କଣ କରିବ ଓସ୍ତାଦ ? ଗୋଟାଏ କିଛି ତ କରିବା ନିହାତି ଦରକାର । ପେଟ ଭଲିଆ ଅଟିଆ ତ ଆଉ ସଂସାରରେ କିଛି ନାହିଁ ।

—ମୁଁ ଗୋଟାଏ ଦୋକାନ ଦେବି ରାଜନ୍ !

—ଦୁକାନ ?

—ହଁ, ଦୋକାନ । ବିଡ଼ି ଦୋକାନ; ନିଜେ ବିଡ଼ି ବାନ୍ଧିବ, ଆଉ ଷ୍ଟେସନର ବରଗଛ ମୂଳେ ବସି ବିକିବ । ବାକସେ ଘି'ବାକ୍‌ସର ସିଗ୍ରେଟ୍ ବି ରଖିବ ।

ରାଜନ୍ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇପଡ଼ିଲୁ—ବହୁତ ଆଛା ହୋଗା ଓସ୍ତାଦ !

ନିଜାଇ କିନ୍ତୁ ଏଥର ଟିକିଏ ମାନସ୍ତବରେଇ କହିଲୁ—ବଣିକ ମାତୁଲ ଟିକିଏ ଅବଶ୍ୟ ରୁଷ୍ଟ ହେବ ମୋ ଉପରେ । କିନ୍ତୁ—

—କ୍ୟା କିନ୍ତୁ ? ଉ ଗୁସ୍‌ସା କରେ ତୋ କ୍ୟା ହୋଗା ? ଜାହାଁ ଭାତ ଖାଏଗା ଅପନେ ଘର ମେଁ ।

—ନା ରାଜନ୍ ! କାହାର ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ମୋର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ । ତା ଛଡ଼ା ମୋ ହାତରୁ ପାନ, ଗୁହା, ପାଣି ଏସବୁ ତ କେହି ଖାଇବ ନାହିଁ । କହୁଁ କହୁଁ ସେ ଉତ୍ତପ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲୁ—ଆଛା ରାଜନ୍, ବାଉଁଶ କଣି ଯଦି ମୋଡ଼ା ବନାଇ ବେଶ୍ ସଉକିଆ ଜିନିଷ କରେ ତାହେଲେ କେମିତି ହୁବ ?

—ଉ ସବୁସେ ଆଛା !

—କିନ୍ତୁ ବିପ୍ରପଦ କଣ କହିବ ଜାଣ ? ତମ-ବୃତ୍ତି ଆଡ଼କୁ ଆଖି ଦେଖାଇ କହିବ—ତମଟା !

ଦାନ୍ତରେ ଦାନ୍ତ ଘଷି ରାଜନ୍ କହିଲୁ—ଦିନେ କପିକର କାନ ଘଟା ମୋଡ଼ିଦେବ ବ୍ରାହ୍ମଣଟାର ।

—ନା, ନା, ନା । ଯାହା ହୁଏ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ! ରାଜନ୍, “ବ୍ରାହ୍ମଣ ସାମାନ୍ୟ ନୁହେଁ, ବ୍ରାହ୍ମଣର କୋପ ହେଲେ ହୋଇବ ପ୍ରଳୟ ।” ଶାସ୍ତ୍ରର ବଚନ ଭଲ । ତା ଛଡ଼ା—

ରଜା ବାଧା ଦେଇ କହିଲୁ—ଧ୍ୟାତୁ ! ବ୍ରାହ୍ମଣ ! ସାତଶୋ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏକଠୋ ବଗର ନଳୀଗୋଡ଼ ଭଜନେ ନାହିଁ ସକତା ହେଁ ! ବ୍ରାହ୍ମଣ ?

ନିତାଇ . ହସିକରି କହିଲା—ନା-ନା-ନା । କହୁ ସେ ଡମ ! ଡମ ହେଲେ, ଲଜକଥା ବା କଣ ? ଡମ ବା ଗ୍ରେଟ କାହିଁକି ହବ ? ଡମ ବି ମଣିଷ, ବାହୁଣ ବି ସେଇ ମଣିଷ !

ବାସ୍—ବାସ୍—ବାସ୍ ! କ୍ୟା ହର୍ଜ ! ବୋଲ୍‌ନେ ଦୋ ଡୋମ୍ । ରାଜନ୍‌ର ବି କିଛି ଆପରି ରହିଲାନି ଆଉ । —ବହୁତ୍ ଆଛା କାମ୍, ଦୁକାନ ଲଗାଉ, ଅଉର ଏକ୍ ଠୋ ସାଫା କରେ ଓସ୍ତାଦ୍ ! ସସାର ବନ୍ଧାଓ ।

ତାଛଲା ସହ ଓଠ ବଙ୍କେଇ ନିତାଇ କହିଲା—ଧେତ୍ !

—ଧେତ୍ କୌଏ ଭାଇ ? ଉ ହାମ ନେହିଁ ଶୁନେଗା ।

—ଆଛା ଆଗ ଗୋଟାଏ ଗପ କହୁଚି ଶୁଣ !

ଗପରେ ରାଜନ୍‌ର ପରମ ଅନୁରାଗ । ସେ ବିଡ଼ି ଲଗାଇ ବେଗ୍ ବାଗେଇ ବସିଲା । ନିତାଇ ଆରମ୍ଭ କଲା ଲଙ୍କା ଡକଟା ଶିଆଲର ଗପ । ଗପଟି ଶେଷ କରି ନିତାଇ କହିଲା—ତମେ ଲଙ୍କା ଡକଟିଛ ବୋଲି ମୁଁ ଲଙ୍କା ଡକଟାଇବିନି ରାଜନ୍ !

ରାଜା ପ୍ରଥମରୁ ଅବଶ୍ୟ କିଛିଟା ହସିଲା; କିନ୍ତୁ ତାପରେ କହିଲା—ଉ ବାତ୍ ତୁମ୍ଭା ଠିକ୍ ହେ ନହଁ । ସସାର ମେ ଆକେ ସାଫା ନହଁ ପକରେଗା ତୋ କ୍ୟା କରେଗା ?

ନିତାଇ ଏଥରକି କହିଲା—ତମେ ପାଗଲ ହେଲ ରାଜନ୍ ! ବାହା ହେଇକରି ଶେଷକୁ ବିପଦରେ ପଡ଼ିବ ? ଆମ ଜାତିର ହିଅ କଣ କେବେ ବାହାଘରର ମର୍ମ ରୁହେ ? ଖାଲି କଟର-କଟର କରିବ ଘନ ନାହିଁ ରାତି ନାହିଁ । ତା ଛଡ଼ା ସେମିତି ମନେକଲେ ...କଥାଟା ଶେଷ କରିବା ପୁର୍ବରୁଇ ନିତାଇ ଫିକ୍ କରି ହସିଦେଲା ।

ଭୁରୁ ନଗୁଇ ରାଜା ପଚାରିଲା—ଉ କ୍ୟା ବାତ୍ ଓସ୍ତାଦ୍ ? ଫିକ୍ କରକେ ହୁସତା କୌଏ ?

—ହସିବିନି ? ମନେକଲେ, ସେମିତି ମନ ଲାଗି କନିଆଁ ବା କୁଆଡୁ ମିଳିବ ହେ !

—ବେଗ୍ ମୁଦୁ ହସି ନିତାଇ କହିଲା—ଆମେସବୁ ହେଲୁ କବିସ୍ତାଲ ଲୋକ । ଆମର ଆଖି ତ ଆଉ ଯର୍ଭି ପାରେ ସେଠି ଲାଗିବ ନାହିଁ ରାଜନ୍ !

ରାଜା ଏଥର ହସି ହସି ଗଡ଼ିଗଲା । ରାଜାର ଠୋ-ଠୋ ହସ ଉଜ୍ଜଟ ଓ ବିକଟ । ରାଜାର ସେ ହସଟା କିନ୍ତୁ ହଠାତ୍ ପୁଣି ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ସେ ବାଉଁଶର ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ଜାଣି ସେଇ ସତ୍ୟକୁ ସ୍ବାକାର କରିନେଇ କହିଲା—ଠିକ୍ ବାତ୍ ଓସ୍ତାଦ୍, ଠିକ୍ ବାତ୍ ବୋଲି ହେ ଭାଇ । ଲିତାଇ ମେ ଗସ୍ତା, ଦେଖା, ଆ-ହା-ହା ଏକଦମ୍ ଫୁଲ୍ କେ ମାଫିକ୍ ଜନାନା । ଇରାନ ଦେଶା ହେ, ଓସ୍ତାଦ୍, ଇରାନ ? ଓସ୍ତାଦ୍, ଲେକିନ୍ ଉସ୍‌ସେ ତାକା ।

ରାଜାର କଥାତକ ସରଗଲ୍ଲ, କିନ୍ତୁ ସୁନ୍ଦର ଛବି ସରଲ୍ଲ ନାହିଁ । ସେ ଉଦାସ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଝରକା ଭିତର ଦେଇ ଗୁହଁରହୁଲ୍ଲ ବସ୍ତ୍ରୀର୍ଣ୍ଣ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ର ଆଡ଼କୁ । ଯେପରି ବସୋରାର ସେହି ରୂପସୀମାନଙ୍କର ଶୋଭା—ସେହି ଉଦୁଦୁଦିଆ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ର ଉପରେ ଭସି ଉଠିଅଛି । ନିତାଇ ବି ଗୁହଁସୁଲ୍ଲ ଝରକା ଭିତର ଦେଇ, ରେଲଲାଇନ୍‌ର ସମାନ୍ତରାଳ ଶାଣିତ ଦାସ୍ତ ଦୀର୍ଘ ରେଖା ଦୁଇଟି ଯୋଡ଼ି ବାଙ୍କ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁରେ ଏକ ହୋଇ ମିଳିଯାଇଛି, ସେହି ବିନ୍ଦୁଟି ଆଡ଼କୁ । ସହସା କେତେବେଳେ ସେହି ବିନ୍ଦୁଟି ଉପରେ ଜାଗିଉଠିଲା ତଳନ୍ତୁ କାଶତଣ୍ଡୀ ଫୁଲପରି ଗୋଟିଏ ରେଖା—ରେଖାଟି ମଥାରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣବିନ୍ଦୁ ଯେପରି ଝଙ୍କମକ କରି ଜଳିଉଠୁଛି ଉଣେ ଉଣେ, ଚକିତରେ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ଛଟା ଛୁଟିଆସୁଅଛି ।

ସେମାନଙ୍କର ଏହି ନିସ୍ତବ୍ଧତା ଭଙ୍ଗ କଲ୍ଲ ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀର ଉତକଣ୍ଠା । ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ଚିତ୍କାର କରୁଅଛି । ରାଜା ଏଠାରେ କିଛି ଗପ ମାରୁଛି; ସେ ତେଣୁ ନିଜର ଭାଗ୍ୟକୁ ଉପଲକ୍ଷ କରି, ରାଜାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ବସ୍ତ୍ର ବସ୍ତ୍ର ଶାଣିତ ବାକ୍ୟବାଣ ନିକ୍ଷେପ କରୁଅଛି ।

—ହୁରେ, ହୁରେ ମୋର ପୋଡ଼ା କପାଳ ! ସକାଳୁ ଦିପହରଯାକେ ମଣିଷଟାର ଘର ବଲ୍ଲି ମନେପଡ଼େ ନାହିଁ । ମୋ ନିଆଁ ଲଗା କପାଳଲିଖନକୁ ତେଲମାର ଭାଙ୍ଗି ତୁନା କରିବି ମୁଁ ।

ରାଜାର ମୁହଁଟା ଶୁଷ୍କ ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ଉଠିପଡ଼ିଲା । ନିତାଇ ଶଙ୍କିତ ହୋଇ କହିଲା—କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛ ?

—ଆତା ହେ । ଅଭ ଆତା ହେ । ସେ ଗୁଲିଗଲ୍ଲ ।

—ରାଜନ୍ ! ରାଜନ୍ ! ନିତାଇ ପଛେ ପଛେ ଆସି ଦୁଆରେ ଠିଆହୋଇ ରହୁଲା । କିଛିବେଳେ ଉତ୍ତରୁ ରାଜା ଫେରିଲା ସେଇମିତି ଠୋ-ଠୋ କରି ହସି ହସି । ହସି ହସି ସେ ତଳେ ଶୋଇପଡ଼ିଲା । ନିତାଇ ପଚାରିଲା—କଣ ହେଲା ।

ରାଜାର ହସରେ ଶରୀରର ଛେଦ ବି ପଡ଼ୁନାହିଁ ଏବଂ ଏପରି ଲମ୍ବା ହସ ଭିତରେ କଥା ବି କୁହାଯାଇପାରେନା । ତଥାପି ବହୁ କଷ୍ଟରେ ରାଜା କହିଲା—ଭଗା ହେ । ମୋଦାନ ମୋ— । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେହି ଉତ୍କଟ ଉଦହାସ ।

ନିତାଇ ବୁଝିଲା । ଗାଲିଗୁଲିକ-ମୁଖର ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ରୁ ଦ୍ରୁମୁର୍ତ୍ତିରେ ରାଜାକୁ ଅସୁସ୍ଥକାର ଦେଖିକରି ବିପଗତ ଆଡ଼ର ଦରଜା ଦେଇ ବାହାର ଧାଇଁଯାଇଛି । ରାଜା ଉଠି

ଠିଆହୋଇ, ଫେର ଚାହିଁବାର ଅଭିନୟ କରି କହିଲୁ—ଏଇଯା କରକେ ଦେଖତା; ହୁମ୍ ଏକ ପାହୁଣ୍ଡ ଗିୟା ତୋ ଫିନ୍ ଦୌଡ଼ ଲଗାୟା । ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜାକୁ ପାହୁଣ୍ଡେ ଅଗ୍ରସର ହେବାର ଦେଖିକରି ସେ ଦଉଡ଼ି ଲଗାଇଛି, ଆହୁରି କିଛି ଦୂର ଯାଇ ଫେରି କରି ଅନାଇଛି । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଜା ଆଉ ପାହୁଣ୍ଡେ ବଢ଼ାଇଛି, ଦଉଡ଼ିକରି ଯିବାର ଭଙ୍ଗି କରିଅଛି । ବ ସ୍, ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ବି ଦେ ଦଉଡ଼ି । ରାଜାର ବିଧାକୁ ତାର ପ୍ରାଣେ ଭୟ । କହୁ କହୁ ରାଜା ପୁଣି ହସି ହସି ଲେଟିଗଲା ।

ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତଟିରେ ଘର ଭିତରେ ଆସି ପ୍ରବେଶ କଲୁ ସେଇ ଠାକୁରଣୀ । ପିନ୍ଧିଛି ସେହି ଖାରରେ ଧୁଆ ଧୋବ ମୋଟା ସୁତାର ଅଣତ୍ରୀରାଆ ଲୁଗା, ମୁଣ୍ଡରେ ପରିଷ୍କାର ମଜା ପିତଳ ଡାଲ । ଦିପହରର ଖରାବେ ସେଇଟି ସୁନାପରି ଝଙ୍କମକ କରୁଅଛି ।

ନିତାଇ ସାଦରରେ ଆହ୍ୱାନ କଲୁ—ଆସ ଠାକୁରଣୀ, ଆସ !

ଠାକୁରଣୀ ରାଜାକୁ ଏପରିଭାବରେ ହସୁଥିବାର ଦେଖି ବିସ୍ମୟ କୌତୁକ ଅନୁଭବ କଲୁ । ସକୌତୁକ ସେ ରାଜା ଆଡ଼କୁ ଆଙ୍କୁ ଠି ଦେଖାଇ ନିତାଇକୁ ପଚାରିଲା ତାର ସ୍ୱଭାବଗତ ବଚନଭଙ୍ଗି ରେ—ଏଇ, ଏଇ, ଭେଣେଇ ଏମିତି ହସୁଛି କାହିଁକି ମ ?

—ପଚାରୁନା ଭେଣେଇକି । ନିତାଇ ହସିଲା ।

—ଏଇ ! ଆରେ ! ମାଆ ଲେ କି ହସ ! ଏମିତି ହସୁରୁ କାହିଁକି ରେ ଭେଣେଇ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହସର କୁଆଁ ରୋଗ ତା ଦିହରେ ଲାଗିଗଲା । ସିଏ ବି ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲୁ—ହ-ହ-ହ ! ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୃଦୁ ଧାତବ-ଝଙ୍କାର ପରି ହସ ।

ରାଜାର ହସ ହଠାତ୍ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ତା ଆଡ଼କୁ ଆଙ୍କୁ ଠି ଦେଖାଇ ହସିବା ଫଳରେ ସେ ଖୁବ୍ ରାଗିଯାଇଛି । ତାର ମନେହେଲା ଟୋକାଟା ତାକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରୁଛି ପର । ଶୁଷ୍କ ରାଗିଯାଇ ରାଜା ଧମକ ଦେଇ କହିଲା—ଆଉ !

ଧମକ ଖାଇଲାବୁ ହିଅଟାର ହସ ବଦଳିଗଲା ।

ରାଜା କହିଲା—ଆଲକାନ୍ତା ପରି ରଙ୍ଗ, ଧଳା ଦାନୁ ନେଫେଡ଼ି କରି ହସୁଛି କେମିତି ଦେଖ । ଲଜ ନାହିଁ କି ତୋର ?

ଏଥରକି ହିଅଟା ଯେମିତି ମାଡ଼ ଖାଇ ପ୍ରବ୍ୟ ହୋଇଗଲା । କିଛିକ୍ଷଣ ପ୍ରବ୍ୟ ରହି ଅତି ବେଶୀ ବ୍ୟସ୍ତତା ପ୍ରକାଶ କରି ସେ କହିଲା—ନଥ ବାବୁ, ଦୁଧ ନଥ ! ମୋର ଡେଇ ହୋଇଯାଉଛି । ଗିରପ୍ତ ବକିବ ।

ରାଜା କହିଲା—ତତେ ବି ଦିନେ ଠେଙ୍ଗେଣି ଦବାକୁ ହବ ଜଣାଯାଉଛି । ଅପା ବାଗିଆ ବିଲେ ବିଲେ— । ପୁଣି ସେ ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ଠାକୁରଣୀ କିନ୍ତୁ ଏଥରକି ହସିଲାନି । ସେ ଜୀବନରେ ନିତମୁଖରେ ଡାଲରୁ ମାପ-

ଗିଲ୍‌ସରେ ଦୁଧ ଡାଳି ଗିଲ୍‌ସଟି ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ କରି ଧରି ପୁଣି ତାଗଦା ମାରିଲା—କାହିଁ କରେଇ କାହିଁ, ଦେଖାଅ ।

ନିତାଇ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଦୁଧ କରେଇଟା ଥୋଇ ଦେଇ କହିଲା—ରାଗିଲ କି 'ଠାକୁରଣୀ ? ନା-ନା, ରାଗ କରିବନି ।

ଠାକୁରଣୀ କିନ୍ତୁ ଜବାବ୍ ଦେଲାନି, ମପା ଦୁଧ ଡାଳି ଦେଇ ସେ ମାରବରେଇ ଚାଲି ଗଲା । ପଛରୁ ରାଜା ଏଥର ଥଟ୍ଟା କରି କହିଲା—ଓଃ ! ଠାକୁରଣୀ ମୋର ଡାକଗାଡ଼ି ବାହାରିଗଲା । ବାବା ରେ, ବାବା ରେ, ଗାଡ଼ି ଚାଲିଲା । ପୁଁ—ଉସ୍—ଉସ୍—ଉସ୍—ଉସ୍ । ବାବା ରେ !

ଠାକୁରଣୀ କିନ୍ତୁ ଥରେ ଫେରି ଚାହିଁଲାନି ।

ନିତାଇ କହିଲା—ନା ରାଜନ୍ ! ଏପ୍ରକାର କଥା କହିବାଟା ତମର ଉଚିତ ହେଲା ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ରାଜା ସେ କଥା ସ୍ତ୍ରୀକାର କଲାଣାହିଁ । କାହିଁକି ଅନୁଚିତ ? ସେ ଫୁଟ୍କାର ଦେଇ ଆପଣାର ଅନ୍ୟାୟଟା ଉଡ଼େଇ ଦେଲା—ଧେଚ୍ !

ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସେ ଉଠିପଡ଼ିଲା । ଦେଉଟା ବେଲର ଗାଡ଼ିର ଦଣ୍ଡାଟା ଦବାକୁ ହବ । ଏଇ ସମୟଟି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାଲାଗି ଠାକୁରଣୀ ତାର ସିଗ୍‌ନାଲ୍ । ଠାକୁରଣୀ ଦୁଧ ଦେଇ ଗ୍ରାମକୁ ଗଲେଇ ସେ ଷ୍ଟେସନ ଆଡ଼କୁ ବାହାରି ପଡ଼ିବ; ଅଧବ ଟରୁ ଶୁଣିବାକୁ ପାଏ ଷ୍ଟେସନମାଷ୍ଟର ଡାକିଛି—ରାଜା !

ରାଜା ନିତି ଜବାବ୍ ଦିଏ; ଆଜି ବି ଦେଲା—ହାଜିର ହେଁ ହଜୁର୍ ।

ଠାକୁରଣୀ ଓ ରାଜନ ଦୁହେଁଯାକ ଚାଲିଗଲେ । ନିତାଇ ଟିକିଏ ବିଷଣ୍ଣ ମନରେଇ ବସିରହିଲା । ନା-ନା, ଏମିତି କରି ଏଇ ମିଠା ସ୍ଵାଦବରେ ହିଅଟାକୁ ରାଜନର ଏମିତିକା କହୁ କଥା କହିବାଟା ଉଚିତ ହେଲାନି । ସଂସାରରେ ପୁଣି ହଉଛି ପ୍ରେମରେ, ମିଠା କଥାରେ । କାଲି ରାତିରେ ଗାଇଥିବା ଗୀତଟି ପୁଣି ଥରେ ତାର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା—

“ମୁଁ ଭଲପାଇ ଏଇ ଜାଣିଛି
ସୁଖର ସାର ସେ ନୟନଜଳେ ରେ ।”

ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘଶ୍ଵାସ ପକାଇ ସେ ଉଠି ଠିଆହେଲା । ଠାକୁରଣୀ ଦୁଧ ଦେଇଯାଇଛି, ଗୁହା ଖାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସେ ଚୁଲି ଲଗାଇବାକୁ ବସିଲା । ଦୋକାନୀ ବେନେ ମାତୁଳର ମାପରୁପ ଗୁହାରେ ତାର ନିଶା ଦ୍ରବ୍ୟ; ତା ଛଡ଼ା ଦିହଟା ବି ଭଲ ନାହିଁ ଆଜି । ଗତ ରାତିର ପରିଶ୍ରମ, ଉତ୍ତେଜନା, ଅନିଦ୍ରାରେ ଆଜି ଯେପରି ଅବସାଦରେ ଦିହଟା ଶୁଖି ପଡ଼ିଛି । ମୁଣ୍ଡ ଝିମ୍‌ଝିମ୍ କରୁଛି । କାନ ଭିତରେ ଏଇଲା ବି ଡୋଲି ଯଶ୍ଵାର ଶବ୍ଦ ପ୍ରତିଧ୍ଵନିତ ହେଉଅଛି । ଆଉ ଟିକିଏ ଗୁହା ନହେଲେ ନଚଳେ !

ଚୁଲିଟା ଲଗେଇ କେଟିଲିର ବିକଳ ଗୋଟିଏ ମାଟିହାଣ୍ଡିରେ ସେ ପାଣି ବସାଇ ଦେଇ ନୀରବରେ ବସିରହିଲା । ତା ମନଟା ପୁଣି ଉଦାସିଆ ହୋଇଗଲା । ନାଃ, ରାଜନର ଏମିତିକା କଟୁ କଥା କହିବାଟା ଭଲ ହୋଇନାହିଁ । ଠାକୁରଣୀ ଝିଅଟି ଖୁବ୍ ଭଲ । ଆଜି ସେ ଅନେକ କଥା ଅନର୍ଗଳ କହିଯାଇଥାନ୍ତା । କହିବାର ଥିଲା ଯେ ! ଗତ ରାତିର କବିଗାଉଣା ଶୁଣିକରି ଠାକୁରଣୀ ସବିସ୍ତ୍ରାସରେ କେତେ କଥା କହିଥାନ୍ତା । ଝିଅଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖ ପାଇଛି; ତେଣୁ ସେ କଥାଗୁଡ଼ାକ ନ କହିକରି ଚାଲିଗଲା । “ଆଲକାସା ପରି ରଜା—” ଛୁଃ, ଏମିତି କଥା କଣ କିଏ କହେ ? କାଲି ? ସେ ଝିଅ କାଲି ? ରାଜନର ଆଖି ନାହିଁ । ତା ଛଡ଼ା କଲା କଣ ମନ୍ଦ ! କୃଷ୍ଣ କଲା, କୋକିଳ କଲା, ବାଲ କଲା—ଆହା ହା ! ଆହା-ହା, ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ବଡ଼ ବଢ଼ିଆ ଗୋଟିଏ ପଦ ମନକୁ ଆସିଯାଇଛି ରେ ! ହାୟ, ହାୟ, ହାୟ !

“କଲା ଯେବେ ମନ୍ଦ ତେବେ କେଣ ପାଚିଲେ କାନ୍ଦ କଥା ?

କଥା କାନ୍ଦ ?”

ଛଅ

ବଡ଼ ବଢ଼ିଆ ପଦଟି ହୋଇଛି । ନିଜାଭର ନିଜର ନିଶା ଲାଗିଗଲା ।—

“କଲା ଯଦି ମନ୍ଦ ତେବେ କେଣ ପାଚିଲେ କାନ୍ଦ କଥା ?”

ବାହାବା, ବାହାବା, ବାହାବା ! କଥା କାନ୍ଦ ?

ତେଣେ ଗୁହାପାଣି ଗବଗବ କରି ଫୁଟିଲଣି ; ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ନିତାଇ ଫୁଟନ୍ତା ପାଣିର ହାଣ୍ଡିଟା ଓହ୍ଲାଇ ଗୁହା ପକାଇ ଗୋଟାଏ କଲେଜକରା ଲୁହା ଆଳି ଘୋଡ଼ାଇଦେଲା । ‘ଫୁଟନ୍ତା ପାଣିରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ଲାଗି ଗୁମ୍ଫାରେ ଗୁହା ଦେଇ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ଅପେକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ?’ ବେନେ ମାମୁର ଶୁଲ୍ରେ ନିତାଇ ଗୁହା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାର ବଜ୍ଞାପନ ପଡ଼ିଅଛି । କିନ୍ତୁ ତା ପରେ କଣ ?

ଗୁହା ଦେଇ ସେ ପୁଣି ମନକୁ ମନ ପଦଟା ଆଉଡ଼େଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଦ୍ଵିତୀୟ ଧାଡ଼ିଟା ଆଉ ମନୋମତ ହେଉନାହିଁ । ସେ ଝରକା ବାଟେ ବାହାରର ଯାବତୀୟ ଜଳା ବସ୍ତୁ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହଲା; ତଥାପି ପସନ୍ଦ ହେଲପରି ଦ୍ଵିତୀୟ ପଦ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଘନ ସେ ଗରମ ପାଣିରେ ଗୁହା ଦେଇ ମନେ ମନେ ଏକରୁ ଷାଠିଏଯାକେ ପାଞ୍ଚ ଅର ଗଣିଯାଏ, ତା ପରେ ଦୁଧ ଚିନ ଦିଏ । ଆଜି ଆଉ ସେତକ ହୋଇପାରିଲାନି । ଖାଲି ପଦଟା ଗୁଣ୍ଡ ଗୁଣ୍ଡ କରି ଆଉଡ଼ାଇ ମନେ ମନେ ଦ୍ଵିତୀୟ ପଦ ଖୋଜି ଲାଗିଲା ସେ । କଲେଜକରା ଲୁହା ମଗରେ ଗୁହା ନେଇ ବାଜିଟା ରାଜା ଲାଗି ଡାକିରଖି ସେ ଆସି ବସିଲା କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛଟି ମୂଳେ । ଏଇଟି ତାର ବଡ଼ ପ୍ରିୟ ସ୍ଥାନ । ଘନ କଲା ସରୁ ସରୁ ପସର ଛତା ପରି ଗଛଟି; ନିତାଇ କହେ “ଚିରାଳିଚିରାଳ ପତ୍ର ।” ତହିଁକି ଯେତେବେଳେ ତୋର ଶେଷଠାରୁ ମେଞ୍ଚା ମେଞ୍ଚା କରି ଲାଲ ଫୁଲରେ ସେ ଭରିଉଠେ, ସେତେବେଳେ ନିତାଇ ପ୍ରାୟ ଅହରହ ଏହି ଗଛଟି ମୂଳରେ ବସିଥାଏ । ଫୁଲ ଲେଉଟେ ପିଲେ ଆସନ୍ତି, ନିତାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବଢ଼ିଥିବା ଫୁଲ ଦେଇ ବିଦା କରେ, ଗଛରେ ଚଢ଼ି ଫୁଲ ତୋଳିବାକୁ ଦିଏନା ।

ଷ୍ଟେସନରୁ ରାଜାର ଡାକହାକ ଶୁଣାଯାଉଛି । ଏଇ ଟ୍ରେନ୍ଟା ସାଙ୍ଗରେ ମାଲଗାଡ଼ି ଥାଏ, ଏଠିକାର ମାଲ୍ ଥିଲେ ଗାଡ଼ି କାଟି ଦେଇଯାଏ, ସେଇ ଗାଡ଼ି ସଞ୍ଜେ ହଉଛି । ନିତାଇ ବି ଆଗେ ନିୟମିତ ଅନ୍ୟ କୁଲିଙ୍ଗ ସାଙ୍ଗରେ ମାଲଗାଡ଼ି ଠେଲୁଥିଲା । ହଠାତ୍ ତାର ମନର ଗୀତକୁ ପଛରେ ପକାଇ ଜାଗିଉଠିଲା ଜୀବକାର ଭାବନା । କୁଲିଗିରି ସେ ଆଉ କରିବନି, ସେ କବିସ୍ତାଳ; କୁଲିଗିରି ନ କଲେ ଅନ୍ନ କୁଟିବ କେମିତି ଅବା ?

ଏଇ ଭାବନା ମଝିରେଇ ହଠାତ୍ ଆଖିରେ ପଡ଼ିଲା ଲଘୁ ଦ୍ରୁତ ଗମନରେ ଘନ ଘନ ପାଦ ପକାଇ ଧୋବଧାଉଳିଆ ମୋଟା ଲୁଗା ପିନ୍ଧି, ହାଲୁକା କାଶଭଣ୍ଡୀ ଫୁଲ ପରି ଗୁଲିଚି ଠାକୁରଣୀ, ମୁଣ୍ଡରେ ସୁନାମୁକୁଟ ପରି ଚକ୍ରମକ ପିତଳର ଡାଳ । ଠାକୁରଣୀର କଥା ବି ସେମିତି ଦ୍ରୁତ, ଗୁଲେ ବି ସେ ସେମିତି ଛିପ୍ରଗତରେ । ସେ ଡେଙ୍ଗୀ ନୁହେଁ, ଅଥଚ ସରସ କଥା ବାଉଁଶର ଲାଗି ପରି ଅଙ୍ଗପ୍ରାଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକରେ ବେଶ୍ ଗୋଟିଏ

ଆଖିମତାଣିଆଁ ଲମ୍ବୁ ଭାବ ରହିଛି । ଏହି ଲମ୍ବୁ ଭଙ୍ଗିଟି ନିତାଇକୁ ସବୁଠାରୁ ଭଲ ଲଗେ । ଆଉ ଭଲ ଲଗେ ତାର କଳା କୋମଳ ଶ୍ରୀ । ଯେତେ ଥର ସେ ଠାକୁରଣୀଙ୍କ ଦେଖେ, ସେତେଥର ଏଇ କଥାଗୁଡ଼ିକ ତାର ମନ ଭିତରେ ଡରଙ୍ଗ ଉଠାଏ ।

ଠାକୁରଣୀ ଆଜି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦ୍ରୁତବେଗରେ ଚାଲୁଅଛି । ନିତାଇ ମନେ ମନେ ଟିକିଏ ହସିଲା—ତାକୁ ଦେଖିକରି ଠାକୁରଣୀ ଏପରି ଦୁମ୍-ଦୁମ୍ କରି ଚାଲୁଅଛି । ଶକ୍ତି ଥିଲେ ଠାକୁରଣୀ ନିଶ୍ଚୟ ପୃଥିବୀ କମ୍ପାଇ ବାଟ ଚାଲୁଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ରାଜନର ଏପରି କଡ଼ା କଥାଟା କହିବା ଭଲ ହୋଇନାହିଁ । ଆଲକାସା ଭଳିଆ ରଙ୍ଗ ହେଲେ ବି ଠାକୁରଣୀ ତ ମନ୍ଦ ନୁହେଁ ଦେଖିବାକୁ; ମନ୍ଦ କାହିଁକି, ବେଶ୍ ଭଲ । କଳା ରଙ୍ଗରେ କଣ ଯାଏ-ଆସେ ?

“କଳା ଯଦି ମନ୍ଦ ତେବେ କେଣ ପାରିଲେ କାନ୍ଦ କିଆଁ ?”

ନିତାଇ ଡାକଲା—ଠାକୁରଣୀ, ଠାକୁରଣୀ ଲୋ ।

ଠାକୁରଣୀ ଖାତିର କଲାନି, ସେ ସେଇପରି ଦୁମ୍-ଦୁମ୍ କରି ଚାଲିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

—ମୋ ଶୁଣ ! ନିତାଇ ପାଟିକରି କହିଲା ।

ଠାକୁରଣୀ ଅମକି ଛୁଡ଼ାହେଲା ।

ମିଠା ସବୁ କଣ୍ଠରେ ଦ୍ରୁତ ଭଙ୍ଗିରେ ହୁଅଟି କହିଲା—ନା, ମୋର ଡେରି ହେଇଯିବ ।

—ଗୋଟାଏ କଥା । ଶୁଣ, ଶୁଣ ।

—ନା । ସେଇଠୁ କୁହ !

—ମୋ ଶୁଣ ।

ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ ଠାକୁରଣୀ ଏଥରକ ଆଗେଇ ଆସି ନିତାଇର ସାମନାରେ ଠାଆହୋଇ କହିଲା—ତମ ଶୁଣ ଯଦି ମୁଁ ନ ମାନେ ?

—ନ ମାନିଲେ ମନରେ ଦୁଃଖ ପାଇବି, ଆଉ କଣ ହବ ଠାକୁରଣୀ ! ନିତାଇ ଛଳନା କରି କହୁ ନଥିଲା; କଥାରେ ବେଶ୍ ଆନ୍ତରିକତା ଥିଲା ।

ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଶାନ୍ତ ସ୍ଵରରେ ହିଁ ଏଥର ହୁଅଟି କହିଲା—ଦିଅ, ଏଥର କଣ କହିବାର କହ ।

ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ମିଠା ହସ ହସ ନିତାଇ କହିଲା—ରାଗିଛ ?

ମୁହଁ ଗିଳିରେ ଠାକୁରଣୀର ଶରୁ ଚକିତ ଦୃଷ୍ଟି ଭର ଆଖି ଦୁଇଟି ସଜଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଉଦ୍‌ଘୀପ୍ତ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—ମୁଁ ତ କାଲି; ମୋ ଘରେ ମୁଁ ଅଛି, କିଏ ମତେ ଖୋରାକ ପୋଷାକ ଦେଇ ନା କଣ ?

ନିତାଇ ହସିବ କହୁଲ—ମୁଁ କିନ୍ତୁ କଳାକୁ ଭଲପାଏ ଠାକୁରଣୀ ! ଠାକୁରଣୀ ମୁହଁର କଳା ରଙ୍ଗରେ ଲାଲ ଆସ୍ତ୍ର ଦେଖାଯାଏନା, ତଥାପି ତାର ଲାଜର ଗାଡ଼ିତା ବୁଝାପଡ଼େ । ନିତାଇ କିନ୍ତୁ ସେ କଥାକୁ ଖାତର କଲାନି । ସେ ଗାଲରେ ହାତ ଦେଇ ମୁହଁ ସ୍ତରରେ ଗୀତ ଗାଇଲା—

“କଳା ଯଦି ମନ ତେବେ କେଣ ପାଡ଼ିଲେ କାନ୍ଦ କଥା ?”

ଲଜ୍ଜିତା ଠାକୁରଣୀ ଏଥର ସବୁସ୍ଥେ ଶ୍ରଦ୍ଧାନ୍ୱିତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନିତାଇ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲା, କହୁଲ—ନୁଆ ଗୀତ ? କହ ସେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କହୁଲ—କାଲି କିନ୍ତୁ ତମେ ଖୁବ୍ ଗାଉଣା କଲ, ହଁ ।

—ଭଲ ଲାଗିଛି ତମକୁ ?

—ଖୁବ୍ ଭଲ ।

—ଆସ ଆସ, ଟିକେ ଚାହା ଅଛି—ପିଇବ ଆସ ।

—ନା ନା । ଠାକୁରଣୀକୁ ଚାହା ଖାଇବାକୁ ଖୁବ୍ ଭଲଲାଗେ; କିନ୍ତୁ ମାଝିକନିଆ ଝିଅଙ୍କର ଭଲ ଲାଗିବା କଥାଟା କୁଆଡ଼େ କହିବା ମନା । ହଁ !

ନିତାଇ ପୁଣି ରାଣ ପକାଇଲା—ମୋ ରାଣ । ନିତାଇ ବସା ଆଡ଼କୁ ଫେରିଲା । ରାଜନ ଲାଗି ଯୋଉ ଟିକକ ଚାହା ଗୁଣି ରଖିଥିଲା, ସେଇଟା ଚୁଲି ଉପରେ ବସାହୋଇ ରହିଥିଲା, ତାହାକୁ ଦୁଇଟା ପାତ୍ରରେ ତାଳି ଗୋଟିଏ ଠାକୁରଣୀ ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ଧରିଲା । ଝିଅଟି ପୁଣି ସଲଜ୍ଜଣ୍ୟରେ କହୁଲ—ନା, ନା, ତମେ ଖାଅ ।

—ନା, ତା କିମିତି ହବ । ତାହେଲେ ଜାଣିଚି, ତମେ ଏବେ ବି ଝୋଧ କରି ରହୁଛ ।

ଗିନାଟା ଟାଣିନେଇ ସକୌତୁକ ବିସ୍ମୟରେ ଠାକୁରଣୀ କହୁଲ—କୋଧ କଣ ବା, କୋଧ ?

—ରାଣ । ‘ଝୋଧ’ ମାନେ ହେଲା ଯାହାକୁ କହନ୍ତି ରାଣ । କରେ ରଫଳା ‘ଓ’ କାର, ‘ଝୋଧ’ । ‘ହଂସା ଝୋଧ ଅତି ମନ୍ଦ କେଉଁ ନୁହେଁ ଭଲ’ ବୁଝିଲ ଠାକୁରଣୀ ! କାହାରିକି ହଂସା କରିବନି, ଆଉ ଝୋଧ କରିବନି । ଝୋଧର ନାମ ହେଉଛି ଚଣ୍ଡାଳ । ଗଣ୍ଡାର ବିସ୍ମୟରେ ଝିଅଟି ନିତାଇ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲା—ଆଜ୍ଞା, ତମେ ଏତେ ସବୁ କୁଆଡ଼ୁ ଶିଖିଲ ?

ଗମ୍ଭୀରଭାବରେ ନିତାଇ ଉପରକୁ ଚାହିଁ ପରମ ତରୁଣ ଭଳି ହିଁ କହୁଲ—
ଭଗବାନଙ୍କ ଲାଳା ଠାକୁରଣୀ ! ତା ନଇଲେ କବିଧାଳ କରି ବି ସେ ମତେ ‘ତମ’-

କୁଳରେ ଜନମ ଦେଲେ କାଇଁ କି କହ ?

ମାରବ ବସୁଧାରେ ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପରି ହିଅଟି କବିସାଳ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁରହୁ ।
ତାହାର ଆଖିରେ ବସୁଧା—ଶତ ଶତ ଲୋକଙ୍କ ବସୁଧା ଦୃଷ୍ଟି-ସମ୍ମୁଖରେ ଏହି
ଲୋକଟି ମୁହେଁ ମୁହେଁ ତଗ ବାନ୍ଧି ଗାଇଯାଉଛି ।

ହଠାତ୍ ଗୋଟାଏ ଗଣ୍ଡାର ଦୀର୍ଘନିଶ୍ବାସ ପକାଇ ନିତାଇ କହିଲା—ସବୁ ତାଙ୍କର
ଲାଲା । ତା ନଇଲେ ସେ ମତେ ଅଟ୍ଟାକର କପିବର, ମାନେ ହନୁମାନ କହେ !

ତକିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଠାକୁରଣୀର ଭ୍ରୁ ଦୁଇଟି କୁଣ୍ଡିତ ହୋଇଉଠିଲା । ସେ
ପଚାରିଲା—କିଏ ? କିଏସେ ? କିଏ ?

ପୁଣି ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ବାସ ପକାଇ ନିତାଇ କହିଲା—ସେ କଥା ଆଉ ଶୁଣି କଣଟା
କରିବ କହ ? ନଅ, ବୁ ଖାଅ । ଅଣ୍ଟା ହୋଇଯାଉଛି ।

ଠାକୁରଣୀ ତାପରେ ପଛକୁ ବୁଲିବସିଲା । ଭଣେଇ ବା ନିତାଇ ଆଡ଼କୁ ମୁହଁକରି
ସେ କେବେ କିଛି ଖାଏନା । ପଛକୁ ବୁଲିବସି ଚାହିଁ-ଗିନାରେ ସେ ମୁହଁ ଲଗେଇ
ଦେଇ କହିଲା—ନା, କହବାକୁ ପଡ଼ିବ ତମକୁ । କିଏ ସେ, କିଏ ? ଭଣେଇ କି ?
ଭଣେଇ ମାନେ ରାଜନ ।

—ନା-ନା, ଠାକୁରଣୀ ! ରାଜନ ମୋର ପରମବନ୍ଧୁ, ବଡ଼ ଭଲ ଲୋକ ।

—ଭଲ ଲୋକ ନା ଆଉ କିଛି । ଯଉଁ ଟାଣ ଟାଣ କଥା ।

—ନା, ନା । ଆଜି ତମକୁ ସେଇ କଥାଟା ପରିହାସ କରି କହିଛି । ତୁମେ ଶାଳୀ,
ପରିହାସର ସମ୍ପର୍କ ।

—ପରିହାସ କଣ ମ ?

—ଅଟ୍ଟା, ଅଟ୍ଟା । ତମ ସାଙ୍ଗରେ ତ ଅଟ୍ଟାର ସମ୍ପର୍କ ।

ଠାକୁରଣୀ ଚୁପ୍‌ହୋଇ ରହିଲା; ନିତାଇର କଥାଟା ସେ ମନେ ମନେ ସ୍ୱୀକାର କରି
ନେଉଥିଲା । ଠାକୁରଣୀର କୋମଳ କଲା ଆକୃତ ସାଙ୍ଗକୁ ତାର ପ୍ରକୃତର ଗୋଟାଏ
ଦକ୍ଷ ଯୋଗ ରହିଛି, ସଙ୍ଗୀତ ସାଙ୍ଗରେ ସଙ୍ଗତ ପରି । କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ସେ କହିଲା—
ସେଇ ଠିକ୍ । ଭଣେଇ ଆମର ରାଗୀ ହୁଏ ପଛେ, ଲୋକଟା ଭଲ ।

—ଭାଷା ଭଲ ଲୋକ ।

—କିନ୍ତୁ ତମକୁ ସେ କଥାଟା କିଏ କହିଲା, କହବାକୁ ହବ । କିଏ ସେ ପୋଡ଼ାମୁହଁ,
କିଏ ସେ ?

—ଗାଲି ଦିଅନା ଠାକୁରଣୀ ! ଜାତରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ସେଇ ଯିଏ ବେନେ ମାତୁଲର
ଦୋକାନରେ ‘ଅଷ୍ଟବକ୍ସ’ ମୁନପରି ବସିଥାଏ ଆଉ ବକର-ବକର ବକୁଥାଏ ? ସେଇ

ବସ୍ତ୍ରପଦ ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

—କାହିଁକି ସେ ଏମିତି କଥା କହୁବ ?

—ସେ କଥା ଶୁଣ । ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ମୁଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠଜାତି—କହିଲେ କହୁ ।

—ଓହୋ ଭାରି ଠିକ ମୋର ବ୍ରାହ୍ମଣ । କାହିଁ, ଏମିତି ମୁହେଁ ମୁହେଁ ବାନ୍ଧିକରି ଗାଁ ଗାଁ ତ ଦେଖି ଥରେ... ଉତ୍ତରାଳରେ ଠାକୁରଣୀର ମୁଣ୍ଡରୁ ଲୁଗା ଖସି ପଡ଼ିଲା ।

ନିଜାଇ ମୁଗ୍ଧ କଣ୍ଠରେ କହିଉଠିଲା—ବା-ବା-ବା ! ଭାଷା ଭଲ ମାନୁଛି ତ ଠାକୁରଣୀ !

ଠାକୁରଣୀର ରୂକ୍ଷ କଳା ବାଳର ହସ୍ତାଳା ଜୁଡ଼ାରେ ପେନ୍ଥାଏ ନାଲି ଟହ-ଟହ କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଫୁଲ । ଲଜ୍ଜାରେ ଝିଅଟି ସତକଥା ହରଣୀ ପରି ତାର ଖସିଯାଇଥିବା ଓଡ଼ିଶାଟା ଶିପ୍ର ହସ୍ତରେ, ଦୃଢ଼-ଭଙ୍ଗିରେ ମଥାରେ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । କିନ୍ତୁ ନିଜାଇ ଗୋଟାଏ କାଣ୍ଡ କରି ବସିଲା । ସେ ଖପକରି ହାତଟି ଧରି ବାଧା ଦେଇ କହିଲା—ଦେଖି ଦେଖି ! ବା-ବା-ବା ।

ଝିଅଟି ଲଜ୍ଜାରେ ଅଧୋମୁଖ ଓ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇଗଲା, କହିଲା—ଶୁଣ ଶୁଣ ।

ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ନିଜାଇର କାଣ୍ଡଜ୍ଞାନ ଫେରିଆସିଲା । ସେ ତାକୁ ଶୁଣିଦେଲା । ଶୁଣି ପାଇ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଝିଅଟି ଗୁହା-ଗିନାଟା ହାତରେ ଧରି ନିଜମୁଖ ହୋଇ କୁଟି ପଳାଇଗଲା—ଗିନାଟା ଧୋଇବା ବାହାନାରେ । ନିଜାଇ ଲଜ୍ଜିତ, ପ୍ରବ୍ୟ ହୋଇ ନିଜମୁଖରେ ବସିରହିଲା ! ହୁ ! ହୁ ! ହୁ ! ଏ କଣ କଲା ସେ ?

ଚୁପକରି ସେ ବସିଥିଲା, ହଠାତ୍ ଠାକୁରଣୀର ଶେରେ ସେ ମୁହଁ ଟେକି ଦେଖିଲା—ଠାକୁରଣୀ ଗିନାଟା ଧୋଇଦେଇ ନିଜର ଡାଳଟି ଉଠାଇ ନେଇ ଚାଲିଯାଉଥିଲା । ସେ ମୁହଁ ବୁଲାଇ ଚାହିଁଲା । ସରଳ ହସ୍ତରେ ଠାକୁରଣୀର ପିଲିକିଆ ମୁହଁଟି ଚାରି ଛଟାରେ କଞ୍ଚାପନ୍ଥ ପରି ଝଲମଲ ହୋଇଉଠିଲା । ଆଖିରେ ଆଖି ପଡ଼ିଲା ମାତ୍ର ଠାକୁରଣୀ ହସିକରି ଚଟକରି ମୁହଁଟା ବୁଲାଇ ନେଲା, ସେଇ ବେଗରେ ତାର ପୁଣି ମୁଣ୍ଡରୁ ଓଡ଼ିଶାଟା ଖସିଗଲା । ଠାକୁରଣୀ ଏଥର କୁଟିପଳାଇଲା, ଓଡ଼ିଶା ନ ଦେଇ—ତାର ରୂକ୍ଷ କଳା ବାଳରେ ଲଲ୍ କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୌରବରେ ଆକାଶର ତାରା ପରି ଜଳୁଥିଲା ।

ନାଃ, ଠାକୁରଣୀ ଗିନାଟା ! ହେଇ ତ, ଯାଉଁ ଯାଉଁ ପୁଣି ବୁଲିପଡ଼ି ଚାହିଁ ହସୁଥିଲା; କିନ୍ତୁ କଳା ବାଳରେ ରଙ୍ଗ କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ବଡ଼ ଚମତ୍କାର ମାନୁଥିଲା ।

ଠାକୁରଣୀ କ୍ଷମେ କ୍ଷମେ ସ୍ପର୍ଶବନ୍ଧୁ କାଶତଣ୍ଡୀ ଫୁଲପରି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୋଇ ପଥ-

ବାଙ୍କରେ ମିଳାଇଗଲା । ନିତାଇ ବସି ମନକୁ ମନ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଦ୍ଵିତୀୟ ପାଦଟି ବି ତାହାର ମନକୁ ଆସିଥିଲା—

“କଲା କେଶେ ଦେଖିଛୁ କି ରଙ୍ଗ-ଫୁଲ କିମିଆଁ ?”

ସାତ

କଲା କେଶରେ ରଙ୍ଗଫୁଲର ଶୋଭା ଦେଖି ଗୀତ ରଚନା କରି କବି ହୋଇଥିବ, କିନ୍ତୁ ସେ ଶୋଭା ଦେଖି ଦେଖି ପଥ ଚାଲିବା ଚଳେନା । ନିତାଇ ସତସତ୍ୟ ଗୋଟାଏ ମସ୍ତବଡ଼ ଝୁଣ୍ଟା ଖାଇଲା—ବସମ ଝୁଣ୍ଟା । ଗୋଡ଼ର ବୁଢ଼ା ଆଙ୍ଗୁଳିର ନଝଟାର ଚାରିକଡ଼ ଫାଟି ରକ୍ତ ବାହାର ପଡ଼ିଲା । ସେ ସେଇ ଗୀତଟା ବୋଲି ବୋଲି ଚଣ୍ଡୀତଳାକୁ ଯାଉଥିଲା । ନିର୍ଜନ ପଥ—ବୌ ହାତଟା ଗାଲ ଉପରେ ଥୋଇ ନିତାଇ ବେଶ୍ ଉଚ୍ଚ କଣ୍ଠରେଇ ଗୀତ ବୋଲି ଚାଲିଥିଲା—ମଝିରେ—ମଝିରେ ଡାହାଣ ହାତର ଢଳିଆ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଯେପରି “କଲା କେଶେ ରଙ୍ଗ-ଫୁଲର” ଶୋଭାଟି କାହାକୁ ଦେଖାଇ ଦେଉଥାଏ, ଯେପରି ଦୁଇ ପଦରେ ଠାକୁରଣୀ ତାର ଆଗରେ ଚାଲୁଥିବା ଏବଂ ତାହାର ରୁଷ୍ଟ କଲା କେଶରେ ଲାଲ କୁଣ୍ଡଳର ପେନ୍ଥାଟି ଝଲମଲ କରୁଥିଲା ।

ହଠାତ୍ ଆଙ୍ଗୁଳିରେ ଝୁଣ୍ଟା ପଡ଼ି ସେ ବସିପଡ଼ିଲା । ଦୁର୍ବଳ ଦେହରେ ଶ୍ଵେତ ଖାଇ ମୁଣ୍ଡଟା ବୁଲେଇ ଦେଇଛି । ଏଇ କେଇ ଦିନ ହେଲା ନିତାଇ ବେଲାଏ ଖାଉଛି । ଉପାର୍ଜନ ନାହିଁ, ପୁଅର ସଞ୍ଜୟ ଯାହା ରହିଛି, ତାହା ଅତି ସାମାନ୍ୟ; ସେ ସଞ୍ଜୟ ପୁଣି ଦୋକାନରେ ଲଗାଣ କରିବାକୁ ହବ । ସେଥିପାଇଁ ନିତାଇ ଓଲଟି ଖାଇବା ବନ୍ଦ କରିଛି; ବଳକୁଲ୍ ଉପରଓଲିଆ କରି ସେ-ଏବେ କୋଉ ଦିନ ଚାଲେ ପାଏସ, କୋଉ ଦିନ ଝେତେଡ଼ି* । କଥାଟା ସେ ରାଜାକୁ କହିନି, ଠାକୁରଣୀକୁ ବି କହିନି । ସେମାନେ

* ବଙ୍ଗଳାର ‘ଝେତେଡ଼ି’ ଏକ ସାଧାରଣ ସୁପାତ୍ୟ ଖାଦ୍ୟ; ଯାହାକି ପୁକାଭୋଗ ଏବଂ ରୋଗୀପଥ୍ୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଅଧେ ଚାଉଳ ଅଧେ ଡାଲି ମିଶାଇ ଏହା ଏକ ଝୋଳଝୋଳିଆ ବସ୍ତୁ ।

ଜାଣିଲେ ଶୁଷ୍କ ଆପତ୍ତି କରିବେ । ରାଜା ହୁଏତ ପାଞ୍ଚସାତ ଟଙ୍କା ଝୁଲି କରି ପକେଇ ଦେଇ କହିବ—ଚଳୁ ନାବ, ବନାଉ ଖାନା, ଫିରୁ ଦରକାର ହୋନେ ସେ ଦେଲା ।

ରାଜା ପରି ସାଙ୍ଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନା । ଏଣେ ରାଜା ସତସତକା ରାଜା । ବିପ୍ରପଦ ଯାହା ସବୁ ନାମ ତାକୁ ଦେଇଛି; ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାମ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିତାଇକୁ ପୀଡ଼ା ଦିଏ; କେବଳ ଗୋଟିଏ ବାଦ୍ ଦେଲେ—ସେ ନାମଟି ହେଉଛି ସଭକବି, ରାଜାର ସଭକବି । ରାଜା ପାଖରେ ତାର କୌଣସି ଲକ୍ଷ୍ୟ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀଟା ରାଣୀ ନୁହେଁ, ସେ ରାକ୍ଷସୀ । ବାପ୍ ରେ ବାପ୍ । ମାଇପିଟାର ଜିଭରେ କି ବିଷ ! ସବାଙ୍ଗରେ ଯେମିତି ନିଆଁ ଲଗାଇଦିଏ । ମିଲିଟାଣ୍ଟ ରାଜା ପାଞ୍ଚଶମାତରେ ମାଇପିଟାର ପିଠିଟା ଷଡ଼ବିଷତ କରିଦିଏ—ତଥାପି ତାହାର ଜିଭ ବିଷ-ଉଦ୍‌ଗାର ଗୁଡ଼େନାହିଁ; ସେ ପଡ଼ି ପଡ଼ି କାନ୍ଦେ ଓ ଅବରାମ ଗାଳି ଦେଇଗୁଲେ ।

ମର୍ମଛେଦୀ, ଜ୍ଵାଳାମୟୀ ନିଷ୍ଠୁର ଗାଳିମନ୍ଦ । ପୃଥ୍ବୀ ଉପରେ ବି ତାର ଆନ୍ଦୋଳ, ମଝିରେ ମଝିରେ ଟେନକୁ ବି ସେ ଅଭିସମ୍ପାତ ଦିଏ । ଟେନ୍ ବେଳେ ରାଜା ଉତ୍ତୁଟି ଦେବାକୁ ଗଲେ ଯଦି ତାର ରାଜାକୁ ଦରକାର ହୁଏ, ତେବେ ସେ ଷ୍ଟେସନ-ମାଷ୍ଟରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଗାଡ଼, ଟେନ୍, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବହେ ଗାଳିଗୁଲଜ ଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ । ସେଇ ଗାଳିଗୁଲଜଗୁଡ଼ିକ ସୁରଣ କରି ନିତାଇ ଦୁଃଖ ଭିତରେ ବି ହସିପକେଇଲ । ରାଜାର ମାଇପର ଗାଳିଗୁଲଜର ବାନ୍ଧୁଣୀଟା ବଡ଼ ତମଜାର; କବିସ୍ଥାଳମାନେ ବି ଏପରି ତମଜାର ପଦ ବାନ୍ଧି ଗାଳିଗୁଲଜ ଦେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । କାଲି ଟେନ୍‌ଟାକୁ ଅଭିସମ୍ପାତ ଦେଉଥିଲା—ପୋଲ ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ି ଯମ ଦରକୁ ଯା; ଯେଉଁ ନିଆଁ ଧାସରେ ‘ହଙ୍କଡ଼’ ‘ହଙ୍କଡ଼’ ଗୁଲୁକୁ, ସେଇ ନିଆଁ ଧାସରେ ଅଙ୍ଗ ତୋର ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ତରଳି ଯାଉ; ଯେଉଁ ଚକରେ ଗଡ଼ି ଗଡ଼ି ଯାଉ ସେଇ ଚକ ମଡ଼ମଡ଼ କରି ଭାଙ୍ଗି ଚୁନା ହେଇଯାଉ; ଯୋଉ କାହାଣୀରେ ଚଲପରି ଚଲଉଥାଉ ସେଇ କାହାଣୀ-ଗଲା ତୋର ଚରି ଗୁରୁଃଶ୍ର ହଉ; ରୁ ଓଲଟିଯା, ଭାଙ୍ଗିଯା, ନରକକୁ ଯା । ବାଃ ସାବାସ୍ । ମହାଦେବର ସେଇ ‘ଖତଗଦାର ଅଇଣ୍ଡା ପତର’ ସ୍ତ୍ରୀ ପାଖରେ ତିଷ୍ଠି ପାରିବ ନା ?

ରାଜା ଅବସର ପାଇଲେଇ ନିତାଇ ପାଖରେ ଆସି ବସେ; ତେଣୁ ତାର ଆନ୍ଦୋଳଟା ନିତାଇ ଉପରେ ଟିକିଏ ବେଶୀ । ରାଜାର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ନିତାଇକୁ ଶୁଣାଇ ଶୁଣାଇ କେଉଁ ଅନାମୀ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଗାଳିଗୁଲଜ କରେ । ସେ ହସେ । ରାଜାର ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ଆଉ କୌଣସିମତେ ନେବା ଚଳିବ ନାହିଁ । ରାଜା ଦେବାକୁ ବି ଗୁଡ଼ିବନି, ଲୁଗୁଛପା କରିବନି ଏବଂ ରାଣୀ ଜାଣିପାରିବ । ସେ ଜାଣିପାରିଲେ ଆଉ ରକ୍ଷାରକ୍ଷଣ ରହିବନି । କାଲି ଗୋଟାଏ କାଣ୍ଡ ହୋଇଯାଇଛି—ଠାକୁରଣୀର ଗୁହା ଖାଇବାଟା ରାଣୀ ଦେଖି-

ନେଇଛ । ଗୁହା ଖାଉଁ ଖାଉଁ ନିତାଇର ହସକଥା ଶୁଣି ଠାକୁରଣୀ ଶିଲିଶିଲି କରି ହସି ଉଠିଥିଲା । ରଜାର ମାଲପ ବୋଧେ କୋଉଠିକି ଯାଉଥିଲା । ସେବାଟେ ହସର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ସେ ଡୁଙ୍ଗି କରି ସେ ଦୁହେଁକୁ ଏକାଠି ଦେଖି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୁହଁ ଫେରାଇ ନେଇ ଚାଲିଯାଇଥିଲା । ବିରୁର ଠାକୁରଣୀ କ୍ଷଣକେ ଯେମିତି ଶୁଣି କଲାକାଠ ହୋଇଗଲା; ତାହା ସଙ୍ଗେ ନିତାଇ ବି । ପରେ ପରେ ଘର ବାହାରେ ରଜାର ସ୍ତ୍ରୀର ଶ୍ଳେଷ ଖଣ୍ଡଣ କଣ୍ଠ ବାଜିଉଠିଥିଲା—

“ଆଉ ତୁ ହସନା—ହସନା ଲୋ କାଳିମୁଖୀ,
ଲଜେ ମଲି ଦଉଡ଼ିଦେଲି—ତତେ ଲଜ ମାଡ଼ୁ ନାହିଁ ?”

ଠାକୁରଣୀର ଲୁ-ଖିଆ ଆଉ ହେଲା ନାହିଁ । ଚା ଅଣ୍ଟା ହେଇଯାଇଥିଲା, ଅଣ୍ଟା ଚା ରଖିଦେଇ ସେ ତାଳେ ଅଣ୍ଟା ପାଣି ପିଇକରି ଯାଇ ଘରକୁ ଫେରିଥିଲା ।

ଝୁଣ୍ଟାର ଧକ୍କାଟା ସମ୍ଭାଳି ନେଇ ନିତାଇ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଚଣ୍ଡୀଜଳା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ଚଣ୍ଡୀ ମା’ଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରି ସେ ମହନ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ହାତଯୋଡ଼ି ଠିଆହେଲା ।

ମହନ୍ତ ସମ୍ବେଦରେଇ କହିଲେ—ଆସ, କବିସ୍ଥାନ ନିତାଇଚରଣ, ଆସ ।

ନିତାଇ କୃତାର୍ଥ ହୋଇଗଲା । ସେ ମହନ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କଲା ।

—ଜୟୋଃସ୍ତୁ ! ଆଉ ସବୁ ଖବର କଣ ?

—ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଭୁ, ମୋତେ ମେଡ଼େଲ ଦେବି କହିଥିଲେ !

—ମେଡ଼େଲ !

—ଆଜ୍ଞା ହଁ ।

—ଆଜ୍ଞା, ତା ହବ । ପାଇବୁ । ମହନ୍ତ ଅକସ୍ମାତ୍ ଉଦାସୀନ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ସହସା ଚଣ୍ଡୀ ଦେବତାଙ୍କ ମହମା ଉପଲବ୍ଧ କରି ଗମ୍ଭୀର କଣ୍ଠରେ ତାକଉଠିଲେ—
କାଲୀ କୈବଲ୍ୟଦାୟିନୀ ମା !

ନିତାଇ ଚୁପ୍ କରି କିଛି ବେଳ ବସିରହିଲା । ଏପରି ଭାବାବେଶରେ ମହନ୍ତଙ୍କୁ ଆଉ ସେ ଭରତ କରିବାକୁ ସାହସ କଲା ନାହିଁ । କିଛି କାଳ ପରେ ତେଣେ ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ଗାଦା ପାଖରୁ ଗୋଟାଏ ଶବ୍ଦ ଆସିଲା—ଠ ।

ମହନ୍ତ ମହୂର୍ତ୍ତକରେ ଉଠିପଡ଼ିଲେ । ତେଣେ ଚଣ୍ଡୀ ମନ୍ଦିରରେ ଯାନ୍ତି ଆସିଛନ୍ତି ।

ବୋଧହୁଏ ଗୋଟେ ଟଙ୍କା ପ୍ରଣାମି ପଡ଼ିବ ।

ମହନ୍ତ ଫେରିଆସିବା ମାନ୍ଦକେ ନିଜାଇ, ସୁଯୋଗ ଉଣି ପୁଣି ହାତ ଯୋଡ଼ି କରି କହିଲୁ—ବାବା ।

ଭୁକୁଣ୍ଡିତ କରି ମହନ୍ତ କହିଲେ—କହିବି ତ, ପରେ ହେବ । ଆସନ୍ତା ଥରକୁ ମେଳା ବେଳେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ମେଡ଼ାଲ ଦିଆହେବ ।

ନିଜାଇ ଅତି ବିନୟରେ କହିଲୁ—ଆଜ୍ଞା ବିଦାଜା କିଛି ଦେବେ ନାହିଁ ?

—ବିଦାଜା ? ଟଙ୍କା ?

—ଆଜ୍ଞା ।

ମହନ୍ତ ସକୌତୁକରେ କିଛିକାଳ ନିଜାଇ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ସେ ଦୃଷ୍ଟି ସାମନାରେ ନିଜାଇର ଅସ୍ପଷ୍ଟିର ସୀମା ରହିଲାନି । ଅକସ୍ମାତ୍ ମହନ୍ତ କଥା କହିଲେ— ଭଲ ରେ ମଇନା ଭଲ; ଭଲ ପାଠ ଶିଖିବୁ ତୁ ! ଟଙ୍କା ! ମା'ଙ୍କ ଆଶ୍ୱାନରେ ଟଙ୍କା ! ଗାଈଶା ଗାଇପାରିବୁ; ସେଇଟା ତୋର ଭାଗ୍ୟ ଜାଣିବୁନା ।

ମହନ୍ତଙ୍କ କଥାରେ ଯେମିତି ଗୁରୁକର ଜ୍ୱାଳା ଥିଲା । ସେ ଜ୍ୱାଳାରେ ନିଜାଇ ତମକ ପଡ଼ିଲା । ଲଜର ଆଉ ସୀମା ରହିଲାନି ତାର । ସତେଜ—ଗୀତ ଗାଇବାର ସୁଯୋଗ ପାଇ ସେଇ ତ ଧନ୍ୟ ହୋଇଯାଇଛି; ପୁଣି ଟଙ୍କା ମାଗୁଛୁ କେଉଁ ମୁହଁରେ ।

ଏହାପରେ କୌଣସି କଥା ନକହି ସେ ପ୍ରାୟ ଧାଇଁକରି ପଳାଇ ଆସିଲା । ଫେରନ୍ତୁ ବାଟରେ କିନ୍ତୁ ହଠାତ୍ ତାହାର ଆଖିରେ ପାଣି ଆସିଗଲା । ଅକସ୍ମାତ୍ ମହାଦେବ କବିସ୍ୱାଲର ସେଇ ଗୀତଟା ବି ମନେ ପଡ଼ିଗଲା—ସେଦିନ ଗୀତର ମଜଲିସ୍ରେ ମହାଦେବ ବୋଲିଥିଲା—‘ଝତଗଦାର ଯେ ଅଇଶ୍ୱାପତର ସ୍ୱରଗେ ଯିବାକୁ ଆଶା ଗୋ !’ ଠିକ୍ କଥା, ମହାଦେବ କବିସ୍ୱାଲ—ଝତଗଦାର ଅଇଶ୍ୱାପତର ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଏନା; ଯାଇପାରେନା । କବିସ୍ୱାଲ ମହାଦେବ ଯା ହେଉ ପଛେ ଗୁଣୀ ଲୋକ, ସେ କଥାଟାଏ କହିଛି । ତାର କବିସ୍ୱାଲ ହେବାର ଆଶା ଆଉ ଝତଗଦାର ଅଇଶ୍ୱାପତର ସ୍ୱର୍ଗ ଯିବାର ଆଶା—ଏ ଦୁଇଟାଇ ସମାନ ।

ମନକୁ ମନ ସେ ବେଶ୍ ପରିସ୍ପୃହ କଣ୍ଠରେ ଯେମିତି ନିଜକୁ ଶୁଣେଇ ଶୁଣେଇ କହି-ଉଠିଲା—ଭଗ୍ ! ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜର କବିସ୍ୱାଲକୁ ହିଁ ଦୂରେଇ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଲା । ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଥିର କଲା ପୁଣି ଏଇ ବାରଟା ବେଳର ଗାଡ଼ିଠାରୁ ସେ “ମୋଟ ବହନ” ଆରମ୍ଭ କରିବ ।

ବିପ୍ରପଦ ଥଟା କରିବ, କରୁ । କବିସ୍ୱାଲ ହେବା ଆଉ ତାର ନୋହୁଲା । ସେ ମନକୁ ବେଶ୍ ଖୋଲ କରିଦେଇ ସକୌତୁକରେ ଗୀତ ଧରିଲା, ମହାଦେବର ସେହି ଗୀତଟି—

“ଖତଗଦାର ଯେ ଅର୍ଘ୍ୟପତର ସ୍ଵରଗ ଯିବାକୁ ଆଶା ଗୋ !
 ଫଡ଼୍ ଫଡ଼୍ କରି ଉଡ଼ିଲା ପତର ସ୍ଵରଗ ଯିବାକୁ ଆଶା ଗୋ !
 ହାଇରେ କଳି—ମାଆ ଲୋ ମଲ୍ଲ,
 ଗରୁଡ଼ ହୋଇବେ ମଶା ଗୋ—ସ୍ଵରଗ ଯିବାକୁ ଆଶା ଗୋ ॥”

କିଛିବାଟ ଆସିକରି ତାର କାନରେ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ଆସି ପଶିଲା । ଟ୍ରେନ୍ ଆସୁଛି ନା ? ହଁ, ଟ୍ରେନ୍ ତ ! ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚାଲିବାର ଗତି ସେ ଦୃଢ଼ତର କଲା । ରାଜା ଏତେବେଳକୁ ହୁଏତ ଷ୍ଟେସନକୁ ଯାଇ ହାଜର ହୋଇଛି । ସିଗ୍ନାଲ୍ ପକେଇବ, ଟ୍ରେନ୍ ର ଘଣ୍ଟା ଦବ । ଠାକୁରଣୀ ହୁଏତ ତାଲବନ୍ଦ ଘର ଆଗଟାରେ ହତଭଗ୍ନ ହୋଇ ଠିଆହୋଇ ରହିଛି । ସେ ତ ଆଜି ଆଉ କୌଣସିମତେ ରାଜାର ଘରକୁ ଯିବ ନାହିଁ; କାଲି ସେଇ ଡଗଟା ଭିତରେ ଯେଉଁ କୁଣ୍ଡିତ ଇଙ୍ଗିତ ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ କରିଥିଲା । ସେ ଧାଇଁବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ଧଇଁସଇଁ ହୋଇ ସେ ଯେତେବେଳେ ଷ୍ଟେସନକୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା, ଟ୍ରେନ୍ ଟା ସେତେବେଳକୁ ବିସର୍ପିଲ ଗତିରେ ସେହି ମାଡ଼ି ଷ୍ଟେସନରୁ ଗୁଡ଼ିଯାଇଛି । ନିତାଇ ହତାଶ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘ ନଃଶ୍ଵାସ ପକାଇ ଠିଆହୋଇଗଲା । ରେଳଗାର ହାତରୁ ଖସିଗଲା; ଠାକୁରଣୀ ଚାଲିଯାଇଛି ।

ହଠାତ୍ କାନକୁ ଆସିଲା କିଏ ତାକୁ ଡାକୁଛି—ନିତାଇ ।

ଷ୍ଟେସନ ଷ୍ଟଲ୍-ରେ ଠିଆହୋଇ ବଣିକ ମାତୁଲ ତାକୁ ଦେଖି ଉଠୁକ ହୋଇ ଡାକୁଛି—ନିତାଇ, ନିତାଇ !

ବାତରେ ଅତଳ ବିପ୍ରପଦ ବହୁକଷ୍ଟରେ ଦେହ ସମେତ ମୁଣ୍ଡଟା ଚୁଲାଇ ହସୁଥିଲା—
 ସେ ବି ଡାକିଲା—କପିବର, କପିବର !

ନିତାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବରକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଗୋଟାଏ କଡ଼ା ଜବାବ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହୁଁ ସେ ଷ୍ଟେସନରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ବଣିକ ମାତୁଲ କିନ୍ତୁ ବେଶ୍ କିଛିଟା ଖୁସିର ସ୍ଵରରେ ହୁଁ କହିଲା—ନାଃ, ସତସତକା ଗୁଣିଆ ହଉଛି ଆମର ନିତାଇ । ଆରେ, ତୋ ପାଖୁ ପରା ଲୋକ ପଠେଇଛି ମହାଦେବ କବିସ୍ତ୍ରୀ । ବହୁନା ଅଛି କୋଉଠି । ଗାଉଣା କରିବାକୁ ହବ ।

ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣି ନିତାଇ ହତବାକ୍ ହୋଇଗଲା ।

ମହାଦେବ କବିସ୍ତ୍ରୀ ତାହା ପାଖକୁ ଲୋକ ପଠାଇଛି ! ବହୁନା ଅଛି ! ହଠାତ୍ ତାର ସେ ବିସ୍ମୟ-ବିମୁଦ୍ତା ଇଙ୍ଗିଲ ରାଜନର ପାଟିରେ । ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ଆନନ୍ଦରେ ରାଜନ ପ୍ରାୟ

ଗଗନସ୍ପର୍ଶୀ ଚକ୍ରାର କରି ଡାକ୍ ଅଛୁ—ଓସ୍ତା-ଦ୍ ! ଓସ୍ତା-ଦ୍ !

ରଜନ ସାଙ୍ଗରେ ଆଉ ଜଣେ ଲୋକ; ମହାଦେବର ପାଳିଆଦଳର ଜଣେପାଳିଆ !
ଏଇ ମେଲାର ସଭାରେଇ ସେ ଗୀତ ଗାଇଯାଇଛି । ନିତାଇ ତାକୁ ଚିହ୍ନି ପାରିଲୁ ।

—ବହନା, ଓସ୍ତାଦ୍ , ବହନା ଆସ୍ତା ହେ ! ରଜା ପୁଣି ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ହୋଇପଡ଼ିଲୁ ।
ଲୋକଟି ନିତାଇକୁ ନମସ୍କାର କରି କହିଲୁ—ଭଲ ଅଛନ୍ତି ?

ତେବେ ଯାଇ ନିତାଇ ପ୍ରତିନମସ୍କାର କରି ମୃଦୁ କଣ୍ଠରେ କହିଲୁ—ଆଜ୍ଞା ହଁ ।
ଆପଣମାନଙ୍କର କୃଣିକ ତ ? ଓସ୍ତାଦ୍ ଭଲ ଅଛନ୍ତି ?

—ଆଜ୍ଞା ହଁ । ସେଇ ମୋତେ ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଲେ । ଗୋଟିଏ ବହନା
ଧରିଛନ୍ତି ଓସ୍ତାଦ୍ ? ଆପଣଙ୍କୁ ପାଳିଆ ହବାକୁ ହବ ଦଳରେ । ମହାଦେବ କବିସ୍ଥାନଙ୍କର
ଦେହ ଭଲ ନାହିଁ । ଗଳା ବସିଯାଇଛି । ଆପଣଙ୍କର ଭଲ କଣ୍ଠ । ଓସ୍ତାଦ୍ ଆପଣଙ୍କୁ
ନେଇ ଗୀତ ବୋଲିବେ । ଆପଣ ନିଜେ ବି ଗାଇବେ—ଏଇ କଥା, ଆଉ କିଛି ନାହିଁ ।

ରଜା କହିଲୁ—ଜରୁର, ଜରୁର, ଅଲବତ୍, ଅଲବତ୍ ଯାଏଗା ! ଚଲିଯେ ତୋ
ବସା ମେ, ବାଡ଼ିଚିତ୍ ହୋଗା, ଗୁ ଖାଏଗା ।

ନିତାଇ ରଜା କଥାକୁ ହଁ ଅନୁସରଣ କଲୁ, ଆଜି ତାର ସବୁକିଛି ଗୋଳମାଳ ହୋଇ
ଯାଉଛି । ମହାଦେବ କବିସ୍ଥାନ ତା ପାଖକୁ ଲୋକ ପଠାଇଛି—ବଇନା ଅଛି ! ସେ ବି
କହିଲୁ—ହଁ—ହଁ—ନିଶ୍ଚୟ ଯିବି, ନିଶ୍ଚୟ । ଆସନ୍ତୁ, ବସାରେ ଗୁ ଖାଉଁ ଖାଉଁ କଥା
ହବା ।

ବସାଦୁଆରେ ପହଞ୍ଚି ନିତାଇ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ଗୋଟିଏ ବୁଦ୍ଧା ଆତ୍ମିଆଳରେ—
କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛଟିର ତୁଳତଳେ, ସେ କିଏସେ ବସିଛି ?

ଠାକୁରଣୀ

ଉତ୍କଳ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବୁଲି ଗୁହଁଦେବୀ ମାତେ ଠାକୁରଣୀ ଲଜରେ ଯେମିତି
କପରି ହୋଇଗଲା; କିନ୍ତୁ ପରେ ପରେ ସେ ଆତ୍ମସମ୍ବରଣ କରି ବେଶ୍ ଧୀରଭାବରେ ହଁ
କହିଲୁ—କୁଆଡ଼େ ଯାଇଥିଲ କି ? ମୁଁ ଦୁଧ ନେଇ କରି ବସିଛି କେତେବେଳୁ ।

ନିତାଇ କହିଲୁ—କାଲି ଟିକେ ସହଳ କରି ଦୁଧ ଆଣିବ । ହଁ ! କାଲି ବାରଟା-
ଗାଡ଼ିରେ ମୁଁ କବିଗାଉଣା କରି ଯିବି; ତା ଆଗରୁ ଯେମିତି—

ରଜା କଥାଟାକୁ ସଞ୍ଚିତ କରିଦେଲା—ହଁ, ହଁ, ଠିକ୍ ଆସଗୀ; ଘଡ଼ି କେ କାଣ୍ଡା କେ
ମାଫିକ ଆଡ଼ା ହେ ହମାସ୍ ଠାକୁରଣୀ । ଆଜି ରଜା ବି ଠାକୁରଣୀ ଉପରେ ଖୁସି
ହୋଇଯାଇଛି । ଠାକୁରଣୀର ମୁହଁଟା ବି ସେଇ ଖୁସିର ପ୍ରତିଛବିରେ ମୁହଁ, ଶିଳେ
ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହୋଇଗଲା—ସତେ ଯେମିତି କୋଉ ଗାଡ଼ିଆର ପାଣି ! ଛଟା ବିଷ୍ଣୁ-

ହୋଇଗଲେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଟିକ୍ ମିକ୍ କରିଦିଅନ୍ତେ; ପୁଣି ମେଘ ଉଠିଲେ ଅନ୍ଧକାରମୟ ହୁଏ—ତେହେରାରେ କିଏ ଯେପରି ସ୍ୟାନ୍ସ ମିଶେଇ ଦେଇଛି !

ଠାକୁରଣୀ ସେହି ଖୁସିର ଛଟାମଣା ମୁହଁରେ ନିତାଇର ମୁହଁ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ—ତମେ କବି-ଗାଉଣୀ କରିବାକୁ ଯିବ କବିସ୍ଥାନ ? ବହନା ଆସିଛି ?

କଥାଟା ଠାକୁରଣୀ ବି ଶୁଣିଛି ।

ନିତାଇ ଫେରିଲା ପାଞ୍ଚଦିନ ପରେ । ଟ୍ରେନ୍‌ରୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ଓହ୍ଲାଇଲା, ସେତେବେଳେ ତାର ତେହେରା ବଦଳିଯାଇଛି । ତାର ଗୋଡ଼ରେ ଧଳା କ୍ୟାନସ୍‌ସ ଯୋଡ଼ା ହଲେ, ମଇଳା ଲୁଗା ଜାମା ଉପରେ ଧୋବଧାଉଳିଆ ନୂଆ ଖଣ୍ଡ ଏ ଓଡ଼ିଶା-ଚନ୍ଦର (ଯୋଡ଼ି ଚନ୍ଦର) । ମୁହଁରେ ମୃଦୁମନ୍ଦ ହସ—କିନ୍ତୁ ବିନୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୋମଳ । ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ବାଟସାରା ସେ କଲ୍‌ଜ୍‌ନା କରି-କରିବା ଆସିଅଛି, ସ୍ଟେସନ-ମାଷ୍ଟର-ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସମସ୍ତେ ତାହାକୁ ଦେଖି ନିଶ୍ଚୟ ବିସ୍ମୟ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ସମ୍ମୁଖେ କରି ଉଠିବେ ।

—କରେ ନିତାଇ ! ଆରେ ବାପ୍‌ରେ—ଗୁଦର, ଯୋଡ଼ା । ଆରେ ବାପ୍‌ରେ, ତତେ ତ ଆଉ ଚିହ୍ନି ହେଉନାହିଁ ରେ ।

ଉତ୍ତରଟା ନିତାଇ ଠିକ୍ କରି ରଖିଥିଲା ।

—ଆଜ୍ଞା, ଗୁଦରଟା ବାବୁମାନେ ଶିରପା ଦେଲେ । ଆଉ ଯୋଡ଼ା ହଲକ କଣିଲି ।

ଶିରପା କଥାଟା ଅବଶ୍ୟ ମିଥ୍ୟା; ଯୋଡ଼ା ଚନ୍ଦର ଦିଟାଯାକ ନିତାଇ ନିଗଦ ପାଇଯା ଦେଇ ଖରିଦ କରିଛି ! ଗେରୁଆ ନିପିଇଲେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବୋଲି କେହି ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବ ନାହିଁ, “ଭେକ ନ ହେଲେ ଭିକ ମିଳେନା” ଗୁଦର ନହେଲେ କବିସ୍ଥାନକୁ ଘେନାଏ ନାହିଁ । ନିଗମିତ ମନୁଷ୍ୟର ପଦବା ମନୁଷ୍ୟ ସହଜେ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବାକୁ ଚାହେଁନା । ଏଣୁକରି ନିତାଇ ଯୋଡ଼ା ଓ ଗୁଦର କଣିଅଛି । ସ୍ଟେସନରେ ଓହ୍ଲାଇ ପ୍ରତ୍ୟାଗାତୁର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ମୁହଁଭର ବିନୀତ ଅଥଚ ଆଡ଼ପ୍ରସାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ହସ ହସି ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁଲା । କିନ୍ତୁ ତାର ମୁହଁଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଦେଖି ମଧ୍ୟ କେହି ତାକୁ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ; ସମ୍ଭାଷଣ ତ ଦୂରର କଥା, କେହି କିଛି ପଚାରିଲେ ବି ନାହିଁ । ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାର ଯେ ଏକମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟ, ସେ ସେତେବେଳେ ଇଞ୍ଜିନ ପାଖରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ମାଲଗାଡ଼ି ସଙ୍ଗେ ହେବ ! ଗାଡ଼ି କାଟିକରି ରାଜା ଇଞ୍ଜିନରେ ଚଢ଼ି ହାକିଥିଲା—ଏଇ !

ହଟ୍ ଯାଉ, ଏଇ—ଏଇ ବୁଡ଼ିବୁ ! ହଟୋ-ହଟୋ !

ନିତାଇର ମନଟା ଉଦାସ ହୋଇଗଲା । ମନୁଷ୍ୟ ବୈରାଗ୍ୟରେ ଯେପରି ଜନତା ଓ ଜନବସତିକୁ ଆଡ଼କରି, ବାଟ ଛାଡ଼ି ଅବାଟରେ, ସମସ୍ତଙ୍କ ଅଲକ୍ଷିତରେ ଅଗୋଚରରେ ଚାଲିଯାଏ, ସେହିପରି ଭାବରେ ହିଁ ସେ ଷ୍ଟେସନର ଲୁହାବେଡ଼ା ପାଖର ଅପରିଚ୍ଛନ୍ନ ସ୍ଥାନ ବାଟଦେଇ ଷ୍ଟେସନ ଅନ୍ତରାଳ କରି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ନିଜ ବସାଦୁଆରେ । ମନଟା ତାର ଯତ୍ନେ ଉଦାସ ହୋଇଯାଇଛି; କେବଳ ମନ ନୁହେଁ, ଦେହସାରା ସେ ଯେପରି ଏକ ଗଣ୍ଡାର ଅବସନ୍ନତା ଅନୁଭବ କରୁଅଛି ।

ହଠାତ୍ କାନରେ ଶୁଣିଲା—ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ ସ୍ଵର ।

‘କଲା ଯବେ ମନ୍ଦ ତେବେ କେଣ ପାରିଲେ କାନ୍ଦ କଥା ?’—ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ଅଳ୍ପ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କିଏ ଜଣେ ଗୀତ ଗାଉଛି ! ସେଇ ବୁଢ଼ାଟାର ଆତ୍ମଅଳରେ—କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛଟିର ମୂଳେ । ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ଭଟ୍ଟାପଡ଼ା ନଈରେ ଯେପରି ଲେଉଟାଣି କୁଆର ବୋହୁ-ଆସିଲା । ଠାକୁରଣୀ ! ତାହାର ବାନ୍ଧୁଥିବା ଗୀତଟାଇ ଗାଉଛି ଠାକୁରଣୀ । ରବିର ସୋଲ୍ କାନ୍ଦୁଥିବ ଯୋତା ପିନ୍ଧି ନିଃଶଙ୍କରେ ନିତାଇ ଆସି ତାହାର ପଛରେ ଠିଆହେଲେ ଓ ଅନୁରୂପ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗାଇଲା—

“କଲା କେଣେ ଦେଖିଛ କି ରଙ୍ଗ-ଫୁଲ କିମିଆଁ ?”

ଠାକୁରଣୀ ତମକି ପଡ଼ି ଠିଆହେଲେ ସଚକିତ ବନ୍ୟା କୁରଙ୍ଗୀ ପରି । —ବାବା ରେ ! କିଏ ସେ ?

ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହିଁ ସେ ବସ୍ତୁତ୍ଵରେ ନିବାକୁ ହୋଇଗଲା । —କବିସ୍ଥଳା !

ନିତାଇର ମୁହଁଭରି ପୁଣି ସେହି ହସଟି ଫୁଟିଉଠିଲା, ପରମ ସ୍ନେହଭରେ ସେ ଭକ୍ତ ଅନୁରାଗିଣୀଟିକୁ କହିଲା—ଆସ, ଗୁହା ଖାଇବାକୁ ହବ ଟିକିଏ !

ଘରକୁ ଆସି ନିତାଇ ଗୁଦରଖଣିକ ବେକରୁ ଖୋଲି ରଖିବାକୁ ଯାଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବାଧା ଦେଇ ଠାକୁରଣୀ କହିଲା—ଖୋଲନ, ଖୋଲନ; ରୁହଟିକେ ଦେଖେ ଭଲକରି ।

ଭଲକରି ଦେଖି ଠାକୁରଣୀ କହିଲା—ଖାସା ଭେସଟି ହେଉଛି ବାବା; ଠିକ୍ କବିସ୍ଥଳା-କବିସ୍ଥଳା ଲଗୁଛି । ଭାସ ସୋନ୍ଦର ମାନୁଛି ।

ନିତାଇ କହିଲା—ବାବୁମାନେ ଶିରପା ଦେଲେ ଗୁଦରଖଣିକ ।

—ମେଡ଼େଲ ? ମେଡ଼େଲ ଦେଇନାହାନ୍ତି ?

—ସେଟା ଆଉ ଅରକୁ ଦେବେ । ମେଡ଼େଲ କଣ ଦୋକାନରେ ଘିଆରି ମିଳେ କି, ଠାକୁରଣୀ !

—ହଉ ହଉ, ଗୁଦର ଖଣ୍ଡିକ ବେଶ୍ ଖାସା ହେଇଛି । ତମେ ବୋଧହୁଏ ଖୁବ୍ ଭଲ ଗାଉଣା କରିଛ, ନୁହଁ ?

ହାସ୍ୟୋଦ୍ଭାସିତ ମୁହଁରେ କହିଲା ସେ—ଖୁବ୍ ଭଲ । ‘କଲା ଯଦି ମନ ତେବେ...’ ଗୀତଟା ବି ଗାଇଦେଇଛି ।

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କାଲି ଝିଅଟାର ମୁହଁଟା ବି କେମିତିକା ହୋଇଗଲା । ଅଖିପତା ଦିଟା ନଇଁଆସିଲା । ସେ ଦୁଇଟା ଅସମ୍ଭବ ରକମର ଓଜନଆଁ ହୋଇପଡ଼ିଛି ! ଆନନ୍ଦ ଚକ୍ଷୁରେ ସେ କହିଲା—ନାଇ ମ; ଛ ! କେମିତିକା ଲୋକ ତମେ ?

ନିତାଇ ହସିକରି କହିଲା—ରହ, ରହ, ଭୁଲିଯାଇଥିଲି ଏକବାରେକେ ।

—କଣ ?

—ଆଖି ବୁଜ ତ ଦେଖି । ତା ନହେଲେ ହବନି ।

—କାହିଁକି ?

—ଆଃ ବୁଜିଦେଇନି ଆଖି । ତାପରେ ଆଖି ଖୋଲିଲେ ନିଜେ ଦେଖିବନି କି ।

ଠାକୁରଣୀ ଆଖି ବୁଜିଦେଲା; ତଥାପି ତାହାର ଭିତରେ ମିଟି-ମିଟି କରି ସେ ଗୁହଁ ଦେଖୁଥିଲା—ନିତାଇ ପକେଟରେ ହାତ ପୁରାଇଛି ।

—ସେ କଣ, ତମେ ଦେଖୁତ ଯେ ! ନିତାଇ ଠାକୁରଣୀର ଗୁରୁଣ ଧରିନେଲା ।

—ବୁଜ, ଭଲକରି ଆଖି ବୁଜ, ବେଶ୍ ଆଶ୍ଚିକରି, ହଁ ।

ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେଇ ଠାକୁରଣୀ ଅନୁଭବ କଲା ତାହାର ଗଳାରେ କଣଟା ଯେମିତି ଝୁପ୍ କରି ପଡ଼ିଲା । କଣ ? ଚକିତରେ ଆଖି ଖୋଲି ଠାକୁରଣୀ ଦେଖିଲା, ସୂତା ଭଳିଆ ସରୁ, ସୁନା ପରି ଚକ୍ତକ୍ ଦିଶୁଛି ଗୋଟିଏ ସୂତା-ହାର ତାର ଗଳାରେ ସେତେବେଳେ ସୁଦ୍ଧା ଟିକେ ଟିକେ ଦୋହଲୁଛି ।

ଠାକୁରଣୀ ବିସ୍ମୟ ଓ ଆନନ୍ଦରେ ଯେପରି ବବଣ ଓ ନିବାଳ ହୋଇଗଲା ।

—ସୁନାର ?

—ନା, ସୁନାର ନୁହେ, କେମିତିକାଲ୍ । ସୁନାର ମୁଁ କୋଉଠୁ ପାଇବି କହ ? ମୁଁ ପରା ଗଣ୍ଡାବ ।

ଠାକୁରଣୀର ଅନ୍ତର ତାର ସ୍ଵରରେ କହିଉଠିଲା—ତା ହଉ, ତା ହଉ, ସେ ସୁନା ଗୁହଁ ଅନେକ ଦାମୀ । ହା-ରଟାର କୁଆଁ ପାଇ ତା ଛୁଇଁ ଭିତରଟା ଅରପର ଅବୁଝୁଛି

ବସନ୍ତକାଳର ଦ୍ଵି ପ୍ରହରରେ ପବନରେ ଅଶ୍ଵତ୍ଥ ଗଛର ନୂଆ କର୍ଥଳ ପତ୍ର ପର ।

—ଓସ୍ତାଦ୍ ! ଓସ୍ତାଦ୍ !

ରଜା ଆସୁଅଛୁ; ଟେନଟା ଗୁଲିଯାଇଛି, ଡିଉଟି ସାରି ରଜା ସ୍ଵେପନର୍, ପ୍ଲାଟ୍ଫର୍ମରୁ
ଡାକି ଡାକି ଆସୁଛୁ ।

ଠାକୁରଣୀ ଚମକି ପଡ଼ିଲୁ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜାଇ ବି ଚକିତ ହୋଇ ଉଠିଲୁ ।
କ୍ଷଣକରେ ଠାକୁରଣୀ ଗଳାର ସୁତା-ହାରଟା ଖୋଲି ପକାଇଲୁ । ଶଙ୍କ୍ତିତରାବେ
ଫୁଲ୍‌ଫୁଲ୍ କରି କହିଲୁ—ଭଣେଇ ଆସୁଛୁ ।

ନିଜାଇ ବି ଯେମିତି କଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୁକ୍ତ ହୋଇଗଲା—ତା ହେଲେ ?

ପରମ୍ପରାଗୁଣରେଇ ସେ ଘରୁ ବାହାରିପଡ଼ିଲୁ, ସେତେବେଳେ ବି ତାର କାନ୍ଧରେ
ଗୁଦର, ଗୋଡ଼ରେ ଯୋତା । ଟିକିଏ ଆଗେଇ ଯାଇକରି ସେ ସବିନୟରେ ରଜାକୁ
ନମସ୍କାର କରି କହିଲୁ—ରଜନ୍, ଆପଣଙ୍କର ନବରର ସମସ୍ତ କୁଶଳ ତ ?

ରଜାର ଆଖି ବିସ୍ମୟରେ ଆନନ୍ଦରେ ବିସ୍ଫାରିତ ହୋଇଗଲା—ଆରେ ବାପ୍ ରେ,
ବାପ୍ ରେ ! ଗଲେ ମେଁ ଚଦର !

ବାଧା ଦେଇ ନିଜାଇ କହିଲୁ—ଶିରପା ।

—ଶିରୋପା !

—ହଁ । ବାବୁମାନେ ଗୀତ ଶୁଣି ଖୁସି ହେଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।

—ହା ?

—ହଁ ।

—ଆରେ, ବାପ୍ ରେ, ବାପ୍ ରେ ! ରଜା ନିଜାଇକୁ କୁଣ୍ଡେଇ ପକାଇଲା, ତା ପରେ
କହିଲୁ—ଆଉ ଭାଇ କବିୟାଲ୍, ଆଉ ।

—କୁଆଡ଼େ ?

—ଆରେ, ଆଉଁନା । ସେ ତାହାର ହାତ ଧରି ଟାଣି ଟାଣି ଦେଇଗଲା ବର୍ଣ୍ଣିକ-
ମାତୁଲର ଗୁହା ଦୋକାନକୁ ।

—ମାମା ! ବନାଉ ଗୁହା । ଲେ ଆଉ ମିଠାଇ ।

ବେନେ-ମାମୁ ବି ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲା ନିଜାଇର ପୋଷାକ ଦେଖି । ବାତରେ ପଙ୍ଗୁ
ବିପ୍ରପଦ ଅନ୍ୟଥାଡ଼େ ଗୁଡ଼ି ବସିଥିଲା—ଅଚଳ ଦହଟାକୁ ଭିଡ଼ି ଓଟାରି ସେ ଚୁଲିପଡ଼ି
ନିଜାଇକୁ ଦେଖିଲା, ତାର ମଧ୍ୟ ଆଖିରେ ଦୁନିଆଁ ଟାପାକର ବିସ୍ମୟ ଜମିଉଠିଛି ।

ନିଜାଇ ସବିନୟରେ ବିପ୍ରପଦର ପଦଧୂଳି ନେଇ ଅନେକ ଘନ ପରେ ଆଜି ସୁଡ଼୍
କରି ଚୁରୁମି ନେଲା । ତାହା ପରେ ସବିନୟ ହସି କହିଲୁ—ଗୁଦରଖଣ୍ଡି କି ବାବୁମାନେ

ଶିରପା ଦେଲେ ପ୍ରଭୁ ।

ବେନେ-ମାମୁ କହୁଲୁ—ଆମକୁ କିନ୍ତୁ ସନ୍ଦେଶ ଖୋଜବାକୁ ହୁଏ ନିତାଇ !

—ନିଶ୍ଚୟ । ଖାଅନା ମାମୁ, ସନ୍ଦେଶ ତ ରୂମର ଦୋକାନରେ ଅଛି । ଦାମ ଦେବ ।

—ନେହାଁ, ହସ ଦେଖେ ଦାମ୍ । ବନାର୍ତ୍ତ ଠୁଙ୍ଗା । କାଠର ଡାବଲ ଗୋଟିଏ ଟାଣି ନେଇ ରାଜା ତା ଉପରେ ବସିପଡ଼ିଲୁ, ନିତାଇର ହାତ ଧରି ଟାଣିଆଣି ପାଖରେ ଜାଗା କରି ବସାଇଦେଇ କହୁଲୁ—ବଇଠ୍ ଯାଉ ।

ଏତେବେଳେ ଯାଇ ବିପ୍ରପଦ କଥା କହୁଲୁ । ସେ ଆଜି ଆଉ ଟାପରୁ କଲନି, ଥଟ୍ଟା ବି କଲନି, ସପ୍ତଶ୍ୟ ଏବଂ ସଦୃଶ୍ୟ ଭାବରେଇ କହୁଲୁ—ଆଉ, ଗାଉଣା କେମିତି ସବୁ ହେଲୁ କହ ଦେଖି ନିତାଇ ?

ନିତାଇ ଉତ୍ସାହୀତ ହୋଇପଡ଼ିଲୁ; ବିପ୍ରପଦକୁ ସେ ଆଜି ଜୟ କରିଛି । ତାହା ଅପେକ୍ଷା ବଡ଼ କିଛି ସେ କଲନି ବା କାମନା କରିପାରେନା । ସେ ପୁଣି ଥରେ ବିପ୍ରପଦର ପଦଧୂଳି ନେଇ ହାତ ଯୋଡ଼ିକରି କହୁଲୁ—ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଭୁ, ଗାଉଣା ତ ହେଲୁ ତମକାର । ଦି'ଆଡ଼େ ଦିଟା ବାଦାବାଦା ଗାହାଣ—ସେ କହୁଛି ମୁଁ ବଡ଼, ସେ କହୁଛି ମୁଁ ବଡ଼; ପାଖକେ ସୃଷ୍ଟି ଧର ତ ଅନ୍ୟପଟରେ ମହାଦେବ । ଲୋକ ଯେ, ଆଟପଟାଳ ଭାଙ୍ଗୁଛି । ଆଉ ମେଲାଟା ବି ସେମିତିକା !

ବେନେ-ମାମୁ ଠୁଙ୍ଗାରେ ମିଠେର ନେଇ ସମସ୍ତଙ୍କ ହାତରେ ବାଣ୍ଟି କହୁଲୁ—ଖାଉଁ ଖାଉଁ ଗପ କର । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଠୁଙ୍ଗା ଦେଇଯାଉ ସେ ନିତାଇର ଠୁଙ୍ଗାଟା ଅଗେଇ କରି ବଢ଼ାଇଦେଲୁ; କିନ୍ତୁ ନିତାଇର ସେ ଅବକାଶ ନାହିଁ—କଥା ଯାଙ୍କକୁ ତାର ହାତ ଦୁଇଟି ବି ନାନା ଭାଙ୍ଗି ରେ ହଲୁଛି ଯେ ।

ବିପ୍ରପଦ ମଧ୍ୟ ଏତେବେଳସରିକି ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ସହଜ ହୋଇଉଠିଥିଲା । ସେ ତଟ୍ କରି ବେନେ-ମାମୁ ହାତରୁ ଠୁଙ୍ଗାଟା ନେଇ ଧମକାଇ କରି କହୁଲୁ—ଭାଙ୍ଗୁ ବେଟା ବେଉସିକ କାହାଙ୍କା । କବିମାନେ ସନ୍ଦେଶ ଖାଆନ୍ତି କୋଉଠି ? କବିମାନେ ଗୁହର ଅଲୁଅ ପିଅନ୍ତି, ଫୁଲର ମହୁ ଗୁଣନ୍ତି, କୋଇଲିର କୁହୁ-ଜାନର ସ୍ବାଦ ନିଅନ୍ତି । ତା ପରେ ନିତାଇକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହୁଲୁ—ହଁ, ତାପରେ ନିତାଇଚରଣ ? ପାଖକେ ସୃଷ୍ଟି ଧର, ପାଖକେ ମହାଦେବ । ଲୋକ ଯେ ଆଟପଟାଳ ଭାଙ୍ଗୁଛି । ତା ପରେ ? କହୁକରି ସେ ଦି ହାତରେ ଦୁଇଟା ଠୁଙ୍ଗା ଧରି ମିଠେଇ ଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲ ।

ନିତାଇର ଉତ୍ସାହ କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ଦମିତ ହେଲୁ ନାହିଁ । ସେ ସମାନ ଉତ୍ସାହ ସହଜ କହୁଲୁଗିଲୁ—ଦିନକର, ବୁଝିଲେ ପ୍ରଭୁ, ମହାଦେବର ନିଶାଟ । ଟିକିଏ ବେଶୀ ହେଇ-ଯାଇଥିଲା । ସେଦିନ ମହାଦେବ ହେଇଛି କୃଷ୍ଣ, ସୃଷ୍ଟି ଧର ରାଧା । ସୃଷ୍ଟି ଧର ତ ତୁଆ

ଧରିଲୁ—

“କଳା ଅଙ୍ଗରେ ନିଆଁ ଲାଗିଛି ଲେ
ସଖୀ ଦେଇ ଯା ମୋ ଧନମଣି କଳା ଗୁହ୍ୟକୁ ।”

ଗାଳିମନ୍ଦର ତ ଆଉ ସୀମା ରହିଲାନି । ତେଣେ ମହାଦେବ ସେତେବେଳକୁ ବାନ୍ତି କରୁଛି । ପାଳିଆମାନେ ତା ମୁଣ୍ଡରେ ପାଣି ଢାଳୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ସେଇ ସୁଯୋଗରେ ଆସି ଧରିପକେଇଲି ତୁଆ—“କଳା ଯେବେ ମନ୍ଦ ତେବେ କେଶ ପାଚିଲେ କାନ୍ଦୁ କିଆଁ ।” ବାସ୍, ବୁଝିଲେ ପ୍ରଭୁ, ବାବୁଭୟାଙ୍କଠାରୁ ନେଇକରି ସମସ୍ତେ ସେଠି ବାହା-ବାହା ରବ କରିଉଠିଲେ । ଗୁରୁଆଡ଼ କମି ଗଲା । ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଶିରପା ଏଇ ଗୁହ୍ୟର ଖଣ୍ଡିକ ଗଳା ଉପରେ ଝପ୍‌କରି ଆସି ପଡ଼ିଗଲା ।

କଥାଟା ସତ । ନିତାଇ ତୁଆଟା ଧରିଥିଲା ଏବଂ ଲୋକମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ସାବାସ୍ ଦେଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଶିରପା କଥାଟା ଠିକ୍ ନୁହେଁ ।

ତେବେ ଶିରପା ପାଇଥିଲେ କିଛି ଅନ୍ୟାୟ ହୋଇ ନଥାନ୍ତା । ନିତାଇ ମେଲାରେ ଗାଈଣୀ କରିଛୁ ତମକାର । ତାର ସୁମିଷ୍ଟ କଣ୍ଠସ୍ବର ଏବଂ ବିଚିତ୍ର ବିଗୁର-ଦୁଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ ନୃତ୍ୟନ ସ୍ବାଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ସତେ ତ—କଳା ଯେବେ ମନ୍ଦ ହବ, ତା ହେଲେ କଳା ବାଳ ଧଳା ହୋଇଗଲେ ମନଟା ତମର ଉଦାସ ହୋଇଯାଏ କାହିଁକି ? ନିତାଇ ବାରମ୍ବାର ଏଇ ପ୍ରଶ୍ନଟିର ଜବାବ ମାଗିଥିଲା । ସୃଷ୍ଟିଧର ଖ୍ୟାତିବାନ୍ କବିସ୍ବାଳ —ସେ ମଣିଷକୁ ଜାଣେ ଓ ଚିହ୍ନେ—ସେ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଜବାବଟା ରହସ୍ୟ କରି ଉଡ଼ାଇ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା, ଗାଇଥିଲା—

“କଳା ଯେବେ ମନ୍ଦ ତେବେ କେଶ ପାଚିଲେ କାନ୍ଦୁ କିଆଁ ?
କାନ୍ଦେନା ରେ ! ରଙ୍ଗ ଦିଏ—ରଙ୍ଗ ଦିଏ
ମାଇପ ତେଣେ ପଛରୁ ଝିଙ୍କି ରଙ୍ଗମୁଖେ ଲାଗାଇ ଚିଆଁ ।”

ଲୋକମାନେ ଖୁବ୍ ହସିଥିଲେ ଠିକ୍; କିନ୍ତୁ ଏହି ‘ଅଭ୍ୟୁତ ପ୍ରଶ୍ନଟିର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସକୌରବ ବସନ୍ତ ତରୁଣି କାହାର ମନରୁ ପୋଛି ହୋଇ ଯାଇନାହିଁ । ପାଲ ଶେଷ ହେବାପରେ ବି ବହୁତ ଲୋକ ପରସ୍ପରର ମୁହଁ ପାଖରେ ହାତ ହଲାଇ ଗାଇକରି ପ୍ରଶ୍ନ କରିଛନ୍ତି—

“କଳା ଯେବେ ମନ୍ଦ ତେବେ କେଶ ପାଚିଲେ କାନ୍ଦୁ କିଆଁ ?”

ପରଦନର ସଭାରେ ନିତାଇକୁ ମହାଦେବ ଇଚ୍ଛାକରି ହିଁ ସୃଷ୍ଟିଧରର ସାମନାକୁ ଆଗେଇ ଦେଇଥିଲା । ସେଦିନ ସୃଷ୍ଟିଧର ଦ୍ରୋଣ, ମହାଦେବ, ଏକଲବ୍ୟ । ତା ଆଗଦିନ ଖୁବ୍ ବାନ୍ତି କରି ମହାଦେବର ଦେହ ବି ଭଲ ନଥିଲା; ତଣ୍ଡିଟା ବି କେମିତି ବସିଯାଇଥିଲା ଏବଂ ସୃଷ୍ଟିଧର ପାଖରେ ହାରିବାର ଭର ବି ଥିଲା; ସୂତରା କବି-ଗାୟନ ଆରମ୍ଭ ହେବା ପରେ ପରେ ମହାଦେବ ଉଠି ସଭା-ବନ୍ଦନା କରିଥିଲା—

“ମୋର ତ ବାଳ ପାଚିଲା, ଦାନ୍ତ ପଡ଼ିଲା ହେଲଣି ତେର ବୟସ ମୋର
ଶବରପୁଅ ଏକଲବ୍ୟ—ତା ବୟସ ହବ ସୋହଲ
ମତେ କି ତା’ ଦେନାଏ ଭାଇ, ତେଣୁ ହେ ଦ୍ରୋଣ ମୋ ବକ୍ତବ୍ୟ
ଏକଲବ୍ୟର ବାପ ହେବି ମୁଁ ନିତାଇ ହେବ ଏକଲବ୍ୟ
ଶୁଣ—ମାନବ ଭଲ ଯେ !”

ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ସୃଷ୍ଟିଧର ଉଠି ପ୍ରଥମରୁଇ କପାଳରେ ଗୁପ୍ତ ମାରି ଗାଇଥିଲା—

“ଟଙ୍କା ପଇସା ଗୁହେଁନା ମା—ତୋ ଦଣ୍ଡଟାକୁ ଫେରାଇ ନେଏ,
ହାୟ ମହୁଷାସୁରର ବାକୁଶାଟାକୁ ବଧର ହୁକୁମ ଫେରେଇ ନେଏ
ନିଜେ ତୁ ମାଇଲୁ ମହୁଷାସୁରେ
ବାକୁଶାଟାକୁ ଗୁଡ଼ିଲୁ ମୋରେ
ବଧୁବା ସକାଶେ ତାରେ ମୋତେ କହୁ, ଏ ଆଜ୍ଞା ତୁ ମା ଫେରେଇ ନେଏ ।”

ତାହାପରେ ମହାଦେବ ଓ ନିତାଇକୁ ଘେନି ଗାଲିଗୁଲଜର ଆଉ ଆଦି-ଅନ୍ତ ରଖିନାହିଁ ସୃଷ୍ଟିଧର ! ମୂଳ ସୁର ତାର ସେଇ । ନିତାଇ ଯଦି ମହାଦେବର ପୁତ୍ର ହୁଏ, ତେବେ ସେମାନେ ଅନ୍ୟଜ ବ୍ୟାଧି ବି ନୁହଁନ୍ତି, ସେମାନେ ଅସୁର; ମହାଦେବଟି ମହୁଷାସୁର ଆଉ ନିତାଇ ଟୋକା ମହୁଷାସୁରର କୁଆ !

“ହାୟ—ଅସୁରର ଶଶୁରଘରର କିଛି ଠିକଣା ନାହିଁ
ଦାମୁଡ଼ି ଜନମ ଗୋରୁ ପେଟରେ
ବାଘଛୁଲ ଦେଖ ଗାର ପିଠିରେ
ହାଇରେ ବିଆଡ଼ା ତଳମୁହଁ ସିଏ—ଏ ଟୋକା ଠିକ୍ ସେଇ ।”

ସେ ଯେମିତି ନିଷ୍ଠୁର ଆକୋଶରେ ହାଣି-ହାଣି ଟୁକୁର-ଟୁକୁର କରୁଥିବା ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ମହାଦେବ ବି ଅଧୋବଦନ ହୋଇଥିଲା । ବସାତଣ୍ଡିରେ ଆଉ ତାର ଜବାବ ଦେବାର

ଉପାୟ ନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ନିଜାଇ ଦବିଯାଇନାହିଁ । ସେ ଅକୁତୋଭୟ ହୋଇ ଉଠି ଗୀତ ଧରିଥିଲା—

“ସ୍ଵର୍ଗପୁତ୍ର ଦ୍ରୋଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ—ତୋର କାଣ୍ଡ ଦେଖି ଅବାକ୍ ହେ ।”

ହଜୁରେ—ମୋତେ ସେ ଜନ୍ମପୁତ୍ର ବୋଲି ଗାଳିଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ସ୍ଵର୍ଗରେ—ମାଟିର ମାଠିଆରେ ।

“ନାରାଜେଲକୁ ନିନ୍ଦା କରନ୍ତି—ସେ ତ କପାୟ ଗୁବାକ୍ ହେ !”

—ମାନେ ଗୁଆ ! ଆଜ୍ଞା ଗୁଆ ।

କିନ୍ତୁ ଆଉ କଥା କୁଟିନାହିଁ । ଏହାପରେ ସେ ଓଲଟା ବାଟ ଧରିଥିଲା । ନିଜେଇ ହାର ମାନିନେଇ ମାଡ଼ ଖାଇଯିବାର ଲଜକୁ ଲଘୁ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲା ! ସେ ତିନି ମେଲିଥିଲା—

“ବ୍ରାହ୍ମଣ-ପରଧାନ ଆହେ ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟ
ଗୁରୁ ହୋଇ ତମର ଏ କି ଅନ୍ୟାୟ କାର୍ଯ୍ୟ
ମୁଁ ଏକଲବ୍ୟ ନୁହେଁ ଭବ୍ୟସଭ୍ୟ
ମୁଁ ପଛେ ଶବରପୁତ୍ର ବନେ ମୋର ରାଜ୍ୟ
କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭ ଶିଷ୍ୟ କହେ ମୁଁହିଁ ସତ୍ୟ ନ୍ୟାୟ
ଦଶଜଣଙ୍କ ଆଗରେ—ଗୋଡ଼କୁ ନେଲି ମୁଣ୍ଡରେ—”

କହି କହି ସ୍ଵର୍ଗ ଧରର ଗୋଡ଼ଧୂଳି ମୁଣ୍ଡରେ ନେଇ କହିଥିଲା—ଏଥର ରଣ ଦେହ—
ହାରଜିତ ହେଉ ଧାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଏକଦମ୍ ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ହାରି ନାକେଦମ୍ ହୋଇ ସେ
ହାତ ଯୋଡ଼ିକରି କହିଥିଲା—

“ପ୍ରଭୁଗଣ ! ଶୁଣ ନିବେଦନ !
ମୁଁ ହାରିଛି ମୁଁ ହାରିଛି ସତ୍ୟ ଏ ବଚନ
ହାରିଲେ କିନ୍ତୁ ହୁଏ ସାର୍ଥକ ଜୀବନ ।”

ସ ଶୁ ଧର କହି ଉଠିଥିଲା—ନିଶ୍ଚୟ ନିଶ୍ଚୟ । ତାର କାରଣ—

“ମୁଣ୍ଡ କଟିଯାଇ, ଧୂଳିରେ ଗଡ଼ୁଥାଏ
ଜିଭ ବାହାରିପଡ଼ି ଓଲଟେ ନୟନ ।”

ଏବଂ ନିଜେ ସେ ଜିଭ ବାହାର କରି ଆଖି ଓଲଟାଇ ଭଙ୍ଗି ଦେଖାଇ ଅବସ୍ଥାଟାକୁ
ପ୍ରକଟ କରି ଦେଖାଇ ଦେଇଥିଲା । ଲୋକମାନେ ହୋ-ହୋ କରି ହସି ହସି ପ୍ରାୟ
ଚିଡ଼ିଯାଇଥିଲେ । ନିଜାଇ ଏହି ହାସ୍ୟରୋଳ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଭାନ ଛୁଡ଼ିଥିଲା—

—ଆ—ଆ—ହା— ।

ତାହାର ସୁସ୍ବରର ସେହି ସ୍ବର-ବିସ୍ତାର ଶବ୍ଦକେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ ବଛେଇ ହୋଇ-
ପଡ଼ି ତାଙ୍କର କୌତୁକ ଉଚ୍ଛ୍ଵାସକୁ ସ୍ବରୂପ କରି ଦେଇଥିଲା । ବର୍ଷାର ସିନ୍ଧୁ ପବନର
ଗୁଡ଼ାଏ ମଡୁଆଳ ଖେଳ ଉପରେ ଯେମିତି ବଛେଇ ହୋଇଯାଏ, ଗୁରୁଗନ୍ଧୀର ଜଳଭରା
ମେଘର ଘଡ଼ଘଡ଼ି, ଠିକ୍ ସେମିତି କହିଲେ ଅଞ୍ଜୁଳି ହେବ ନାହିଁ; କାରଣ ନିଜାଇର
କଣ୍ଠଟି ପ୍ରକୃତରେ ସେଇମିତି । ଗୀତ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ଧରିଥିଲା—ଖାଣ୍ଡି ଗୀତ । ମନେ
ମନେ ନେତେ ଗୀତ ସେ ବାଜିଥାଏ—ଗାଏ ବି ତାହାର ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ।

“ଅହା—ଭଲପାଇ ଏଇ ଜାଣିଛୁ

ସୁଖର ସାର ସେ ନୟନଜଳେ ରେ

ତମେ ହସ—ମୁଁ କାନ୍ଦେ

ବଝିଣି ବାଜୁ କଦମ୍ବମୂଳେ ରେ ।

ମୁଁ ନେବି ସବୁ କଳଙ୍କ, ତୁ ମୋର ହସ ରଜା

ହାର ମାନିଲି ହାର ମାନିଲି

ଝୁଲେଇ ଦେଲି ଜୟମାଲ୍ୟ ତୋର ଗଳେ ରେ ।

ମୋର ପୀରତିର ଧନରେ ହେବ ତୋ ଚରଣ ପୂଜା

ତୋ ଛୁତିର ନିଆଁ ଯେହ୍ନେ

ମୋ ଛୁତିରେ ପ୍ରସାପ ଜାଲେ ରେ ।”

ଏତିକିରେ ତ ସଭାସାର ବାହାବା ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା ।

ସୂକ୍ଷ୍ମଧର କହିଥିଲା—ତୋର ଏମିତିକା କଣ୍ଠ ନିଜାଇ—ତୁ ଯାହାଦଳକୁ ଯାଉନୁ
କିଆଁ ? କବି-ଗାଉଣା କରି କଣଟା ହବ ?

ନିଜାଇ ପୁଣି ତାର ଗୋଡ଼ରୁ ଧୂଳି ନେଇ ମୁଣ୍ଡରେ ମାରି କହିଥିଲା—ସେଠି ତ
ପରର ବନ୍ଧା ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ହବ ଓସ୍ତାଦ୍ !

ସବସ୍ବସ୍ବରେ ସୂକ୍ଷ୍ମଧର ପଚାରିଥିଲା—ଏ ତୋର ଗୀତ ?

—ଆଜ୍ଞା ହଁ ଓସ୍ତାଦ୍ !

ସୃଷ୍ଟିଧର କିଛି କାଳ ରୁପକର ବସିଥିଲା । ତା ପରେ କହିଥିଲା—ହବ, ତୋ ଦେଇ ହବ । କିନ୍ତୁ—

—କିନ୍ତୁ କଣ ଓସ୍ତାଦ୍ ?

—କବିଦ୍ୱାଳୀ ବ ଠିକ୍ ତୋର ପଥ ନୁହେଁ; ବୁଝିଲୁ । କିନ୍ତୁ ତୁ ଛାଡ଼େନା ! ଉତ୍ତରାନ୍ ତତେ ମୂଳଧନ ଦେଇଛନ୍ତି । ନଷ୍ଟ କରନା, ବୁଝିଲୁ ।

ଏହାପରେ ନିତାଇର ସେଇ ରାତିରେ କି ଉଠିଲେନା ! ରାତିସାରା ଚେଇଁକରି ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଥିଲା ସେ । କେତେ ସ୍ୱପ୍ନ ।

ପରଦିନ ମେଳାକୁ ଯାଇ ନିଜେ ତଦର ଯୋତା କଣି ଭେଷପଟା ହୋଇ, ଆଇନାରେ ବାରମ୍ବାର ନିଜକୁ ଦେଖି, ମନେ ମନେ ଅନେକ ଗଳ୍ପ ବାନ୍ତି ଘରକୁ ଫେରିଥିଲା । ବାବୁମାନେ ଶିରପା ଦେଇଛନ୍ତି, ସୁଖ୍ୟାଦର ଅଜସ୍ର ସମ୍ଭାର ତ ଆଉ ଦେଖାଇ ହୁଏନା—ତେବେ ଶିରପା ହିଁ ତାର ପ୍ରମାଣ ! ଦେଖ । ତମେମାନେ ଦେଖ !

ଶିରପାର ଗପ ଶେଷ କରି ଗୁହା ଖାଉଁ ଖାଉଁ ନିତାଇର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଠାକୁରଣୀ କଥା । ସେ କଣ ଏବେ ବି ଘର ଭିତରଟାରେ ବସିରହିଥିବ ? ନିତାଇ ତରଳର ହୋଇ ଗୁହା କପ୍ ହାତରେ ଧରି ଉଠିଆସି ପ୍ଲାଟଫର୍ମର ଲଇନ୍ ଉପରେ ଠିଆହେଲା । ସମାନ୍ତରାଳ ଶାଶିତ ଗାନ୍ଧିର ଲଇନ୍ ଦୁଇଟି ଦୂରରେ ଗୋଟିଏ ବୁଲୁଣି ପାଖରେ ଯେପରି ଏକ ହୋଇ ମିଶିଯାଇଛି ।

କାହିଁ ? ସେଠାରେ ତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବନ୍ଧୁ ଶୀର୍ଷ ତଳନ୍ତି, କାଶତଣ୍ଡୀ ଫୁଲ ପରି ତାହାକୁ ଦେଖାଯାଉନାହିଁ ।

ତେବେ ? ସେ କଣ ଏବେ ବି ଘର ଭିତରେ ବସିରହିଛି ?

ଦୋକାନରେ ବସି ରାଜା ଡାକୁଥାଏ—ଓସ୍ତାଦ୍ ! ଓସ୍ତାଦ୍ !

—ହଁ, ଆସୁଛି, ଆସୁଛି । ଟିକିଏ ଘରୁ ହୋଇ ଆସିବେ ।

ନିତାଇ ଦୁଇପଦରେ ଆସି ଘରେ ପଶିଲା । ହଁ, ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ବସିରହିଛି । ନିତାଇକୁ ଦେଖିବାମାତ୍ରେ ସେ ଉଠିପଡ଼ିଲା । କିଛି ନକହୁ ସେ ବାଟକାଟି ଚାଲିଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେ । ନିତାଇ ତାର ହାତ ଧରି କହିଲା—ରାଗିଛି !

ହେଁ ଅଟି ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ କାନ୍ଦିପକାଇଲା ।

—କଣ କରନ୍ତି କହ ? ସେମାନେ କଣ ଗୁଡ଼ୁଚନ୍ତି ସେ ଆସିବ—

—ନା । ମୁଁ ଏଠି ବସିରହିଲି, ଆଉ ତମେ ଗଲ ସେଠି ଗପ କମାଇବାକୁ ।

—ତମ ହାତ ଧରୁଛୁ—

ଠାକୁରଣୀ ଏଥର ହସିଦେଲା ।

—ବସ । ଟିକିଏ ଚାନ୍ଦି ପିଅ । ତମ ଲଗି ନୂଆ କପ୍ ଅଣିତ—ଏଇ ଦେଖ ।
ସେ ପକେଟ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଖୁଲ ମଗ୍ ବାହାର କଲା—ଭଲିଯାଇଥିଲା
ଏଯାକେ । ନିଜାଇ ହସିଲା ।

—ନା । ଡେର— କହୁ କରି ବେଳ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ସେ ଶିହର ଉଠିଲା—ଇଲେ
ମାଆ ଲେ ! ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଦୁଇପଦରେ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ବାଟସାରା ସେ ଶୁଭୁଥିଲା ଏଇ ବଳମ୍ବ ଲଗି ସେ କଣ କହୁବ । ଚାଲୁ ଚାଲୁ ହଠାତ୍
ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ହାତକଥାଟା । ସେ ଗଣ୍ଠିରୁ ହାତଟି ଫିଟାଇ କାଢ଼ିଲା । ବେକରେ
ପିନ୍ଧିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସବୁ ଆଗଜା କଥା ପାଗୋରିଦେଲା ।

ବାଟରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ନଈ । ସ୍ବଚ୍ଛ ଅଗଭୀର ଜଳସୋତରେ ଚାନ୍ଦାର କମିତି
ପ୍ରତିବିମ୍ବରେ ଗଲାର ସୁନାହାର ଚକଚକ୍ କରୁଥିଲା । ଝଅଟି ସେହି ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଆଡ଼କୁ
ଅନାଇ ସ୍ଥିର ହୋଇ ଛୁଡ଼ା ହୋଇପଡ଼ିଲା, ଧୀରେ ଧୀରେ ଚଞ୍ଚଳ ଜଳ ସ୍ଥିର
ହୋଇଗଲା । ଏଥର ସେ ହାତ ପିନ୍ଧିଥିବା ନିଜକୁ ଭଲ କରି ଥରେ ଦେଖିଦେଲା;
ତପରେ ହାତଟି ଖୋଲି କାନିରେ ବାନ୍ଧି ନଈ ପାରହୋଇ ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ।

କଣ କହୁବ, ସେ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଠିକ୍ କରିପାରିନାହିଁ, ତେବେ ତରସାର ସହ୍ୟ
କରିବାକୁ ସେ ନିଜକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ରହିଛି ।

ନିଜାଇ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଠିଆହୋଇ ରହିଛି କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛଟି ମୂଳେ । ଫାଲ୍‌ଗୁନର
ଦ୍ବିପ୍ରହରର ଦିଗ୍‌ଦିଗ୍‌ବାଳ ଧୂଳିପଟଳରେ ଧୂସର ହୋଇଯାଇଛି । ବତାସ ଉଡ଼ିଲା
ହୋଇଛି । ସେହି ଉଡ଼ିଲା ବତାସ ଧୂଳି ଉଡ଼ାଇ ବହୁଯାଏ କେଉଁ ଦୂର ନଈର ସୁଅ
ପରି । ନିଜାଇର ମନ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଚଞ୍ଚଳ । ସେ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ସେହି ଧୂଳିପଟଳ
ଭିତର ଦେଇ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣବନ୍ଧୁର କାଗଜଶୀଫୁଲ ଦେଖିପାରୁଥିଲା । ସେ
ସ୍ଥିରଦୃଷ୍ଟିରେ ଦିଗନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରି ଗୀତ ବୋଲୁଥିଲା । ହଠାତ୍
ତାର ମନେ ମନେ ଗୋଟିଏ ବିଚିତ୍ର କଥାର ମାଳ ଗୁଢ଼ା ହୋଇଗଲା । ନିଜର ମନରେ
ଥରେ ତାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା—କାହିଁକି ସେ ଏମିତିକରି ବାଟକଡ଼ରେ ଠିଆହୋଇଥାଏ ?
ମୋଇ ଝିଅଟି ତାର କିଏ ? ମନ ହିଁ କହୁଲା—କିଏ ଆଉ—‘ମନର ମଣିଷ’ । ମନର
ମଣିଷ ପାଇଁ ହିଁ ସେ ରସ୍ତାକଡ଼ରେ ଠିଆହୋଇଥାଏ । ମନ ହୁଏ, ଏଇ ରସ୍ତାକଡ଼ରେଇ

ସେ ବସା ବାନ୍ଧ ରହିଥାଏ ଯେମିତି । ପଥଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଠିଆହୋଇଥାଏ, ମଠାକୁ
ଜେତେବେଳେ ତାର ଆସିବାର ନିଶାଣ ଝଟକି ଉଠେ । —ସେଇ କଥାଗୁଡ଼ିକ
ସଜେଇ ତାଗେଇ ସୁରତରଙ୍ଗ ଦୋଳରେ ମନକୁ ମନ ଗୁଣ୍ଡୁଗୁଣ୍ଡୁ ଧରି ତୋଳି ଦୋହଲି
ଲୁଗିଲୁ—

“ଆଲୋ ମୋ ମନର ମଣିଷ ଗୋ !
ତୋହର ଲୁଗି ରାସ୍ତାକଡ଼ରେ କରୁଛି ଘର
ଛଟାରେ ଛଟାରେ ଝଟକୁଥାଏ ତୋ ନିଶାଣ
ମତେ ଏଠିକି ଟାଣେ ନିରନ୍ତର ।”

ସେଇଟା ହିଁ ସେ କରିବ । ରାସ୍ତାକଡ଼ରେ ଘର ବାନ୍ଧି ଅହରହ ପିଣ୍ଡାରେ ବସି ରାସ୍ତାକୁ
ଅନାଇଁ ରହିବ । ଘରୁ ଠାକୁରଣୀ ବାହାରି ଆସିଲେଇ ତାର ମଥାର ଡାଳରେ ଖରୁର
ଛଟା ପଡ଼ି ଚିକିମିକି କରିବ, ସେ ଡାଳର ପ୍ରତିବନ୍ଧୁତି ଝଲକ ଆସି ତାର ଆଖିରେ
ପଡ଼ିବ । ଗୀତ ବାନ୍ଧି ସେ ସୁର କରି ଗାଇଲୁ—

“ଆଲୋ ମୋ ମନର ମଣିଷ ଗୋ !”

ଆଠ

ରାସ୍ତାକଡ଼ରେ ଘର ପରିବର୍ତ୍ତେ ନିଜାଇ କୁଲି ବ୍ୟାଙ୍କରେଇ ଦିବାସ୍ଥଳ ରଚନା
ଆରମ୍ଭ କଲୁ । ଗୀତ ଗାଇକରି ସେ ଟଙ୍କା ପାଇଛି । କବିସ୍ୱାଳ ସୃଷ୍ଟିଧର କହୁଛି—ତା
ଦେଇ ହେବ; ସୁତରାଂ ତାର ଅଛି ଭାବନା କଣ ?

ଟ୍ରେନ୍‌ଭଡ଼ା ସମେତ ନିଜାଇ ପାଇଥିଲା ମୋଟ ଛଅଟି ଟଙ୍କା; କିନ୍ତୁ ଟ୍ରେନ୍‌ଭଡ଼ା
ତାର ଲୁଗିନାଲ । ଏଇ ବ୍ରାସ୍‌ ଲୁଇନ୍‌ଟିରେ ନିଜାଇ ଅନେକ ଦିନ କୁଲିଗିରି
କରିଅଛି—ଗାଡ଼ି, ଡ୍ରାଇଭର, ଚେକର—ସମସ୍ତେ ତାକୁ ଚିହ୍ନନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଟ୍ରେନ୍‌
ଭଡ଼ାଟା ତାର ଲୁଗିନାହିଁ, ଛଅଟା ଟଙ୍କାଇ ବଳିରହିଥିଲା । ଯୋତା ଚଉଦଶା, ଗୁଦର
ବାରଣା, ଦିଅସିଲି ବଡ଼ ଦିଅଣା ଖଣ୍ଡେ—ଏଇମିତି ଟଙ୍କେବାରଣା ଯାଇ ଚାରିଟଙ୍କା

ଗୁରୁଆଣା ସମ୍ମୁଖ ଯେନ ନିତାଇ ଫେରିଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟାଶା ଏହି, ପୁଣି ଶୀଘ୍ର ହିଁ ଗୋଟେ-
ଦିନ ବହନା ଅସିବ । ନିତାଇର ଧାରଣା, ଯେଉଁମାନେ ତାର ଗୀତ ଥରେ ଶୁଣିଛନ୍ତି,
ସେମାନଙ୍କ ମୁହେଁ ମୁହେଁ ତାହାର ନାମ ଗୁରୁଆଡ଼େ ଡେଇଁଯାଉଛି ।

—ନୂଆ ଟୋକାଟାଏ ମହାଦେବ ଦଳରେ ପାଲିଆଗିରି କରୁଥିଲା, ଦେଖିଛ ?

—ହଁ ! ହଁ ! ଭଲ ଫିଲଟା । କି ସୁନ୍ଦର ମିଠା କଣ୍ଠ ।

—ଉହଁ । ଖାଲି କଣ୍ଠ ମିଠା ନୁହେଁ । କବିସ୍ୱାଳ ଭାବରେ ବି ଭଲ । ଏଥର ବି
ମହାଦେବର ମାନଟା ରଖିଛି ସେଇ । ମହାଦେବ ତ ବେହୋସ । ସେ ଉଠି ଗୀତ
ଧରିଲା— ‘କଳା ଯେବେ ମନ୍ଦ ତେବେ ଜେଣ ପାରିଲେ କାନ୍ଦୁ କଥା’ ।’ ସେଇଥିରେ
ତ ସଭା ସରଗରମ ହୋଇଗଲା । ଦେ ଜବାବ—କଳା ଯେବେ ମନ୍ଦ, ତେବେ କଳା
ବାଳର ଏତେ ଗରବ କଥା ? ଏତେ ଆଦର କାହିଁକି ? ପାରିଲେଇ ବା ମନ ଖରାପ
ହୁଏ କାହିଁକି ?

—କଣ କହୁଛ ତମେ ! ସେଇ ଟୋକାଟା ଗୀତଟାକୁ ବାନ୍ଧିଛ ?

—ହଁ ।

—ତାହେଲେ ଆମର ମେଳାକୁ ସେଇ ଟୋକାକୁ ଅଣ ।

ନିତାଇ ମନେ ମନେ ନିଜର ଦର ବି ଗୋଟିଏ ଠିକଣା କରି ରଖିଛି । ମହାଦେବ
ଆଠଟଙ୍କା ନେଇଥାଏ, ସୃଷ୍ଟିଧର ଦଶଟଙ୍କା; ନିତାଇ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ମାଗିବ, ଗୁରୁଟଙ୍କା
ରାତିକୁ କହି ରାତି ହୁଏ । ଜଣେ ତୋଲିଆ ଦରକାର । ରାଜନର ସ୍ୱଅ ସୁବରାଜକୁ
ନେଇ କଂସାଳ ବଜାଇବା କାମଟା ବେଶ୍ ଚଳିବ । ଏଥରକ ସେ ଅନ୍ଧର ଭଲ ଗୀତ
ବାନ୍ଧିଛ; ସ୍ୱର ବି ହେଇଛି ସେମିତି । “ଆଲୋ ମୋ ମନର ମଣିଷ ଗୋ—ତୋର ଲାଗି
ରାସ୍ତାକଡ଼ରେ କଲି ଦର; ଛଟାରେ ଛଟାରେ ଝଟକି ଉଠେ ତୋର ନିଶାଣ, ମୋତେ
ଏଠିକି ଟାଣେ ନିଜନ୍ତର ।” ଏତିକିରେ ବାଜି ମାତ୍ ହୋଇଯିବ । ଥରେ ସୁଯୋଗ
ପାଇଲେ ହେଲା । ମୁଣ୍ଡିଲିଟା ଏଇଠି । କବି-ପାଲରେ ଏପରି ଗୀତ ଗାଇବାର ସୁଯୋଗ
ସହଜେ ମିଳେନା । ତଥାପି ସେ ଆଶା ରଖିଛି । ଏଇ କାରଣରୁ ୦°-୦° କରି
ଟ୍ରେନ୍‌ର ଘଣ୍ଟା ବାଜିଲେଇ ସେ ତରତର ହୋଇ ଆସି ସ୍ଟେସନରେ ବସେ । ଟ୍ରେନ୍‌ର
ପ୍ରତି ଯାତ୍ରୀକୁ ସେ ନିରଖି କରି ଦେଖେ । ରଙ୍ଗବେରଙ୍ଗ ହୋଇ ଯେଉଁମାନେ ଆସନ୍ତି,
ସେମାନଙ୍କ ତେହେରା ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଚିହ୍ନ ରହିଥାଏ । ନିତାଇ ସେହି
ଚିହ୍ନଟା ଖୋଜୁଥାଏ । କେବଳ ଯାଏନା ବାରଟା ବେଳର ଟ୍ରେନ୍‌ଟା ବେଳକୁ; କାରଣ
ସେଇ ସମୟରେ ଆସେ ଠାକୁରଣୀ ।

ମାସେ ଝଣ୍ଡେ ପରେ । ଗଭୀର ରାତି । ନିତାଇ ରୂପ୍ କର ବସିଥିଲା । ସେ ଭୁଲୁଥିଲା ।

ସେଦିନକୁ ତାହାର ହାତର ସମ୍ବଳ ଆସି ଗୋଟିଏ ସିଞ୍ଚନାରେ ରହିଲାଣି । ତାହାର ମନଟା ଅନସ୍ମାର୍ତ୍ତ ପୁଣି ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିବାକୁ ବସୁଛି । କୌଣସିମତେ ଆଉ ଦିନ ଚାରିଟା ଚଳିଯିବ । ତା ପରେ ? ପୁଣି କଣ ‘ମୋଟ-ବହନ’ କରିବାକୁ ହେବ ?

ନହେଲେ ? ଉପାସରେ ମଣିଷ କେତେ ଦିନ ରହିପାରେ ?

<ଶେଠାକୁରଣୀ ପାଖରେ ଦୁଧର ଦାମ ବାଙ୍କି ପଡ଼ିଛି । ଦଶଦିନ ଅଗରୁ ଅବଶ୍ୟ ସେ ସବୁକିଛି ଶୁଦ୍ଧିଦେଇଛି, ଦଶଦିନର ଦଶପାଆ ଦୁଧର ଦାମ୍ ଦଶ ପଇସା ବାଙ୍କି । ନିତାଇ ଝୁର କଲା, ଆଜି ସେ ନିତ୍ୟାନି ଲାଗୁଆ ବନ୍ଦ କରିଦେବ ।

ପରଦିନ ଦି’ପହରେ, ରେଳ ଲାଇନ୍‌ର ବାଙ୍କି ପାଖରେ ଯେଉଁଠି ଲାଇନ୍ ଦୁଇଟା ମିଶି ଏକ ହୋଇଯାଇଥିଲା ପରି ମନେହୁଏ, ସେଠାରେ ଦୃଷ୍ଟି ନିବଦ୍ଧ କରି ସେ ଠିଆ-ହୋଇ ରହିଲା । ଅଳ୍ପ ତ ତାର ଶେଷ ଠିଆହେବା । ‘ଆଲୋ ମୋ ମନର ମଣିଷ’ ଗୀତଟି ଆଉ ଶେଷ ହୋଇପାରିଲାନି, ହେବ ବି ନାହିଁ; ଅଳ୍ପଠାରୁ ସେ ଭୁଲିଯିବ, ଆଉ ଗାଇବନି । ସେହିଠାରେ ହିଁ ଅନସ୍ମାର୍ତ୍ତ କେତେବେଳେ ଦେଖାଗଲା, ମଥାରେ ଡାଲ—ଯୋବଧାଉଳିଆ ଲୁଗା ପିନ୍ଧିଥିବା ଠାକୁରଣୀ ।

ଠାକୁରଣୀ ଆଗର ଆସି ପାଖରେ ହେଲା । ତାକୁ ଦେଖି ନିତାଇ ହସିଲା ।

ଠାକୁରଣୀ କହିଲା—ନାହିଁ ମ, ତମେ ଏମିତି କରି ଠିଆହୋଇ ରହିବନି । ନୋକେ କଣ କହିବେ କହିଲୁ ?

ଗୋଟାଏ ଗାଁନିଃଶ୍ଵାସ ପକାଇ ନିତାଇ କହିଲା—ନୋକେ କଅଣ କହିବେ କେଜାଣି । ମୁଁ ତମକୁ ଗୋଟାଏ କଥା କହିବା ନାଗି ଏଠି ଠିଆହୋଇଛି ।

ନିତାଇ ଏଲେ ଭଦ୍ରାସାରେ କଥା କହିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ, ତେଣୁ ସେ ଲ-କାରକୁ ନ-କାର କରି ଦେଇଛି । ଲୁହାକୁ କହେ ନୋହା, ଲୁଚିକ କଲେ ନୁଚି, ଲଙ୍ଗା—ନଙ୍ଗା, ଲୋକ—ନୋକ ହୋଇଯାଇଛି ତା ଲାଗି । ରାଜନ, ଠାକୁରଣୀ ତାହାର ଭାଷାର ଏହି ମାର୍ଜିତ ରୂପର ପରମଭକ୍ତ ।

ନିତାଇର କଥା ଶୁଣି ଠାକୁରଣୀ ଜିଜ୍ଞାସୁଦୃଷ୍ଟିରେ ତାର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁରହିଥିଲା । କି କଥା ? ଅକାରଣେ ହିଅଟାର ଗୁଡ଼ ଭିତରେ ଦୃଢ଼ପିଣ୍ଡର ସ୍ପନ୍ଦନ କ୍ଷଣକେ ଦ୍ରୁତତର ହୋଇଗଲା । କି କଥା କହିବ କବିସ୍ଵାମୀ ?

ନିତାଇ କହଲୁ—ଅନେକ ଦିନରୁ କହୁବି କହୁବି ଭାବେ; କିନ୍ତୁ—

ଟିକିଏ ମାରବ ରହି ନିତାଇ କହଲୁ—ଆଉ ଏଣିକି ଦୁଧର ପ୍ରୟୋଜନ ମୋର ହବନି ।

ଠାକୁରଣୀ କ୍ଷଣକେ କେମିତିକା ହୋଇଗଲା । ଏ କଥା ଶୁଣିବ, ତାହା ତ ସେ ଭାବନାହିଁ ! ତାହାର ମୁହଁର ଶ୍ରୀ କ୍ଷଣ-କ୍ଷଣକେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଉଥାଏ । ବର୍ଷାର ରସ-ପରିପ୍ଳବ୍ଧ ଘନଶ୍ୟାମ ପଦଶ୍ରୀ ପରି ତାହାର ମୁହଁଟି କ୍ଷଣ-କ୍ଷଣକେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ହେମନ୍ତ ଶେଷର ପତ୍ରପରି ପାଣ୍ଡୁର ହୋଇଆସିଲା । ଏସବୁ ହେଉଥିଲା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ତାହାର ଅଜ୍ଞାତସାରରେ । ସେ ନିବାକ୍ ହୋଇ ନେବଳ ନିତାଇର ମୁହଁ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଠିଆ ହୋଇକରି ଛୁଁ ରହିଲା । ନିତାଇର କଥା ଶେଷରେ ତାହାର ମୁହଁଟା ଯେ ପାଣ୍ଡୁର ହୋଇଗଲା, ତାହାର ଆଉ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଘଟିଲା ନାହିଁ । ଅନେକ ବେଳ ପରେ ସେ ଯେପରି କଥା ଖୋଜି ପାଇଲା । କଥାଟା ନିତାଇର କଥା । ସେଇ କଥାଟାକୁଇ ସେ ଯେପରି କମିତ କଣ୍ଠରେ ପରାସ୍ତା କରନେଲା—ଆଉ ଦୁଧ ନେବନି ?

—ନା ।

—କଥା ? କି ଦୋଷ କରିଛି ମୁଁ ? ତାହାର ଆଖି ଦୁଇଟି ପାଣିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା ।

ନିତାଇ କିଛି ସମୟ ରୁପ୍ କର ରହିଲା; ଉତ୍ତର ଦେବାର ଶକ୍ତି ତାହାର ନଥିଲା । କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳି ନେଇ କହଲୁ—ମିଛ କଥା ଏକା ଛୁଁ ମହାପାପ, ତହିଁକି ଯେବେ ତୁମକୁ ମିଛ କଥା କହୁବି, ପାପର ଆଉ ପରିସୀମା ରହିବନି । ଏବେ ମୋର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଆଉ ନାହିଁ ଠାକୁରଣୀ !

ତା ପରେ ଗୋଟାଏ ଗଭୀର ଦୀର୍ଘନିଃଶ୍ଵାସ ପକାଇ ସେ କହଲୁ—ଦରିଦ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠ-ନୋକର କବି ହବା ବଡ଼ ବିପଦର କଥା ଠାକୁରଣୀ !

କାତର ଅନୁନୟରେ ବ୍ୟଗ୍ରଭାବରେ ଝିଅଟି କହୁଥିଲା—ତମୁକୁ ପଇସା ଦବାକୁ ହବନି କବୟାଳ ! ଅକୃଷ୍ଟିତ ଆବେଗରେ ସେ ନିତାଇର ହାତ ଦୁଇଟି ଧରିପକାଇଲା ।

ନିତାଇ ତାର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ କିଛିକାଳ ରୁପ୍ ହୋଇ ରହିଲା, ତା ପରେ କହଲୁ—ନା ତମର ସ୍ଵାମୀ ଜାଣିପାରିଲେ ପାହାର ଦବ, ଶାଶୁ ଚିରସ୍ଥାପ କରିବ, ନିଶାନ୍ତ ଗଣ୍ଡଣା ଦବ...

ଠାକୁରଣୀ ପ୍ରତିବାଦ କରି ଉଠିଲା—ନା, ନା, ନା । ଶୁଣ, ଗୋଟିଏ ଗାଈ ମୋର ନିଜର ବୋଲି ରହିଛି, ମୁଁ ବାପଘରୁ ଆଣିଥିଲି, ସେଇ ଗାଈର ଦୁଧ ମୁଁ ତୁମକୁ ଦେବି । ନିତାଇ ରୁପ୍ ହୋଇ ରହିଲା ।

—ନବ କି ନାହିଁ; କବିସ୍ୱାଳ— ? ହିଅଟିର କଣ୍ଠସ୍ୱର ଥରୁଥାଏ । ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ନିତାଇ ଦେଖିଲୁ, ପୁଣି ତାହାର ଆଖି ଦୁଇଟିରେ ପାଣି ଛଳଛଳ କରୁଛି ।

ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେବାଲାଗି ହିଁ ନିତାଇ ମୁହଁ ହସିଲୁ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଠାକୁରଣୀର ମୁହଁରେ ବି ହସ ଫୁଟିଉଠିଲା । ନିତାଇ ମୁହଁର ସେଇ ହସଟିକୁ ହିଁ ସମ୍ମତି ଧରିନେଇ ଦଣ୍ଡକେ ସେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ହୋଇପଡ଼ିଛି ଏବଂ ସେହି ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ହିଁ ସେ ପୁଲକିତ ଦ୍ରୁତ ଲଘୁପାଦରେ ନିତାଇକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଆସି ନିଜେ ହିଁ ନିତାଇର ବସାର ଦୁଆର ଖୋଲିଦେଲା । ଘରକରଣା ତାର ପରିଚିତ, ଦୁଧପାନ୍ତଟି ବାହାର କରି ଦୁଧ ଡାଳି ଦେଇ ଦ୍ରୁତତର ଗୁଲିରେ ବାହାରିଯାଇ ଗ୍ରାମ ଆଡ଼କୁ ଗସ୍ତା ଧରିଲା ।

ନିତାଇ ପଛରୁ ଡାକିଲା—ଠାକୁରଣୀ !

ଠାକୁରଣୀର ଯେମିତି ଶୁଣିବାକୁ ବେଳ ନାହିଁ, ତାର ଯେମିତି କେତେ କାମ ପଡ଼ିଛି । ନିଜର ଗତିବେଗ ଆହୁରି ବଢ଼ାଇଦେଇ ସେ ଗୁଲିଗଲା ।

ସେତେବେଳେ ଗୁଲିଗଲେ ବି ଫେରନ୍ତି-ବାଟରେ ସେ ଆସି ବସାର ବାରଣ୍ଡାରେ ବସି ଗୋଡ଼ ହଲେଇ ହଲେଇ କହିଲା—ଦିଅ, ଗୁ ଦିଅ । ମୋର ନୂଆ କପ୍ରେ ଦବ । ଗୁହାକପଟି ବଢ଼େଇ ଦେଇ ନିତାଇ କହିଲା—ଗୋଟେ କଥା ପଚାରିବି ଠାକୁରଣୀ ? ଗୁହା କପ୍ରେ ଯୋଡ଼କାଏ ଖାଇ ଠାକୁରଣୀ କହିଲା—ପଚାରୁନା ?

—ମୋତେ ବିନା ପଇସାରେ କାହିଁ ଦୁଧ ଦବ ଠାକୁରଣୀ ?

ଠାକୁରଣୀ ସ୍ଥିରଦୃଷ୍ଟିରେ ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁରହିଲା ।

ନିତାଇ ପୁଣି ଥରେ ପଚାରିଲା—କହ, କାହିଁକି ?

ଠାକୁରଣୀ କହିଲା—ମୋ ମନ ।

ନିତାଇ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲା—ତମ ମନ ?

ଠାକୁରଣୀ କହିଲା—ହଁ, ମୋ ମନ ।

ତାପରେ ହସି ମୁହଁ ଉଠାଇ ସେ କହିଲା—ତୁମେ ହେଲ କବିସ୍ୱାଳ ! କେତେ ବଡ଼ ମଣିଷ ! କହିଦେଇ ସେ ଗୁହା କପ୍ଟି ଧୋଇବା ବାହାନାରେ ବାହାରିଗଲା । ଫେରି ଦେଖିଲା, ନିତାଇ ହସ ହସ ହୋଇ ଠିଆହୋଇ ରହିଛି, ତା ହାତରେ ଦୁଇଟି ଗାଡ଼ ଲାଲ ରଙ୍ଗର କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଫୁଲ । ଫୁଲ ଦୁଇଟି ବଢ଼େଇ ଦେଇ ନିତାଇ କହିଲା—ନଥ । କବିସ୍ୱାଳ ଦେଲେ ତା ହାତରୁ ଫୁଲ ନବାକୁ ହୁଏ ।

ଠାକୁରଣୀ ଲଜରେ ମୁହଁ ରୁଲଇ ନେଇ କହିଲା—ନା ।

—ତା ହେଲେ ମୁଁ ବି ଦୁଧ ନେବିନି ।

ଠାକୁରଣୀ ଲଘୁ ଶ୍ରେଣ ହାତରେ ଫୁଲ ଦୁଇଟି ଟାଣିନେଇ ପ୍ରାୟ ଧାଇଁ ପଳାଇଗଲା ।

ନିତାଇ ନୂଆ ଗୀତର ପଦ ଆବୃତ୍ତି କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଆଜି ପୁଣି ନୂଆ ପଦ ମନକୁ ଆସିବୁ । ‘ଆଲୋ ମୋ ମନର ମଣିଷ ଗୋ’ ଗୀତଟିର ଖାଲି ଦ୍ଵିପଦ ଅଛି, ଆଉ ନାହିଁ । ଏ ଗୀତଟା ଭୁଲିବାର ସକଳ ହିଁ ସେ କରିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବିଧାତା ତ ଦେଲେନି ଭୁଲିବାକୁ,—ସେଇ ଗୀତଟିକି ସେ ପୂରା କରିବାକୁ ବସିଲା । ବଡ଼ ଭଲ ଗୀତଟି ।

“ଛଟାରେ ଛଟାରେ ଝଟକୁଆଏ ତୋ ନିଶାଣ”—ଗୁଣୁଗୁଣୁ କରି କରି ହୁଁ ସେ ଖଣି ଏ କାଠ ଚୁଲିରେ ଗୁଞ୍ଜିଦେଲା । ଟେନ୍ ଗୁଲିଯାଇଛି, ଡିଉଟି ଶେଷ କରି ଏଥର ରାଜନ ଗୁହା ଚିନି ନେଇନର ଆସିବ, ପୁଣି ଥରେ ଗୁହା ଖାଇବ ।”

ନୂଆ ପଦ ଆସିବୁ । ବଡ଼ ଭଲ ପଦ । ନିତାଇ ଖୁବ୍ ଖୁସି ହୋଇଗଲା—ଆହା—
“ସେଇ କରଣରେ ଘର ପୋଡ଼ିଲା ରାସ୍ତାକୁ କଲି ସାର ।”

ସତେ ତ, ରାସ୍ତାକୁଇ ସେ ସାର କରିଛି । କିନ୍ତୁ ତାପରେ ? ହୁଁ—ହୋଇଛି ! ପାଇଛି ସେ, ପାଇଛି—ସେଇ ରାସ୍ତାର ଗୁରୁଜଡ଼ରେଇ ବଢ଼ିଣୀ ବାଜୁଅଛି—ରାସ୍ତାରେ ଠିଆହୋଇ ରହିଲେ ଦୁଃଖ ନାହିଁ କି କଷ୍ଟ ନାହିଁ ।

“ଗୁରୁଜଡ଼େ ଗୁରୁ ବୃନ୍ଦାବନେ ବଢ଼ିଣୀ ବାଜେ କା’ର ?”

କାହାର ଆଉ ? ସେହି ବ୍ରଜପୁରର ବଢ଼ିଣୀ । ସେଇ ବଢ଼ିଣୀ ଯେ ଚରକାଳ ବାଜୁଅଛି । ପ୍ରେମ ହେଲେ ତେବେ ଯାଇ ଶୁଣାଯାଏ, ନୋହଲେ ଶୁଣାଯାଏନା । ସେ ଶୁଣିଛି ।

ସେ ଆଜି ସ୍ଵସ୍ଥ ଅନୁଭବ କଲା—ଠାକୁରଣୀକୁ ସେ ଭଲପାଏ ।

ଠାକୁରଣୀ ବି ତାକୁ ଭଲ ପାଏ ।

ଗୁଣୁଗୁଣୁ କରି ନିତାଇ ମନକୁ ମନ ଗାଇଲା—

“ବଢ଼ିଣୀ ବାଜେ ତାର

ଓ ରାଧା ରାଧା ରାଧା ତାଙ୍କେ—”

ତା ପରେ ? ତା ପରେ ? ଆହା— ! ସେଇ ବଢ଼ିଣୀ । ନା ନା ।—ହଁ ।

“ଘର ଜଳିଲା, ମନ ହଜିଲା ତାହାରି ସ୍ଵରେ ଗୋ !

ସୁଖର ଏ କି ଆକୁଳ ଦୁଃଖଭର ।”

ଦୁଃଖର ନୁହେଁ ତ ଆଉ କଣ । ଏ ବଡ଼ ଦୁଃଖର !

ଅକସ୍ମାତ୍ ତାର ଗୀତ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଗୋଟାଏ କଥା ମନେ ହେବାମାତ୍ରେ ଗୀତ ବନ୍ଦ କରି ସେ ଶିହର ଉଠିଲା ।

ଠାକୁରଣୀ ସେ ଭିନେ ଜାତିର, ଅନ୍ୟ ଜଣକ ସହିତ ତାର ବିବାହ ହୋଇଛି । ସେ ସେ ମହାପାପ ! ଓଃ ! ବଡ଼ ଦୁଃଖର !

କେତେବେଳେଯାକେ ନିଜର ରୂପ ହୋଇ ରହିଲା । ନିର୍ଜନରେ ବସି ସେ ବାରମ୍ବାର ତାର ମନକୁ ଶାସନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ବାରମ୍ବାର ସେ ଶିହର ଉଠିଲା । ତାର ଅବାଧ ମନ କୌଣସିମନ୍ତେ ଶାସନ ମାନିଲା ନାହିଁ । ଅବାଧ ମନଟାର ଲଜ ନାହିଁ, ଦୁଃଖ ନାହିଁ । ସେ ଯେପରି କେତେ ଖୁସି ହୋଇଅଛି । କେତେ ଚୁପ୍ ପାଇଅଛି । ଘରଟାର ପ୍ରତି କୋଣରେ ଯେପରି ଠାକୁରଣୀ ଠିଆହୋଇ ରହିଛି—ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ଖୋରଧୁଆ ଧୋବ ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ସେ ଯେମିତି ଠିଆହୋଇ ରହିଛି ନିଜର ମନକଥା ଜାଣିବାଲଗି । ନିଜର ଅଧୀର ହୋଇପଡ଼ିଲା, ଜଳଦି ଉଠି ଘରର ଝରକାଟା ଖୋଲିଦେଲା । ଉଦାସ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଖୋଲା ଝରକା ଦେଇ ଚାହିଁ ରହିଲା ଲେଲିଲଇନ୍ ଆଡ଼କୁ । ରେଲର ସମାନ୍ତରାଳ ଲଇନ ଦୁଇଟା ଯେଉଁଠି ମିଶି ଏକ ହୋଇଯାଇଥିବା ପରି ଲାଗେ, ସେଇଠାରେ ନିଜର ମନେହେଲା ଗୋଟିଏ ସ୍ଥିର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବନ୍ଧୁ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ରହିଛି । ସେ ଅବସ୍ଥା, ସେ ହଲେନା, ଆଗାଏ ନାହିଁ, ଚାଲିଯାଏ ନାହିଁ—ସ୍ଥିର । ଝରକା ଖୋଲିଦେବାରୁ ରାଗ କରି ଚାଲିଯିବା ବାଟରେ ସେ ଚାଲିପଡ଼ି ଠିଆହୋଇ ଦେଖୁଛି କବିପ୍ତାଳ ତାକୁ ଡାକୁଛି ନା ନାହିଁ ।

ନିଜର ଗୁଡ଼ି ଭିତରଟା କେମିତି କେମିତି କରିଉଠିଲା । ସେ ଘରୁ ବାହାରକୁ ଆସି ଯାଇ ବସିଲା କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛଟି ମୂଳେ । ଲାଲ ଫୁଲରେ ଭରିଯାଇଛି ଗଛ । ‘ଚରଳ-ଚରଳ’ ପତ୍ର ଅଗରେ ପେନ୍ଥା ପେନ୍ଥା ଫୁଲ ! ଗଛଟାର ଏପରି ସଞ୍ଜ ନିଜର ଆଉ କେବେ ଦେଖିଥିବା ପରି ମନେ ହେଲା ନାହିଁ । ସାମନାରୁ ବଢ଼େଲର ମିଠା ବାସ୍ନା ଆସୁଛି । କଦମ୍ବ ଗଛରେ କଅଁଳ ପତ୍ର ଗଜୁରିଛି । ବର୍ଷା ପାଇଲେଇ କଦମ୍ବ ଫୁଲ ହେବ । ବାବୁଘର ଅମୃତୋଟାରେ ଦୁଇଟି କୋଇଲି ଟକର ଲାଗୋଇ ଡାକୁଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ କୁମ୍ଭାଟୁଆ ଡାକୁଛି ଚଣ୍ଡୀତଳା ଆଗେ । ଚଢ଼େଇଗୁଡ଼ିକ ନାଚି ନାଚି ଉଡ଼ି ଚାଲୁଛନ୍ତି । ରଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଆ ପ୍ରଜାପତିମାନଙ୍କର ଯେମିତି ମେଲଣ ବସିଛି କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛଟାର ଗୁରୁକଡ଼େ । ସେମାନେ ଏଣେତେଣେ ଉଡ଼ି ଚାଲୁଛନ୍ତି ।

ଠାକୁରଣୀ ଯେପରି ଦୁଃଖରେ ଚାଲିଆସୁଛି ଏଇଆଡ଼େ ।

ନିଜର ଦହଟା ଜାଣି କିମିତି ହିମ୍ବିମ୍ବ ବରୁଛି ! ସେ ଆଖି ବୁଜିକରି ବସି

ରହୁଲ । ମନେ ମନେ ଡାକିଲୁ—ଆସ । ଠାକୁରଣୀ, ଆସ । ତମର ମନକଥା ମୁଁ ବୁଝି-
ପାରିବୁ । ତମେ ଆସ । ମୋର ପାପ ହେଲେ ହୁଏ, ନରକକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲେ ହୁଏ ହୁଏ
ଗୁଲିଯିବ; କିନ୍ତୁ ତମକୁ କହିପାରିବନି ତମେ ଆସନା ବୋଲି । ତା ମୁଁ କଣ
କରିପାରେ ! ସେ କଣ ମୁହଁ ଖୋଲି କହିବାର କଥା ? ଆସ ତୁମେ, ଆସ ।

ତା ମନକୁ ଆସିଲା ମଲ୍ଲ ଜହ୍ନର କଥା । ସେ ଜହ୍ନକୁ ଦେଖିଲେ କୁଆଡ଼େ କଲଙ୍କ
ଲାଗେ । ନିତାଇ କିନ୍ତୁ କେବେ ସେ କଥା ମାନି ନାହିଁ । ମନ ଭିତରେ ପୁଣି ତାର ଗୀତ
ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ଉଠିଲା । ଆସେ ଆସେ ଯେମିତି ପଦଟା ଆସିଗଲା—

“ଜହ୍ନ ଦେଖିଲେ କି କଲଙ୍କ ଲାଗିବ କିଏ ଦେଖେ ନାହିଁ ଜହ୍ନ ?”

ଠାକୁରଣୀ ତାହାର ସେହି ଜହ୍ନ । ଠାକୁରଣୀ ଯଦି ଆଉ ନ ଆସେ, ତା ହେଲେ
ନିତାଇ ବଞ୍ଚିବ କେମିତି ! ଏଠି ରହି ସେ କଣ କରିବ ! ସୁଖ ତା ହେଲେ କୋଉଠି ?
ସେ ଏଇଠି ବସି ସେଇ ରାତ୍ରୀ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଆଖିଟି ହରାଇଦେବ ପରା ।

“ଜହ୍ନ ଦେଖିଲେ କି କଲଙ୍କ ଲାଗିବ କିଏ ଦେଖେ ନାହିଁ ଜହ୍ନ ?

ତା ଚାହିଁ ଭଲ ଆଖି ଫୁଟିଯାଉ—ମରିଯାଉ ଏଇ ମନ ।

ଆଲୋ ଜହ୍ନ ତୋର ଲାଗି

ହେବ ପଛକେ ବଇରାଗ

ରାତି, ଜାଗି ଚାହିଁବା ବାଟ କେହି ନ କରିବ ବାରଣ ।”

ଆହା-ହା-ହା ! ଇଏ କି ତମକାର ଗୀତ ! ଆଗୋ ଠାକୁରଣୀ ! ଆଗୋ, କି ମହା-
ଭାଗ୍ୟରେ ତୁମେ ଆସିଥିଲ, କବିସ୍ୱାଳକୁ ଭଲ ପାଇଥିଲ—ସେଇଥିଲାଗି ତ—ଆଜି
ଏମିତି ଗୀତର ପଦ ଆସେ ଆସେ ଆସିଗଲା ।

ନିତାଇ ଉଠିଲା । ସେ ଚାଲିଲା ସେଇ ରେଳଲାଇନ୍ ବାଟରେ, ଯେଉଁ ବାଟେ ଠାକୁରଣୀ
ଆସେ । କିଛି ଦୂର ଯାଇ ବାଟ ନିର୍ଜନ ହେବାମାତ୍ରେ ସେ ସେହି ଗୀତଟା ଧରିଲା ।

ରେଳ ଲାଇନ୍‌ର ବକ୍ଷଟି ସରିବୁ ନଇ ଉପରେ । ବନ୍ଧୁମୁଣ୍ଡଠାରୁ ପୋଲ ଆରମ୍ଭ
ହୋଇଛି । ବନ୍ଧୁ ନିତାଇ ଓହ୍ଲାଇଲା ନଇବାଟକୁ; ନଇରେ ଅଳ୍ପ ପାଣି, ଆଶୁ ଏବୁ
ବେଶୀ ନୁହେଁ । ଚାଲିଚାଲି ଠାକୁରଣୀ ନିତି ନାଆରେ ପାରିହୋଇ ଯା-ଆସ କରେ ।
ନିତାଇ ଯାଇ ନଇବାଟରେ ଠିଆହେଲା ।

ନିତାଇ ଚାଲୁଥାଏ ପୁରୁଷର ବିଭେଦ ହୋଇ ! ବାଁ ହାତଟି ଗାଲରେ ଥାପି ଡାହାଣ
ହାତର ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠ ଓ ମଧ୍ୟମା ଆଙ୍ଗୁଠି ଦୁଇଟି ଯୋଡ଼ି ସେ ଯେପରି ଠାକୁରଣୀକୁ ହିଁ

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରି ଗାଇ ଗାଇ ଚାଲୁଥିଲୁ । ହୁଏତ ଏମିତି ଏମିତି ଯାଇ ସେ ଏକଦମ ଠାକୁରଣୀର ଶରୀରରେ ପହଞ୍ଚିଥାନ୍ତା । ନରଘାଟରେ ଗୋଡ଼ ଦେଲକ୍ଷଣୀ ହଠାତ୍ ତାର ଖିଆଲ ଦେଲୁ । ଆରେ, ସେ କୁଆଡ଼ିକ ଯାଉଛି ? ଏ କଣ କରୁଛି ସେ ? ଠାକୁରଣୀ ଶରୀରରେ ସେ ଯଦି ଯାଇ ଠିଆହୁଏ, ଏଇ ଗୀତଟା ଗାଏ, କହେ—ଠାକୁରଣୀ, ଏ ଜନ୍ମ କିଏ ଜାଣି ? ଏ ଜନ୍ମଟି ମୋର ହୃଦୟ ତମେ । ଲାହେଲେ ଠାକୁରଣୀର ଦଶା କଣ ହବ ! ଠାକୁରଣୀର ସ୍ବାମୀ କଣ କହିବ ? ତାର ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦ କଣ କହିବେ ? ସାଇପଡ଼ିଗା ଆସି ଜମା ହୋଇଯିବେ; ସେମାନେ କଣ କହିବେ ? ସମସ୍ତଙ୍କର ଗମ୍ଭୀର ଭିତରେ ପଡ଼ି ଠାକୁରଣୀ—ତାର ଆଖିଆଗରେ ଶ୍ଵସିଉଠିଲୁ ଠାକୁରଣୀର ଛବିଟି । ଦିଗନ୍ତଜା ପରି ତାର ଠାକୁରଣୀ ଠିଆହୋଇ ଖାଲି କାନ୍ଦିବ ।

ଠାକୁରଣୀର ନିନ୍ଦାରେ ଘର, ପଡ଼ା-ଗାଁ-ଦେଶ ଭରିଉଠିବ । ଠାକୁରଣୀ ବାଟ ଚାଲିବ ତ ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ପୋତି ବାଟ ଚାଲିବ । ଲୋକମାନେ ଆଜ୍ଞା ଦେଖାଇ କହିବେ—ହେଇ ଦେଖ, ପୋଡ଼ାମୁହଁ ଯାଉଛି ।

କୃଷି ତ ଅଭାବ ଲୋକେ ଠାକୁରଣୀକୁ କୃଷି ତ କୁଜିଆ କହିବେ ।

ସେ ଯଦି ଠାକୁରଣୀକୁ ମଥାରେ ବସାଇ ଦେଶାନ୍ତରା ହୁଏ, ତଥାପି ଲୋକେ କହିବେ—ଝିଅଟି ଖରାପ, ନିତାଇ ସାଙ୍ଗରେ ଘର ଛାଡ଼ି ପଳାଇ ଆସିଛି । ଠାକୁରଣୀ ସେଠି ମଧ୍ୟ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଚାଲିପାରିବନି ।

ନିତାଇ ନରଘାଟରେ ବସିଲୁ ।

ମନେ ମନେ ସେ କହିଲୁ—ଆକାଶର ଗୁମ୍ଫା ତମେ ମୋର ଠାକୁରଣୀ—ତମେ ଆକାଶରେଇ ଥାଅ ।

ଆହା—ଆଜି କଣ ହେଉଛି କି ନିତାଇର ! ପୁଣି ପଦ ଆସିଗଲାଣି—

“ଗୁମ୍ଫା ଗୋ ରୂପେ ଆକାଶେ ଥାଅ—ମୁଁ ତମକୁ ଦେଖିବି ଖାଲି,
ହୁଇଁବାକୁ ମୁଁ ଚାହେନା ତମକୁ—ସୁନାର ଅଙ୍ଗେ ଲାଗିବି କାଲି ।”

ନିତାଇ ଗୀତ ବୋଲି ବୋଲି ପୁଣି ଫେରିଲୁ ।

ରଜା କହିଲୁ—କାହାଁ ଗୟା ରହା ଓସ୍ତାଦ ?

ନିତାଇ ହସି କହିଲୁ—ଗୀତ, ରଞ୍ଜନ, ଗୀତ । ବହୁତ ବଢ଼ିଆ ବଢ଼ିଆ ଗୀତ ଆଜି ଆସିଗଲା ଶୁଭ ! ସେଇଥିପାଇଁ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରୁଥିଲି; ଆଉ ଫାଙ୍କା ଫାଙ୍କା ଚାଲୁଥିଲି ।

—ହଁ ! ବଢ଼ିଆ ବଢ଼ିଆ ଗାନା ?

—ହଁ ରଞ୍ଜନ, ଅଗାଧ ଉତ୍ତମ, ଯାହାକୁ କହିଲୁ ଉତ୍କଳ ଗୀତ ।

—ବୈଠୋ । ତୋ ଡୋଲକ୍ ଲେ ଆଜା ହାମ୍ ।

ରାଜା ଡୋଲକ ନେଇଆସି ବସିଗଲା ।

ନିତାଇ ଏକସାନରେ ଗାଉଥାଏ—‘ରୁଦ୍ଧ ଗୋ ତୁମେ ଆକାଶେ ଥାଅ—’

ହଠାତ୍ ବାଜା ବନ୍ଦ କରି ରାଜା କହିଲୁ—ଅରେ ଓସ୍ତାଦ୍, ଆଁ ଖୁ ସେ ତୁମର ପାମ୍ନା କାହେ ନିକଲିତା ଭାଇ ?

ଆଖି ପୋଛୁ ନିତାଇ କହିଲୁ—ହଁ ରାଜନ, ପାମ୍ନା ନିକଲି ଆସୁ । କଣ କରିବ ? ଆଖିଲୁହ ଯେ କଥା ଶୁଣେନା ଭାଇ ମୋର !

ପରଦିନ ନିତାଇ ସକାଳୁ ବସିଥିଲା ଯେକ କୁଞ୍ଜନୃତୀ ଗଛମୂଳେ । ଆଜି ସକାଳ-ପହରୁ ତାର ମନେ ହେଉଛି—ତା ମନରେ କୌଣସି ଖେଦ ନାହିଁ, କୌଣସି ତୃପ୍ତି ବି ନାହିଁ । ସେ ଯେପରି ବୈରାଗୀ ହୁଁ ହୋଇଯାଇଛି ।

କାଲି ସାରା ଦିନ, ସାରା ରାତି ମନେ ମନେ କେତେ କଥା ଭାବିଛି ସେ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଯାଇଥିଲା ରାଜନ ଘରକୁ । ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ନଡ଼ି ମୁଣ୍ଡେ; ଏବେ ରାଜା ନିତାଇକୁ ନାନାପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ କରେ ବୋଲି ନିତାଇ ଉପରେ ରାଗିକରି ଥାଏ । ତଥାପି ସେ ଯାଇଥିଲା । ରାଜା ଖୁସି ହୋଇଥିଲା ଖୁବ୍ । ଅଶ୍ବତ୍ଥ କଥା—କାଲି ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ବି ତାକୁ ସାଦର ସମ୍ବାରଣ କରିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାତଳୁ କହିଥିଲା—ଅପୂରୁବ, ଓସ୍ତାଦ୍-ଘର ଆଜି ମନେ ପଡ଼ିଲା ପର ! ନିତାଇ ତାହାରଠାରୁ କୌଣସିକରେ କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଜାଣିନେଇଛି—ଠାକୁରଣୀର ସ୍ବାମୀର ସକଳ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ।

ଠାକୁରଣୀର ସ୍ବାମୀଟି କାଳେ ଦିବ୍ୟସୁନ୍ଦର ।

—ରଜା ମନେକଲେ ଗେରୁଆ, ବୁଝିଲ ଓସ୍ତାଦ୍, ସେଇମିତି ବଳି ଦେଲପରି ଗଢ଼ଣ । ଲୋକଟି ବି ଭଲ । ଦି’ଜଣକ ଭିତରେ ବେଶ୍ ପଡ଼େ, ବୁଝିଲ ।

ଅନସ୍ଥା ବି କୁଆଡ଼େ ଭଲ । ଦିବ୍ୟ ସ୍ବଚ୍ଛଳ ସଂସାର । ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ କହିଲୁ—ସାହାକୁ କହନ୍ତି ‘ଇଛଳ-ବଛଳ’ । ଆଠ ଦଶଟା ଗାଉଗୋରୁ । ଦୁଇଟା ବଳଦ । ଭାଗରେ ଗୁପ୍ତବାସ କରେ । ତମ ଠାକୁରଣୀର ପାଞ୍ଜିଖଣ୍ଡ ଆଖିବାଦରେ ବେଶ୍ ସୁଖର ସଂସାର ।

ନିତାଇ କହିଥିଲା— ଆହା ! ଆଖିବାଦ ତ ଚବିଶି ଦଣ୍ଡା କରିଯାଇଛି, ମହାରାଣୀ !

ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ଅଭ୍ୟୁକ୍ତ । ସେ ଏଯାକେ ବେଶ୍ ଥିଲା, ଏଥରକ ଏଇ ପଦ ମହାରାଣୀ ଶୁଣିକରି ସେ କୁଟାଗଦାରେ ନିଆଁପରି ହୁତୁ କରି ଜଳିଉଠିଲା—ଫେର୍-ସେଇ କଥା; ମୋ ନାହିଁ ତା’ । ମହାରାଣୀ ! ମହାରାଣୀ ତ ଖୁବ୍ ଦେଖିଲ । ମେହେନ୍ଦ୍ରାଣୀ,

ରୁକ୍ମିଣୀ ତା ଚାହିଁ ଉଲ୍ଲସ । ନା ଘର ନା ଦ୍ଵାର, ରେଳବାଇ ଘରେ ବସା—ଆଜି ଏଠେଇ ତ କାଲି ସେଠେଇ ।

ରାଜା ଶଶିକେ ଅଗ୍ନି ଶର୍ମା ହୋଇଗଲା ।—କେଁଆ ହାରାମଜାଦା ? କ୍ୟା ବୋଲିତା ତୁମ ?

—କ୍ୟା ବୋଲିତା ତୁମ୍ କଣ ? ହକ୍ କଥା କହୁବ, ମୋର ଡର କାହାକୁ ?

ତାହା ପରେ ପରେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର । ରାଜା ମୁଠେଇଥିଲା ତା ବାଳକୁ । ସେମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କରିବାକୁ ନିଜାଇ ଜେଇଥର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲା ହଁ; କିନ୍ତୁ ସେ ଚେଷ୍ଟାରେ କିଛି ଫଳ ହେଇନି । ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରାୟ ରାତି ବାରଟା ଗୋଟାଏ ବେଳଯାନେ କାନ୍ଦୁଛୁ; ରାଜାକୁ ଗାଳି ଦେଇଛୁ । ନିଜାଇକି ବି ଗାଳି କରିଛୁ । ତାହାର ବକସ୍ତାଟା ନେଇ ଆଜି ସକାଳୁ ବି ଦଫାଏ ହୋଇଯାଇଛି ।

କିନ୍ତୁ ନିଜାଇର ଉଦାସୀନତା ଅବଶ୍ୟ ସେଥିଲଗି ନୁହେଁ ।

କାଲି ରାତିସାରା ମନ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ସେ ମନକୁ ଚୁଟାଇଛି । ଭଲ ପାଇଲେ ଭଲପାଅ; କିନ୍ତୁ ସେ କଥା ମନ ଭିତରେ ଲୁଚେଇ ରଖି—କାହାରିକି କୁହନା, ଠାକୁରଣୀକି ବି ନୁହେଁ । ତାର ସୁଖର ଘରସଂସାର—ସେହି ଘର ତାର ନିଜ୍ୟ-ନୃତ୍ୟ ସୁଖରେ ପୂରିଉଠିଥାଉ । ତୁ ତାର ମନର ଲଜବନ୍ଧଟି ଭାଙ୍ଗିଦେଇ ତାର ସେଇ ସୁଖର ସଂସାରଟି ଭସେଇ ଦେ'ନା ।

ଦି'ପହର ବେଳକୁ ଠାକୁରଣୀ ଆସିଲା ଘଣ୍ଟାକଣ୍ଟା ଭଳି । ରେଳ ଲାଇନ୍‌ରେ ଫୁଟି ଉଠିଲା ସୁନା ରଙ୍ଗର ଗୋଟିଏ ଚକଚକ ବିନ୍ଦୁ, ତା ପରେ ଝମକା ଫୁଟିଉଠିଲା କାଶଫୁଲପରି ଧଳା ଗୋଟିଏ ଚଳନ୍ତ ରେଖା । ଝମେ ପାଖକୁ ଆସି ସେ ହୋଇଗଲା ଠାକୁରଣୀ । ମୁହଁରେ ହସ ଭରି ଠାକୁରଣୀ ତା ଆଗରେ ଠିଆହେଲା ।

—କବିସ୍ଵାମୀ !

ନିଜାଇ ଅଶ୍ରୁ-ଉଦ୍‌ବେଳ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—ଘରେ ଗିନା ଅଛି, ଦୁଧଟା ରଖି ଯାଅ ।

ସେ ଚାହିଁପାରିଲା ନାହିଁ, କାହିଁକି ତାର ଆଖିରେ ଅଜାରଣେ ପାଣି ଉଠୁଛି ଆସୁଛି ।

—ନା, ତୁମେ ଆସ, ମୁଁ ଏତେ କଥା କହିପାରିବିନି ବାବା ! ଆଉ—

—ଆଉ କଣ ?

—ଖରରେ ଆସିଲି, ବସିବି ଟିକିଏ ।

—ନା ଠାକୁରଣୀ, ଏମିତି ମୋ ଘରେ ବସିବାଟା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ପାଞ୍ଚଜଣ ଦେଖିଲେ ଦୋଷ ଦେବେ ।

ଠାକୁରଣୀ ପ୍ରବ୍ୟଭାବେ, ଛିରିଦୃଷ୍ଟିରେ ନିଜାଇ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁରହିଲା ।

ନିଜାଇ କହିଲା—ବିଶ୍ରାମ କରିବ ଯେବେ ତାହେଲେ ତମର ଅପାଘର ତ ଅଛି । ମୁଁ

ଏକୃଷିଆ ମରଦଟାଏ ଘରେ ଥାଏ । ପାଞ୍ଚଜଣ ଦୋଷ ଦେଲେ ଭୁଲ୍ ତ ହବ ନାହିଁ ?
ଦେଖ, ରୂମେ ନିଜେ ବିବେଚନା କରି ଦେଖ ଠାକୁରଣୀ ! ତା ମୁହଁରେ ନରୁପାୟ
ଲେକର ସକରୁଣ ହୃଦ ଫୁଟିଉଠିଲା ।

ଠାକୁରଣୀ ଦୁମ୍ଭଦୁମ୍ଭ କରି ଚାଲିଗଲା ।

ନିତାଇ ଗୋଟିଏ ଫାର୍ସୀୟ ପକାଇ ପ୍ରବ୍ୟ ହୋଇ ବସିରହୁଲା ।

ଦିନ ଏମିତି ଏମିତି କରି ଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ନିତାଇ ଉଦାସ ହୋଇ ବସିରହେ । ଗୀତ
ବି ସେମିତି ଆଉ ଗାଏନା । ଠାକୁରଣୀ ଆସେ, ସେ ବି ଆଉ ନିତାଇ ସାଙ୍ଗରେ କଥା
ହୁଏନା । ଦ୍ରୁତପଦରେ ଆସି ଠିଆହୋଇ ଗିଲ୍ଲସରେ ଦୁଧ ଡାଳିଦିଏ, ଚାଲିଯାଏ ।

ଏହା ଭିତରେ ନିତାଇ ଦିନେ କହିଲା—ଶୁଣ ।

ଠାକୁରଣୀ ଶୁଣିପାରିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଠିଆ ହେଲା ନାହିଁ; ଥରେ ମୁହଁ ବୁଲାଇ ନିତାଇ
ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଦେଇ ପୁଣି ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ନିତାଇ ପୁଣି ଡାକିଲା—ଯାଅନି, ଶୁଣ, ଠାକୁରଣୀ !

ଠାକୁରଣୀ ଏଥରକ ଠିଆହେଲା ।

—ଶୁଣ, ଇଆଡ଼ିକ ଚାହିଁ ।

ଠାକୁରଣୀ ଚାଲି ଠିଆହେଲା । ନିତାଇର ଆଖିରେ ବି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ଭିତରେ ପାଣି
ଆସିଗଲା । ସେ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଚାଲି ଠିଆହୋଇ ହାତ ହଲାଇ ଇଙ୍ଗି ତ କରି କହିଲା—
ନା ନା, ଯାଅ ତମେ, କହିବି, ଆଉ ଦିନେ କହିବି ।

ଠାକୁରଣୀ ଆଉ ଠିଆହେଲା ନାହିଁ; ଚାଲିଗଲା ।

ଦିନାକେତେ ପୁଣି ଆଗ ପରି ଚାଲିଲା—କେହି କାହାର ସାଙ୍ଗରେ କଥା କହେନା ;
ଦିନେ ଠାକୁରଣୀ ଦୁଧ ଡାଳିଦେଇ ଚୁପ୍ କରି ଠିଆ ହୋଇ ରହୁଲା । କିଛି କାଳ
ପରେ କହିଲା—ସେ ଦିନ କଣ କହିବ କହୁଥିଲା—କହିଲାନି ?

ନିତାଇ କହିଲା—କହିବି ।

—କହ ।

ଟିକିଏ ଚୁପ୍‌କରି ରହି ନିତାଇ କହିଲା—ଆଉ ଦିନେ କହିବି ଠାକୁରଣୀ !

ଠାକୁରଣୀ ଟିକିଏ ହସିଲା, ସେ ହସଟା ଦେଖି ନିତାଇର ହୃଦୟ ଗୋଟାଏ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ
ଫାର୍ସୀୟାସରେ ଆଲୋଡ଼ିତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଠାକୁରଣୀ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଚାଲିପଡ଼ିଲା,
ଘରୁ ବାହାର ଚାଲିଗଲା ।

ନିତାଇର ଗୁଡ଼ିଆରୀ ଘରନିଶ୍ଚାସଟା ଏତେବେଳେ ଯାଇ ଝରପଡ଼ିଲା । ଯେଉଁ କଥାଟା କହିପାରିଲା ନାହିଁ, ସେଇ କଥା ଗୀତ ହୋଇ ବାହାର ଆସିଲା—

“କହିବାକୁ କହିନା ଗୋ ମୋ ମନର କଥା, ଛପିରହୁ ମୋର ମନେ
ଚୁମେ ଦୂରେ ରହ, ସୁଖରେ ଥାଅ, ଯୋଡ଼ିଯାଏ ମନ-ଦହନେ !”

ଅନେକ ଦିନ ପରେ ନିତାଇ ମନକୁ ପଦ ଆସିଛି—ଦୁଃଖ ଭିତରେ ବି ନିତାଇ ଝୁସି ହୋଇଗଲା । ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରି ଗୀତ ଧରି ନିତାଇ ଚାଲିଲା ବାବୁଘର ବଗିଚା ଆଡ଼କୁ । ବାବୁଘର ବଗିଚାରେ ତାର ଗୀତର ଡେର ସମ୍ପର୍କର ଅଛନ୍ତି । ବଗିଚାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗଛବୃକ୍ଷ ତାର ସମ୍ପର୍କର ଶ୍ରୋତା । ଏହି ବଗିଚାରେଇ ସେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ କବିଗାଉଣୀ ଅଭ୍ୟାସ କରୁଥିଲା । ଗଛଗୁଡ଼ିକ ହେଉଥିଲେ ସଞ୍ଚକନ । ସେମାନଙ୍କୁ ସେ ତାର ଗୀତ ଶୁଣାଉଥିଲା । ଆଜି ବି ବଗିଚାରେ ଯାଇ ସେ ଗୀତ ମେଲିଲା, ସେଇ ଗୀତ—

“ସାକ୍ଷୀ ଥାଅ ତରୁଲତା, ଶୁଣ ମୋର ମନକଥା
ଏ ଗୁଡ଼ିରେ କେତେ ବ୍ୟଥା ବୁଝ ବୁଝ ଅନୁମାନେ
ମୁହଁ ପୋଡ଼େ ମନ-ଦହନେ ।”

ଗୀତ ବୋଲିଯାଉ ସେ ଚୁପ୍ ହୋଇ ବସିଲା । ନାଃ, ଏମିତି କରି ଆଉ ଦିନ କଟୁ ନାହିଁ । ଏଇ ମନର ନିଆଁରେ ସେ ଆଉ ପୋଡ଼ିଜଳି ପାରିବ ନାହିଁ । ଖାଲି ମନର ନିଆଁରେ ନୁହେଁ, ପେଟ-ନିଆଁର ଜ୍ୱାଳା, ସେ ବି କୋଉ କମ୍ ! ରୋଜଗାର ଯାଇଛି, ପୂଜା ପ୍ରାୟ ଶେଷ ହୋଇଆସିଲା । ରୋଜଗାରର ଏକମାତ୍ର ବାଟ ମୋଟବହନ; କିନ୍ତୁ କବିସ୍ୱାଳ ହୋଇକରି ସେ ତ ଆଉ ଏ କାମ କରିପାରିବନି । ଅନ୍ତତଃ ଏଠି ପାରିବ ନାହିଁ । ଏଠୁ ତାର ଚାଲିଯିବା ଭଲ । ସେଇଆ କରିବ ସେ । କାଲି ଯାଇ ମା ତଣ୍ଡିକୁ ପ୍ରଣାମ କରି ମନେ ମନେ କହିବ—ମାଆ ଲେ, ତୋର ହୃତସ୍ତରା ପୁଅ ନିତାଇଚରଣକୁ କବିସ୍ୱାଳ କଲୁ; କିନ୍ତୁ ତାର ମନର ଦୁଃଖ ପେଟର ଦୁଃଖ କିଛି ବୁଝିଲୁ ନାହିଁ । କୌଣସି ଉପାୟ କଲୁ ନାହିଁ । ସେ ଚାଲିଲା, ତାକୁ ବିଦାୟ ଦେ ରୁ । ତାର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଅନେକ ଦିନ ଆଗରୁ ଶୁଣିଥିବା ଗୋଟିଏ ଗୀତ, ବାଉଁଶମାନେ * ଗାଉଥିଲେ, ଖୁଦାବର

* ‘ବାଉଁଶ’ ପଣ୍ଡି ମବଙ୍ଗାଲାର ଏକପ୍ରକାର ଯୋଗୀ ଓ ଚାରିଶ-କବି । ଏମାନେ ବୈରାଗ୍ୟର ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି । ହାତରେ ଗୋପିଯନ୍ତ୍ର, ଦେହରେ ଗେରୁଆ ଲୁଗା ଓ ପଗଡ଼ି ଏମାନଙ୍କର ଭୂଷଣ । କେହି କେହି ସ୍ୱରଚିତ ରଚନା ମଧ୍ୟ ଗାନ କରନ୍ତି; ତେବେ ସାଧାରଣତଃ ଏମାନଙ୍କର ଗୀତମାନ ପାରମ୍ପରିକ ।

ଫାସିର ଗୀତ—

“ବିଦାୟ ଦେ ମା’ ଫେରିଆସିବେ !”

ସେଇ ପ୍ରଥମ ପାଦଟି ନେଇ ତାହାର ପାଦପୁରଣ କରି-କରିବା ସେ ଫେରିଆସି
ଚାହୁଁଥିଲା ।

“ବିଦାୟ ଦେ ମା’ ଫେରିଆସିବେ

କହିଲେ କଥା ମା ବୁକୁ ଫାଟିଯାଏ ନୟନଜଳରେ ଭାସେ ।”

ସ୍ବର୍ଧ ହୋଇ ମେ ବସିଥିଲା । ତାହାର ସେହି ସ୍ବବଧତା ଭାଙ୍ଗିଲା ରାଜନର ହୁଧ
ଚକ୍ରାରେ । ସେ ସତକିତ ହୋଇଉଠିଲା । ରାଜା କାହାକୁ ଦୃଢ଼ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ଧମକ
ଦେଉଛି—ଚୁପ୍ ରହୋ !

ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେଇ ସ୍ତ୍ରୀକଣ୍ଠର କର୍କଶ ଧ୍ବନି ଧ୍ବନିତ ହୋଇଉଠିଲା—ଗୁହା ଚିନି
ଦିନିଚି ! କାହିଁକି ? କଣ ପାଇଁ ? ଲଜ ନାହିଁ, ସରମ ନାହିଁ ବେହୁଆ, ନିଆଁ ଲଗା
ରଜଜଳା ।

ଆଉ ପାଟି ଶୁଭିଳ ନାହିଁ, ଶୁଭିଳ ଗୁମ୍‌ଗାମ୍ ଶବ୍ଦ, ଆଉ ସ୍ତ୍ରୀକଣ୍ଠର ଆଶ୍ରୀ
ଚକ୍ରା । ରାଜା ନୀରବରେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ପ୍ରହାର କରୁଅଛି, ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ତାର ସ୍ବରରେ
କାନ୍ଦୁଅଛି । ନିତାଇ ଛୁ-ଛୁ କରି ନିଜକୁ ଧକ୍କାଉଛି । ନାଃ, ଏଇ ଗୁହା-ପଟା ବନ୍ଦ
କରିଦେବାକୁ ହେବ ।

—ଓହ୍ଲାଦ୍ ! ଓହ୍ଲାଦ୍ ! ସ୍ତ୍ରୀକୁ ପ୍ରହାର କରିଯାଉ ସେହି ଦଣ୍ଡକରେଇ ରାଜା ଆସି
ଘରେ ପଶିଲା । —ବନାଓ ଗୁହା ! —ପନରହ-ସୋଲହ ଆଦମୀ ନେ ମାଫିକ୍ ।
ପ୍ରାୟ ପାଏ ହବ ଗୁହା, ଅଧସେର ଭରି ଚିନି ସେ ଥୋଇଲା । ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀର ଦୋଷ କଣ ?
ଏତେବଡ଼ ଅପବ୍ୟୟ କେହି ସହବ ନା କଣ ? ଆଉ ଏତେ ଗୁହା ଚିନି ବା ହବ କଣ ?

ନିତାଇ ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ କହିଲା—ରାଜନ !

ରାଜନ ନିତାଇ କଥାରେ କାନ ଦେଲା ନାହିଁ, ସେ ବସାରୁ ବାହାରି ଚାଲିଗଲା,
ଦୁଆର ଆଗରେ ଠିଆହୋଇ ଡାକିଲା—ହୋ ! ବୟା ଲେଗ ହୋ ! ହା-ହା ହୁୟା
ଚଲେ ଆଉ । ଚଲେ ଆଉ ସବ୍ ଲେଗ୍, ଚଲେ ଆଉ ।

ନିତାଇ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ଉଠିଆସିଲା ।

ମାଇପି ମିଶିପ ମିଶେଇ ଦଳଟିଏ ଆସୁଛି । ତୋଳ, ଟିଣ ତୋରଙ୍ଗ, କାଠବାକ୍ସ,

ଗଣିଲି, ଆସନାବପଦ ଭେର । ଝିଅଗୁଡ଼ାଙ୍କର ବେଶଭୂଷା ବଦଳି, ପୁରୁଷଗୁଡ଼ାଙ୍କର ବି ଗୋଟାଏ ବଣିଷ୍ଟ ହସାମରା ଚେହେରା । ଏ ଛପାଟାକୁ ନିଜାଇ ଚିହ୍ନେ ।

—ଈ ଦିଅ ଗୁଲ, ମରିଗଲି, ମା'ରାଣ ! କଥାଟା ଯେ କହିଲୁ, ସେ ଥିଲା ଦଳର ସମସ୍ତଙ୍କ ପଛରେ । ଦଳଟି ଠିଆହେବା ମାତ୍ରେ ସେ ଆସି ସମସ୍ତଙ୍କ ସାମନାରେ ଠିଆ-ଦେଲା । ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘ, କୁଣୀକୀ, ଗୋରା ଝିଅ । ଅଳ୍ପଦୁଇଟି ଆଖି । ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖି ଦି'ଟି ଯେମିତି ଛୁଣର ଧାର—ସେଇ ଗାଣିତ ଦୀର୍ଘ ଭିତରେ କଳା ଡୋ'ଲା ଦୁଇଟା କୌତୁକରେ ଅହରହ ଚଞ୍ଚଳ । ବୈଶାଖର ମଧ୍ୟାହ୍ନର ଖରାରେ ଯେପରି ନାଚି ନାଚି ବୁଲୁଛନ୍ତି ମଧୁପ୍ରମତ୍ତ ଦୁଇଟା କଳା ପତଙ୍ଗ—ମରଣଜୟୀ ଦୁଇଟା କଳା ଭ୍ରମର ।

ରାଜନର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ଝିଅଟା ପୁଣି କହିଲା—କିଏ, କୁଆଡ଼େ ଗଲେ ତମର ଓହ୍ଲାଦ୍ ନା ଫୋହାଦ୍ ?

ରାଜନ ନିଜାଇକୁ ଦେଖାଇ ଦେଇ କହିଲା—ଓହ୍ଲା ହମାରା ଓହ୍ଲାଦ୍ ।

ନିଜାଇ ଅବାକ୍ ହୋଇଯାଇଥିଲା, ଦେଖିବାମାତ୍ରେ ସେ ଏମାନଙ୍କର ସବୁ ପରିଚୟ ପାଇଯାଇଛି—ଝୁମରୀଆଦଳ । କିନ୍ତୁ ଏମାନେ ଆସିଲେ କୁଆଡ଼ୁ ? ସେ କଥା ଆଉ ନିଜାଇକୁ ପଚାରିବାକୁ ଯେଲା ନାହିଁ । ରାଜା ନିଜେଇ କହିଲା—

—ଟ୍ରେନ୍ ସେ ଜୋର୍-ଜବରନ ଉତାର ଲିଆ । ହୁସ୍ତା ଗାୟନ ହୋଗା ଆଜ । ତୁମକୋ ଭା ଗାୟନ କରନା ହୋଗା ଓହ୍ଲାଦ୍ !

ଝିଅଟା ମୁହଁ ମୋଡ଼ି କହିଉଠିଲା—ହେ ଭଗବାନ, ଏଇ ତୁମର ଓହ୍ଲାଦ୍ ନା କଣ ? ମୋ-ବୋଉ-ଲେ-ଓ ! କହିଦେଇ ସେ ଖିଲିଖିଲି କରି ହସିଉଠିଲା; ସେ ହସର ଆବେଗରେ ତାହାର ଦୀର୍ଘ କୁଣି ତନୁ ଥରଥର କରି ଥରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଝିଅଟା ଟାଲି ମୁହଁରେ ହସେନା, ସଫାଜାଦେଇ ହସେ । ଆଉ ସେ ହସର କିମିତି ଦାଢ଼ ! ମଣିଷର ମନର ମନକୁ କାଟି ଟିକ-ଟିକ କରି ଧୂଳିରେ ଫୋପାଡ଼ି ଉଡ଼ାଇଦିଏ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ରାଜା ବେଶ୍ ସମାରୋହ କରି ଆସିବ ଜମାଇଲ । ରାଜା ପରିଶ୍ରମ କଲ
 ସେନାପତି ଭଳି; ବିପ୍ରପଦ ବସିଥାଏ ରାଜାପରି ! ବିଚର ବାତବ୍ୟାଧିରେ ଅତିକ ଦେହ
 ଦେନି ହୁଲତଲ ହୋଇପାରେନା, କେବଳ ଚିହ୍ନାର କରି ସେ ହୋ-ହା ଲଗେଇ
 ଦେଲ । ଅବଶ୍ୟ କାମ ବି ବେଶ୍ କିଛି ହେଲ ! ତେଜରାତି ଦୋକାନୀ, କୋଇଲବାଲ
 ବିପ୍ରପଦର ବ୍ୟଙ୍ଗ ଶ୍ଳେଷ ଭୟରେ ସତରଞ୍ଜି କାଢ଼ି ଦେଲେ; ବଣିକ-ମାତୁଳ ତାହାର
 ପେଟ୍ରୋମାକ୍ସ ଆଲୁଅଟା ଆଣି ନିଜେ ନିଜେ ତେଲ ଭର୍ତ୍ତିକରି ଲଗେଇ ଦେଲ !
 ଲୋକ ବି ମନ୍ଦ ହେଲେନି, ବେଶ୍ ଜମିଲେ । ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କେହି ନ
 ଆସିଲେ ବି ଦୋକାନିଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନେଇ ହଂସ-ଶ୍ରୋତା ଭଳି ଯଥାସାଧ୍ୟ ଭେସପଟା
 ପିନ୍ଧି ଜମେଇକରି ବସିଗଲେ । ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନେ ଭିଡ଼ ଜମେଇକରି
 ଗୁରୁକଡ଼େ ଘେରି ଠିଆହେଲେ । ମଝିରେ ଝୁମର ଗୀତର ଆସର ପଡ଼ିଗଲା । ନିତାଇ
 ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରିଥିଲା, ସେମାନଙ୍କ ଦଳର କବିସ୍ୱାଳ ସଙ୍ଗରେ ହାତେ ଲଢ଼ିଯିବ ଅର୍ଥାତ୍
 ଗାଉଣା ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିବ । ଅନେକ ଝୁମରୀଆଦଳ ସାଙ୍ଗରେ ଜଣେ ଜଣେ
 ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର କବିସ୍ୱାଳ ଥାନ୍ତି । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାବେ ଗାଉଣା କରିବାର ଯୋଗ୍ୟତା ନଥିବାରୁ
 ସେଇ ଝୁମରୀଆଦଳକୁ ଆଶ୍ରା କରି ଆସନ୍ତି ସେମାନେ । ବାଟରେ କେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ବା
 ମେଳାରେ ଏପରି ଝୁମରୀଆଦଳର ଦେଖାପାଇଗଲେ ସେମାନେ ପାଲ ଲଗେଇ ଦିଅନ୍ତି ।
 ମେଳାରେ ଝୁମର ସହୃଦ କବିଗାଉଣାର ଆସର ମିଶିଲେ ଆସର ଜମଜମାଟ ହୁଏ ।
 ଏ ଦଳଭିତରେ ବି ଏମିତି ଜଣେ କବିସ୍ୱାଳ ରହିଛି; କିନ୍ତୁ ସେ ଅଜି ଦଳ ସାଙ୍ଗରେ
 ଆସିନାହିଁ, କାମ ଥିବାରୁ ପଛରେ ପଡ଼ିରହିଛି । ଦଳଟାର ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥାନ ଆଲେପୁର
 ମେଳଣ । ଦି'ଦିନ ପରେ ସେଠି ଯାଇ ଜୁଟିବାର କଥା ଅଛି । ତା ନହେଲେ ନିତାଇ
 ଗୋଟାଏ ଆସର ପାଇଯାଇଥାନ୍ତା । କବିସ୍ୱାଳ ନଥିବାରୁ ଆସର ବସିଲା ଖାଲି ନାଚ-
 ଗୀତର । ତୋଲ, ଭୁବି ତବଲ, ହାର୍ମୋନିୟମ, ଗୋଟାଏ ବେହେଲ—ଏତିକି ନେଇ
 ଝୁମରୀଆଦଳର ପୁରୁଷମାନେ ଆସର ଜମେଇ ବସିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ତେଲ ସରସର
 ବାଳରେ କିସୁନ୍ଦର ଟେଣା, ଦେହରେ ରଙ୍ଗତଙ୍ଗି ଆ ଛୁଟର ମଇଳା ଜାମା । ହିଅମାନଙ୍କ
 ଦେହରେ ଗିଲିଟର ଗହଣା—କାନଫୁଲ, ହାର, ତାଗା, ଚୁଡ଼, ବାଲ ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି । ଶସ୍ତା
 କନାର ବିଗତ ଫ୍ୟାସନର ବଡ଼ିୟ, ରଙ୍ଗିନ୍ ଲୁଗା, କେଶବିନ୍ୟାସର ପରିପାଟିରେ
 ଆଧୁନିକତା ଅନୁକରଣର ବ୍ୟର୍ଥ ଅପକୃଷ୍ଟ ଭଙ୍ଗି । ଓଠ ଗାଲରେ ନାଲି ରଙ୍ଗ, ଚାହା

ଦଳଟି ଘରକୁ ପଶି ଅଗଣାରେ ଠିଆହୋଇ କହିଲା—ବାଃ । ଗଛମୂଳେ ରାସ୍ତା-
କଡ଼ରେ ଆସ୍ଥାନା ଜମେଇ ଯେଉଁମାନେ ଅନାୟାସରେ ଦିନରାତି କଟାଇ ଦିଅନ୍ତି,
ଏପରି ପକା ଅଗଣା ଓ ପିଣ୍ଡା ପାଇ ସେମାନଙ୍କର କୃତାର୍ଥ ହେବା ସ୍ବାଭାବିକ—କୃତାର୍ଥ
ହିଁ ହୋଇଗଲେ ସେମାନେ । ଖୁସି ହୋଇ ତାଳପତ୍ର ଚଟେଇ ବଛେଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ
କରିଦେଲେ । ଘାଟ ତନୁପାତଳୀ ମୁଖରୁ ଝିଅଟି କେବଳ ସିମେଣ୍ଟ ବାରଣ୍ଡା ଉପରେ ଯାଇ
ସିଧାସଳଖ ପେଟମାଡ଼ି ଶୋଇପଡ଼ିଲା, ଅଣ୍ଟା ଚଟାଣ ଉପରେ ମୁହଁଟି ରଖି ଶୀତଳ ସ୍ପର୍ଶ
ଅନୁଭବ କରି କହିଲା—ଆଃ ! ତାହାର ସେହି କଣ୍ଠସ୍ବରରେ ଅସୀମ କ୍ଳାନ୍ତ ଓ ଗଭୀର
ହତାଶାର କାରୁଣ୍ୟ । ସେ ଯେମିତି ଆଉ ପାରୁନାହିଁ ।

—ବସନ ! ମାଇପିଙ୍କ ଭିତରେ ଜଣେ ପ୍ରୌଢ଼ା ରହୁଛି, ଦଳର ମାଲିକାଣୀ; ସେଇ
କହିଉଠିଲା—ବସନ, ଜରଦହରେ ଅଣ୍ଟା ଚଟାଣଟା ଉପରେ ଶୋଇଲୁ କାହିଁକି ?
ଉଠ, ଉଠ ।

ଝିଅଟିର ନାମ ବସନ୍ତ । ବସନ୍ତ ସେ କଥାର ଉତ୍ତର ଦେଲନାହିଁ, କଣ୍ଠସ୍ବର ଟିକିଏ
ଉଚ୍ଚକରି କହିଲା—ହଇହୋ, ଓସ୍ତାଦ୍ ନା ଫୋସ୍ତାଦ୍ ! ଗୁହା ଆଣ ଭାଇ !

ନିତାଇ ସେତେବେଳକୁ ଗୁହା ଲାଗି ପାଖି ବସେଇ ଦେଇଛି । ସେ କହିଲା—ଏଇ
ଆଉ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ । କିନ୍ତୁ ତମର ଜର ହେଇଛି—ତମେ ଅଣ୍ଟା ଚଟାଣଟା ଉପରେ
ଶୋଇଲୁ କାହିଁକି ? କିଛି ଗୋଟାଏ ପାରିଦେବି ? ସଉପ ?

ବସନ୍ତ ଆଖି ଫିଟାଇଲା ନାହିଁ, ଆଖି ବୁଜିକରି ହିଁ ଖିଲିଖିଲି କରି ହସିଉଠିଲା,
କହିଲା—ଆଲୋ, ନାଗର ମୋର ପୀରତିରେ ପଡ଼ିଛି । ନାଗର ଖାଲି ନାଗର ନୁହେଁ,
ବାଟର ନାଗର, ଦେଖିବାମାତ୍ରେ ପ୍ରେମ ! ଦରଦ କେମିତି ଉଛୁଳୁଛି ମ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
ତାହାର ତରୁଣୀ ସଙ୍ଗିମଦଳ ବ ଖିଲିଖିଲି କରି ହସିଉଠିଲେ ।

ଠାକୁରଣୀର ସେହି ନୂଆ ମଗଟିରେ ଗୁହା ତାଲି ନିତାଇ ସେହି ମଗଟି ବସନ୍ତର ମୁହଁ
ସାମନାରେ ଥୋଇଦେଇ କହିଲା—ବୁଝି ଖାଇବ ହିଁ, ଗୁହା ସାଙ୍ଗରେ ଯୋଗ-ବଣର
ରସ ଦେଇଛି । କବିସ୍ଥାଳ ନିତାଇ ରସର ବେପାଶ; ରସିକତାର ଏପରି ଦାଡ଼ୁଆ
ପ୍ରତିଦ୍ବନ୍ଧି ତାର ପାଦ ପାଇ ସେ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ମାଡ଼ିଉଠିଲା ।

ଗୁହା-ବାସନା ପାଇ ଓ ଖୁଲି ମରର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ତୃପ୍ତାନ୍ତ ଭଳି ଆଗ୍ରହରେ ବସନ୍ତ
ଇତିମଧ୍ୟରେ ହିଁ ଉଠିବସିଲା । ସେ ମୁହଁ ବଙ୍କେଇ ହସି ନିତାଇର ମୁହଁ ଆଡ଼କୁ ବଡ଼
ବଡ଼ ଆଖି ଦୁଇଟି ତରୁଟି କହିଲା—କଣ ହେଲା ନାଗର ! ପୀରତିରେ ଅଣ୍ଟି ଲଦି, ଶେଷକୁ
ଯୋଗବଣ !

ଆଉ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଗୁହା ପରିବେଷଣ କରୁ କରୁ ନିତାଇ ଗୀତ ଗୁଡ଼ିଦେଲା—

“ପ୍ରେମତୋର ଦେଇ ବାନ୍ଧି ସେ ନ ପାରେ ହାସ୍ତ
 ତନ୍ମୁଁ ବଳୀର ସିନ୍ଧୁର ଶ୍ୟାମର ମୁଖରୁଦ୍ଧେ
 ଆଉ କି ଉପାୟ ବୁଝେ—ଏଥର ଆଣିଦେ ଆଣିଦେ
 ବଶୀକରଣ ଲତା ବାନ୍ଧିବ ଛନ୍ଦେ ଛନ୍ଦେ ।”

ଗୀତଟା କିନ୍ତୁ ନିତାଇର ବନ୍ଧା ନୁହେଁ, ନିତାଇର ଆଦର୍ଶ କବିଧାରା ତାରଣ
 ମଣ୍ଡଳର ବନ୍ଧା ଗୀତ; ନିତାଇର ମୁଖସ୍ଥ ଥିଲା ।

ଝୁମରଆଦଳର ଝିଅ, ସମାଜର ଅତି ନିମ୍ନସ୍ତରରୁ ଏମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଭବ । ଆକ୍ଷରିକ
 କୌଣସି ଶିକ୍ଷା ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗୀତ-ବ୍ୟବସାୟୀ ଦ୍ଵୟାବରେ ଗୋଟାଏ ଅତ୍ୟୁତ
 ସ୍ଵର ଏମାନଙ୍କର ରହୁଛି । ପାଲଗୀତ ଭିତରଦେଇ ଏମାନେ ପୁରୁଣା ଜାଣନ୍ତି,
 ପୌରାଣିକ କାହାଣୀର ଉପମା ଦେଇ ବ୍ୟଙ୍ଗ ଶ୍ଳେଷ କଲେ ବୁଝିପାରନ୍ତି, ପ୍ରଶଂସା
 ସହାନୁଭୂତି ମଧ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରନ୍ତି । ନିତାଇର ଗୀତର ଅର୍ଥ ବସନ୍ତ ବୁଝିପାରନ୍ତି,
 ତାହାର ଆଖି ଦୁଇଟା ଏକକାରେ ଶାଣିତ କ୍ଷୁର ଭଳି ଚକ୍ରମକ୍ତ୍ କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ପର
 ମୁହୂର୍ତ୍ତରେଇ ମୁହଁ ପୋତି ଚାହିଁ କପ୍ତରେ ସୋଡ଼କା ଦେଲା ।

ପୁରୁଷଦଳରୁ ଜଣେ କହିଲା—ଖାସା । ଓସ୍ତାଦ୍, ଖାସା !

ଆଉ ଜଣେ ଏକମତ ହେଲା—ହଁ, ଓସ୍ତାଦ୍ ଭଲ କହିଲା ।

—ହଁ । ଭୁଲୁଥିବ କର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଝିଅ କହିଲା—ହଁ, ଶୁଆ ପଡ଼େ ଭଲ ।
 ନିତାଇ ଗୀତର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ବ୍ୟଙ୍ଗ ଏକା ବସନ୍ତ ନୁହେଁ, ସବୁ ଝିଅଙ୍କ ଦହରେ
 ଲାଗିଥିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବସନ୍ତ ପୁଣି କହିଉଠିଲା—“ତୁଲିରୁ ଝଡ଼ା କଳା କୋଇଲା
 —ନିଆ ତହିଁରେ ଦିକଦିକ !” ଚିଆଁ ଲାଗିଗଲା !

ନିତାଇ ହସିକରି କହିଲା—ନା ଭାଇ, ତୁମକୁ ଚିଆଁ କଣ ଦେଇପାରେ ! ଆଉ ତୁମ
 ସାଥରେ ମୋର କେବେ ପୀରତି ହବ ନା ହେଇପାରେ ! ତୁମେ ଫୁଟାଫୁଲ, ମୁଁ ଧୂଳି ।
 ଫୁଲର ବାଟରେ ନାଗର ତ ଧୂଳି ।—କହି କହି ସେ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ଆରମ୍ଭ କଲା—

“ଫୁଲର ଧୂଳିର ପ୍ରେମ ହୁଏନା ଗୋ ଫୁଲ ଫୁଟିବାର ବେଳେ

ଫୁଲ ଫୁଟେ ଚାହିଁ ଆକାଶମୁହାଁ ଚାନ୍ଦର ପ୍ରେମେ ଦୋଳିଖେଲେ ।

ଧୂଳିଟି ଆଏ ମାଟି ଉପରେ ଚରଣତଳେ ଅଧୋମୁଖେ

ମଉଲିଲେ ଫୁଲ ନିଏ ଛୁଇଁରେ ସେଇ ଲେଖା ତାର ପୋଡ଼ାକପାଳେ ।”

—କହ, ଠିକ୍ କି ନା ?

ବସନ୍ତ ବସ୍ତ୍ରାବୃତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତାହା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁରହିଲା । ଲୋକଟା କଣ ?

ପ୍ରୋଡ଼ା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟି ବରୁରକ ଭଳି ସ୍ଥିରତା ସ୍ୱୀକୃତି କରି କହିଲା—ହଉ, ତମମାନଙ୍କର ତ ହାର୍ ହେଲା ମା'ମାନେ ! ଜବାବ ତମେମାନେ ଦେଇପାରିଲାନି । ଆଜ୍ଞା ବାପଧନ, କଣ ଏସବୁ ଗୀତ ମୁହେଁ ମୁହେଁ ବାଜିକରି ସ୍ୱର ଧରି ଗାଉଛ ?

ନିଜାଇ ସବିନୟରେ କହିଲା—ଏଇ ଟିକେ ଅଧେ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ । ଦି ଚାରିଟା ସନ୍ଧ୍ୟାରେ କବିଗାନ ବି କରନ୍ତି । ଗୀତଟା ମୁଁ ବାଜିଛୁ ତା ଠିକ୍ ।

ପ୍ରୋଡ଼ା କହିଲା—ପଦଟି ତ ବେଶ୍ ଭଲ ବାପା !

ନିଜାଇ ହାତଯୋଡ଼ି କରି କପାଳରେ ଛୁଇଁ କହିଲା—ତାଙ୍କର ଦୟା ।

ବସନ୍ତ କିନ୍ତୁ କହିଲା ନାହିଁ, ଚାହିଁ ଟିକକ ନିଶ୍ଚୟରେ ପାନ କରି ମଗଟା ତଳେ ଥୋଇ ସେ ପୁଣି ଚଟାଣରେ ଲେଟିପଡ଼ିଲା । ରାଜା ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଘରେ ପଶିଲା । ତାର ଦୁଇ ହାତରେ ହାଣ୍ଡି-କୁଣ୍ଡେଇ, କାଖରେ ଶାଳପତ୍ରର ବୋର୍ । ମିଲିଟାଣ୍ଡ ରାଜା—ହୁକୁମ୍ ଦେଲାପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଜଣାଇଦେଲା—ଭାଇୟା ଲେଗ୍, ଓହ୍ଲ ବରମୁଲା ମେ ଜାଗା ସାଫ୍ ହୋ ଗୟା, ଅଫ୍ ଖାନା-ଓଁନା ପକା ଲାଜିୟେ ।

ବେଳା ଉଣି ରାଜାକୁ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ପାଇ ନିଜାଇ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ପଚାରିଲା—ରାଜନ, ଏଇ ଏତେ ଖଇଁବାଇ କରୁଛ—

ରାଜାର ସମୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ କମ୍ ଏବଂ ସଂସାରରେ ଗୋପନ କରିବାର ବି କିଛି ନାହିଁ । ସେ ବାଧା ଦେଇ ସ୍ୱାଭାବିକ ଉଚ୍ଚକଣ୍ଠରେଇ କହିଲା—ସବ୍ ଠିକ୍ ହାୟ ଶୁଭ, ସବ୍ ଠିକ୍ । ବନୟା-ମାମା ଆଠ ଆନା ଦୟା, କୋୟଲବାଲା ଚୁର ଆନା, ତେଜରାତିବାଲା ଆଠ ଆନା, ମାଷ୍ଟରବାବୁ ଆଠ ଆନା, ଗୋଦାମ୍ବାବୁ ଆଠ ଆନା, ଗାର୍ଡ଼ବାବୁ ଆଠ ଆନା, ମାଲଗାଡ଼ିକେ 'ଡେରାଜବାବୁ' ଆଠ ଆନା, ହମାରା ଏକ୍ ରୁପେୟା; ବାସ, ଯୋଡ୍ ଲେଓ । ଚୁମାରା ଏକ୍ ରୁପେୟା—ଉ ଲେଗ କେ ଆଜ୍ଞା ରୁପେୟା, ବାର ଆନେକା ଦାଲ ଚାଉଲ । ବାସ୍, ହୋ ଗୟା ।

ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସେ ବାହାରିଗଲା, ତେଣେ ସଖି* ଲୁଇନ୍‌ରୁ ଗୋଟିଏ ଗାଡ଼ି କୁଲି-ମାନେ ଠେଲିକରି ପ୍ରାୟ ପଞ୍ଚୋଶ୍ଚ ସାଙ୍ଗେ ଆଣି ସାରିଲେଣି ।

ନିଜାଇ ଗଛମୂଳେ ଆସି ଠିଆହେଲା । ଭ୍ରାମ୍ୟମାଣ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଟି ଇତ୍ୟବସରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶିଷ୍ଟ ନିୟମିତ ସହିତ ଗଛମୂଳେ ଘରକରଣା ବସାଇ ସାରିଛ; ଚାଲି ପକାଇ ତହିଁରେ

ନଆଁ ଦେଲେ, ହିଅଟିଏ ପାଣି ଆଣିଲୁ, ଜଣେ ପରବା କାଟିବାକୁ ବସିଗଲା, ପ୍ରୋଡ଼ା
ଚୁଲିମୁଣ୍ଡେ ବସି ମାଟି ହାଣ୍ଡି ଧୋଇପକାଇ ବସାଇଦେଲା କିନ୍ତୁ ସମୟ ଭିତରେଇ ।
ପୁରୁଷମାନେ ତେଲ ଲଗାଇବାକୁ ବସିଗଲେ; ହିଅମାନଙ୍କର ଗାଧୁଆ ସେତେବେଳକୁ
ସରିଲାଣି, ସମସ୍ତଙ୍କର ଓଦା ଖୋଲା ବାଲ ପିଠିରେ ପଡ଼ିଅଛି, ତଳଆଡ଼କୁ ଗୋଟିଏ
ଲେଖାଏଁ ଗଣ୍ଠି ବନ୍ଧା ହୋଇଛି । ସେଠି ଆଖପାଖରେ ନାହିଁ କେବଳ ସେହି କୃଷକକୁ
ଗୌରୀ ସୁରଧାର ହିଅଟି । ନିତାଇକୁ ଡାକ ପ୍ରୋଡ଼ା ତାହାକୁ ସାଦର ସମ୍ମାନ କର
କହିଲା—ବସ ବାପା, ବସ ।

ପୁରୁଷ କେତେଜଣ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତରରେ କହିଉଠିଲେ—ଆରେ ସତେ ତ, ଆପଣ
ଠିଆଟା ହୋଇଛନ୍ତି କିଆଁ ? ବସିବାହୁଅ !

ଚୁଲିରେ ଖଣ୍ଡ ଏ କାଠ ପୂରାଇ ଦେଇ ପ୍ରୋଡ଼ା କହିଲା—ଖାସା ଗଲା ମୋ ବାପାର ।
ତାପରେ ମୁହଁକୁ ଚୁଆଁ ସୁତ ହସି ହସି କହିଲା—ଏଇ ନାଇନ୍‌ରେଇଂ ରହିବ ବାବା ?
କା, କାମଦାମ ବି କରିବ—ସେ ବି କରିବ ?

—ଏଇ ଲଇନ୍‌ରେଇ ରହିବାର ତ ଇଚ୍ଛା ଅଛି; ଦେଖାଯାଉ କଣ ହୁଅନ୍ତି ।

—ବାହା-ସା' ହେଇଛ ? ଘରେ କିଏ ସବୁ ?

—ବାହା ! ନିତାଇ ହସିଲା, କହିଲା—ଘରେ ମା ଅଛି, ଭୌଣୀ ଅଛି; ମା'
ଭୌଣୀ ପାଖରେଇ ଥାଏ । ମୁଁ ଏକା ।

—ତାହେଲେ ଆମ ଦଳକୁ ଆସୁନ କାହିଁକି !

ନିତାଇ କିନ୍ତୁ ଏ କଥାର ଉତ୍ତରଟା ଚଟ୍ କରି ଦେଇ ପାଇଲାନି । ସମ୍ମତ ଦେବାକୁ
ଯାଇ ମନେପଡ଼ିଗଲା ରାଜା କଥା—ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଭୂଇଁଚମ୍ପାର ଶ୍ୟାମଳ ସରସ
ତାଙ୍ଗଟି ଭଲଆ କୋମଳ ଶ୍ରୀମୟୀ ଭକ୍ତ ହିଅଟି—ଠାକୁରଣୀ । ସେ ଚୁପ୍ କରୁଛି
ରହିଲା ।

କିନ୍ତୁ ବେଳ ଅପେକ୍ଷା କରି ପ୍ରୋଡ଼ା ପୁଣି ପଚାରିଲା—କଣ କହୁଛ ବାପା ?

—ବାପା ତମର ଭାବୁଛି ମନର ମଣିଷ କଥା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଖିଲିଖିଲି ହସ ।
ନିତାଇ ପଛକୁ ବୁଲି ଦେଖିଲା, ଓଦା ଲୁଗାରେ ଠିଆହେଇଛି ସଦ୍ୟସ୍ନାତା ବସନ୍ତ ।
ହିଅଟା ଗାଧେଇକରି ବାଲ କି ଦିହ ପୋଛୁନାହିଁ, ବାଲ ବି ଝାଡ଼ି ନାହିଁ । ଓଦା ବାଲରୁ
ସେତେବେଳଯାକେ ପାଣି ବୋହୁପଡ଼ୁଛି । ନିତାଇ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲା ।

—ସ୍ତ୍ରୀଟି କେମିତି ଅଛି ହେ ? ବଣୀକରଣ ଲତାରେ ଛନ୍ଦେ ଛନ୍ଦେ ବାନ୍ଧିଛ ବୋଧେ !

ନିତାଇ ଏତେବେଳେ ଯାଇ ସବିଧୁସ୍ତରେ କହିଲା—ଜର ଦିହରେ ତମେ ଗାଧେଇ
ଅଇଲ ?

—ଧୋଇହେଇ ଅଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ପ୍ରେମକୃର କି ନା ! କହୁଦେଇ ସେ ଟିଲ-
ଟିଲ କରି ହସରେ ଫାଟିପଡ଼ିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସିନ୍ଧୁବସନର ସୁଚ୍ଛତାର ଆଡ଼ୁ ଅଳ୍ପରେ
ତାହାର ସୁପରିଷ୍କୃତ ସବାଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ହସି ଉଠିଲା । ନିତାଇକୁ ଲଜ ଲାଗିଲା ।

ପ୍ରୋଡ଼ା କହିଲା—ସତେ ତ ! ଗାଧେଇ ଅଛନ୍ତି ? ଛୁଡ଼ ଛୁଡ଼, ଓଦାଲୁଗା ପାଲଟି ଆ
ବସନ । ତୁ ଗୋଡ଼ାଦିନ ମରିଯିବୁ ଏକମିତି କରି ।

ବଚନ ହସି ବସନ୍ତ କହିଲା—ଫୋପାଡ଼ି ଦେବ ଘୋଷାରି କରି । ତା' ବୋଲି ନ
ଗାଧେଇ ରହି ନ ପାରେ ! ନ ଗାଧେଇଲେ—ବୋଉଲେ ! ଦହରୁ କି ଗନ୍ଧ ଛୁଡ଼େ !

ଗୋଟିଏ ତରୁଣୀ ମୁରୁକି ହସି କହିଲା—ବାଲ ଗୋରୁଏ ପାଇଁ ବୋଲି ଦେଖେଇ
ହେବୁ, ସେଇଆ କହ !

ବସନ୍ତ ହାତ ଦେଇ ମୁଣ୍ଡବାଳରେ ଗୁପ୍ତ ଦେଉ ଦେଉ କହିଲା—ମୋର ତ ଆଉ କେଣ
ଦେଇ ନାଗରର ଗୋଡ଼ ପୋଛିବାକୁ ହୁଏନା, ବାଲ ନ ଦେଖେଇ କଣ କରିବ ?

ବହୁ-ପରିଚର୍ଯ୍ୟା ହିଁ ଏମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ; କିନ୍ତୁ ନାଗରର ସ୍ୱଭାବଧର୍ମରେ ଗୋଟିଏ
ବିଶେଷ ଅବଲମ୍ବନ ବ୍ୟତୀତ ଏମାନେ ମଧ୍ୟ ରହି ପାରନ୍ତିନି; ସାଥୀ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ଦଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଝିଅର ପ୍ରେମାସ୍ତବ୍ୟ ମଣିଷ ରହିଥାଏ । ସେଠି ମାନ-
ଅଭିମାନ ଥାଏ ଆଉ ସାଧ-ସାଧନା ବି ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତର ପ୍ରେମାସ୍ତବ୍ୟ କେହି ନାହିଁ,
ସେ କାହାରିକି ସହ୍ୟ କରିପାରେନା । କେହି ପତଙ୍ଗପରି ତା'ର ଶାଣିତ ଘାସ୍ତିରେ
ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପାଖକୁ ଆସିଗଲେ ଝିଅଟାର କ୍ଷୁରଧାରରେ ତାହାର କେବଳ ପକ୍ଷକ୍ଷେପ
କାହିଁକି, ମର୍ମଛେଦ ବି ହୋଇଯାଏ । ସେଇଥିପାଇଁ ବସନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ନାକୁ ଏଭଳି କଥା
କହିଲା । ଫଳରେ କଳିଆ ଗୋଟାଏ ହୋଇଉଠିବା ଭୟ । ଆହତ ଝିଅଟି ଫଣା
ଉଠାଇ ରହିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଦଳର ନେତ୍ରୀ ପ୍ରୋଡ଼ା ମଝିରେ ପଡ଼ି କଥାଟା ବୁଲାଇ
ଦେଲା । ହସି କହିଲା—ଆଲୋ ! ବସନ, ଶୁଣ୍ଢ ଶୁଣ୍ଢ, ଦେଖ ଆମ ଓହ୍ଲାଦକୁ ପସନ୍ଦ
ହଉଛି କି ନାହିଁ !

ତାର କଥା ଶେଷ ହେଲାକି, ବସନ୍ତର ଉଚ୍ଚ ଉଚ୍ଚଳ ହସରେ ଲୁଚିଗଲା । ନିତାଇ
ଝାଲନାଲ ହୋଇଗଲା । ପ୍ରୋଡ଼ା ଧମକ ଦେଇ କହିଲା—ମଲ ! ଏତେ ହସୁଚୁ,
କାହିଁକି ମ !

ହସ ବନ୍ଦ କରି ବସନ୍ତ କହିଲା—ମଲ ମୁଁ, ତୁ ନୁହେଁ ।

—କାହିଁକି ଲୋ ?

—ବୋଉ ଲୋ ! ସେଇଟା ବହୁ-ତ କଲା; ବୋଉ-ଲୋ !

ସମସ୍ତେ ଲୁଚି ହୋଇ ରହିଲେ ।

ବସନ୍ତ ପୁଣି କହିଲୁ—କଳା ଅଙ୍ଗର ପରଶ ଲାଗି ମୁଁ ମଧ୍ୟ କଳା ହୋଇଯିବି ମାଉସି ! ମୁହଁ ବଙ୍କେଇ ସେ ଟିକିଏ ହସିଲୁ, ତାପରେ ପୁଣି କହିଲୁ—ଯାଏଁ ଶୁଣିଲୁ ଲୁଗା ପିନ୍ଧ ଆସେ । ‘ନମୁନ’ ହେଲେ କିଏ ମୋର ସେବା କରିବ ବା ! ସେ ଦୋହଲି ଦୋହଲି ଚାଲିଗଲା ।

ଗୋଟିଏ ଝିଅ କହିଲା—ମରଣ ହଉନେଇ ତୋତେ, ବେକରେ ଦଉଡ଼ି ଦଉନୁ !

ପ୍ରୋଡ଼ା ଧମକ ଦେଲା—ଚୁପ୍ କର ଲେ ମା । ଜମିଲ ଲଗାନା ।

ଝିଅଟି ବିଲୁକୁଲୁ ଚୁପ୍ ହେଲାଣି, ମନକୁ ମନ ମୃଦୁସ୍ୱରରେ ବକର-ବକର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ନିତାଇ ମନକୁ ମନ ମୃଦୁକି ହସୁଥାଏ । ହସୁଥାଏ ସେଇ ଗୋର-ଗରବଣୀର କାଣ୍ଡକାରଣାନା ଦେଖି । ଝିଅଟା ଭାବେ, ତାର ସେଇ ସୁନାଭଲ ବରଣର ଛଟାରେ ଦୁନିଆଁର ଆଖି ଝଲସିଯାଇଛି । ସମସ୍ତେ ତାକୁ ପାଇବାକୁ ଲାଲାସିତ । ହାୟ ! ହାୟ ! ହାୟ !

ପ୍ରୋଡ଼ା ପୁଣି କଥାଟା ପଚାରିଲା—ଆରେ, ଏ ସୁଅ ଶୁଣୁଛ ?

—ମତେ କହୁଛନ୍ତି ?

—ହଁ । ପୁଅ ତ, କହିବି ତତେ । ଆଉମାନେ କହନ୍ତି ଓସ୍ତାଦ । ଗାରିବୁନି ତ ବାପା ?

—ନାହିଁ ନାହିଁ । ଗାରିବି କାହିଁକି ! ମାଉସୀର ଏ କଥାଟି ତାକୁ ବଡ଼ ଭଲ ଲାଗିଲା ।

—କଣ କହୁଛ ? ଏଇ ‘ନାଇନରେ’ ଯଦି ରହିବୁ, ତାହେଲେ ଆ ଆମ ସାଙ୍ଗରେ ।

—ନା । ନିତାଇର କଣ୍ଠସ୍ୱର ଦୃଢ଼ ।

ସମସ୍ତେ ଚୁପ୍ କରି ରହିଲେ । ନିତାଇ ଉଠିଲା,—ତା ହେଲେ ମୁଁ ଏଇଲା ଯାଉଛି । ମୋର ବି ଚୋବଡ଼ା କରିବାକୁ ଅଛି ।

—ଆହେ କୋଇଲା-ମାଣିକ ! ବସନ୍ତର କଣ୍ଠସ୍ୱର । ନିତାଇ ବୁଲି ଚାଲିଲା । ଏହାର ଭିତରେ ବସନ୍ତ ସଜେଇ ବାଲି କୁଣ୍ଡେଇଛି । ସଜେଇବାଭଳି ବାଲି ବି ଅଛି ଝିଅଟିର । ପିଠିଏ ଦୀର୍ଘ ଘନ କଳା ବାଲି । କପାଳରେ ସିନ୍ଦୂର ଟିପା, ପିଛନ୍ତି ଟହଟହ ଲାଲ ନକସି ପାହାଡ଼ୀ ମିଲି ଶାଢ଼ୀ ।

ବସନ୍ତ ହସି କହିଲା—ତମର ନାଁ ଦେଇଛି ଭାଇ କୋଇଲା-ମାଣିକ । କଳାମାଣିକ ତ ଆଉ ଡାକ ପାରିବନି । ସେ ହାତଯୋଡ଼ି କଳାମାଣିକକୁ ପ୍ରଣାମ କଲା ।

ନିତାଇ ହସି କହିଲା—ବେଶ୍ ବେଶ୍ ! ଭଲ କଥା ! ମଇଲା-ମାଣିକ ବି କହୁପାର ।

—ସେ ସେଇ କୋଇଲାରେଇ ଅଛି । ବସନ୍ତ ମୁହଁ ବଙ୍କେଇ ହସିଲା ।

ନିତାଇ କହିଲା—ସେଇଟା ଅଛି; କିନ୍ତୁ ‘ମ’ରେ ‘ମ’ର ଯଦିଟା ପଡ଼ୁନାହିଁ । ସେଥିରେ କଥାଟା ମିଠା ହୁଅନ୍ତା । ଗୀତଲଖି କାନ ଅଛି; ବୋଲି କହୁଛି । କାଲି ହେଲେ କହୁ

ନଥାନ୍ତି । କହ କଣ କହୁଛ ?

—ମୋର ଗୋଟାଏ କାମ କରିଦବ ?

—କଣ, କହ ?

—ଗୁଣପଇସାର ମାଛ ଆଣିଦବ ? ମୋର ଫେର୍ ମାଛ ନହେଲେ ରୁଚେନା । ଆଣିଦବ ?

—ଦିଅ । ନିତାଇ ହାତ ପାଉଲ । କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତ ପଇସା ଦବାକୁ ହାତ ବଢ଼ାଇବା-
ମାତ୍ରେ ସେ ନିଜର ହାତଟି ଅଳ୍ପ ଘୁଞ୍ଚାଇ ନେଲା, କହିଲା—ହୁଏଆର, ତକେ ଦୂରରୁ ।

—କାହିଁ ? ଗାଧେଇବାକୁ ହବ ନା କଣ ? ହିଅଟାର ଓଠର କୋଣ ଡି'ଟା
ସେମିତି ଗୁଣଦିଆ ଧନୁ ଭଳି ବଢ଼େଇଗଲା ।

ନିତାଇ ହସି କହିଲା—କୋଇଲର ମଇଳା ଲାଗିବ କି ନା ତମର ନାଲି-ଗୁଲୁଗୁଲୁ
ହାତରେ ।

ବସନ୍ତର ହାତରୁ ପଇସାଟା ଆପେ ଝସି ନିତାଇ ହାତରେ ପଡ଼ିଗଲା । ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ
ଧନୁର ଗୁଣଟା ଯେପରି ଛୁଣ୍ଟିଗଲା । ତାହାର ଅଧରପ୍ରାନ୍ତ ଥର ଥର ଥରିଉଠିଲା ।
ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହିଁ ସେ କମ୍ପନ ତାହାର ବନ୍ଧ ହସରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେବା ଦେଖି
ନିତାଇର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ସୀମା ରହିଲାନି । ମନେହେଲା ହିଅଟା ଯେପରି ଗପର ସେଇ
ମାୟାବନୀ । ପ୍ରତିଦୁହୀ ସାପ ହେଲେ ସେ ନେଉଳ ହୁଏ; ବିରଡ଼ି ହେଇ ନେଉଳରୂପିଣୀକୁ
ଆଶ୍ରମଣ କଲେ ନେଉଳରୁ ସେ ହୋଇଯାଏ ବାୟୁଣୀ । କାନ୍ଦ ତାର ବଙ୍କା
ବସରେ ବଦଳିଗଲା ଦଣ୍ଡକେ । ହସିକରି ସେ କହିଲା—ସେଇଥିପାଇଁ ଦୂରେଇକରି
ଦେଲି ।

କେଉଟିସାହୁ ବାଟରେ ନିତାଇ ମନରେ ଗୀତ ଜାଗିଉଠିଲା । ନୂଆ ଗୀତ । ମନେ
ମନେ ଭାବିକରି ସେ ସେହି ହିଅଟାର ଚୁଲନା ପାଇଛି । ଶିମିଳିଫୁଲ । ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ସେ
ପଦଟି ଗାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା—ଆହା !

ଆହା—ରଙ୍ଗ-ରଙ୍ଗିଆ ପଲ୍ଲୀ ଫୁଲ;

ଗୁଣ ତ ନାହିଁ ଉପରେ ନାଲି ।

ନଥ

ପାଣିର ଗୁଡ଼ି ଖୁରଦେଇ ଚିରଦେଲେ ବି ଦାଗ ପଡ଼େ ନାହିଁ, ହଠାତ୍ ଖାଲି ଗୋଟିଏ ରେଖା ଦେଖାଦେଲା ମାତ୍ରେ ମିଳାଇଯାଏ ଓ ଖୁରଟା ବି ପାଣିଭିତରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଯାଏ । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ମୁଦୁହସ ନିତାଇର ମୁହଁରେ ଦେଖାଦେଇ ସେହି ତରଳମୟୀ କୃଷିତନ୍ତୁ ଝିଅଟାର କଳରୋଳମୁଖର ହାସ୍ୟସ୍ରୋତ ଭିତରେ ହଜିଗଲା । ନିତାଇର ହସ ଯେପରି ଖୁର, କିନ୍ତୁ ସେଇ ଝିଅଟାଇ ଯେମିତି ଆବେଗମୟୀ ସ୍ରୋତସ୍ତ୍ରୀ; ତାକୁ କାଟିପକେଇବା ଅସମ୍ଭବ । ଝିଅଟା ବରଂ ନିତାଇର ହସଟି ସକାଶେ ଡାକ୍ଷତର ହୋଇଉଠିଲା । ସେ କିଛି କହିବାକୁ ଯାଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ତାହା ପୁଅରୁ ହିଁ ନିତାଇ ସବିନୟରେ ପୁର ଦଳଟିକୁ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇ କହିଲା—ଆସନ୍ତୁ, ଆସନ୍ତୁ ଆସନ୍ତୁ ।

ନିତାଇ ଘର ଭିତରକୁ ଆଗେଇଗଲା—ସମସ୍ତେ ତାକୁ ଅନୁସରଣ କଲେ । ନିତାଇର ବସା—ରେଳବାଇ କୁଲି ବ୍ୟାଙ୍କ୍ । ଲାଭନ କନଷ୍ଟ୍ରକ୍ସନ ବେଳେ ଏଇଠାରେଇ ଥିଲା ଇଞ୍ଜିନିଅରଂ ବିଭାଗର ବଡ଼ ଅଫିସ୍ । ସେତେବେଳିକାର ପ୍ରୟୋଜନ ମୁତାବକ ଏଇ ବ୍ୟାଙ୍କ୍‌ଯାକ ତିଆରି ହୋଇଥିଲା । ଏବେ ସବୁ ପଡ଼ିରହିଛି, ଦିବ୍ୟ ଚକଚକିଆ ସିମେଣ୍ଟ୍‌ଦିଆ ଟିକିଏ ବାରଣ୍ଡା, ଟିକିଏନାକୁରୁ ପକା ଅଗଣା; ସେଇ ପିଣ୍ଡା ଓ ଅଗଣା ଉପରେଇ ଦଳଟି ବସିପଡ଼ିଲା ।

ଦଳଟି ଗୋଟିଏ ଝୁମରୁଆଦଳ । ବହୁ ପୁଅକାଳରେ ଝୁମର ଭିତେ ଜିନିଷ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ବେଶ୍ୟା ଗାୟିକା ଏବଂ କେତେ ଜଣ ଯନ୍ତ୍ରବାଦକଙ୍କୁ ଘେନି-କରି ହିଁ ଝୁମରୁଆଦଳ । ଆଜି ଏଠି ତ କାଲି ସେଠି କରି ବୁଲୁଥାନ୍ତି, ଗଛମୂଳେ ଆସ୍ଥାନା ଜମାନ୍ତି, କେହି ବହନା ନକଲେ ବି ସନ୍ଧ୍ୟା ପରେ ରାସ୍ତାକଡ଼ରେ ନିଜେ ନିଜେ ଆସର ସଜାଇ ଗାଉଣାବାଜଣା ଆରମ୍ଭ କରିଦିଅନ୍ତି । ଝିଅଗୁଡ଼ିକ ନାଚନ୍ତି—ଗାଆନ୍ତି ଅଶ୍ରୀଳ ଗୀତ । ଭଣଭଣିଆ ମାଛଭଳିଆ ଏହି ରସର ରସିକମାନେ ଆସି ଜମାହୋଇଯାନ୍ତି ।

ଆସରରେ କିଛି ମାଗୁଣି ବି ପଡ଼େ । ରାତିର ଆଡ଼ୁଆଳରେ ଲୁଚି ଝିଅଙ୍କର ଦେହ-ବ୍ୟବସାୟ ବି ତଳେ । ତେବେ ଏତିକି ସଞ୍ଜ ନୁହେଁ; ପୁରଣର ପାଲଗୀତ ବି ଜାଣନ୍ତି, ସେମିତିକି ଆସର ହେଲେ ସେ ଗୀତ ବି ଗାଆନ୍ତି । ଯନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଭିତରେ ନିତାଇ ଭଲିଆ ଜଣେ ଦଂଜଣ କବିସ୍ୱାଲ ବି ରହିଛନ୍ତି, ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ କବିଗାନ-ପାଲରେ ପାଲିଆଗିରି ବି କରନ୍ତି; ପୁଣି ସୁବିଧା ହେଲେ, ନିତାଇ ଭଲି କବିସ୍ୱାଲ ସାଜକରି ଠିଆ ହୁଅନ୍ତି ।

ଉପରେ ଶଯ୍ୟା ପାଉଁଡ଼ର ଓ ସ୍ତୋର ପ୍ରଲେପ, ଗୋଡ଼ରେ ଅଳତା, ହାତରେ ବି ଲାଲ ରଙ୍ଗର ବୋଲ । ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ମନରେ କିନ୍ତୁ ଏଇଥିରେଇ ତମକ ଲାଗୁଅଛି । ହିଅ-ମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବସନ୍ତର ଝଲମଲ କରୁଅଛି । ହିଅଟାର ସତରେ ରୂପ ଅଛି, ତା ସଙ୍ଗରେ ରୁଚି ବି ଅଛି । ହିଅଟା ଭଲ ସାଜି ପିନ୍ଧିଛି । କବିସ୍ୱାଳ ନିଜାଇ ଧୋବ ଲୁଗା ଜାମା ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ରଖଣ୍ଡିକ ବେକରେ ପକାଇ ଝୁମୁରାଦଳର ପାଖ ଲାଗି ବସିଲା । ମୁହଁରେ ତାର ଗୌରବର ହସ । ଏ ଆସରରେ ସେ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି; କାରଣ ସେ କବିସ୍ୱାଳ ।

ଗାଉଣା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଖେମଟାର ଅନୁକରଣରେ ନାଚ ଓ ଗୀତ । ହିଅମାନେ ଆଗେ ଗୀତ ଧରିବେ, ହିଅଙ୍କ ପରେ ପାଲିଆମାନେ ସେଇ ଗୀତର ସୁନରାବୁଦ୍ଧି କରିବେ । ହିଅମାନେ ତାହାରି ସାଙ୍ଗରେ ନାଚିବେ । ଏବେ ଖେମଟା ନାଚର ପ୍ରସାର ଦେଖି ସେମାନେ ଝୁମୁର ନାଚ ଗୁଡ଼ି ଏହାକୁ ଧରିଛନ୍ତି । କିଛିଟା ଝୁମୁରର ତଳ ବି ଅବଶ୍ୟ ରହିଛି । ସେ ଟିକକ ପୂରାପୂର ଅଶ୍ରୁମଳିତା ।

ପ୍ରୌଢ଼ା ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ପାନବଟା ଦେଇ ବସିଥିଲା । ସେ ନିଜାଳକୁ କହିଲା—ବାବା, ତୁ ବି ଧର ।

ନିଜାଳ ହସିଲା । କିନ୍ତୁ ପାଲିଆଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସେ ଗୀତ ଧରିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରଥମ ଗୀତଟି ଶେଷ ହେବାମାତ୍ରେ ହିଅମାନେ ବିଶ୍ରାମ ନେବାକୁ ବସିଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜାଳ ଉଠିପଡ଼ିଲା । କବିସ୍ୱାଳ-ଭଙ୍ଗିରେ ଗୁଦରଖଣ୍ଡିକ ଅଣ୍ଟାରେ ଭିଡ଼ି ସେ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲା—ମୁଁ ଗୋଟିଏ ନିବେଦନ କରେ ।

ଗୁରୁଆଡ଼େ ନାନା କଲରବ ଉଠିଗଲା ।

—ସୁଆଙ୍ଗର ଦୁଆରା ଅଇଲା ସେ ।

—ବସ ବସ ।

—ଏଇ ନିଜାଳ !

ଜଣେ ରସିକ କହିଉଠିଲା—ନିଶି ଖିଅର ହେଇକରି ଆ—ନିଶି ଖିଅର ହେଇକରି ଆ । ଅକସ୍ମାତ୍ ସବୁ କଲରବକୁ ଦବେଇ ରାଜା ଘୁଙ୍ଗାର ଦେଇଉଠିଲା—ଚୁପ୍, ସବ୍‌ଲେକ୍, ଚୁପ୍ ।

ବିପ୍ରପଦର ବି ଗୋଟାଏ ଧମକ ପଡ଼ିଲା—ଏଇକ୍ ।

ସମସ୍ତେ ଚୁପ୍ ହୋଇଗଲେ । ନିଜାଳ ସୁଯୋଗ ଦେଖି କହିଲା—ମୁଁ ପଦଟିଏ ଗାଇବି ଆପଣମାନଙ୍କ ଶୁଣିବେ ।

—ଲଗାଏ ଓପ୍ରାଦ୍, ଲଗାଏ । ରାଜାର କଣ୍ଠସ୍ୱର ।

ନିତାଇ ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ବାଁ ହାତଟି ଗାଲରେ ଦେଇ, ଡାହାଣ ହାତଟି ମୁହଁ ସାମନାରେ ରଖି ଅଳ୍ପ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆରମ୍ଭ କଲା—

“ଆହା ରଙ୍ଗ-ବେରଙ୍ଗ ପଳାଶ ଫୁଲ, ଗୁଣ ତ ନାହିଁ ଉପରେ ନାଲି
ସହ, ଦେଖିଯା ଛଟକ ତାର ।”

ପଦଟା ପ୍ରଥମ ଦଫା ଗାଇସାର ଫେର୍ ଥରେ ଗାଇଲାବେଳକୁ ସେ ହାତରେ ତାଳିଦେଇ ତାଳି ଦେଖାଇ କହିଲା—ଏଇ—ଏଇ—ଏପରି ବଜାଅ ତବଲା ବାବୁ ! କହିକରି ସେ ପୁଣି ଗୀତ ଧରିଲା—

“ଖାଲି ଝଲମଲ ରଙ୍ଗରେ, ମହୁ ନାହିଁ ଅଙ୍ଗରେ
ଗଛଯାକ କଣ୍ଟା ଖୁରଧାର
ମନଭ୍ରମର, ଯାଅନା ପାଶେ ତାର ।”

ନିତାଇର କଣ୍ଠଟି ମଧୁର ଓ ଭାସ, ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ମଣିଷର ମନ ହରିନିଏ । ନେଲା ବି । ଲୋକଙ୍କର ଆପଣି ‘ଗ’ରେ ଗୋମାତା ଭଳି ଗୀତକୁ; କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ତାହାର ଆଭାସ ନ ପାଇ ଲୋକମାନେ ବାଗେଇକରି ବସିଲେ ।

ରଜା ବାହାବା ଦେଇଉଠିଲା—ବାହା ରେ ଓସ୍ତାଦ୍, ବାହା-ବାହାରେ !

ବିପ୍ରପଦ ବି ସାବାସୀ ଦେଲା—ବହୁତ୍ ଆଜ୍ଞା ।

ବଣିକ-ମାଗୁଳ କହିଲା—ବଢ଼ିଆ, ବଢ଼ିଆ ।

ଲୋକମାନେ ବି ବାହାବା ଦେଲେ ।

ନିତାଇ ଉସ୍ତାଦ୍‌ରେ ମୁଦୁମୁଦୁ ନାଚିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଥରେ ଗୁରୁଆଡ଼େ ଆଖି ବୁଲାଇଲେ, ମୁହଁରେ ତାର ମୁଦୁ ହସ । ରଜାର ପଛରେଇ ରଜାର ସ୍ତ୍ରୀ, ତାହା ପାଖରେ ଠାକୁରଣୀ । ଶ୍ରଦ୍ଧାନୁତ ବିସ୍ମୟ ସହୃଦ ସେ ତାହାରି ଆଡ଼କୁ ଅନାଇରହୁଛି । କ୍ଷଣକଲଗି ନିତାଇ ଗୀତ ଭୁଲିଗଲା, ଠାକୁରଣୀକୁ ଅବହେଳା ଦେଖାଇଥିଲେ ବି ଠାକୁରଣୀ ତାହାକୁ ଅବହେଳା କରିନାହିଁ । ତାହାର ଗୌରବର ଗୋପନ ଅଂଶ ନେବାକୁ ସେ ଆସିଅଛି । କ୍ଷଣକଲଗି ସେ ଗୀତର ଶିଅ ହଜାଇଦେଲା ।

ଝୁମରୁଆଦଳର ଡୋଲିଆଟା ସୁଯୋଗ ପାଇ କାଠିମାରି ଚକ୍ରାର କରି କହିଉଠିଲା—
ହଁ, ତାଳ କଟିଲା, କଟିଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ନିତାଇର ତାଳ କଟିଲା । କ୍ଷଣକେ ନିତାଇ ସଜାଗ ହୋଇ ଗୀତ ଗୁଡ଼ିଦେଇ ହାତରେ ତାଳିଦେଇ କହିଲା—ଗୀତ ଆଉ, ଏଥରକ ତର ।
ହଁ—ହଁ—ହଁ—ହଁ କରି ତାଳି ମାରିମାରିକା ପୁନରାୟ ସମ୍ପାଦକ ଧରିନେଲା—

“ଶ୍ରୀମିଳି ଫୁଲ

ଫୁଲ ଧରେନା ଧରେ ତୁଳା, ଗୁଡ଼ିଲ ବଦଳି ଚୁଲ—

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ନାଚିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ତାର ପଦଟା ଭବନେବାର ଏଇ ଅବକାଶ । ନାଚି ନାଚି ସେ ବୁଲି ଚାଲିଲା—ଆସର ଆଡ଼କୁ । ସୁମରାଆଦଳର ହେଥମାନେ ମୁହଁ ଚପି ହସୁଛନ୍ତି—କେବଳ ବସନ୍ତ ଆଖିରେ ଢୁସର ଦାଡ଼ । ନିତାଇ ତାହାରି ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁକରିଛି ତର ମେଲିଲା—

ପୁଣି ବକିରହେଲା ସେ ଫୁଲ ଭିତ୍ତରେ, ମାଳ ହେଲା ଗଳାର ।”

ନିତାଇ ସାଙ୍ଗରେ ଚାରିଚକ୍ର ହେବାମାତ୍ରେ କହନ୍ତି ସେମିତି ମାତିଉଠିଲା । ସେ ଉଠି ଠିଆହୋଇ, ପ୍ରୋତ୍ତାକୁ କହିଲା—ମୁଁ ଚାଲିଲି ମାଉସୀ । ଶ୍ରୀମିଳି ଫୁଲର ଅର୍ଥ ସେ ବୁଝିଛି ।

—କୁଆଡ଼େ ?

—ବସାକୁ, ଶୋଇବାକୁ ।

—ଶୋଇବାକୁ ।

—ହଁ ।

—ପାଗଳୀଟା ନା କଣ ? ବସୁ ।

—ନା । ଏମିତି ଆସରରେ ମୁଁ ଗାଇପାରିବନି । ଯୋଉ ଆସରରେ ମାଙ୍କଡ଼ ନାଚେ, ସେ ଆସରରେ ମୁଁ ନାଚିପାରେନା ।

ବେଶ୍ ଉତ୍ତରଣରେହିଁ କଥାବାଉଁ ହେଉଥିଲା । ନିତାଇ କ୍ଷଣକେ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ଦର୍ଶକମାନେ ଅଧିକାଂଶ ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଲେ—ଏଇ, ଏଇ, ତୁ ବନ୍ଦ କର ।

ରାଗି ଉଠିଲା ରାଜା । ସେ ଉଠି ଠିଆହୋଇ—କ୍ୟା ?

ବସନ୍ତ କିଛି ଜବାବ ଦେଲା ନାହିଁ, କେବଳ ଥରେ ବେକଟି ବୁଲାଇ ନିତାନ୍ତ ତାଛାଲ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଚକିତ ଦୃଷ୍ଟି ଘାଣି ଆସରରୁ ବାହାରିଯିବାକୁ ଉପକ୍ରମ କଲା । ଚାରିଆଡ଼େ ଗୋଟିଏ ରୋଲି ଉଠିଲା—କେହି ନିତାଇ ଉପରେ ରାଗି ପାଟିଭୁଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ, କେହି ଅର୍ଥର ଚକ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ଘୃଣିତ ପଥଚାରିଣୀ ହେଥକାର ଦୁର୍ବିମାନ ଶୁଦ୍ଧରେ କୁଇ ହୋଇ ଆହ୍ୱାନନ ଉଠାଇଲା । କିନ୍ତୁ ହେଥକା କୌଣସି କଥାକୁ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ କଲାନାହିଁ; ସାମନାର ଲୋକଟିକୁ କହିଲା—ବାଟ ଛାଡ଼ ତ ଭାଇ !

ସେ ବାଟ ଗୁଡ଼ିଦେଇଥାନ୍ତା କି ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତା କେଜାଣି, କିନ୍ତୁ କିଛି କରିବା ପୁଅରୁ ହିଁ ପଛରୁ ସାମନାକୁ ଆସି ପଥରୋଧ କରି ଠିଆହେଲେ ନିଜାଇ । ହାତଯୋଡ଼ି ସେ ହସ ହସ ମୁହଁରେ ବିନୟ କରି କହୁଲୁ—ମୋର ଦୋଷ ହେଇଯାଇଛି । ତମେ ଯାଅନା, ବସ । ମୋ ରାଗ ପକାଇଲି ।

ବସନ୍ତ ଏ କଥାର ଉଠର ଦେଲେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଫେରିଆସି ଆସରରେ ବସିଲା । ଗୋଲମାଲ ଟିକିଏ କମିଲୁମାନ୍ତେ ସେ ଉଠି ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଗୀତଟି ବେଶ୍ ବସ୍ତୁ ଗୀତ । ଭଦ୍ରଲେକଙ୍କ ଆସର ଯେଉଁଠି ‘ଖେଉର’ * ଗାଇବା ଅଟଳ, ସେଠାରେ ଗାଇବାଲାଗି ସେମାନଙ୍କର ଭଣ୍ଡାରରେ ମହଜୁତ ଅଛି । ଗୀତଟି ବସନ୍ତର ବଡ଼ ପ୍ରିୟ; ନାଚ ସାଙ୍ଗରେ କେମିତି ଗୋଟିଏ ସଂଯୋଗ ରହୁଛି । ବାହୁକରି ସେଥିପାଇଁ ସେ ଏଇ ଗୀତଟି ଗାଇଲା—

“ଝୁମ୍‌ଝୁମାଝୁମ୍ ବାଜେ ଲେ ନାଗରୀ;

ନୃପୁର ଚରଣେ ମୋର । ସେଯେ ନ ମାନେ ରାସ ଗୋ

ତମେ ଆସ ଗୋ !

ପାଣି ଡାଳି କାଖେ ଟେକି ନେଏ ସଖୀ କଲହୀ

ରଜନୀ ହେଲଣି ଭୋର, ଆସ ସଖୀ ଆସ ଗୋ; ନିଶି ଯେ ଶେଷ ଗୋ !

ନୃପୁର ଚରଣେ ମୋର ନ ମାନେ ରାସ ଗୋ ।

ଝୁମ୍‌ଝୁମା ଝୁମ୍, ଝୁମାଝୁମ୍ ଝୁମାଝୁମ୍ !”

ଝୁମ୍‌ଝୁମାଝୁମ୍ ସାଙ୍ଗରେ ଆରମ୍ଭ କଲା ନାଚ । ଆସରଟା ସ୍ୱବ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ଏପରିକି ଝୁଲୁ ରାଜା ବି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ହିଅଟାର ରୂପ ଅଛି, କଣ୍ଠ ବି ଅଛି । କୁଣ୍ଠଦାଡ଼ପରି ଉଚ୍ଚ ସୁକଣ୍ଠ । ତାହାଛଡ଼ା ହିଅଟା ଯେପରି ଗୀତ ଓ ନାଚ ଭିତରେ ନିଜକୁ ହଜାଇ ଦେଇଛି । ଦୁଇତରୁ ଦୁଇତର ତାନ-ଲୟରେ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ଶେଷକରି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ଲାଗି ଗୋଟିଏ ପୂର୍ଣ୍ଣଛେଦ କରି ସ୍ଥିରହୋଇ ଠିଆହେଲା । ଏତେବେଳେ ଯାଇ ଆସରରେ ରବ ଉଠିଲା—‘ବାହାବା’ର ରବ । ଗୁରୁଆଡ଼ୁ ପଇସା ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା—ପଇସା, ଅଣି, ଦୋଅଣି, ସୁଉଙ୍କା, ଦୁଇଟି ଅଧୁଳ; ଦୋକାନୀ ଦନଶ୍ୟାମ ଦଉ ଗୋଟାଏ ପୁରା ଟଙ୍କାଇ ଫୋପାଡ଼ିଦେଲା । ହିଅଟାର ସେଆଡ଼େ ନଦା

* ଖେଉଡ଼ ବା ଖେଉର ଆଦରସାମ୍ବକ, ଅଶ୍ଳୀଳ ଗୀତ । ପୁଅକାଳରେ ବଙ୍ଗଳାର ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ।

କରିବାର ବୋଧହୁଏ ସମୟ ନଥିଲା, ତାର ସଙ୍ଗୀତରେ ଝାଲ ଦେଖାଯାଉଛି; ଛୁଇଁଟା ଧଇଁସଇଁ ହୋଇ ଉଠିପଡ଼ି ହେଉଛି; ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ ମୁଖଟି ରକ୍ତୋଜ୍ଜ୍ୱାଳରେ ଭରି ଉଠିଛି । ପ୍ରୌଢ଼ା ନିଜେ ଉଠି ପଛସାଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟେଇ ନେଲା ।

ଗୁରୁଆଡ଼ୁ ରବ ଉଠିଲା—ଆଉ ଗୋଟା, ଆଉ ଗୋଟା !

ନିତାଇ ବସନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲା । ଆଖିରେ ଆଖି ମିଶିବାମାତ୍ରେ ସେ ନମସ୍କାର କରି ତାହାକୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇଲା ।

ପ୍ରୌଢ଼ା ବସନ୍ତ ଦେହରେ ହାତଦେଇ କହିଲା—ଉଠ୍ ! କିନ୍ତୁ ମଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିହର ଉଠିଲା—ସ୍ୱେ କଣ ବସନ୍ତ, ଜର ଯେ ଆଜି ଖଇ ଫୁଟୁଛି ।

ବସନ୍ତ ହସି ହସି କହିଲା—ଟିକିଏ ମଦ ଥିଲେ ହଥ ।

ସାମାନ୍ୟ ଆଡ଼ୁଆଳକୁ ଯାଇ କିଛି ନିର୍ଜଳା ମଦ ଗିଳି ସେ ପୁଣି ଉଠି ଠିଆହେଲା; କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମ ଥର ପରି ଗତି ବା ଆବେଗ କିଛି ଆଣିପାରିଲାନି । ସେ ଧଇଁସଇଁ ହେଉଥିଲା, ଗତି ଭିତରେ କ୍ଳାନ୍ତିର ପରିଚୟ ସୁପରିଚ୍ଛୁଟ । ଗୀତ ଧରି ମଧ୍ୟ ଗାଇ ପାରିଲାନି; ପାଳିଆଏ ଗାଇଲେ । ତେହାଲ * ପଡ଼ିଲା ମାତ୍ରେ ନାଚ ବନ୍ଦ କରି ସେ ଶିଥିଳ କ୍ଳାନ୍ତ ପଦକ୍ଷେପରେ ଆସରରୁ ବାହାରିଗଲା ! କେନ୍ଦ୍ର କିଛି କଥା କହିପାରିଲେନି, ଯେମିତି ସେମାନଙ୍କର ଦାମ୍ଭ ଶେଷ ହୋଇଯାଇଛି । ଆଖିଆଗରେ ଦେଶା-ପାଉଣାର ନିକଟରେ ତାହାର ଦୁଇଟି ଗୀତ ଓ ନାଚର ଓଜନ ସେମାନଙ୍କର ପଛସାର ଓଜନକୁ ଚୁଚ୍ଛ କରି ପଥର ଭଳି ଓଜନ ନେଇ ମାଟିର ଗୁଡ଼ି ଉପରେ ଯାଇ ଗାଦି ମାଡ଼ିବସିଛି । ରସ୍ତା ଜଡ଼ରେ ଯେଉଁମାନେ ଠିଆହୋଇଥିଲେ ସେମାନେ ଆହୁରି ଟିକିଏ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇ ରସ୍ତା ଗୁଡ଼ିଦେଲେ ।

ପ୍ରୌଢ଼ା ନିତାଇକୁ କହିଲା—ଦେଖିଲ ବାଦା ! ଆଜ୍ଞା ଏକବାଗିଆ ବୁଝିଟା !

ନିତାଇ ବି ବାହାରି ଆସିଲା । ଗୁରୁଆଡ଼ୁକୁ ଚାହିଁ ସେ ବସନ୍ତର ସନ୍ଦାନ ବଳା । ମନେ ମନେ ଏଇ ବୁଝିଟି ପାଖରେ ସେ ହାର ମାନିଅଛି । ‘ଶିମିଳି ଫୁଲ’ କହିବା ତାର ଅନ୍ୟାୟ ହେଉଛି; ଅନ୍ୟାୟ ନୁହେଁ, ଅପରାଧ । ନୂଆ ଗୀତର ପଦ ତା ମନ ଭିତରେ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତ କୁଆଡ଼େ ଗଲା ? ବୁଝିମଣିଆଦଳର ବସା ବୋଇଲେ ଏଇ ବରଗଛମୂଳ । ଗଛମୂଳଟାରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଚଟେଇ ଉପରେ ବସିଛି ଗୋଟାଏ ମରଦ

୧୫

—ଦଳଭିତରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ମର୍ଦ୍ଦଟା । ମଝି ଉଲିଆ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆକାର, ସେମିତି କଳା, ନାଲି ଗୋଲ ଆଖି, ବଧୂର ଭଲ ନାରବ; ତୃଷ୍ଣାର୍ତ୍ତ ମଝି ଯେପରି ପାଣି ପିଏ ସେହିପରି ସେ ମଦ ଖାଏ । ସାରା ଦିନ ଶୋଇରହିଥାଏ, ସନ୍ଧ୍ୟା ପରଠାରୁ ପଡ଼େ ତାର ଜାଗରଣର ହୁଁ ପାଲି, ନିଆଁ ଜାଲି ନିଆଁ ପାଖରେ ବସି ଲୋକଟା ଜନସମୟ କରିଛି । ସେଠାରେ ନିତାଇ ଦେଖିଲୁ ବସନ୍ତ ନାହିଁ । ସେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଲୋକିତ ଚଉଦଗକୁ ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରସାରିତ କଲୁ । ସେ କଣ ? ତାର ବସା ଦରଜା ପାଖରେ କେଇଜଣ ଲୋକ ଠିଆହୋଇଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ସେ ଆଗେଇ ଆସି ପଚାରିଲୁ—କିଏ ?

—ଆମେ ।

ନିତାଇ ଚିହ୍ନିଲୁ, ବେପାରୀ କାନ୍ଦେବ ଶେଖର ପୁଅ—ନୟାନ ଓରଫ୍ ନାନାଇର ଦଳଟା । ସେ ପଚାରିଲୁ—କଣ ? ଏଠି କଣ ହେଉଛି ?

—ହୁଅଟା ତୋ ବସାରେ ଆସି ପଶିବ ।

—ଆସିଥିଲେ ଆସିଥିବ; ଆଉ ତମେ ସବୁ ଏଠି ଠିଆହୋଇତ କାହିଁକି ?

ଦଳଟାଯାକ ଅଟ୍ଟହାସ ହସିଉଠିଲୁ ।

ନିତାଇ କହିଲୁ—ଯା ତମେ ସବୁ ଏଠୁ । ନଇଲେ ହାଙ୍ଗାମ୍ ହବ । ମୁଁ ରାଜାକୁ ଡାକିବି; କନିଷ୍ଠବଲ୍ ଅଛି ତାକୁ ଡାକିବି । ନୟାନ୍ ଶେଖ ନିତାଇଙ୍କ ପାଦପରେ ପକାଏନା; କିନ୍ତୁ ରାଜାକୁ ଖାଦର କରେ । ସେ ତଥାପି କହିଲୁ—ଶୁଣିନା, ତତେ ବକସିସ୍ ଦେବି ନେତାଇ !

ନିତାଇ ଗୋଟାଏ ଅବଜ୍ଞର ଦୃଷ୍ଟି ହାଣି ଘରକୁ ପଶି ଦରଜା ବନ୍ଦ କରିଦେଲା । କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତ କୋଉଠି ? କୁଆଡ଼େ ନାହିଁ ତ । କିନ୍ତୁ ଘର କବାଟର ଜଞ୍ଜିର ଖୋଲୁ ! ଦରଜାରେ ହାତ ଦେଇ ସେ ଦେଖିଲୁ—ହଁ ଭିତରୁଆଡ଼ୁ ଦରଜା ବନ୍ଦ ଅଛି । ନିତାଇ ଡାକିଲୁ—ଅହେ ଶୁଣୁଚ ? ମୁଁ—ମୁଁ ।

—କିଏ ?

—ତମର ‘କୋଇଲି-ମାଣିକ’ ।

—କିଏ ! ଓଝାଦ୍ ?

—ଓଝାଦ୍ କି ଫେଝାଦ୍ ଯାହା କହିବାର କୁହ ତମେ ।

ଏଇଥର ଦରଜାଟା ଖୋଲିଗଲା । ନିତାଇ ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଦେଖିଲା, ବସନ୍ତ ସେତେବେଳକୁ ପୁଣି ଥରେ ଶୋଇଯାଇଛି । ତାରି ବଛଣାଟା ଉପରେ ଦିବ୍ୟ ଆରମ୍ଭରେ ଶୋଇରହିଛି ! ବସନ୍ତ କହିଲୁ—ଦରଜାଟା ବନ୍ଦ କରିଦିଅ ।

—ବାହାର କବାଟ ବନ୍ଦ ଅଛି ।

—ପାଚିଲା ଡେଇଁକର ପଣିବେ ଗୁଲ—ବନ୍ଦ କର । ବସନ୍ତ କ୍ଳାନ୍ତ ଅଥଚ ବିଚିତ୍ର ହସ
ହସିଲା । ନିତାଇ ତାହାର କପାଳରେ ହାତ ଦେଇ ତମକି ପଡ଼ିଲା—ଏ କଣ ? କେତେ
ଜର !

—ମୁଣ୍ଡଟା ଟିକିଏ ଚିପିଦବ ?

ହସିକର ନିତାଇ ମୁଣ୍ଡ ଚପିବସିଲା । ବସନ୍ତ ହସି କହିଲା—ନା, ଫୋପ୍ପାଦ୍ ନୁହଁ,
ଭଲ ଓପ୍ରାଦ୍—ଗୀତଟା କିନ୍ତୁ ଡାଆ । ତମର ରଚନା ?

—ହଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଗୀତଟା ମୁଁ ବାଦଲି କରି ଦେଇଛି ।

—କାହିଁକି ? ଆଖି ବୁଜିରଖି ହିଁ ବସନ୍ତ ପଚାରିଲା ।

—ସେଇଟା ମୋର ଭୁଲ୍ ହେଇଥିଲା ।

ଝିଅଟି କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଲାନାହିଁ, ଖାଲି ଟିକିଏ ହସିଲା ।

—ପୁଣି ନୂଆ ଗୀତ ବାନ୍ଧିଛ । ସେ ଗୁଣୁଗୁଣୁ କରି ଆରମ୍ଭ କଲା—

“ଏଇ ଭୁଲ୍‌ଟା କାହାର, ହାୟରେ !

ମନମତାଣି ବାସ୍ନା ଭରି ତା ବୁକୁରେ

କରତକଣ୍ଠା ଦେଇ ଘେରିଲା କିଆଁଫୁଲର ଧାର ।”

ବସନ୍ତର ମୁହଁରେ ନିଶେଇ ମୃଦୁ ହସ ଦେଖାଦେଲା । କହିଲା—ତା ପରେ ?

—ତା ପରେ ଏଇଲା ହେଇନି ।

—ଗୀତଟି ମତେ ଉଧାର ଦିଅ ।

—ମୋ ଗୀତ ତମେ ଉଧାର ନବ ? ଗାଇବ ?

—ହଁ ।

ଝରକା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ନିତାଇ କହିଲା—ଆଜି ଶେଷ କରିବି ।

—କିଏ ? କିଏ ? ଝରକା ପାଖରୁ କିଏ ଘୁଞ୍ଚିଯାଉଛି ? ବସନ୍ତ ହସି କହିଲା—କିଏ
ଆଉ ହବ ? ସେଇ ପୋଡ଼ାମୁହଁଯାକ ହେଇଥିବେ ।

ନିତାଇ କିନ୍ତୁ ସେଇ କଥା ମାନିନେଇ ବସିପାରିଲାନି, ଜଳନ୍ତି ଆସି ଝରକା ପାଖରେ
ଠିଆହେଲା । ସେ ଯାହା ଦେଖିଛି, ସେ-ଇ ଜାଣିଛି । ହଁ—ହେଇ ତ, ଦୁଧବର୍ଣ୍ଣ କୋମଳ
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ମଧ୍ୟରେ ମଣିଷଟି ରେଲ ଲାଇନ୍ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଛି । ଦ୍ରୁତ ଚଳନ୍ତ କାଗଜଟି
ଫୁଲ ପରି ଚାଲିଛି । ମୁଣ୍ଡରେ କେବଳ ସ୍ପର୍ଶବନ୍ଦ, ଟି ନାହିଁ । ଠାକୁରଣୀ ।

ଏଗାର

ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାର ରହସ୍ୟମୟ ଶୁଭ୍ରତା ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ରୁତ ଚଳନ୍ତ କାଶତଣ୍ଡୀ ଫୁଲଟି ଯେପରି ମିଶି ଏକାକାର ହୋଇ ମିଳେଇଗଲା । ନିତାଇ କିନ୍ତୁ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ ଝରକା ପାଖେ ଠିଆ-ହୋଇ ରହିଲା । ଆଖିରେ ତାହାର ଅର୍ଥହୀନ ଦୃଷ୍ଟି, ମନର ଚିନ୍ତା ଅସଲଗ୍ନ, ଅସ୍ପଷ୍ଟ । ଭିତରେ ଶାଶ୍ୱତ ଅନୁଭୂତିରେ କେବଳ ଗୋଟାଏ ଗଭୀର ଉଦ୍‌ବେଗ !—ସେ ଯେପରି ପଥର ହୋଇଯାଇଛି ! ଏଇ ବିପୁଳ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାମୟତା ମଧ୍ୟରେ ଠାକୁରଣୀ ହଜିଯିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହାର ସବୁକିଛି ଯେପରି ହଜିଗଲା ।

ତାହାର ହାବଭାବ ଦେଖି ମୁଖର ସ୍ତ୍ରୀ ଶଶୀ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଦେହ ନେଇ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହୋଇ ଉଠି ବସିଲା ।

ଜୀବନର ଅଭିଜ୍ଞତା ତାର ଯେତେ ଜଟିଳ, ସେତେକ କୃଟିଳ । ପଥରୁଣୀ ନିମ୍ନ-ଶ୍ରେଣୀର ଦେହ-ବ୍ୟବସାୟିନୀର ଗ୍ରାସିତ ଅଭିଜ୍ଞତା । ସେ ଅଭିଜ୍ଞତାରେ ନିଶାଚର ହଂସ୍ର ଜାନ୍ତୁଆର ଭଳି ମଣିଷର ସଂସାରରେ ଖୋଲ ଅଣାରୁ ପନ୍ଦରଥଣା ଚିନିପକସା; ସେଇ ଅଭିଜ୍ଞତାର ଶଙ୍କାରେ ଶଙ୍କିତ ହୋଇ ବସନ୍ତ ଉଠି ବସିଲା । ସେ ଭାବିଲା, ଯେଉଁ ଦଳଟି ଘରର ଦରଜା ପାଖରେ ଠିଆହୋଇ ଭିଡ଼ କରିଥିଲେ, ସେହିମାନେଇ ବୋଧହୁଏ ଦଳବଦ୍ଧ ହୋଇ ନିଃଶବ୍ଦ ଲୋଲୁପତାରେ ନଖ-ଦନ୍ତ ଦେଖାଇ ଘରର ଚାରିକଡ଼ ଘେରି ପକାଇଥିଲେ; ଆନ୍ତମଣର ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନିମ୍ନ କଣ୍ଠରେ ସେ ପଚାରିଲା—କଣ ହେଲା ?

ନିତାଇ ତଥାପି ଉତ୍ତର ଦେଲନାହିଁ । ସେ ଯେପରି ସ୍ତବ୍ଧ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଠିଆ-ହୋଇଥିଲା, ସେହିପରି ଠିଆହୋଇ ରହିଲା । ଠାକୁରଣୀର ରାଗ ତ ସେ ଜାଣେ । କିନ୍ତୁ ବାଟ ଯାଇ ସେ ଠିଆହୁଏ, ପଛକୁ ବୁଲି ଚାହିଁ । ଇଙ୍ଗିତରେ କହେ—ମତେ ତାକ; ତାକିଲେଇ ଫେରିବ । ଆଜି ଆଉ କିନ୍ତୁ ସେ ଠିଆହେଲେ ନାହିଁ, ଚାଲିଗଲା; ଏଇ ରାତିରେ ଏକୂଟିଆଇ ସେ ଚାଲିଗଲା । ମଧ୍ୟରାତ୍ରିର ନିଦ୍ରାରୁ ସ୍ତବ୍ଧ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଭିତରେ ବି ଗୋଟାଏ ଭୟ ରହିଛି । ସେ ଭୟ କଲା ନାହିଁ ।

ବସନ୍ତ ଏଥରକ ଉଠିଆସି ନିତାଇର ପାଖରେ ଠିଆହେଲା, ଜ୍ୱରୋତ୍ପ୍ଳ ହାତରେ ନିତାଇର ହାତଧରି ସେ ପଚାରିଲା—କାହିଁ ?

ଏତେବେଳେକେ ସଚକିତ ହୋଇ ନିତାଇ ଫେରି ଚାଲିଲା । ରୂଫରେ ଗୁଣରେ

ସୁରଧାର ସୈରଣୀର କୃଣ ମୁଣରେ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଗାୟ ଆଖିରେ ଅପରମେୟ କ୍ଳାନ୍ତ—
ଗଭୀର ଉଡ଼ୁକଣ୍ଠା । ନିତାଇ ସେ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ସ୍ନେହକୋମଳ ନ ହୋଇ ରହିପାରିଲାନି ।
ସମ୍ବେଦରେ ହସି ସେ ବସନ୍ତର କପାଳରେ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତବୁଲାଇ କହିଲା—ଏତେ ଜର,
ତମେ ଉଠି ଆଇଲ କାହିଁକି ? ଚାଲି ଖୋଇବ ଚାଲି । ଉଃ ! ଧାନ ପକେଇଦେଲେ
ଖଇ ଫୁଟିବ, ଏତେ ତାତି !

—ଛୋକାରଗୁଡ଼ାକ ବୁଲୁଛନ୍ତି ଚାରିଆଡ଼େ ? ଛୁଆ ହାତୀର ନେଇ ଏକାଠି
ହେଇଛନ୍ତି ?

—ଛୋକାରଗୁଡ଼ାକ ? ନିତାଇ ସବିସ୍ମୟରେ ପଚାରିଲା । ବସନ୍ତର ଭାବନାର
ରସ୍ତାରେ ଯେଉଁମାନେ ବିଚରଣ କରୁଥିଲେ, ତାଙ୍କ କଥା ସେ କଲହନା ବି କରି
ପାରିଲାନି !

ବସନ୍ତର ଭ୍ରୂ ଏଥର କୁଣ୍ଡଳ ହୋଇଗଲା—ଖୋଲ ଭିତରୁ ଖୁରୁର ଧାର ଉଠିମାରିଲା ।
ସେ ପଚାରିଲା—ତେବେ ? କଣ ? କିଏ ଗଲା ? କଣ ଦେଖିବ ତମେ ?

ଚଟକରି ନିତାଇ ଏଥର ବସନ୍ତର କଲହନାର କଥା ବୁଝିପାରିଲା—ହସିହସି ସେ
କହିଲା—ନା, ସେମାନେ ନୁହନ୍ତି । କିଛି ଡରନା ଆସ, ଖୋଇବ ଆସ । ସେ ତାକୁ
ଆକର୍ଷଣ କଲା ।

—କିଏ ସେ ଗଲା ? କାହାକୁ ଦେଖୁଥିଲ ? କିଏ ଉଠିମାରି ଗଲା ?

—କିଏ ଚିହ୍ନି ପାରିଲାନି ।

—ଚିହ୍ନି ପାରିଲାନି ?

—ନା ।

—ତାହେଲେ ଏମିତି ଠିଆଟା ହୋଇ ରହିବ ସେ ? ଯେମିତି କେତେ ସଫନାଶ
ହୋଇଯାଇଛି ତମର ?

ବସନ୍ତର ଶାଣିତ ଦୃଷ୍ଟି ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ ବି ଯେପରି ଜଳୁଥିଲା !

ନିତାଇ କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେଲାନାହିଁ, ଶୁଷ୍କ ହସ ମୁହଁରେ ଧରି ସେ ବସନ୍ତ ଆଡ଼କୁ
ଅନାଇ ରହିଲା ଖାଲି ।

ବସନ୍ତ ଅକସ୍ମାତ୍ ଖିଲିଖିଲି କରି ହସି ଉଠିଲା—ଖାସ୍‌ଖାସ୍‌ ଦୃଢ଼ ହସ ହସି କହିଲା—ମୁଁ
ମରିଯାଉଥାଏଟି ! ଆଖିଟା ବି ଫୁଟିଗଲା କି ! ଯେ ଉଠି ମାଲି ତା ମୁଣ୍ଡରେ ଯେ ଓଢ଼ଣା
ଥିଲା ! ଓହୋ ! ମତେ ଦେଖି—

ପୁଣି ସେଇ ଖିଲିଖିଲି ହସ ।

ନିତାଇର ଗୋଡ଼ଠୁଁ ମୁଣ୍ଡଯାକେ ଝିମି ଝିମି କରି ଉଠିଲା । ବସନ୍ତ ହସି ହସି ଘରର

କଳିଣୀ ଖୋଲି ବାହାରଗଲା ।

ନିତାଇ ତାକିଲା—ବସନ ! ହେଇ ! ବସନ !

ଦୁଆର ବାହାରୁ ଉତ୍ତର ଆସିଲା—ବସନ ନୁହେଁ ମ, କିଆଫୁଲ, କିଆଫୁଲ । ଟାଣନା, କରତକଣ୍ଠାର ଧାରରେ ସଫାଙ୍ଗ ଛୁଣି ପଡ଼ିବ ହୁ ।

ନିତାଇ ତଥାପି ବାହାରକୁ ଆସିଲା ।

ସ୍ୱେରିଣୀ ସେତେବେଳକୁ କାସେଦ୍ ଶେଖର ପୁଅ ନୟାନ ସାଙ୍ଗରେ କଥା ହଉଛି ।

ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ନିତାଇ ତାକିବାକୁ ଯାଇ ମଧ୍ୟ ତାକିପାରିଲାନି, ଲଜ ମାଡ଼ିଲା ତାକୁ । ନିଜର ଦୁଆରଟିରେଇ ସେ ପ୍ରବ୍ୟ ହୋଇ ଠିଆହୋଇ ରହିଲା । ସେପଟେ ଷ୍ଟେସନ ପାଖରେ ଝୁମୁର ଆସରରେ ଗୀତ ବୋଲୁ ହଉଛି । ଆଲୁଅର କରଣ ଗଛର ଫାଙ୍କ ଦେଇ ଆସି ଏଠିସେଠି ପଡ଼ିଛି । ଏପଟଟା ପ୍ରାୟ ଜନସ୍ଥାନ ପ୍ରବ୍ୟ, ପଶ୍ଚିମ ଆକାଶରେ ଗୁଳ୍ମ ଅସ୍ତ ହେବାକୁ ଯାଉଛି, ପୂର୍ବଦିଗର ଆକାଶରେ ଅନ୍ଧକାର ଘନାଇ ଉଠୁଅଛି । ସ୍ୱେରିଣୀ ରୂପଟାର କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଲଜ୍ଜା ନାହିଁ, ଖିଲି ଖିଲି ହସ ଭିତରେ କଥା ଶେଷ କରି, ଘନ ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ କାସେଦ୍‌ର ପୁଅ ନୟାନ ସାଙ୍ଗରେ ସେଇ ପୂର୍ବଦିଗର ଗଭୀରତର ଅନ୍ଧକାର ଭିତରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ନିତାଇ ଆକାଶ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଏକା ଠିଆହୋଇ ରହିଲା । ରହି ରହି ପୁଣି ତା ମନରେ ନୂଆ ଗୀତ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ଉଠିଲା । ଭଗବାନ୍ ମଣିଷର ମନନେଇ କି ମଜାର ଖେଳ ଯେ ଖେଳନ୍ତୁ ! ଗୋଟିଏ ଘଟରେ, ମଣିଷ ତାଙ୍କର ଛଳନାରେ ଅନ୍ୟକୁ ଦେଖିଥାଏ । ଠାକୁରଙ୍କୁ ବସନ୍ତକୁ ଦେଖି ଚାଲିଗଲା; ବସନ୍ତ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଦେଖି ଚାଲିଗଲା । ସେ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ସେଇ କଥାକୁ ନେଇ ଗୀତ ବାନ୍ଧି ବସିଲା ।

“ବଙ୍କିମ ବିହାରୀ ହରି ବଙ୍କା ତମର ମନ ।”

ଘଟଣା ଭିତର ଦେଇ ସେ ଯେପରି ନିୟତିର ଖେଳ ବା ଦେବର ଅଭ୍ୟୁତ ପରିହାସ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଛି ଆଜି । ଠିକ୍ ତାହାର ଅଳ୍ପଆଁ ଜନମ ପରି ଏ ପରିହାସ ନିଷ୍ଠୁର । ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ଗୀତ ଭିତରେ ହରିକୁ ସ୍ମରଣ ନ କରି ରହିପାରିଲାନି ।

ଭେରରୁ ରଜାର ପାଟିଗୁଣ୍ଡରେ ନିତାଇର ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ଗଲା । ସେ ଘରକୁ ଆସି ଗୀତ ବାନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧୁ ଶୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ତେଜନା ହେବାମାତ୍ରେ ସେହି ଅସମାପ୍ତ ଗୀତର ପଦଟାଇ ପ୍ରଥମେ ଗୁଞ୍ଜନ କରି ଉଠିଲା ତାର ମନରେ—

“ବଙ୍କିମ ବିହାରୀ ହରି ବଙ୍କା ତମର ମନ

କୁଟିଳ କୌତୁକେ ରୂମେ ହୁଁ କୁ କରି ନାଁ—ଅଘଟଣ କରି ଘଟଣ ।

ରାଜା ପାଟିଭୁଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତୁ । ସେଇ ପାଟିଭୁଣ୍ଡ ଡାକହାକର ଉଛୁସାଟା ଯେପରି ଅତିରିକ୍ତ । ନିତାଇର ମନେହେଲା ହୁଏତ ନୂଆ କେଉଁ ଅଭିନୟନ ନେଇ ରାଜନ ତା ଦୁଆରକୁ ଆସିବୁ—ସୈନ୍ୟ ତାର ଆଉ ରହୁପାରୁନାହିଁ । ସ୍ୱାଭାବିକ ମୃଦୁ ହସ ହସ ମୁହଁରେ ସେ ଆସି ଦରଜା ଖୋଲିଦେଲା । ବାହାରେ ଠିଆହୋଇଛୁ ରାଜା—ତା ପଛକୁ ଝୁମୁଆଦଳର ପ୍ରୋଡ଼ା । ରାଜା ସିଧା ଦରଈତରକୁ ଆସି ଗୁରୁଆଡ଼େ ଦୃଷ୍ଟି ଗୁଲାଇ ସକୌତୁକରେ କାହାକୁ ଯେମିତି ଖୋଜିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ନିତାଇ ସବୁସ୍ଥେ ପ୍ରଶ୍ନ କଲା—କଣ ?

—କାହିଁ ? ଓସ୍ତାଦିନ କାହିଁ ହେ ?

—ଓସ୍ତାଦିନ୍ ?

ହା-ହା କରି ହସି ରାଜା କହିଲା—ସବ୍ ଫାୟ୍ ହୋ ଗୟା ଓସ୍ତାଦ୍, ସବ୍ ଫାୟ୍ ହୋ ଗୟା । କାଲି ରାତିମେ—ସେ ହା ହା କରି ହସି ବେଦମ୍ ହେଲା । କଥାଟା ଆଉ ଶେଷ କରିପାରିଲାନି ।

ନିତାଇ ତଥାପି କଥାଟା ବୁଝିପାରିଲାନି ।

ବୁଝାଇଦେଲା ପ୍ରୋଡ଼ା । ଏତେବେଳେଯାକେ ସେ ଦୁଆର ବାହାରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲା, ଏଥର ଦରଈତରକୁ ପଶିଆସି ହସିକରି କହିଲା—ମଲା ! ଲୋ ବସନ ! ବାହାର ଆଲୋ, ଏଇ ଟେନ୍‌ରେ ଯିବା ପରା !

ନିତାଇ କହିଲା—ସେ ତ ଏଠି ନାହିଁ ।

—ନାହିଁ ! ତାହେଲେ ? ସେ ଆସରରୁ ବାହାର ଅଇଲା, ତମେ ତା ସାଙ୍ଗରେ ଆଇଲା । ମୁଁ କହୁ ବ ଦେଲି ତମକୁ । ତାପରେ ମୁଁ ପଚାରୁଚରା ବ କଲି; ଶୁଣିଲି, ତମରି ଘରେଇ—

ନିତାଇ କହିଲା—ହଁ; କେଜିଜଣ ଲୋକ ତାକୁ ବିରକ୍ତ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ମୋ ଦରକୁ ଆସିଥିଲା । ମୁଁ ଆସି ଦେଖିଲି ଶୋଇରହୁଛି । ଦହରେ କେତେ ଜର । କିନ୍ତୁ ଟିକିଏ ପରେ ବାହାରିଯାଇ ସେଇ ଲୋକ ସାଙ୍ଗରେଇ ଚାଲିଗଲା ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ଚିନ୍ତିତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ରାଜାର କୌତୁକ ହାସ୍ୟ ସ୍ୱଭାବ ହୋଇଗଲା । ନିତାଇ କହିଲା—କାସେଦ୍ ଶେଷ୍ ପୁଅ ନୟାନ୍ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଇଛି । ଏଇ ବୁଦାଲିଆ ବରଗଞ୍ଜମୁଳଟାରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହଉଥିଲା ବୋଧେ । ଆସନ୍ତୁ ଦେଖିବା ।

ସେମାନେ ଆଗେଇଗଲେ ।

ସେଇ ଜାଗାରେଇ ସେ ଥିଲା । ସେ ଚେତନାହୀନ ପରି ଅସଂଯତ ଦେହରେ ପଡ଼ି-ରହିଥିଲା ।

ବସୁଳ-ପରିଧି ଗୁମ୍ଫାନବିତ୍ତ ବରଗଛଟିର ତଳ ଦେଶଟା ଗୁମ୍ଫାନକାର ସକାଶେ
ତୃଣସ୍ଥାନ ପରିଷ୍କାର, ସେଇଠାରେଇ ମାଟିଟା ଉପରେ ବସନ୍ତ ସେତେବେଳେ ସୁଦ୍ଧା ଗଭୀର
ନିଦରେ ଆଛନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିରହିଛି । କେଶରୀ ବସନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ, ସବାଙ୍ଗ ଧୂଳିଧୂସର,
ମୁହଁପାଖରେ କେଇଟା ମାଛ ଭଣ୍ଡା-ଭଣ୍ଡା କରି ଉଡ଼ୁଛନ୍ତି; ପାଖଟାରେ ପଡ଼ିରହିଛି
ଗୋଟାଏ ଖାଲି ବୋତଲ, ଗୋଟାଏ ଅଇଁଠାପତ୍ର । ପାଖକୁ ଗଲ୍ଲମାସେ ଦେଖି ମଦର
ଝାସ୍ ଗନ୍ଧ ସମସ୍ତଙ୍କ ନାକରେ ଆସି ପଶିଲା ।

ପ୍ରୋଢ଼ା କହିଲା—ତତେ ମରଣ ହଉନାହିଁ ! ଏଇଆ କରି ମରିବ ହାରାମଜାଦା ।
ବସନ, ଏଇ ବସନ !

ରାଜା ହସି କହିଲା—ବହୁତ ମଜବୁତ ହୋ ଗିସ୍ତା ।

ନିତାଇ ଦୁଇ ଗଡ଼ରେ ସେଠାରୁ ଚାଲିଗଲା । ଟିକିଏ ପରେଇ ଫେରିଆସିଲା କେ-
ଧମାସୁମାନ ଚାନ୍ଦି ଧରି । ଦୁଧ ନ ଦେଇ କଷ୍ଟା ଚାନ୍ଦି, ତହିଁରେ ଟିକିଏ ଲେମ୍ବୁରସ ।
କଷ୍ଟା ଚାନ୍ଦିରେ କୁଆଡ଼େ ମଦନିଶା ଗୁଡ଼େ । ମହାଦେବ କବିସ୍ଥଳକୁ ସେ ଦେଖିବ
କଷ୍ଟା ଚାନ୍ଦି ଖାଇବାର । ବସନ୍ତ ସେତେବେଳକୁ ଉଠି ବସି ମଧ୍ୟ ଡୋଳଉଛି ଅଥବା
ଟକ୍କୁଛି । ପ୍ରୋଢ଼ା କହିଲା—ମୁଁ କଣ କରିବି କହିଲ ?

—ଏଇ ଚାନ୍ଦିଟା ଖୁଆଇ ଦିଅନ୍ତୁ, ଏଇଲଗେ ଗୁଡ଼ିଆବ ନିଶାଟା ।

ଚାନ୍ଦି ଖାଇ ସତରେ ବସନ୍ତ ଟିକିଏ ସୁସ୍ଥ ହେଲା । ଏତେବେଳେକେ ଯାଇ ସେ ନାଲି
ବଡ଼ ଆଖି ମେଲି ଚାନ୍ଦି ନିତାଇ ଆଡ଼କୁ ।

ପ୍ରୋଢ଼ା ତାରିଦ୍ କରି କହିଲା—ଚାଲ୍ ଏଥର ।

ନିତାଇ କହିଲା—ଗାଧୋଇ ଦେଇଥିଲେ ଭଲ କରିଥାନ୍ତେ । ଆରାମ ବି ହେଇଥାନ୍ତା,
ଆଉ ଦିହସାରା ଧୂଳି ଲାଗିଛି—

ତାର କଣ୍ଠ ଡୁବିଗଲା ବସନ୍ତର ମଉକଣ୍ଠର ଖିଲିଖିଲି ହସରେ । ସେ ଟଳିଟଳି
ଉଠି ଠିଆହେଲା, ନିତାଇ ସାମନାକୁ ଆସି ଜଡ଼ିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—ପୋଛୁ ଦିଅନା
ନାଗର, ଦେଖିବା କେମିତି ଦରଦ !

ନିତାଇ ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ଟିକିଏ ହସିଲା—ହସି କାନ୍ଦୁ ଗାମୁଛା ଖଣ୍ଡିକ ନେଇ
ସମସ୍ତେ ବସନ୍ତର ସବାଙ୍ଗର ଧୂଳି ପୋଛିଦେଇ କହିଲା—ଆଛା, ନମସ୍କାର
ତା ହେଲେ ।

ପ୍ରୋଢ଼ା ତାକୁ ଡାକିଲା—ବାବା !

ନିଜର ବୁଲି ଚାଲିଲା ।

—ମୋ କଥାଟାର କଣ ହେଲା ବାବା ? ଦଳକୁ ଆସିବା କଥା ?

ନିଜର କିଛି କହିବା ଆଗରୁ ନିଶା-ବିଷ୍ଣୁର ହିଅଟା ପୁଣି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା ସେଇ ହସ । ସେ ହସ ସେମିତି ତାର ବନ୍ଦ ହବାର ନୁହେଁ ।

ବରକ୍ର ହୋଇ ପ୍ରୋଡ଼ା କହିଲା—ମଲା ! ପୋଡ଼ା ମୁହଁରେ ଏମିତି ସଫନାଣିଆ ହସ କାହିଁକି ମ ? ଦମ୍ ଫାଟି ମରବୁ କି ଲେ ?

ସେଇ ହସ ଭିତରଦେଇ ବସନ୍ତ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ କହିଲା—ଆଲୋ ମୋ ମାଉସୀ ଲେ—କୋଇଲା ମାଣିକର ବି ମନର ମଣିଷ ଅଛି ଲେ—କାଲି ରାତିରେ—ହୁ ହୁ ହୁ--- ହୁ ହୁ ହୁ—ହୁ-ହୁ-ହୁ ।

ରଜା ଏଥର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବରକ୍ର ହୋଇ ହିଅଟାକୁ ଗୋଟାଏ ଧମକ ଦେଇ କହିଲା—କେଁ ! ଏହା ଫେଁ ଫେଁ କରତା ହେ ?

ବସନ୍ତର ଆଖି ଘଟା ଜଳିଉଠିଲା; କିନ୍ତୁ ପରେ ପରେ ସେ ପୁଣି ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା—ହୁ-ହୁ-ହୁ—ହୁ-ହୁ-ହୁ—

ତେଣେ ଷ୍ଟେସନରେ ଟ୍ରେନ୍ ଆସିବାର ଘଣ୍ଟା ପଡ଼ିଗଲାଣି; ଷ୍ଟେସନ ମାଷ୍ଟ ନିଜେ ଘଣ୍ଟାଟା ଦେଇ ଦେଇ ହାକୁଆନ୍ତି—ରଜା ! ଏଇ ରଜା ।

ରଜା କୁଟିଗଲା, ନରୁବା ଗୋଟାଏ ଅଘଟଣ ଘଟିବା କିଛି ଅସମ୍ଭବ ନଥିଲା ।

ନିଜର ହସ କହିଲା—ଆଜ୍ଞା, ଆପଣମାନେ ଆସନ୍ତୁ ତା ହେଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ବି ଆପଣା ବସା ଆଡ଼କୁ ଚାଲିପଡ଼ିଲା ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ଏଣିକି ଟାଣ ସ୍ତରରେ କହିଲା—ବସନ୍ତ ! ଆସୁଛୁ ନା ଏଇଠେଇଁ ମାତାଲଗିର ଚାଲୁଥିବ ?

ବସନ୍ତ କ୍ଳାନ୍ତରେ ଶିଥିଳ ପଦରେ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା; କିନ୍ତୁ ହସଟା ତାର ଆନ୍ତର ବନ୍ଦ ହୋଇନାହିଁ ।

ସହସା ବୁଲି ଠିଆହୋଇ ହାତ ହଲାଇ ଇସାରା କରି ସେ ଚିତ୍କାର କରି କହିଲା—
ଚାଲିଲି ହେ !

ନିଜର ଆସି ବସିଲା କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛମୂଳେ ।

ତେଣେ ସେତେବେଳକୁ ଟ୍ରେନ୍ ଟା ଛାଡ଼ିଲା ।

ଟ୍ରେନ୍‌ଟା ଷ୍ଟେସନ ଗୁଡ଼ି ସଣଦେ ସାମନା ଦେଇ ପାରହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ଡବା ପରେ ଡବା । ଗୋଟିଏ ଡବାରେ ଝୁମରୀଆଦଳଟିକି ଦେଖାଗଲା । ବସନ୍ତ ହିଅଟି ଗୋଟେ ପାଖରେ ଦରଜା ପାଖକୁକରି ଝରକାରେ ମୁଣ୍ଡରଖି ଯେମିତି ଏକଦମ୍ ବଛେଇ ହେଇ ପଡ଼ିଛି ।

ଅଭୁତ ହିଅ ! ନିତାଇ ହସିଲା । ଝୁମର ସେ କେତେ ଦେଖିଛି । କବି-ଗାର୍ଡ଼ା କବିନ ବୋଲି ଏମାନଙ୍କ ଘଙ୍ଗରେ ମିଳାମିଶା ବି ଡେର୍ କରିଛି; କିନ୍ତୁ ଏପରି ନିଷ୍ଠୁର ବ୍ୟବସାୟିନୀ ସ୍ତରଧାର ହିଅ ସେ ଦେଖିନାହିଁ । ସ୍ତରଧାର ନୁହେଁ, ଜ୍ୱଳନ୍ତ । ହିଅଟା ଯେପରି ଜଳୁଛି । ତେବେ ହିଅଟାର ଗୁଣ ଅଛି, ରୂପ ଅଛି । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହିଅ ! ଗନ୍ଧ ରାତିର ଗୀତଟା ତାହାର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା—

“ଏଇ ଭୁଲଟା କାହାର—ହାୟରେ !

ମନମନ୍ତାଣି ବାସ୍ନା ଭରି ତା ବୁକୁରେ

କରତକଣ୍ଠା ଦେଇ ଦେରିଲା କଥାଫୁଲର ଧାର

ଏଇ ଭୁଲଟା କାହାର ! ହାୟ ରେ !”

ଟ୍ରେନ୍‌ଟା ଚାଲିଗଲା । ନିତାଇ ବସିରହିଲା । ଚାହିଁ ରହିଲା ବେଳେ ଲଇନ୍‌ର ବାଙ୍କ ଅଡ଼େ, ଯୋଉଠି ସମାନ୍ତରାଳ ଲଇନ୍ ଦୁଇଟି ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁରେ ମିଳାଇ ଯାଇଛି ବୋଲି ମନେହୁଏ, ସେଇ ଜାଗାଟା ଆଡ଼କୁ । ବସନ୍ତ ତ ଚାଲିଗଲା, ଆଉ ହୁଏତ କେବେହେଲେ ଦେଖା ବି ହବ ନାହିଁ । ଅଭୁତ ହିଅ ! ଘଡ଼ି-ଘଡ଼ିକେ ହିଅଟାର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ରୂପ; ରାତିକ ଭିତରେ ତାକୁ ନେଇକରି ହିଁ ଘନି ଘନିଟା ଗୀତ ମନକୁ ଆସିଛି । ସେ ଟିକିଏ ଉଦାସ ହୋଇ ରହିଲା । ଅନ୍ଧସାରୁ କୁଆଡ଼ୁ ଗୋଟିଏ ସଚେତନତା ଆସି ତାହାକୁ ଦୋହଲାଇ ଦେଲା । ସେଇ ଜାଗାରେଇ ବାଙ୍କର ସେହି ବିନ୍ଦୁଟିରେ କେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ସ୍ପର୍ଶବିନ୍ଦୁ ଝଟମଟ କରି ଉଠିବ; ତାହାପରେ ଦୋହାସିବ ସେହି ସ୍ପର୍ଶବିନ୍ଦୁଟି ତଳେ ଚଳନ୍ତ ଗୋଟିଏ କାଗଜଶ୍ରେଣୀ ଫୁଲ । ସ୍ପର୍ଶବିନ୍ଦୁ-ବିଚ୍ଛୁରିତ ଜ୍ୟୋତିରେଖାଟି ବେଳେ ବେଳେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଚକିତ ଚମକରେ ଅଖିରେ ଲାଗି ଆଖି ଝଲିଯାଇ ଦେବ । ଅସମାପ୍ତ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ତାହାର ଅସମାପ୍ତ ହିଁ ରହିଲା; ରାସ୍ତା ଉପରେ ସ୍ଥିର ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇ ନିତାଇ ଯେପରି ପ୍ରତ୍ୟାଶା-ବିଭୋର ହୋଇ ବସିରହିଲା ।

ଠାକୁରଣୀ କେତେବେଳେ ଆସିବ ? କାହିଁ, ଠାକୁରଣୀ ଆସୁଛ କୋଉଠି ?

ଏଇ କଣ ସେଇ ? ନା, ସେ ତ ନୁହେଁ ! ନିତାଇ ଆଖିର ଭ୍ରମ ଛଡ଼ା କିଛି ନୁହେଁ ।

ମନର ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ କଲ୍ପନା—ଏଇ ଦିନ-ଆଳୁଅରେ ବି ମରୁକୁମିର ମଞ୍ଚଟିକା ବେଳେ ବେଳେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ହୋଇ ଫୁଟିଉଠୁଛି । ଏଇ ଦେଖାଯାଉଛି, ପୁଣି ମିଳାଇ ଯାଉଛି । ନିତାଇ ହସିଲା । ଏଇଲା ତ ମୋଟେ ଦଶଟା ବାଜିଛି । ଠାକୁରଣୀ ଆସେ ଘଡ଼ିର କଣ୍ଟା ଭଲି ବାରଟା ଗାଡ଼ିର ଠିକ୍ ଆଗରୁ !

ତଥାପି ସେ ଉଠି ଗଲାନାହିଁ । ଗଛଗଣ୍ଡରେ ଭରଦେଇ ଶୋଇପଡ଼ିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ଘଣ୍ଟାଗୁଡ଼ିକ ଆଜି ଯେମିତି କଟିବାକୁଇ ରାଜି ନୁହନ୍ତି ।

ହେଇ ! ହଁ, ହେଇ ସେ ଆସୁଛି । ଚଳନ୍ତୁ ଧଳା ଗୋଟିଏ ରେଖାର ମଥାରେ ସ୍ପର୍ଶିତ ବିନ୍ଦୁଟିଏ । କିନ୍ତୁ ନା, ସେ ତ ନୁହେଁ, ରେଖାଟିର ଗତିଭଙ୍ଗୀ ତ ସେପରି ଦ୍ରୁତ ନୁହେଁ । ରେଖାଟି ମଧ୍ୟ ସେପରି ସରଳ ଓ ସ୍ପର୍ଶ ନୁହେଁ ।

ହେଇ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ରେଖା, ସ୍ପେ ବି ନୁହେଁ ।

ନିତାଇର ଭୁଲ୍ ହୋଇନାହିଁ । ରେଖାଗୁଡ଼ିକ ନିରନ୍ତରତା ଦେଲେ ସେଗୁଡ଼ିକ ନାଶମୁଖି ହୋଇଉଠିଲେ ଠିକ୍; ମୁଣ୍ଡରେ ତାଙ୍କର ଛାଇ ବି ଥିଲା । ସେମାନେ ବି ଏ ଗ୍ରାମକୁ ଦୁଧ ବିକି ଆସନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ କେହି ଠାକୁରଣୀ ନୁହନ୍ତି । ଗୋଟି ଗୋଟି କଣ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଗଲେ ବାହାର; କିନ୍ତୁ ଠାକୁରଣୀ କାହିଁ ? କାହିଁ ?

ବାରଟା ବେଳର ଟେନ୍ଟା ଚାଲିଗଲା ।

ରାଜା ଆସି ଡାକିଲା—ଓସ୍ତାଦ୍ !

ସଚକ୍ରତ ହୋଇ ନିତାଇ ହସିନର କହିଲା—ରାଜନ !

—କ୍ୟା ଧୂସାନ କରତା ଭାଇ, ହୁଆଁ ବଇଠକେ ? ନୟା କୁଛୁ ଗୀତ ବନାୟା ?

—ନାହିଁ ତ । ଅସମ୍ଭବ ହେଲାପରି ନିତାଇ ଖାଲି ଟିକିଏ ହସିଲା ।

—ତୁମ୍ଭାର ଉପର ହାମ ଘୋଷା କରେଗା ।

—କାହିଁକି ରାଜନ, କାହିଁକି ? କଣ ଅପରାଧ କଲି ଭାଇ ?

—ଓଁ ହୁ ଝୁମରବାଲା ବୋଲି ତୁମ୍ଭାରେ ଦିଲ୍-କେ ଆଦମୀ, ମନକେ ମଣିଷ —

ନିତାଇ ହା-ହା କରି ହସି ଉଠିଲା । ତାପରେ ରାଜାର ହାତ ଧରି ଟାଣି କହିଲା — ଚାଲ, ଚାଲ ଖାଇ ଆସିବା । ଚାହିଁଆ ହେଇନାହିଁ, ଠାକୁରଣୀ ଆଜି ଦୁଧ ନେଇ କରି ଆସିନାହିଁ । ଝୁମରବାଲା କଥାରେ ତୁମେ ବିଶ୍ୱାସ କରିଛ ? ହଁ ରାଜନ—ଅଳ୍ପ ଜଣେ ମୋର ମନର ମଣିଷ । ମୋର ମନର ମଣିଷ ତୁମେ ରାଜନ, ତୁମେ ।

—ହାମ୍ ? ରାଜା ବିକଟ ହସରେ ସ୍ଥାନଟି ଉଚ୍ଛଳିତ କରିଦେଲା । ସେ ତାକୁ କୁଣ୍ଡେଇ ଧରି କହିଲା—ଚୁଣ୍ଡୀ ଲେଗା ଓସ୍ତାଦ୍ ? ପୁଣି ସେଇ ବିକଟ ହସ । ସେ ହସର ପ୍ରତିଧ୍ୱନିରେ ଆକାଶ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲା, ବତାସ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ବାର

ଦିନେ, ଦିନେ, ଦିନଦିନ—

ଲଗ ଲଗ ଦିନଦିନ ଠାକୁରଣୀ ଆସିଲାନି । ଚତୁର୍ଥ ଦିନରେ ଉତ୍କଳଶ୍ରୀ ତ ହୋଇ ନିତାଇ ସ୍ଥିର କଲ, ଆଜି ଠାକୁରଣୀ ନ ଆସିଲେ ଠାକୁରଣୀର ଗାଆଁକୁ ଯାଇ ଖବର ନେଇ ଆସିବ ।

ବାରଟାବେଳର ଗାଡ଼ି ଚାଲିଗଲା । ସେଦିନ ବି ଠାକୁରଣୀ ଆସିଲ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମାଇପେ ଯିଏ ଦୁଧ ଦବାକୁ ଆସନ୍ତି, ସେମାନେ ଆସି ଫେରିଗଲେ । ନିତାଇର ବାରବାର ଇଚ୍ଛା ହେଲା—ସେମାନଙ୍କୁ ପଚାରି ଖବର ନେବ; କିନ୍ତୁ ସେଇଟା ବି ସେ କୌଣସିମତେ କରିପାରିଲାନି । କିପରି ସଙ୍କୋଚ ବୋଧ କଲା । ନିଜେ ହିଁ ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ଥରକୁଥର ମନେ ହେଲା, କାହିଁକି ଏ ସଙ୍କୋଚ ? କୋଉ କଥାକୁ ସଙ୍କୋଚ ? ତଥାପି ସେ ସଙ୍କୋଚ ନିତାଇ ଦବାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ରୁପହୋଇ ସେ ନିଜ ବସାକୁ ଆସି ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା । କୌଣସି ବାହାନାରେ ଠାକୁରଣୀର ଶୁଣୁରଘର ଗାଁକୁ ଚାଲିଗଲେ ହୁଅନ୍ତାନି ? ଭାବିଚିନ୍ତି ସେ ଥୟ କଲା—ହଁସ, ମୂର୍ଗୀ ଅଥବା ଅଣ୍ଡା କଣିକା ବାହାନାରେ ସେ ଯିବ । ଠାକୁରଣୀର ଶୁଣୁରର ହଁସ, ମୂର୍ଗୀ ଅଛି ସେ ଜାଣେ । ଘରକରଣାର ଉଚ୍ଛ୍ରେଷ୍ଟ ସବାଦଟି ବି ଠାକୁରଣୀ ତାକୁ କହିଥାନ୍ତୁ ! କାନ୍ଦରେ କୋଉଠି ଗୋଟାଏ କୁହୁ ପୋତା ହେଇଛି, ନିତାଇ ସେଇଟିକି ଯାଇ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଆଖିକୁ ଘେନି ଆସିପାରେ ।

—ଓସ୍ତାଦ୍ ଅଛ କି ହେ ? ରାଜାର କଣ୍ଠସ୍ବର ।

ନିତାଇ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲା, ରାଜା ବଗିଚାରେ ବାଡ଼ି କହୁଛୁ ! ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ସେ ହୃଦୀରେ ଝରି ଦେଲା—ରାଜନ୍, ଆଉ ମହାରାଜ, କ'ଣ ଖବର ?

ରାଜା ଆସି ଖବର ଦେଲା—ବିପତ୍ତି ଭାବରେ ବଙ୍ଗଳାରେଇ କହିଲା—ଖରାପ ଖବର ଓସ୍ତାଦ୍, ଠାକୁରଣୀ ନେଇ ବଡ଼ ମୂଷିଲ୍ ହେଇଛି ଭାଇ !

ନିତାଇର ପ୍ରେତ ଭିତରଟା ଧଡ଼ାସ୍ କରୁ ପଡ଼ିଲା । ସେ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ କରି ପାରିଲାନି, ଉତ୍କଳଶ୍ରୀ ତ ସ୍ବରୂପ ମୁଖରେ ରାଜାର ମୁହଁ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁରହିଲା ।

—ଆଜିକି ଦିନଦିନ ହବ, କଣ ହେଇଛି ଭାଇ ! ଦେଖିବ ତ କେମିତି ଭଲ ପିଲା—ସୁନାପିଲା ସେ, ଶାଶୁ-ଶଶୁର ନଣନ୍ଦ ମର୍ଦ୍ଦ ସମସ୍ତଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ କଳିକଳିଆ କରୁଛି—ମୃଣ୍ମ

ପିନ୍ଧୁଛି । କାଲି ରାତରୁ ପୁଣି ମୁଁଛୁ । ହେଇଯାଉଛି । ଦାନ ପଡ଼ିଯାଉଛି, ହାତଗୋଡ଼
ଲଠି କରି ଦେଉଛି ।

ଅପରିସୀମ ଉଦ୍‌ବେଗରେ ନିତାଇର ଗୁଡ଼ ଇତରଟା ଅସ୍ଥିର ହୋଇପଡ଼ିଲା !
ରାଜାର ହାତ ଦୁଇଟା ଶକ୍ତ କରି ଧରି କହିଲା—ତମେ ଦେଖିବାକୁ ଯିବନ ରାଜନ ?

ରାଜା କହିଲା—ସ୍ତ୍ରୀ ଯାଇଛି ଦେଖିବାକୁ, ଫେରୁ ସେ । ମୁଁ ଉପରବେଳିଆ ଯିବି ।
—ମୁଁ ବି ଯିବି ।

ନିତାଇର ଆଖିକି ପାଣି ଆସିଗଲା, ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ କରି ସେ ଡାହା ଗୋପନ କଲା ।

ରାଜା ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ବାସ ପକାଇ କହିଲା—ବଡ଼ ଭଲ ପିଲାଟା ଓସ୍ତାଦ୍ ! ପୁଣି
କିଛି ସମୟ ପରେ ରାଜା କହିଲା—ଓଃ, ଠାକୁରଣୀର ଘଇତାଟି ଡହଳି-ବିଜଳ ହୋଇ
ଭେ ଭେ କରି କାନ୍ଦୁଛି । ପିଲଲେନ ତ, ଏବେ ଜାଣି ଭାବବେଶ୍ବରଟି ହେଇଛି
ଠାକୁରଣୀ ସାଙ୍ଗରେ । ବିଚର ! ରାଜା ଟିକିଏ ମୁନ ହସ ହସିଲା ।

ଅପ୍ ଅପ୍ କରି ଦି' ବୁଢ଼ା ଲୁହ ନିତାଇର ଆଖିରୁ ଏଥର ଝରିପଡ଼ିଲା । ସେ ଶୀଘ୍ର
ଶୀଘ୍ର ଖେଳଛଳରେ ଆଙ୍ଗୁଳରେ ଲୁହର ଚିହ୍ନ ଦି'ଟା ବିଲୁପ୍ତ କରିଦେଲା । ଟିକିଏ
ପରେ ଗୋଟାଏ ଗଭୀର ଦୀର୍ଘନିଶ୍ବାସ ପକାଇ ସେ ଡାକିଲା—ରାଜନ !

—ଓସ୍ତାଦ୍ !

—ଡାକ୍ତର କବିରାଜ କିଛି ଡକାହେଇଚନ୍ତି ?

ହତାଶାରେ ଓଠଟା ଦପଟକୁ ଟାଣିନେଇ ରାଜା କହିଲା—ଏଥରେ ଆଉ ଡାକ୍ତର
କବିରାଜ କରିବେ କଣ ଓସ୍ତାଦ୍ ! ଏ ହେଲା ନିଶ୍ଚୟ କୋଡ଼ ଅପଦେବତା; ନଇଲେ
ଡାହାଣୀ ଚରୁଗୁଣୀ, କି କୋଉ ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକର କାମ !

କଥାଟା ନିତାଇ ମନକୁ ପାଇଲା । ଚକିତରେ ମନେ ହେଲା, ତାହେଲେ କଣ ସେଇ
କ୍ଷୁରଧାର ହିଅଟାର କାମ ! ଝୁମରଆଦଳର ସ୍ବେ ଶଶୀ—ସେମାନଙ୍କୁ ତ କେତେ ବଦ୍ୟା
ଜଣାଥାଏ, ବଶୀକରଣରେ ସେମାନେ ତ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ।

ରାଜା କହିଲା—ମା କାଳୀଙ୍କ ପାଖରେ କାଳିସୀ ଆଗରେ ଛୁଡ଼ା କରାଇବେ ଆଜି
ଠାକୁରଣୀକି । କଥା କଣ ବାରତା କଣ ଆଜି ସବୁ ଜଣାଯିବ ସେ !

ଆଉର କିଛିବେଳ ବସିରହୁ ରାଜା ଉଠି ଠିଆହେଲା ଓ ନିତାଇର ହାତ ଧରି ଟାଣି
କହିଲା—ଆଉ ଭଇସ୍ତା, ଥୋଡ଼ାସା ଶୁଷ୍କ ପିଏଗା ।

ଏତେବେଳେ ଯାଇ ହୁନ୍ଦୀ କହିଲା, କେତେବେଳେ ପରେ ରାଜା ଯେମିତି ସହଜ
ହୋଇଉଠିଲା ।

ରାଜାର ବସାରେଇ ବସିଥିଲା ନିତାଇ । ରାଜାର ଘାଁ ଠାକୁରଣୀର ଶୁଣିବଦରକୁ
ଯାଇଛି, ଏବେ ବି ଫେରିନ; କାଳିଦା ଶେଷ ଦେଲେଇ ମମ୍ବାଦ ଘେନି ଫେରିଆସିବ
—ସେହି ସମ୍ବାଦର ପ୍ରତ୍ୟାଶାରେ ଉଡ଼ିନଶୁ ଚି ଓ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ ନିତାଇ ବସି ରହିଲା ।
ରାଜା—ଦୁଃଖକଷ୍ଟ ଶୋକ ସନ୍ତାପ ଭିତରେ ବି ରାଜା । ସେ ସବୁର ମୁଖେ, ବାରିଶି,
ଆଳୁଚପ୍, କଷ୍ଟାଲଙ୍କା, ପିଆଜ, ତା ସାଙ୍ଗକୁ କିଛି ସନ୍ତେଗ ନେଇ ହାଜର ହେଲା !

ନିତାଇ କହିଲା—ଏଗୁଡ଼ା କଣ ହବ ? ଏଇ ସମାବେଶ ତାକୁ ଭଲ ଲାଗୁନଥିଲା ।

—ଜାନେ ତୋ ହୋଗା ଭଲପା; ପେଟ୍ ତୋ ନେହୀ ମାନେଗା କି ! ଲଗାଣି ଖାନ୍ଦା ।
ତାପରେ ସେ ଚକ୍ରାର ଆରମ୍ଭ କଲା—ଏଇ ଟୋକା ! ଏ ବେଟା ।

ତାକୁଥିଲା ସେ ପୁଅଟାକୁ । ରାଜାର ପୁଅଟାର ଧରଣଟା ଅନେକ ପରିମାତରେ
ଯୁବକାଳର ଯୁବରାଜଙ୍କ ପରି ଠିକ୍, ରାଜି ନାହିଁ ଦିନ ନାହିଁ ସେ ମୁଗଧା ନେଇ ବ୍ୟସ୍ତ,
ଗୋଟାଏ ଗୁଲେଲ ଧରି ପଡ଼ିଆବାଡ଼ିରେ ବୁଲୁଥାଏ । ବଣି, ଘରଟିଆ, କୋଳିଳ,
କାକ—ଯାହା ପାଏ, ତାହାହିଁ ହତ୍ୟା କରେ । ହତ୍ୟାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହତ୍ୟା; ଶିଅଣିଆର
ଲେଉଟା ନାହିଁ । କେତେବେଳେ କେମିତି ଚଢ଼େଇକୁଆ ଧରି ଯୋଗେ ଏବଂ ତା ଲାଗି
କଙ୍କି ଶିକାର କରି ବୁଲେ । ଯୁବରାଜ କୋଷ୍ଠସ୍ଥ ଏ ଅଜି ଟିକେ ଦୂରରେ ଗୋଟିଏ ଯାଇ
ପହଞ୍ଚିଛି, ଜବାବ୍ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ରାଜା ଯାଇ ଚକ୍ରାର କରି ହାଙ୍ଗୁଲା—ହେଇ ପୁଅର
କି ବରୁ, ହାସମାଜାଦୋଆ —

ତଥାପି କିଛି ସ୍ବର-ଶବ୍ଦ ମିଳିଲାନି । ରାଜା ନିତାଇକୁ କହିଲା—କିଧର ଗିୟା
ଓହ୍ଲାଦ ! ତାପରେ ହସି କହିଲା—ଉ ବାଡ଼ୁ ଠୋ—କ୍ୟା ବୋଲିଲା ନୁମ୍ ଓହ୍ଲାଦ ?
କ୍ୟା ? ଅଗନାଅଗନ ବନସ୍ତ କା ଉଧର—କ୍ୟା ? ମାୟାବନା, ନା କ୍ୟା ?

ଏମିତିକା ତାଙ୍କହାକରେ ଜବାବ ନ ପାଇଲେ ନିତାଇ କହିଲେ—ଯୁବରାଜ ଅଗନା-
ଅଗନ ବନସ୍ତ ଡେଇଁ ମାୟାବନା କଙ୍କି କି ପକ୍ଷିଣୀ ପଛରେ ଯାଇଛି ରାଜନ ।

ଆଜି କିନ୍ତୁ ନିତାଇର ସେକଥା ବି ଭଲ ଲାଗିଲାନି । ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ବାସ ପକାଇ
ସେ ଟିକିଏ ମୁନ ହସ ହସିଲା, ତାହା ବି କେବଳ ରାଜାର ମନରକ୍ଷା ସକାଶେ ।

ରାଜା ବି ଆଉ ପୁଅର ଖୋଜଖବର ନେଲା ନାହିଁ, ଦୁଇଟା ପାଏ ନାହାର କରି ଆହାରି
ଭାଗ କରି ଗୋଟିଏ ନିତାଇକି ଦେଇ, ଅନ୍ୟଟି ନିଜେ ଟାଣିନେଇ ବନା ବାକ୍ୟବ୍ୟୟରେ
ଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । କହିଲା—ଜାନେ ଦୋ ଭଲପା ପୁଅରୁ କି ବଳେ କୋ,
ନସୀବମେ ଭଗବାନ୍ ଉଷ୍ କୋ ନହୀ ଦିଆ, ହାମ୍ କ୍ୟା କରେଗା ?

ନିଜାଇ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲ । ସେ ଭବିଷ୍ୟତ ଠାକୁରଣୀ କଥା, ଆଖିଆଗରେ ହେମନ୍ତର ବିଲ ପାନ୍ଥରେ ଫସଲ ଓ ଘାସରେ ପୀତାଭ ରଙ୍ଗ ଦୋଇଛି, ଚାନ୍ଦାର ପ୍ରତିଛଟାରେ ଝରରେ ବି ପୀତନର୍ତ୍ତର ଧାସ । ଆକାଶଠାରୁ ମାଟିଯାକେ ପୀତାଭ ଖରା ବଳମଳ କରୁଅଛି । ଚାରିଆଡ଼େ ଦୂରନ୍ତର ଶୂନ୍ୟଲୋକ ଯେପରି ମୃଦୁ କମ୍ପନରେ ଅଛୁ-ଅଛି ବୋଲି ମନେ ହେଲା । ତାହାର ଭିତରେ ଚାରିପାଖରେ ଖାଲି ନିଜାଇ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣବନ୍ଧୁଶୀର୍ଷ କାଶତଣ୍ଡୀ ଫୁଲ—ଏଥଡ଼େ, ସେଥଡ଼େ, ଚାରିଆଡ଼େ । କୁଆଡ଼ିକ କିଛି ବେଳ ଚାହିଁରହିଲେଇ ମନେହେଲ କମ୍ପମାନ ଦୂର ଦିଗନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣବନ୍ଧୁଶୀର୍ଷ କାଶତଣ୍ଡୀଫୁଲ ଦୋହଲୁଛି, ଥରୁଛି ।

ଶୁଧାଞ୍ଜି ଗ୍ରାସରେ ରଜା ଖାଇବା ଶେଷ କରି କହିଲା—ଖା ଲେ ଭାଇ ଓସ୍ତାଦ୍ !

ମୁନ ହସି ନିଜାଇ କହିଲା—ନା ।

—ଦୂର୍, ଦୂର୍, ଖା ଲେଉ । ପେଟ୍ ମେ ଯାନେ ସେ ଗୁଣ କରେଗା । ତବସ୍ଵଭାବ ଠିକ୍ ହୋ ଯାଏଗା ।

—ତବସ୍ଵଭାବ ବେଶ୍ ଭଲ ଅଛି ରଜନ, କିଛି ମୁହଁକୁ ଚୁଟିବନି ।

—କାହେ ? ମୁଖ ମେ କ୍ୟା ହୁଆ ଭାଇ ?

ରଜାର ହାତ ଦୁଇଟି ଚପିଧରି ନିଜାଇ ଯେପରି ଅନସ୍ଥାତ୍ କହିଲା—ରଜନ, ସେଦିନ ତୁମେ ମତେ ପଚାରୁଥିଲନା ମୋର ମନର ମଣିଷ କଥା ।

—ହଁ । ରଜା କଥାଟା ଚାହିଁପାରିଲନି, ଓସ୍ତାଦ୍ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁରହିଲ ।

—ମୋର ମନର ମଣିଷ, ରଜନ ! ସେଇ ଠାକୁରଣୀକ ! ଠାକୁରଣୀ ମୋର ମନର ମଣିଷ ! କହୁଁ କହୁଁ ଥପ୍ ଥପ୍ କରି ନିଜାଇ କାନ୍ଦିପକାଇଲା ।

ରଜାର ଖାଇବା ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା, ବିସ୍ମୟ-ବିସ୍ମାରିତ ଆଖିରେ କବିସ୍ଵାଳ ଆଡ଼କୁ ସେ ଅନାହିଁ ରହିଲା । ସେ ବିଶ୍ଵାସ କରି ପାରୁନଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଯମସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ସେ ହୁଏତ ବିନଷ୍ଟ ହାସ୍ୟରେ କଥାଟାକୁ ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପୃଥକମୟ ପ୍ରସାର କରି ଦେଇଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ଠାକୁରଣୀ ଲାଗି ତାର ବେଦନା—ଭରାନ୍ତା ମନ ଆଜି ତାହା ପାରିଲା ନାହିଁ । ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ ଦୁଇଜଣଯାକ ବସିରହିଲେ ।

କେତେବେଳ ପରେ କେଜାଣି, ଚକ୍ରାର କରି କରି ପ୍ରବେଶ କଲା ରଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ।

ବ୍ୟଗ୍ର ଭିତ୍ତନଶୃଙ୍ଗ ନିଜାଇ ପଶ୍ଚ କରିବାକୁ ଯାଇ ତାହା ମନ ଭିତରେ ଗୁଞ୍ଜିତ ଶତ ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟରୁ କମ୍ପିତ କଣ୍ଠରେ କୌଣସିମତେ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲା, କେବଳ ପଦେ କଥା—କଣ ହେଲା ?

ରଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ଯେମିତି ଅଗ୍ନି ପୁଷ୍ପ ବିସ୍ଫୋରକ ପରି ଫାଟିପଡ଼ିଲା—ଜାହାଣୀ, ଜାକୁଣୀ,

ରାକ୍ଷସ—

ତାହାପରେ ସେ ଅଶ୍ଳୀଳ କଦର୍ଯ୍ୟ ଅଶ୍ରାବ୍ୟ ବିଶେଷରେ ନିତାଇକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ କରି ଦେଲା ଏବଂ ନିତାଇର ମୁହଁ ଉପରେ ଆଙ୍ଗୁଠି ଦେଖାଇ କହିଲା—ଭୁଇ, ଭୁଇ, ଭୁଇ ! ତୋ ନଜର ପଡ଼ି ପିଲୁଟିର ଆଜି ଏଇ ଅବସ୍ଥା ହେଉଛି । ଏତେ ଲୋଭ ତୋର ? ତୋ' ମନରେ ଏତେ ପାପ ?

ଅଜସ୍ବ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଭିଯୋଗ ଓ ଅଶ୍ରାବ୍ୟ ଗାଳିଗୁଳଜ ଭିତରୁ ବିବରଣୀଟା ଜଣାଗଲା । ଆଜି ଠାକୁରଣୀକୁ କାଳୀ ମାଆଙ୍କ ଆଗରେ ଛୁଡ଼ା କରାହୋଇଥିଲା । ସକାଳୁ ଉପବାସୀ ରଖି ଦ୍ବିପ୍ରହରର ଖରାରେ ତାହାକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ମନ୍ଦପୁତ ପିତା ଉପରେ ଠିଆକରାଇ, ପରୁର ଝୁଣାଧୂପ ଦେଇ କାଳୀ ମା'ଙ୍କ କାଳିଆ ଗୋଗୁଏ ଝାଡ଼ୁଧର ସାମନାରେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ପ୍ରଣାମ କରିଥିଲା—କାଳୀ, କରାଳୀ, ନରମୁଣ୍ଡମାଳିନୀ ! ଭୂତ, ପେରତ, ତାଙ୍କୁଣୀ, ଯୋଗିନୀ, ହାକିନୀ, ଶାକିନୀ, ରାକ୍ଷସ, ପିରୁଣ, ଯେ ମନ୍ଦ କରିଛୁ ମା, ତାକୁ ତମେ ନେଇଆଣ ଧରି ! ତାର ରକ୍ତ ତମେ ଖାଅ ମା ।

ଠାକୁରଣୀ ଥରଥର କରି ଥରଥିଲା ।

—କ' କହ ? କିଏ ତତେ ଏମନ୍ଦ କରିଛି କ' ? ମା କାଳୀଙ୍କ ଆଜ୍ଞା !

ଠାକୁରଣୀ ତଥାପି କୌଣସି କଥା କହୁନାହିଁ, କେବଳ ଉନ୍ମାଦଭଳି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁକରି ଯେମିତି ଥରୁଥିଲା ସେଇମିତି ଥରୁଲଗିଲା । ଏଥର ବକ୍ରନାଦରେ ଦୁର୍ବୋଧ ଅନୁସାରେକହୁଳ ମନ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି କାଳିଆ ମନ୍ଦପୁତ ଝାଡ଼ୁରେ ତାହାକୁ ପ୍ରହାର କରିଥିଲା । ସେଇଠୁ ଅଧୀର ଅସ୍ଥିର ଠାକୁରଣୀ କହିଥିଲା—କହୁଛି, କହୁଛି, ମୁଁ କହୁଛି ।

ହେ ନାଁ ଧରିଛୁ ନିତାଇର; କହୁଛୁ—ଓଘାଦ୍, କବିସ୍ବାଳ । ମତେ ଜାଲିଫୁଲ ଦେଲା । ତାହାପରେ ସେ ଉଦ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ମୁଦୁସରରେ ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥିଲା—

“କଲା କେଶେ ଦେଖିତ କି ରଙ୍ଗଫୁଲ କିମିଆଁ ?”

ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀର ମନେପଡ଼ିଯାଇଥିଲା—ନିତାଇର ବସାର ଝରଜାବାଟେ ସେ ଯାହା ଦେଖିଥିଲା—ନିତାଇ ଠାକୁରଣୀର ବାଳରେ ଫୁଲ ଗୁଞ୍ଜିଦେଉଥିଲା । ସେ କଥାଟାକୁ ସମର୍ଥନ କରି ସଚିତ୍ରାରେ ସବୁ ପ୍ରକାଶ କରି ଦେଇଛି ।

ବାକିଟା ଆଉ ଠାକୁରଣୀକ କହୁବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ । ରାଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ଚିତ୍କାର କରି କରି

ସବୁକିଛି ପ୍ରକାଶ କରିଦେଇଛି । ଅବଶେଷରେ ଏଠାକୁ ଆସି ନିତାଇକି ଗାଳିଗୁଳିକରେ ଶରବିକ ଭାସୁ ଭଲ ଜର୍ଜରତ କରିଦେଲା ।

ଅନ୍ୟ ଦିନ ହୋଇଥିଲେ ରାଜା ସ୍ତ୍ରୀର ବାଲିରୁ ମୁଠେ ଧରି ପାଞ୍ଚଶ ପ୍ରହାରରେ ତାର ମୁହଁ ବନ୍ଦ କରିଥାନ୍ତା; ଆଜି କିନ୍ତୁ ସେ ବି ଯେପରି ପଙ୍ଗୁ ହୋଇଗଲା । ନିତାଇ ମଧ୍ୟ ପୋତ ଯେମିତି ବସିଥିଲା, ସେଇମିତି ବସିରହିଲା । ଗାଳିଗୁଳିକ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ଠାକୁରାଣୀ ଯାହା କହୁଛି, ସେହି କଥାଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣି ସେ ଯେପରି ପଥର ହୋଇଯାଇଛି ।

କେତେବେଳ ପରେ ଟ୍ରେନର ଘଣ୍ଟାଟିକରେ ରାଜା ସଚେତନ ହୋଇ ଉଠିଲା । ତାହାକୁ ବି ସଚେତନ କରିଦେଲା । ଟ୍ରେନର ଘଣ୍ଟା ବାଜିଲାଣି । ତିନିଟା ବେଳର ଟ୍ରେନ୍ । ରାଜା ଷ୍ଟେସନକୁ ଯିବ । ସେ ନିତାଇକୁ ଡାକିଲା—ଉଠୋ ଭାଇ ଓସ୍ତାଦ୍, କଣ କରିବ କୁହ ? ହମ୍ ଜଣ୍ଟସନ ମେ ଯାତା ହେ ! ନିତାଇ ବସିରହିଲା କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛ-ମୂଳେ । ଉଦାସୀନ ସ୍ତବ୍ୟ ନିତାଇ ଭାବୁଥାଏ, ଘାସାର କଥା—ଠିକ୍ କେଉଁ ରାସ୍ତାରେ ଗଲେ ସେ ଏ ଲକ୍ଷ୍ମୀରୁ ନିଷ୍କୃତ ପାଇବ, କେଉଁ ବାଟରେ ଗଲେ ଜୀବନରେ ଶାନ୍ତି ପାଇବ ସେ ?

ଠିକ୍ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେହିଁ ଗୋଟିଏ ଲୋକ ଆସି ଛୁଡ଼ାହେଲା ତା ସାମନାରେ—ଆରେ ଏଇ ତ ଓସ୍ତାଦ୍ !

ନିତାଇ ନିତାନ୍ତ ଉଦାସୀନ ଭଳିହିଁ ତା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲା । ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ତାର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇଉଠିଲା ।—ତମେ ?

ଲୋକଟି କହିଲା—ହଁ—ମୁଁ । ତମର ପାଖକୁ ଆସିଛି ।

—ମୋ ପାଖ ?

—ହଁ । ବଡ଼ ବିପଦରେ ପଡ଼ି ଆସିଛି ଭାଇ ! ବସନ ପଠେଇଛି ।

—ବସନ ?

—ସେଇ ଝୁମରୀଆଦଳର ବସନ ।

ଲୋକଟି ସେଇ ଝୁମରୀଆଦଳର ବେହେଲବାଦନ ।

ଆହୁରି କେତେ ଘଣ୍ଟା ପରେ ।

ହେମନ୍ତର ଧୂସର ସନ୍ଧ୍ୟା; ସନ୍ଧ୍ୟାର ମୁନ ରକ୍ତାଭ ଆଲୋକ ଯଙ୍ଗେ ପଲ୍ଲୀର ଧୂଆଁ ଓ ଧୂଳିର ଧୂସରତା ମିଶି ଗୁରୁଆଡ଼େ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ଆଚ୍ଛନ୍ନତା ଦେଇରହିଛି । ଏଣେ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଟ୍ରେନ୍‌ଟି ଆସୁଛି ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରୁ ପୁଷ୍ପଆଡ଼କୁ । ଯିବ କାଟଓଁ । ସିଗନାଲ୍

ଡାଉନ୍ କରି ରାଜା ଲଙ୍କାନ୍ ପାଶରେ ନୀଳ ବର ଧରି ଠିଆହୋଇଛୁ । ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ନିଃଶବ୍ଦରେ ଆସି ଠିଆହୋଇ ନିଜାଜ ।

—ରାଜନ !

ରାଜା ବୁଲି ଚାଲିଲେ—ନିଜାଜ ! ତାର ଗୋଡ଼ରେ କାନ୍ଦୁଥିବା ଯୋଡ଼ା ଦିହରେ ଜାମା, ବେକରେ ଚନ୍ଦର, କାଖରେ ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଡିଲି । ରାଜା ବିସ୍ମୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ—କାହିଁ ଯାଏଗା ଓସ୍ତାଦ ?

ପାଞ୍ଚଟା ଟଙ୍କା ତା ହାତରେ ଦେଇ ନିଜାଜ କହିଲା—ଦୁଧର ପଇସା, ଠାକୁରଣୀଙ୍କ ଦବ ।

ରାଜା ଫୁସ୍‌ଫୁସ୍ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଗ୍ରଭାବରେ କହିଲା—ଠାକୁରଣୀଙ୍କା ଜାତ ମେ ଜାତ ଦେଖା ଓସ୍ତାଦ ?

ନିଜାଜ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ରାଜା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲା ।

—ଠାକୁରଣୀଙ୍କେ ସାମା ହାମ୍ ବାତଲ୍ କର ଦେଖା । ତୁମାର ସାଥ ଫିର ସାମା ଦେଖା । ‘ମଜାଲ୍’ ଦେ ଦେଖା ।

ନିଜାଜ ସ୍ମୃତ ପୋତ ଜଳକାଳ ତଳକୁ ଚାହିଁରହିଲା, ତାପରେ ମୁହଁ ଟେକି ହସି କେବଳ ଗୋଟିଏ ପଦ କହିଲା—ଛୁ !

—ଛୁ କାହେ ?

—ମଣିଷର ଘର କଣ ଭାଙ୍ଗିବା ଉଚିତ ରାଜନ ? ଛୁ !

ରାଜା ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଡର ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ବାସ ପକାଇ ଚାଲିଯାଇ ରହିଲା ।

ନିଜାଜ କହିଲା—ତୁମେ ବିଶ୍ବାସ କର ରାଜନ, ମୁଁ କବିଗାର୍ତ୍ତା କରେ; କିନ୍ତୁ ମନ୍ତ୍ର-ଯନ୍ତ୍ର କିଛି ଜାଣେନା, କିଛି କରନାହିଁ, ତେବେ ହିଁ ଗୋଟାଏ ଦୁଃଖିନୀ—ଟିକେ ସ୍ନେହ ହୋଇଥିଲା । ତା ବୋଲି ଠାକୁରଣୀଙ୍କ ମୁଁ ନଷ୍ଟ କରନାହିଁ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାର ଅନ୍ଧକାର ଚରି ବାଙ୍କ ପାଖରେ ଟ୍ରେନ୍‌ର ହେଉଲାଇଟ୍ ଜଳିଉଠିଲା । ଟ୍ରେନ୍‌ଟା ସେଆଡ଼ୁ ଷ୍ଟେସନରେ ପଶୁଅଛି । ନିଜାଜ ଦ୍ରୁତପଦରେ ଷ୍ଟେସନ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲା । ଏତେବେଳେ ଯାଇ ଲଙ୍କାହର ଆଲୁଅରେ ନିଜାଜର ବେଶଭୂଷା ଓ କାଖର ବୁଲୁଳା ଯେପରି ରାଜା ଆଖିରେ ଆଙ୍ଗୁଠି ଗେଞ୍ଜି ବୁଝାଇଦେଲା ନିଜାଜ କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛି । ଏଯାକେ କଥାଟା ତାର ଖିଆଇ ହୋଇନାହିଁ । ଏଥର ସେ ପାଟିକରି ପଚାରିଲା—କାହିଁ ଯାଏଗା ଓସ୍ତାଦ ?

ତେଣେ ଟ୍ରେନ୍‌ଟା ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ପାଖକୁ ଆସିଯାଇଥିଲା । ସେଇ ଶବ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ନିଜାଜ କିଛି କହିଲା କି ନାହିଁ ରାଜା ବୁଝିପାରୁନାନ୍ତି । ଟ୍ରେନ୍‌ଟା ଷ୍ଟେସନରେ ପ୍ରବେଶ

କରିବା ପରେ ପଏଣ୍ଟ ଛାଡ଼ି ରଜା ଧାର୍ଯ୍ୟକରି ପ୍ଲାଟଫର୍ମକୁ ଆସିଲା ।

—ଓସ୍ତାଦ୍ !—ଓସ୍ତାଦ୍ !

ସେତେବେଳକୁ ନିଜାଜ ଗାଡ଼ିରେ ଚଢ଼ି ବସିଛି । ଡବାର ଝରନାକୁ ମୁହଁ ବାହାର କରି ନିଜାଜ ଜବାବ ଦେଲା—ରଜନ !

ଉତ୍କଳଶିଳ୍ପ କଣ୍ଠରେ ରଜନ ପଚାରିଲା—କାହାଁ ଯାଏଗା ଭାଇ ?

ସ୍ଵଭାବସିଦ୍ଧ ହସ ହସି ନିଜାଜ କହିଲା—ବହନା ଆସିଛି ଭାଇ ! ଆଲେପୁର ମେଲିଣ୍ଡା ।

ଆଲେପୁରରେ ମହାଯମାରୋହରେ ନୂଆ ମେଳା ହେଉଛି ? କିନ୍ତୁ ବହନା କେତେବେଳେ ଆସିଲା ? ରଜାର ମନରେ ଚକିତରେ ଗୋଟାଏ ସନ୍ଦେହ ଜାଗି ଉଠିଲା । ଠାକୁରଣୀର ଦୁଧର ଦାମ୍ ପାଞ୍ଚ ଟଙ୍କା ମିଟେଇଦେଇ ସେ ବହନା ଯାରି କବିଗାଉଣୀ କରିବାକୁ ଚାଲିଲା ! ମିଛ କଥା । ସେ କହିଲା—ଝୁଟ୍ ନାହିଁ ।

—ନା ରଜନ ! ଦେଖୁନ, ମଣିଷ ଆସିବ ।

ରଜା ଦେଖିଲା, ସେଇ ଝୁମରଆଦଳର ବେହେଲାଦାର । ଦଳନେଣୀ ପ୍ରୋଡ଼ା ମେଳାକୁ ଯାଇଛି, ସେଠାରୁ ନିଜାଜ ପାଖକୁ ଲୋକ ପଠାଇଛି । ତାଙ୍କ ଦଳର କବିସ୍ଥଳ ପଳାଇଯାଇଛି । ବସନ୍ତ ଝଗଡ଼ା କରି ତାକୁ ଗୋଇଁଠା ମାରିଛି ।

ନିଜାଜ କହିଲା—ଆଲେପୁର, ଆଲେପୁରଠାରୁ କାନ୍ଦରା, କାନ୍ଦରାଠାରୁ କଟଡ଼୍ଡା, କଟଡ଼୍ଡାରୁ ଅବ୍ରାହୀମ, ଅବ୍ରାହୀମଠାରୁ—

ଟେନ୍‌ର ସିଟି ତାର କଥାଟାକୁ ଦବାଇଦେଲା ।

ସିଟି ବନ୍ଦ ହେଲା, ଟେନ୍ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ରଜା ଟେନ୍ ଯାଙ୍ଗରେ ଦଉଡ଼ି ଦଉଡ଼ି ପଚାରିଲା—ଅବ୍ରାହୀମ ସେ କାହାଁ ? ଦୁନିଆଁ ଭରସେ କ'ଣ ତୁମାର ବହନା ଆସୁଛି ? ଉତ୍ତର ଆଉ ଓସ୍ତାଦ୍, ଉତ୍ତର ଆଉ—ରଜାର କଣ୍ଠର ଆଉଁ ମିନତି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ଲାଗି ନିଜାଜକୁ ବିଚଳିତ କରିଦେଲା । ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହିଁ ସେ ଆହ୍‌ସନ୍‌ସରଣ କରି ହସିଲା । ମନେ ମନେ ହିଁ କହିଲା—ହଁ, ଦୁନିଆଁ ଭରଣା ବହନା ଆସୁଛି ହେ ରଜନ ।

ଏହାରି ଭିତରେ କିନ୍ତୁ ଟେନ୍ ପ୍ଲାଟଫର୍ମ ଡେଇଁ ଦୁଇଗଡ଼ରେ ବାହାରିଗଲା ।

ତେର

ଟ୍ରେନ୍‌ଟା ପୂର୍ବପଟର ବାଙ୍କଟା ବୁଲି ଦକ୍ଷିଣଆଡ଼େ ମୁହାଁଇଲା । ଏ ସେଇ ବାଙ୍କ, ଯେଉଁଠି ଠାକୁରଣୀ ଆସିଲେ ତାର ମଧ୍ୟର ଡାଳଟି ଖରାବ ଛଟାରେ ଝଲମଲ କରି ଉଠୁଥାଏ । ଗାଡ଼ିଟା ଦକ୍ଷିଣମୁହାଁ ବୁଲିଛି । ଏଥର ବାଁ ପାଖରେ ପଡ଼ିଲା ପୂର୍ବ ଦିଗନ୍ତ । ପୂର୍ବ ଦିଗନ୍ତରେ ସେତେବେଳେ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀର ଗୁନ୍ ଉଠୁଥିଲା । ଆକାଶରେ ପତଳା ମେଘର ଆଭାସ ରହିଅଛି, କୁହୁଡ଼ିପରି ପତଳା ମେଘର ଆବରଣ । ତା ଆଡୁଆଳରେ ଗୁନ୍‌ର ରଙ୍ଗ ଠିକ୍ ହଳଦୀ ଗୁଣ୍ଡ ପରି ହୋଇଯାଇଛି । ନୂଆ ବର ପରି ଗୁନ୍ ଯେପରି ଦେହରେ ହଳଦୀ ଲଗାଇ ବିବାହ-ବାସରକୁ ଚାଲିଛି ! ନିଲାଇ ମୃଗ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୁନ୍‌ଆଡ଼କୁ ଟାଳି ଅନାଇ ରହିଲା । ଛୋଟ ଲଇନ୍‌ର ଟ୍ରେନ୍‌ଗୁଡ଼ାକ ଝୁବ୍ ବେଶୀ ଦୋହଲେ ଆଉ ଶବ୍ଦ ବି କରେ ବଡ଼ ଲଇନ୍‌ର ଟ୍ରେନ୍‌ଠାରୁ ଅନେକ ବେଶୀ—ଶୂନ୍ୟ କୁମ୍ଭପରି । ଯେଉଁ ଲୋକଟି ନିତାଇକି ନେବାକୁ ଆସିଥିଲା, ସେ ଝୁମୁରିଆଦଳର ବେହେଲବାଲା; କିନ୍ତୁ ସେ ବି ବଜାଇ ଜାଣେ । ସେ ବେଶ୍ କିଛି ନିଶାବିଭୋର ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲା । ଟ୍ରେନ୍‌ର ଏଇ ଅଜ୍ୟାୟକ ଶବ୍ଦରେ ଏବଂ ଦୋହଲରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ସେ କହିଲା—ମଲା ଯା, ଏ ତ ଝାପତାଳ ଲଗେଇଦେଲା ଓହ୍ଲାଦ୍ ! ଏବଂ ଟ୍ରେନ୍‌ର ଶବ୍ଦ ଯଙ୍ଗେ ମିଳାଇ ବେଶ୍ ଉପରେ ତାଳ ପକାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ତା ଦେଖାଦେଖି ସେପଟ ବେଶ୍‌ରେ ଦୁଇଟା ଛୋଟ ପିଲା ଟ୍ରେନ୍ ଶବ୍ଦର ମର୍ମାର୍ଥ ଉଦ୍ଧାର ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଜଣେ କହିଲା—ଛ-ଛ ପଇସା ଛ-ଛ ପଇସା ଛ-ଛ ପଇସା—ଛ-ଛ ପଇସା ।

ନିତାଇର ମନ କିନ୍ତୁ କୋଉଥିରେ ଅକୃଷ୍ଣ ହେଲା ନାହିଁ । ଗୁନ୍ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ସେ ଭାବୁଥିଲା—ଠାକୁରଣୀକଥା, ରାଜନକଥା, ଯୁବରାଜକଥା, ବଣିକ-ମାତୁଳକଥା, ବିପ୍ରପଦ-କଥା, କୃଷ୍ଣଚରୁଡ଼ାଗଛଟା କଥା, ଷ୍ଟେସନଟି କଥା, ଗାଁଖଣ୍ଡିକ କଥା । ମଝିରେ ମଝିରେ ଇଚ୍ଛା ହେଉଥାଏ—ପର ଷ୍ଟେସନରେଇ ସେ ଓହ୍ଲାଇ ପଡ଼ିବ ।

ଷ୍ଟେସନ ବୁଲିଗଲା, କିନ୍ତୁ ସେ ଆଉ ଓହ୍ଲାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ହଠାତ୍ କେତେବେଳେ ସେ ଅନୁଭବ କଲା—ନିଜର ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ହିଁ ତାହାର ଆଖି ଯେପରି ପାଣିରେ ପୂରିଉଠିଛି, ସେ କାନ୍ଦୁ ଅଛି । ଆଖିର ଲୁହ ପୋଛିପକାଇ ଟିକିଏ ମୁନ ହସ ହସ ଏତେବେଳେ ଯାଇ ସେ ସଚେତନ ହୋଇଉଠିଲା । ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେଇ ସ୍ବାଭାବିକ କଣ୍ଠରେ ସେ ଗୀତ ଧରିଲା—ଆହା ! ଦ'ଅରଖଣ୍ଡେ ତା-ନା-ନା କରି ସୁର ଲଗେଇ

ଗୀତ ଧରିଲା—

“ସୁନ୍ଦର ଗୋ ଭୂମି ଆଜ୍ଞାଣେ ଆଅ, ମୁଁ ଭୂମକୁ ଦେଖିବି ଖାଲି ।
ଛୁଇଁବାକୁ ମୁଁ ଶୁଣିନା ଭୂମକୁ, ସୁନାର ଅଙ୍ଗେ ଲାଗିବି କାଲି ।”

ବାଜଣାବାଲୁଟା ନିଶାଭିତରେ ବି ସଜାଗ ହୋଇ ଦସିପଡ଼ି କହିଲା—ବାହାବା
ଓହ୍ଲାନ୍ ! କଣ୍ଟାଟାଏ ପାଇଥିଲ ଏକା ବଢ଼ିଆ ! କହିଦେଇ ସେ ସାମନା ବେଷ୍ଟରେ
ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାଶ, ଶୁପୁଡ଼ା ବସାଇ କହିଲା—ହେଇଁ—ତା—ତେରକେଟେ—
ତା—ତା !

ଗାଜବାକୁ ଯାଇ ନିଜାଇ ପର ପଦଟା ବଦଳାଇଦେଲା । ମନ ଯେପରି ଗୀତରେ
ପୂରିଉଠିଛି, ସୁରରେ ପକାଇଲେଇ ସେ ଗୀତ ହୋଇ ବାନ୍ଧ ରଥାସୁଛି—

“ନା-ନା, ତାଇ ବି କର ମାର୍ଜନା, ଆଜିଠୁଁ ତା ବି କଲି ମନା
ଜାଣି ତ ନଥିଲି ଏଇ କୁଦୁରୁଷ୍ଟି ବିଷ ଦିଏ ସେ ତାଲି ।”

ଷ୍ଟେସନ ପରେ ଷ୍ଟେସନ ଡେଇଁ ଟ୍ରେନ୍ ଚାଲୁଥିଲା । ନିଜାଇ ଗୀତଟି ବାର ବାର
ଫେରି ଫେରି ଗାଇଲଗିଛି; ତଥାପି ଜେଜାଣି ତାର ତୃପ୍ତି ଆସୁନାହିଁ ।

ଟ୍ରେନ୍‌ଟା ଖଟ୍ ଖଟ୍ ଶବ୍ଦରେ ଲଇନ୍‌ର ଯୋଡ଼ମୁହଁ ଅତକ୍ଷମ କରି ଗୋଟାଏ
ଷ୍ଟେସନରେ ଆସି ପଶିଲା । ଷ୍ଟେସନର ଜମାଦାର ଡାକ କହୁଛି—କାନ୍ଦରା, ରାମନାବନ-
ପୁ...ର୍ । ବାଜଣାବାଲୁ ଝରକାବାଟେ ମୁହଁ ବଢ଼ାଇ ଷ୍ଟେସନଟାର ଚେହେରାଟା ଥରେ
ଦେଖିନେଇ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲା—ହେଇ, ସ୍ୱାରି ଭିତରେ ଆସିଗଲାପରି ଲାଗୁଛି ।
ଓହ୍ଲା, ଓହ୍ଲା—ଓହ୍ଲାନ୍ ଓହ୍ଲା ।

ନିଜାଇ ଓହ୍ଲାଇଲା; କିନ୍ତୁ ଗୀତ ବନ୍ଦ କଲା ନାହିଁ । ଗଲା କମାଇ ମୁହଁସରରେ ଗାଇ
ଗାଇ କରି ସେ ଷ୍ଟେସନ ଡେଇଁ ରାସ୍ତାକୁ ଆସିଲା—

“ତେଣୁ ଚାଲୁଛି ଦେଶାନ୍ତରେ ଅନ୍ଧାର ଖୋଜି ବୁଲିବି ଦୂରେ
କାକମୁଣ୍ଡରେ ବାରିତା ଦିଅ, ଖୋଲଜଳାରେ ବଢ଼ଇ ଖାଲି ।”

ଷ୍ଟେସନରୁ ଦି'ମାଇଲ ଭଳି ଦାଟ ଚାଲି ଚାଲି ଆସି ନିଜାଇର ମନର ଅବସାଦ
କେତେକ ପରିମାଣରେ କଟିଗଲା । ରାସପୃଷ୍ଠିମାରେ ଆଲୋପୁରର ମେଳା ବନ୍ଧାଦ

ମେଲା; ଲୋକ ଯେ ଆଟପାଟାଳି ଭାଙ୍ଗେ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀର ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରର ଆଲୋକ ଭିତରେ ବି ଦୁଇ ମାଇଲ ମେଲାଟା ଉପରର ଆକାଶ ଆଲୋକର ଆଭାରେ ଝଲମଲ କରୁଅଛି ! ଏଥିପୁର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ନିଜାଇ ଏ ମେଲା ଦେଖିବାକୁ ଆସିଥିଲା । କେବଳ ଆଲୁଅ ଓ ଆଲୁଅ । ସେଇ ଆଲୁଅର ଛଟାରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପଣ୍ୟସମ୍ଭାରପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ଦୋକାନ, ଆଉ ବାଟିଆଟ ପଡ଼ିଆ ଖାଲ ଲୋକମୟ । ମେଲାଟାର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ନାନା ଆନନ୍ଦର ଆସର—ସାହା, କବି, ପାଆଳୀଃ, ଝୁମର । ଗୁରୁଆଡ଼େ ଦର୍ଶକ ଯେ ଆଲି ଗୁଲିଯିବ ! ଏଇମିତିକା ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ଆଜି ତାକୁ ଗାଇବାକୁ ହେବ । କବି ଓ ଝୁମରଦଳ ଏକାଠି ହୋଇ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଏହିପରି ଦଳ ସାଙ୍ଗରେ ଲଢ଼େଇ କରି ପାରିବେ । ସାଙ୍ଗ ଲୋକଟି କହିଅଛି, ତାକୁ ହିଁ ‘ମୁଖପାତ’—ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଖପାତ ହସାବରେ ଗାଇବାକୁ ହେବ । ସେମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଲୋକଟା ଏପରି ଆସରରେ ଗୀତ ବୋଲେ, ସେ ଲୋକଟା ବସନ୍ତ ସାଙ୍ଗରେ ଝଗଡ଼ା କରି ତାହାର ପ୍ରଣୟନାକୁ ଦେନିଯାଇ ଅନ୍ୟ ଦଳକୁ ଗୁଲିଯାଇଛି । ତାହାର କଣ୍ଠ ବି ଏକବାରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥିଲା; ଲୋକଟା ବି ଥିଲା ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ମାଡାଲ । ଗୀତ ବାଜିବାର କ୍ଷମତା ବି ତାର ଆଉ ନଥିଲା । ଗଲ କାଲି ଗୋଟିଏ ଗୀତର ସୂର ତାଲ ଦେନି ବସନ୍ତ ସାଙ୍ଗରେ ଝଗଡ଼ା ଲାଗିଗଲା । ଦି’ଜଣାକ ଥିଲେ ମଉ ଅବସ୍ଥାରେ । ଆଖିର ଲୋକଟା ବସନ୍ତକୁ ଅଶ୍ରୁମୟ ଭାଷାରେ ଗାଲି ଦେବାରୁ ବସନ୍ତ ତାହାର ପିଠିରେ ଗୋଇଠା ବସାଇ ଦେଇଥିଲା । ଫଳରେ ଲୋକଟା ତାହାର ପ୍ରଣୟନା ଝିଅଟାକୁ ଦେନି ଅନ୍ୟ ଦଳକୁ ଗୁଲିଯାଇଛି । କବିଯୁଗ ଏବଂ ଭଲ ଗାଇବାବାଲା ନହେଲେ ମେଲାରେ ଜମିବ ନାହିଁ । ଉପାୟାନ୍ତର ନ ଦେଖି ପ୍ରୌଢ଼ା ନିଜାଇକୁ ସୂରଣ କରିଅଛି । ମାନସମ୍ମାନରେ ସକଳ ଭରସା ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଜାଇ ଉପରେ । ସେଥିପାଇଁ ଏକାନ୍ତ ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇ ଝୁମରଆଦଳର ନେତ୍ରୀ ପ୍ରୌଢ଼ା ତାହା ପାଖକୁ ଲୋକ ପଠାଇଛି ।

ମନେ ମନେ ଗୋଟିଏ ଖୁବ୍ ଭଲ ଡ୍ରୁହା ରଚନା କରି କରି ନିଜାଇ ବାଟ ଗୁଲୁଆଏ—ମନଟା ଆଏ ଡ୍ରୁହାରେ ଆବଦ୍ଧ, ଦୃଷ୍ଟି ଆଏ ଆକାଶରେ ନିବଦ୍ଧ—ସେଇ ଆଲୋକୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆକାଶ ଆଡ଼େ । ଠାକୁରଣୀ, ରାଜନ, ଯୋବରାଜ, କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛ ସବୁକିଛି ସାମନାର ସେହି ଭାସର ଆଲୋକରେ ଆଲୋକିତ ତାହାର ନିଜର ଦେହର ପଛଆଡ଼େ ଗର୍ଭ ଗୁପ୍ତାର ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ଘୋଡ଼ାଇ ହୋଇ ଯାଇଛି । ସେ ଯେତେ ଆନନ୍ଦ ଆଗେଇ ଗୁଲୁଛି, ପଶ୍ଚାତ୍ତର ଗୁପ୍ତା ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଓ ପରିଧିରେ ସେତେ ବଡ଼ ଏବଂ

* ବଙ୍ଗଳାର ଲୋକଗୀତବିଶେଷ ।

ଘନ ହୋଇଉଠୁଅଛି—ସେହି ନିମବର୍ତ୍ତମାନ ଗୁମ୍ଫାର ଅନ୍ତକାରରେ ପଛଆଡ଼ଟା ନିମଣ୍ଡ
ଯେପରି ବଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି ।

ତାହାର ମନକୁ ଟାଣୁଛୁ ମେଳାର ଆସର । ଠାକୁରଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରା, ସେଠାକାର
ସମସ୍ତଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରାକୁ ଦୁଃଖକୁ ଉଆଁଇ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଅଛୁଛୁ ଗୋଟାଏ ଉଦ୍ଦେଶନା
ଜାରି ଉଠୁଅଛି । ଆଜି ସେ କବିସ୍ୱାଳ ହୋଇ ଆସରରେ ଠିଆ ହୁଏ । ଗଣ୍ଡାମାଆଙ୍କ
ମେଳାରେ ମହାଦେବ ସାଙ୍ଗରେ ଲଢ଼େଇପାଲି ହେଇଥିଲା ହୁଁ; କିନ୍ତୁ ସେ
ଅଲଗା—ସେ ଅଲଗା । ଆଜି ସେ ସତସତକା କବିସ୍ୱାଳ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତି ହୋଇ
ମେଳାରେ ଗାଉଣା କରିବାକୁ ଯାଉଛି । ଏପରି ଭାବ୍ୟ ଯେ ତାର କେବେହେଲେ
ହେବ ସେ ଭାବନଥିଲା ।

ସେ ଗାଇବ, ବସନ୍ତ ନାଚିବ । ଅନ୍ୟ ଝିଅମାନଙ୍କୁ ସେ ନାଚିବାକୁ ଦେବନାହିଁ ।
ଆସରରେ ବସି ସେମାନେ ତୁହା ଧରୁଥିବେ । ଏଇସବୁ ଲଳିତା କିଛି କରୁ ତାହାର
ମନକୁ ଗୋଟାଏ ପଦ ମଧ୍ୟ ଆସିଗଲା—

“ବ୍ରଜ-ଗୋକୁଳର କୁଳେ କଳା କାଳିନ୍ଦୀର ଜଳେ

ଦୋଳି ଖେଳେ ଆରେ ସୁନାର କମଳା

କଳା ହାତେ ଛୁଆଁ ନା ରେ;

ଲୁଗିଯିବ କାଳି ଆରେ କୁଟିଳ କଳା ।”

ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସ୍ତରରେ ପକାଇ ସେ ଗୁଣୁଗୁଣୁ କରି ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରି-
ଦେଲା ! ବିପକ୍ଷ ଦଳର କବିସ୍ୱାଳ କୁଆଡ଼େ ବେଳାସ୍ତର ଚାରିପଟିଆ ଲେଜ, ଆରମ୍ଭରୁ ହିଁ
ସେ ରଙ୍ଗତାମସା ଆରମ୍ଭ କରିଦିଏ । ସେଇ ରଙ୍ଗବଳରେଇ ସେ ଆସରରେ ବାଜି ମାଡ଼
କରେ । ନିତାଇ କେବେହେଲେ ପ୍ରଥମରୁ ରଙ୍ଗରସ କରିବ ନାହିଁ । ମଣିଷ କେବଳ ମଦ
ହିଁ ଭଲପାଏ; ଦୁଧକୁ ତାର ଅରୁଚି, ଏ କଥା ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ନାହିଁ । ଯେବେ ଅରୁଚି
ଦେଖିବ ତେବେ ସେ ମଦହିଁ ପରସିବ ପଛେ । ଦେଖାଯାଉନା ।

ହଠାତ୍ ଗୋଟାଏ ଲୋକ ସାଙ୍ଗରେ ସଙ୍ଗରେ ଧକ୍କା ଲୁଗି ନିତାଇକ ଠିଆ
ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ମେଳାର ଅତି ନିକଟକୁ ଆସିଯାଇଛି, ବାଟର ଜନତା ଘନ
ହୋଇଉଠିଛି । କବିସ୍ୱାଳଗିରିର ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ବିଭୋର ହୋଇ ନିତାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ
ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଚାଲୁଥିଲା, ହଠାତ୍ ବାଜମୁହଁରେ ଲୋକଟା ସାଙ୍ଗରେ ଧକ୍କାଟା ବେଶ୍
କିଛି ଜୋରରେ ଲୁଗିଗଲା । ଲୋକଟା ହୁଇ ହୋଇ କହିଲା—କଣ ନା କଣ ?
ଏମିତି କଣ ପଶୁପରି ଧାଉଁଛ କୁଆଡ଼େ ?

ନିତାଇ ଅବନତ ହୋଇ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲୁ—ହଉ ମୋର କସ୍ତୁର ହେଇଯାଇଛି ଭଲ !

ଲୋକଟା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଶାନ୍ତ ହୋଇ କହିଲୁ—ଆଃ, ଏକଦମ୍ ଠାଉଁକନି ବାଜିଛି । ନିତାଇ କହିଲୁ—ଦୋଷଟା ଏକା ମୋର ନୁହେଁ, ବିବେଚନା କରି ଦେଖିବେ । ଲୋକଟା ଏଥରକ ହସିପକାଇଲୁ ।

ଏଇ ଅନ୍ଧାରୀଆ ବାଙ୍କଟା ବୁଲିଗଲେଇ ମେଲା । ସାରା ମେଲାଟାର ବିଭିନ୍ନ ପକ୍ତି ଅତିକ୍ରମ କରି ସେମାନେ ମେଲାର ବିପକ୍ଷତ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଆସି ଯିବୁଥିଲେ । ଏଠାରେ ଆଲୋକର ସମାରୋହଟା କମ୍; କିନ୍ତୁ ଲୋକଭିତ୍ତ ବେଶୀ । ମେଲାର ଏହି ପ୍ରାନ୍ତରେ ଗୋଟାଏ ଗହମୂଳେ କୁଟାର ଗ୍ରେଟ ଗ୍ରେଟ କେଇଖଣ୍ଡି ଘର ବାନ୍ଧି ଝୁମୁରୁଆଦଳଟି ଆସ୍ଥାନ ପକେଇଛି । ଆଖପାଖରେ ଏହିପରି ଆଦୁର କେଇଟା ଝୁମୁରୁଦଳର ଆସ୍ଥାନ । ପାଟକେ ଟିକିଏ ଦୂରରେ ‘କୁଆର’ ଆସର । ତାହାର ପରେ ଚତୁଃଷ୍ଟୋଣ ଆକାରର ଗୋଟିଏ ଖୋଲା ଜାଗାରେ ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି କୁଟାଘର ବାନ୍ଧି ବେଶ୍ୟାପଣି ବସିଯାଇଛି । ସେ ଯେପରି ଗୋଟାଏ ବରଷ ମଧୁଚନ୍ଦ୍ରରେ ଅବିରାଗ ଗୁଞ୍ଜନ ଉଠୁଅଛି ।

ମଝିରେ ମଝିରେ ନିଶାରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ଜନତା ଉଛୁଙ୍ଗଳ କୋଳାହଳରେ ଫାଟି ପଡ଼ି ଅଛି । ସେହିପରି ଗୋଟାଏ କୋଳାହଳ ଭିତରେ ନିତାଇର ଗୀତର ପଦ ଦିଟା ଗୋଳମାଳ ହୋଇଗଲା ।

ବସନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କର ଝୁମୁରୁଆଦଳର ଆସ୍ଥାନରେ ଘରଗୁଡ଼ାକ ସାମନାରେ ଗହମୂଳେ ଚଢ଼େଇ ପକାଇ ଲଣ୍ଡନ ଅଲୁଅରେ ପ୍ରୋଡ଼ା ଗୁଆ କାଟୁଥିଲା—ଦଳଣ ରନ୍ଧାରନ୍ଧିରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେ । ଗୋଟାଏ କୁଟାର କୋଠରରେ ଉଛୁଳୁ ଅଲୁଅ ଜଳୁଅଛି, ମାଛପ ମିଶିପଙ୍କର ସମ୍ମିଳିତ ହସର ଉଛୁସରେ ଘର ଖଣ୍ଡିକ ଉଛୁସିତ । ତାହାର ଭିତରେ ନିତାଇ ଚଢ଼ିଲୁ—ବସନ୍ତର ହସ । ଏପରି ଦାଢ଼ୁଆ ଖିଲିଖିଲି ହସ ବସନ୍ତ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ହସିପାରେନା, ଅନ୍ତତଃ ଝୁମୁରୁଆଦଳର କୌଣସି ହିଅ ପାରେନା ।

ନିତାଇକୁ ଦେଖିବାମାତ୍ରେ ପ୍ରୋଡ଼ା ଆନନ୍ଦରେ ଉଛୁସିତ ହୋଇ ଉଠି ଠିଆ ହେଲା—ଆସ ଆସ ବାପା, ଆସ । ମୁଁ ତମର ବାଟକୁ ଚାହିଁ ବସିଛି ।

ରନ୍ଧନରତା ହିଅ ଦୁଇଟି ରନ୍ଧା ଗୁଡ଼ି ପାଖକୁ ଆସି ଠିଆହେଲେ,—ହସି ହସି କହିଲେ—ଆସିଯାଇଛି ପରି ଲାଗୁଛି !

ନିତାଇ ହସି କହୁଲୁ—ଆସିଲୁ ତ ।

ପ୍ରୋଡ଼ା କହୁଲୁ—ଆଲୋ, ମୋ ବାପାକୁ ଚାହୁଁ କର ଦେ । ମୁହଁହାତ ଧୁଅ ବାପା !

ଗୋଟିଏ ହିଅ କହୁଲୁ—ଖୁବ୍ ଭଲକରି ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ହବ ଜାଣିଥା ।

ଆର ହିଅଟି ଧାଇଁଯାଇ ଆଲୋକୋକ୍ତଳ କୋଠରୀଟାର ଦୁଆରେ ଠିଆହୋଇ କହୁଲୁ—ଆଲୋ ବସନ, କବିୟାଳ ଆଇଚି ଲୋ । ତୋର କଳାମାଣିକ !

ନିତାଇ ହସିକରି ସଂଗୋଧନ କରିଦେଲୁ—କଳା-ମାଣିକ ନୁହେ, କୋଇଲୁ-ମାଣିକ ।

ବସନ୍ତ ଘର ଭିତରୁ ବାହାରି ଆସିଲୁ—ତାହାର ଗୋଡ଼ ଟଳମଳ ହେଉଛି, ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖିର ପତା ଉଠି ଓଜନିଆ ହୋଇ ନଇଁଯାଉଛି, ନାକ ଅଗରେ ଚିରୁକରେ କପାଳରେ ଝାଳ ଦେଖାଯାଉଛି । ସେ ଆସିକରି ଦୃଷ୍ଟି ବିସ୍ତାରିତ କରି ନିତାଇ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ତାହାର ହାତ ଧରି କହୁଲୁ—ନା, ତମେ ମୋର କଳାମାଣିକ । ମୋର ମାନ୍ ରଖିତ ତମେ, ହୃଦର କୁମ୍ଭେରେ ପାଣି ରଖିଛ—ତମେ କଳା-ମାଣିକ ।

ନିଶାର ପ୍ରଭାବରେ ବସନ୍ତର କଣ୍ଠସ୍ଵର ସ୍ଵଭାବତଃ ଟିକିଏ ଆବେଗ ମନରେ ଭରି ରହିଥିଲା—କିନ୍ତୁ ସେ ଆବେଗ, ଶେଷ କଥା କେଇଟା କହୁବା କେବଳ ଯେପରି ଅନେକ ଗୁଣରେ ବଢ଼ିଗଲା ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ରହସ୍ୟ କରି କହୁଲୁ—ତା ବୋଲି ଯେମିତି ବାହୁନି ବସନା ବସନ, ନିଶା-ବାଉଳାରେ !

ନିଶାରେ ଅଇଁନିମିଳିତ ଆଖି ଉଠିଟି ପୁଣି ବିସ୍ତାରିତ କରି ବସନ୍ତ ଏଥର କିଛିକ୍ଷଣ ପ୍ରୋଡ଼ା ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ କହୁଲୁ—ଅଲବନ୍ତ କାନ୍ଦିବ, କଳା-ମାଣିକର ଗଳା-କୁଣ୍ଡାଇ ଧରି କାନ୍ଦିକରି ଭସେଇ ଦେବ । ଏମିତି ଯନ୍ତ୍ର କରି କିଏ ଚାହୁଁ କରଦବ—କିଏ ଦିହରୁ ଧୁଳି ପୋଛିଦବ ? ଆଜି ରାତିସାରା କାନ୍ଦିବ— । କହୁ କହୁ ସେ ନିଜର ଘରର ଦୁଆର ପାଖକୁ ଆସି କହୁଲୁ—ଏଇ ନାଗରମାନେ, ଯା, ଚାଲିଯା ତମେମାନେ । ଅଉ ଆମୋଦ ହେବ ନାହିଁ !

ପ୍ରୋଡ଼ା ବ୍ୟଗବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଯାଇ ବସନ୍ତର ହାତ ଧରି କହୁଲୁ—ଏଇ ବସନ ! ବସନ ! ଛୁ ! କଣ କରୁଛୁ ତୁ ? ଗରାଣ ଉଠିବ—ତଡ଼ିବାକୁ ଅଛି ?

ବସନ୍ତ ପ୍ରୋଡ଼ାର ମୁହଁ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁରହି ଫୁଲି ଫୁଲି କାନ୍ଦିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା— ତା ବୋଲି ମୁଁ କାନ୍ଦିବି ପାରିବିନି ମାଉସୀ, ମୁଁ କାନ୍ଦିବି ପାରିବିନି ?

ନିତାଇ ଉଠି ଆସି କହୁଲୁ—ନାହି, କାନ୍ଦିବ ଗୋଟାଏ କଣ ? ଛୁ !

—ତାହେଲେ ତମେ ବି ଆସ । ତମେ ଗାଇବ, ମୁଁ ନାଚିବି ।

—ଆଛା, ଆଛା । ପ୍ରୋଡ଼ା କହୁଲୁ—ଯିବ ଯିବ । ଏଇ ଆସିଲୁ ଜାଣ, ଚାହୁଁ ଟୋପେ

ଖାଇ ଆଗ ଟିକିଏ ହାଲିଆ ମାଟୁ, ତାପରେ ଯିବନି କି; ତୁ ଯା ଏଇଲ ।

—ଗୁହା ? ନା, ଗୁହା ଗୋଟାଏ କଣା ଖାଇବ କାହିଁକି ? ଖୁବ୍ ବଡ଼ିଆ ମଦ ଅଛି—ମଦ ଖାଇବ ! ଆସ । ବସନ୍ତ ନିତାଇର ହାତ ଧରି ଭିଡ଼ିଲ ।

ନିତାଇ ହାତ ଟାଣି ନେଇ କହିଲ—ଛୁଡ଼ !

—ନା ।

—ମଦ ମୁଁ ଖାଏନା ।

—ଖାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ ତମକୁ । ମୁଁ ଖୁଆଇଦେବି ।

—ନା ।

ବସନ୍ତ ବେକ ବଙ୍କାଇ ନିତାଇ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କହିଲ—ଅଲବତ୍ ଖାଇବାକୁ ହବ ତମକୁ ।

ପ୍ରୋଡ଼ା କହିଲ—ମାତାଲଗିରି କରନା ବସନ୍ତ । ଛୁଡ଼, ଘରକୁ ଯା ।

ସେହପରି ବଙ୍କିମ ଗ୍ରୀବାଭଙ୍ଗି କରି ଚାହିଁ ବସନ୍ତ ନିତାଇକୁ କହିଲ—ଯିବନି ତମେ ? ମଦ ଖାଇବନି ?

—ନା ।

—ମୋ କଥା ତମେ ରଖିବନି ।

—ଏଇ କଥାଟି ରଖିପାରିବନି ।

ବସନ୍ତ ନିତାଇକୁ ଛୁଡ଼ିଦେଲା; ତା ପରେ ଟଳିଟଳି ଘର ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରି କହିଲ—ବନ୍ଦ କର ଦୋ ଦରଜା ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ଆକ୍ଷେପ କରି ହିଁ କହିଲ—ହିଅଟା ସେଇ ମଦ ଖାଇକରି ନିଜର ସବନାଶ କଲ । ଏତେ ମଦ ଖାଇଲେ ଆଉ ଦିନ ରହିବ !

ନିତାଇ ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘଶ୍ଵାସ ପକାଇଲା । ଯେଉଁ ହିଅଟି ଗୁହା କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲା, ସେ ଗୋଟାଏ କଲେଇ ଗିଲିସରେ ଗୁହା ଆଣି କହିଲ—ନଥ, ଗୁହା ପିଅ ଓସ୍ତାଦ୍ !

ହସିକରି ନିତାଇ ଗୁହା ଗିଲିସଟି ନେଇ କହିଲ—ହୁ'ନା ଅପାଟି ମୋର, ବଞ୍ଚେଇଲୁ ଭଉଣୀ !

ପ୍ରୋଡ଼ା ହସି କହିଲ—ବାଃ ବେଶ୍ ହେଲା । ନିର୍ମଳା, ତୁ ଓସ୍ତାଦକୁ ଭଲ ଡାକିବୁ । ଭାଇଦୁ ଡାହାଣରେ ଟିପା ଦବୁ ଓସ୍ତାଦକୁ । କିନ୍ତୁ ହୁଁ, ଲୁଗା ଦବାକୁ ହବ !

* ବଜାରର ପଟ୍ଟ । ଭାଇଙ୍କୁ ଚନ୍ଦନ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୁଗନ୍ଧର ଟିପା ଦେବାକୁ ହୁଏ । ଭାଇ ବ ଲୁଗା ଦିଏ ଭଉଣୀକୁ ।

ନିଜର ପରମ ପ୍ରୀତି ହୋଇ କହିଲା—ନିଶ୍ଚୟ ।

ଅନ୍ୟ ଝଅଟି ରୋଷେଇଘର ଭିତରୁଇ କହିଲା—କିନ୍ତୁ ତା ହେଲେ ମୁଁ ଠାକୁରଣୀ (ନଣ୍ଡା) ବଝିଲି ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ଖୁସି ହୋଇ ସେଥରେ ମତ ଦେଇ କହିଲା—ବେଶ୍ ଭଲ କହିବୁ ଲଳିତା, ବେଶ୍ କଥା । ବସନ ତତେ ଅପା ବୋଲି ଡାକେ ।

ନିଜର ହାତରୁ ଗୁଡ଼ା ଗିଲପଟା ଖସିପଡ଼ିଗଲା—ଠାକୁରଣୀ ! ଠାକୁରଣୀ !

ରାତିର ଅଗ୍ରଗତ ସଙ୍ଗରେ ତାଲ ରଖି ଗୋଟାଏ ବିଭସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ ଫୁଟିଉଠିଲା । ନିଜର ପାଖରେ ଏ ଦୃଶ୍ୟ କିଛି ଅପରିଚିତ ନୁହେଁ । ମେଲା-ମଉଛବର ଆଲୋକୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ସମାବେଶର ଗୋଟିଏ ବିପରୀତ ଦିଗ ରହିଛି । ସେ ଦିଗଟି ସହଜେ ମଣିଷର ଆଖିରେ ପଡ଼େନା । ଆଲୋକର ବିପରୀତ ଅନ୍ଧକାରରେ ଡଙ୍ଗାହୋଇ ରହିଥାଏ ସେ ଆଡ଼ଟା । ଗାଡ଼ ଅନ୍ଧାରରେ ଡଙ୍ଗା ହୋଇ ବିପରୀତ ଦିଗଟିରେ ମାଟିତଳେ ସମ୍ବେଦନ ପରି ମଣିଷର ଗୁଡ଼ିର ଆଦିମ ପ୍ରକୃତିର ଉତ୍ସାବହ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ସେଠାରେ । ଅବଶ୍ୟ ନିଜର ଯେଉଁ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଜନ୍ମ, ସେହି ପରିବେଶ ମଧ୍ୟ ଅବସ୍ଥାପନ ସତ୍ୟସମାଜର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅନ୍ଧାରରେ ଥିବା ବିପରୀତ ଦିଗ । ତାହା ସତ୍ୟସମାଜର ଆବର୍ଜନା ପକାଇବାର ସ୍ଥାନ । ସେଠାରେ ବି ଅନାବଶ୍ୟକ ଚିର ଅନ୍ଧକାର—ମେରୁଲୋକ ଭଳି ଚିର ଅନ୍ଧକାର । ଏ ଧରଣର ବିଭସ୍ତତା ସାଙ୍ଗରେ ତାହାର ପରିଚୟ ଯେ ନାହିଁ ତା ନୁହେଁ । ତଥାପି ଏପରିକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ମୁହାଁମୁହିଁ ହୋଇ ସେ କେବେହେଲେ ଠିଆହୋଇନାହିଁ । ସେ ଅଶନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଗଲା ।

ନିର୍ମଳା ଏବଂ ଲଳିତାଙ୍କ ଘରକୁ ଆଗନ୍ତୁକ ଆସିଛନ୍ତି । ମଉ ଜଡ଼ିତ ଯୁବ-କଣ୍ଠର ଅଶ୍ରୁଳ ହାସ୍ୟ-ପରିହାସ ଶୁଣୁଅଛି ।

ବସନ୍ତର ଘର ଭିତରୁ ସେହି ଲୋକ ଦୁଃଖ ଗୁଲିଗଲେଣି; ପୁଣି ନୂଆ ଆଗନ୍ତୁକ ଆସିଲେଣି ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ଦଳର ପୁରୁଷଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ ମଦ ଖାଇବାକୁ ବସିଯାଇଛି । ନିଜରୁ ପୁଣି ଥରେ ଗୁଡ଼ା ଦିଆହୋଇଛି । ସେ ଗୁଡ଼ା ଠାକୁରଣୀ କଥା । ଇଚ୍ଛା ହେଉଥିଲା—ଏଇକ୍ଷିଣିକା ସେ ଏଠୁ ଦୂର ପଳାଇଯାଏ ଯେପରି । କଳଙ୍କତ ତାର ହେଇକରି ରହିଛି, ସେ କଳଙ୍କର ଛଟା ଠାକୁରଣୀର ଅଙ୍ଗରେ ବି ଲାଗିଛି । ହୁଏତ ତାହାର ସ୍ୱାମୀ ଏଥିଲଗି

ତାହାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ ହିଁ କରିଦେବ—ଘରୁ ତଡ଼ିଦେବ । ଦଶକଣଙ୍କ ଭରରେ ତାର ବାପ ବି ହୁଏତ ତାକୁ ଘରେ ଥାନ ଦେବନି । ଆଜି ତାହାର ସବୁକିଛି ଲଜ୍ଜା ଶେଷ ହୋଇଯାଇଛି । ଘର ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଆଉ ବାକି ରହୁନାହିଁ । ଭାଙ୍ଗି ତ ପଡ଼ିଛି ସୁରପୁର । ତାର ଆଉ କି କୋଉ କଥାକୁ ? ଆଜି ତ ନିତାଇ ଯାଇ ଠାକୁରଣୀର ହାତ ଧରିକରି କହୁପାରେ—‘ଆସ, ଆଜିଠାରୁ ତମର ବି ଯେଉଁ ଗତି, ମୋର ବି ସେଇ ଗତି ।’ ନିତାଇ ତଅଳ ହୋଇଉଠିଲା । ପୁଣି ଅନେକ ସମୟ ଭାବି ସେ ଠିକ୍ କଲା—ଯିବ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଏମାନଙ୍କର ଏଇ ମେଳାର ଗୀତର ଆସର ସାର ସେ ଚାଲିଯିବ । କିନ୍ତୁ ଗାଆଁକୁ ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟ ଯେଉଁଠି ହେଉ—ଏତେବଡ଼ ଦୁନିଆଁରେ ଯୁଆଡ଼େ ମନ ଚାହେଁ ସେଇଆଡ଼େ ଚାଲିଯିବ । ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ପୂର୍ବର ଚିନ୍ତା-କଳ୍ପନା ସବୁ ତାହାର ବଦଳି ଯାଇଛି—ନା ନା—ତା ହୁଏନା । ଠାକୁରଣୀର ଭାଷା ଘର ପୁଣି ଯୋଡ଼ିଯିବ, ତାହାର ସୁଖର ସଂସାର ପୁଣି ସୁଖରେ ଭରିଉଠିବ ।

ଠାକୁରଣୀ ତାହାକୁ ଭୁଲିଯାଉ । ନ ଦେଖିଲେଇ ଭୁଲିଯିବ । ସନ୍ତାନ-ସନ୍ତତରେ ତାର କୋଳ ପୂରିଉଠୁ, ସୁଖ-ସମ୍ପଦରେ ସଂସାରଟା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳପଡ଼ୁ, ସ୍ୱାମୀ ସନ୍ତାନ ସଂସାର ଘେନି ସେ ସୁଖୀ ହୋଇ ରହୁ ।

ଚଉଦ

ଗତ ରାତିଯାଏ ପ୍ରାୟ ବନ୍ଦୁ ହୋଇକରି ସେ ଯାପନ କରିଥିଲା । କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ନିଦ ଆସିଲା ନାହିଁ । ଭୋରରୁ ଉଠିକରି ସେ ଝୁମର ଦଳର ଆସ୍ଥାନରୁ ବାହାର ପଡ଼ିଲା । ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଶ, ଘୋଷଣାକୁ ମଝିରେ ରଖି, ଘୋଷଣାର ଚାରିପଟେ ଘେରି ମେଲା ବସିଥିଲା । ରାସପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ରାସୋତ୍ସବ ମେଲା, ଘୋଷଣାର ପୂର୍ବଦିଗରେ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ମନ୍ଦିର; ପାଟେରେ ଅଛି ସେବାୟତ ବୈଷ୍ଣବ ବାବାଜୀଙ୍କ ଆଖଡ଼ା । ମୁହଁହାତ ଧୋଇ ନିତାଇ ସେଇ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ଯାଇ ବସିଲା । ରାସମଞ୍ଚରେ ଅସ୍ତ୍ରସଜ୍ଜା-ପରିବୃତ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦଙ୍କୁ ଦେଖି ତାକୁ ବଡ଼ ଭଲ ଲାଗିଲା । ସେହୁଠାରେଇ ବସି ସେ ଗୀତ ବାଜିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା—ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯୁଗଳରୂପର ସୁବଗାନ । ପ୍ରଥମେ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ଗୀତଟି ରଚନା ଶେଷ କରି—ବେଶ୍ କଣ୍ଠ ଖୋଲି ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ମିଠା କଣ୍ଠର ଗୀତରେ ବେଶ୍ କିଛି ଲୋକ ବି ଜମିଗଲେ । ଅଖଡ଼ାର ମହନ୍ତ ବି ବାହାର ଆସିଲେ ।

ନିତାଇ ଗାଉଥିଲା —

“ମନଭର ଦେଖି-ଯା ନୟନ ଯୁଗଳ-ରୂପର ମାଧୁରୀ !”

ମହନ୍ତ ଆଖି ବୁଜି ମଥା ହଲାଇ ତାଳ ଦେଉଁ ଦେଉଁ ଜଣକୁ କହିଲେ—ଖୋଲଟା ଆଖିବୁଜି ବାପା !

ମହନ୍ତ ଖୋଲ ନେଇ ନିଜେଇ ସଙ୍ଗତ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଗୀତ ଶେଷ ହେବା ପରେ କହିଲେ—ବାଃ ତୁମର କଣ୍ଠଟି ତ ବଡ଼ ଭଲ ! ପଦାବଳୀ * ଜାଣ ବାବା ?

ନିତାଇ ‘ପଦାବଳୀ’ ଶବ୍ଦଟାର ଅର୍ଥ ବୁଝିପାରିଲା ନାହିଁ । ବିମତ ଭାବରେ ପଚାରିଲା—ଆଜ୍ଞା ?

—ମହାଜନ ପଦାବଳୀ ବାପା—ଚଣ୍ଡୀଦାସ, ବିଦ୍ୟାପତି, ଜ୍ଞାନଦାସଙ୍କ ପଦସବୁ ?

ନିତାଇ ହାତ ଯୋଡ଼ିକରି କହିଲା—ପ୍ରଭୁ, ଅଧୀନର ଅଧମ ନୀତି କୁଳରେ ଜନମ । ସ୍ବାକୁ ସବୁ କେମିତି ଜାଣିବି ବାବା ?

ହସିକରି ମହନ୍ତ କହିଲେ—ଜନ୍ମ ତ ବଡ଼ କଥା ନୁହେଁ ବାପା, କର୍ମ ହିଁ ବଡ଼ । ମହାପ୍ରଭୁ ମୋର ଆଶ୍ବତ୍ଥାଳକୁ କୋଳେଇ ନିଅନ୍ତି ।

କ୍ଷଣକରେ ନିତାଇର ଆଖିଦୁଇଟି ପାଣିରେ ପୁରୁଉଠିଲା, କହିଲା—କର୍ମ ବି ସେ ଅତି ସ୍ଥାନ ପ୍ରଭୁ; ଝୁମୁରିଆଦଳରେ—ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଥାଏ, କବିଗାନ କରେ ।

—କବିଗାନ କର ?

—ଆଜ୍ଞା ହଁ ପ୍ରଭୁ !

—ଯୋଉ ଗୀତଟି ଏଇଲା ଗାଉଥିଲା, ସେଇଟା କଣ ତମର ଗୀତ ?

ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଇଁ ଲଜ ଲଜ ହୋଇ ନିତାଇ କହିଲା—ଆଜ୍ଞା ହଁ ।

ମହନ୍ତ ସାଧୁବାଦ ଦେଇ କହିଲେ—ବେଶ୍ । ବେଶ୍ । ତମକାର ଗୀତ ! ଘାଟରେ କହିଲେ—କର୍ମ ତ ତମର ଅତି ଉଚ୍ଚ କର୍ମ ବାପା ! ତମର ଆଉ ଭାବନା କଣ ? ଯେଉଁମାନେ କବି, ସେଇମାନେ ହେଲେ ସଂସାରରେ ମହାଜନ, ସେଇମାନେଇ ତ ସାଧକ । କବିର ଗୀତରେ ଭଗବାନ୍ ବିଭେଦ ହୁଅନ୍ତି । ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ ପଦାବଳୀ ଶୁଣି ମହାପ୍ରଭୁ ଭାବରେ ବିଭେଦ ହୋଇ ନାଚୁଥିଲେ ।

* ବଙ୍ଗଳାର ବିଶ୍ୟାତ ‘ବୈଷ୍ଣବ ପଦାବଳୀ ।’

ଅପ୍-ଅପ୍ କରି କେଇ ବୁଢ଼ା ଲୁହ ନିତାଇର ଆଖିରୁ ଝରିପଡ଼ିଲା ! ସେ କହିଲା—
କିନ୍ତୁ ଯଦି ଯେ ଅତି ନୀଚଯଜ୍ଞ ବାବା, ବେଶ୍ୟା—

ମହନ୍ତ ହସି ହାତ ଉଠାଇ ଇସାରାଦ୍ୱାରା ନିତାଇକୁ ବାଧା ଦେଲେ, କହିଲେ—
ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦୁନିଆଁରେ ନୀଚ ବୋଲିକରି କେହି ନାହିଁ ବାପା ! ନିଜେ, ଆଉ କେହି ନୁହେଁ
— ନିଜେ ନୀଚ ହେଲେ ସେଇ ଛୁଆଁ ଲାଗି ପରମାନେ ବି ନୀଚ ହୁଅନ୍ତି । ନୀଳ ଚଷମା
କେବେ ଆଖିରେ ଦେଇଛ ବାପା ? ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କରଣ ନେଲି ଦେଖାଯାଏ । ତମର
ଆଖିର ଚଷମା ଭଲଆ ତମର ମନର ଘୃଣା ପରକୁ ଘୃଣ୍ୟ କରିଦିଏ । ମନର ବିକାଶ
ଯୋଗୁଁ ଏମିତି ସୁନ୍ଦର ପୃଥିବୀ ଉପରେ ରାଗ କରି ମଣିଷ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରି ମରେ । ଆଉ
ବେଶ୍ୟା ? ବାପା, ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ବେଶ୍ୟା—ସାଧକ ବିଲ୍‌ମଙ୍ଗଳର ପ୍ରେମର ଗୁରୁ । ଜାଣ
ବାପା ବିଲ୍‌ମଙ୍ଗଳ କଥା ?

ନିତାଇ ବିଲ୍‌ମଙ୍ଗଳ କଥାଟି ଜାଣିଥିଲା । ଗାଆଁର ବାବୁମାନଙ୍କ ଥିଏଟରରେ
ବିଲ୍‌ମଙ୍ଗଳ ସମାଜଟି ସେ ଦେଖିଅଛି । ସେ କହିଲା—ହଁ । ପୁର ଗପଟାଇ ତାର
ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ।

ମହନ୍ତ ସସ୍ପେହେ କହିଲେ—ତା ହେଲେ ?

ନିତାଇ ଫେରିଆସିଲା ଅଭୁତ ଗୋଟିଏ ମନ ଘେନି । ଝୁମରଦଳର ଝିଅଗୁଡ଼ିକ
ଶୀତ-ବାଜଣା ସାଙ୍ଗରେ ନାଚନ୍ତି, ସୁର-ତାଳରେ ପାରଦର୍ଶିନୀ ବୋଲି କବିସ୍ୱାମି ନିତାଇ
ସେମାନଙ୍କୁ ବାହାରେ ବାହାରେ ଖାତିର କରୁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ମନର ଗୋପନ କୋଣରେ
ଘୃଣା ହିଁ ସଞ୍ଚିତ ଥିଲା । ଆଜି ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେ ଟିକକ ବି ଯେମିତି ପୋଛି ସଫା-
ହୋଇଗଲା । ମନଟା ଯେପରି ତାହାର ଶୀତଳ ହୋଇଯାଇଛି । ଫେରିବା ବାଟରେ
ବାରମ୍ବାର ତାହାର ଆଖିରେ ପାଣି ଜମିଗଲା । ଲୁଗାକାନିରେ ସେ ଆଖି ପୋଛିଲା ଓ
ମନେ ମନେ ବାବାଜୀଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କଲା । ମନେ ମନେ ଫକଳ କଲା ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରସାଦ
ସଙ୍ଗେ ସେ ବାବାଜୀଙ୍କ ପ୍ରସାଦକଣା ବି ମାଗିନେବ ।

ଝୁମରଦଳର ଆସ୍ଥାନକୁ ଆସି ସେ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲା । ମନେ ହେଲା ଇଏ ବି
ଯେମିତି ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର କୃପା ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ! ଆଜିର ପ୍ରଭାତର ଏହି ସ୍ଥାନ ଓ ପାହାପାଣିଗୁଡ଼ିକଙ୍କର ଚେହେରା
ସାଙ୍ଗରେ ଗଲା ରାତିର ସ୍ଥାନ ଓ ପାହାପାଣିଙ୍କର ଟିକେହେଲେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନାହିଁ । ପୂର
ଜାଗାଟି ଗୋବରମାଟିଦେଇ ଅତି ପରିପାଟୀ କରି ଲିପାପୋଛା କରାହୋଇଛି । ଗଛ-
ମୂଳରେ ଗୋଟିଏ କଦଳୀପତ୍ରରେ ବେଶ୍ କିଛି ଫୁଲ । ଝିଅମାନ ଗାଧୋଇଯାଉ ଜଳସିକ୍ତ
ବାଳ ପିଠିରେ ମୁକୁଳାଇ ଦେଇ ଶାନ୍ତଭାବେ ବସିଛନ୍ତି; ସମସ୍ତଙ୍କ ଦେହରେ ଅତି

ନାଲିଧଡ଼ିଆ ଶାଢ଼ୀ—ଗୋଟିଏ ନବିତ ଏବଂ ଗଭୀର ଶାନ୍ତ ପବନତାର ଆଶ୍ରୟ ଯେପରି ସର୍ବଦା ପରିସ୍ପୃଷ୍ଟ ।

ବସନ୍ତ ପଛ ବୁଲାଇ ବସିଥିଲା, ନର୍ମଳା ଓ ଲଳିତା ବସିଥିଲେ ଏ ଆଡ଼କୁ ମୁହଁକରି । ସେମାନେ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରି କହୁଲେ—ଭଲ ମଣିଷ ଯା' ହଉ ତମେ । ଏତେବେଳେଯାକେ କୁଆଡ଼େ ଥିଲ କହୁଲ ଦେଖି ?

ବସନ୍ତ ମୁହଁ ବୁଲାଇ ଚାଲିଲା । ନିତାଇ ମୃଦୁ ହସିଲା । ବସନ୍ତ ମୁହଁ ବୁଲାଇନେଲା ଏବଂ ପର ମୁହଁ ଚାହିଁବେଇ ସେ ଉଠି ରୋଷେଇଘରକୁ ଚାଲିଗଲା । ନିତାଇ ଆସି ନର୍ମଳା ଓ ଲଳିତାଙ୍କ ପାଖରେ ବସି କହୁଲ—ବାଃ ଖୁବ୍ ଭଲଲାଗୁଛି ଜିନ୍ତୁ । ଚାରିଆଡ଼ ଲିପାପୋଛୁ; ତମେମାନେ ଗାଧେଇଚ, ନାଲିଧଡ଼ିଆ ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧଚ—

ହସିକରି ନର୍ମଳା କହୁଲ—ଆଜି ପରା ଲକ୍ଷ୍ମୀପୂଜା ଭଲ !

—ଲକ୍ଷ୍ମୀପୂଜା ?

—ହଁ । ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଗୁରୁବାର, ଆମର ବାରମାସିଆ ଲକ୍ଷ୍ମୀପୂଜା ଆଜି ।

ନିତାଇ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲା ! ଏତେଦିନ ମିଳାମିଶା କରି ମଧ୍ୟ ଏ କଥାଟା ସେ ଜାଣି ନଥିଲା । ଏମାନଙ୍କର ବି ଧର୍ମକର୍ମ ରହୁଛି । ସେ ପଚାରିଲା—କେତେବେଳେ ହବ ଲକ୍ଷ୍ମୀପୂଜା ?

—ସେ ଯାଇ ସଞ୍ଜପହରକୁ । ଆଜି ତମର ପାଲ ଆରମ୍ଭ ହବାକୁ ନଅଟା ବାଜିଯିବ, ତା ଆଗରୁ ନୁହଁ ।

ପ୍ରୋଡ଼ା କହୁଲ—ମୋ ବାପା ଭକ୍ତିମାନ ଲୋକ । ଭଲ ଲୋକ !

ଲଳିତା ବିଚିତ୍ର ହସ ହସି କହୁଲ—ଲୋକ ଭଲ; କିନ୍ତୁ ପାଲଟା ମୋଗଲ-ମାରକା । ଖାନା—

ପ୍ରୋଡ଼ା ଇଙ୍ଗିତ କରି କହୁଲ—ଚାପ୍ ।

ବସନ୍ତ ଆସି ଠିଆହୋଇ; ତା ହାତରେ ଗିଲସଟିଏ । ଗିଲସଟି ବଢ଼ାଇଦେଇ ସେ କହୁଲ—ନଅ ।

ନିତାଇ ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ କହୁଲ—କଣ ?

ମୁହଁ ମୋଡ଼ି ବସନ୍ତ କହୁଲ—ମଦ ନୁହେଁ ମ, ଧର !

ନିତାଇ ଗିଲସଟି ନେଇ ଦେଖିଲା—ସଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଧୂମାୟିତ ଚାହିଁ ।

ଲଳିତା ହସି କହୁଲ—ଦେଖିଶୁଣି ଖାଇବ ମ ଜୋଇଁ, ବଣୀକରଣ ପାଇଁ ଓଷ୍ଠଦ ମିଶେଇବ ସେଥିରେ ।

ବସନ୍ତ ଚାଲିଯାଇଥିଲା । ସେ ବୁଲି ଠିଆହୋଇ ମୁହଁ ବଙ୍କେଇ କହୁଲ—ପୋଡ଼ା-

ମୁହଁରେ ନିଆଁ ।

ନିତାଇ ହସିକରି କଥାଟାକୁ ନିଜ ଦିହକୁ ଟାଣିନେଇ କହିଲା—ହଉ, ସେଇଆ
ଦିଅ ମତେ, କୋଇଲିର ମଇଳା ଚାଲିଯାଉ । ନିଆଁ ପରି ବରଣ ହଉ ମୋର । ଜାଣିଚ ?

“ନିଆଁ ତାର ପରଣ ଦେଲେ କଳା କୋଇଲି ରଙ୍ଗା ବରଣ ।”

ଲଳିତା ଶିଲିଶିଲି କରି ହସି କହିଲା—ସାଉଁନ, ନିଆଁର ଧାସ ତ ଜଳୁଛି ପଡ଼ି;
ଦିହରେ ଦିହରେ ପରଣ ନେଇ ନିଆଁ ଧରେଇ ଦିନିଆସ ।

ବସନ୍ତର ଆଖିରେ ଛୁଆର ଦାଡ଼ି ଉଜଳି ଉଠିଲା; କିନ୍ତୁ ପରେ ପରେ ସେ ହସି
କହିଲା—ମଦ ଜଳେ ଦେଖିବୁ ତ ? କହୁ ନିଜର ଦେହଟା ଦେଖାଇ ସେ କହିଲା—
ଇଏ ହଉଛି ମଦର ନିଆଁ । କହୁ ସେ ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ନିତାଇର ମନେପଡ଼ିଗଲା ଗତ ରାତିର କଥା; ସେ ହସିଲା ।

ଏହାରି ଭିତରେ ନିତାଇ ବସନ୍ତର ହୋଇଯାଇଛି । ବସନ୍ତ ଜାଣିଛି ନିତାଇ
ତାହାରି ।

ରୂପମାନଙ୍କର ସେଦିନ ଦିନସାରା ଉପାସ । ସେ ଉପାସ ସେମାନେ ନିଷ୍ଠା ସହିତ
ପାଳନ କଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଫଳମୂଳ, ସନ୍ତେନ, ଦୁଧ, ଦହି, ନାନା ଉପଚାରରେ ଓ
ଫୁଲ, ଧୂପ-ଘାସ ନାନା ଆୟୋଜନରେ ପରମଭକ୍ତିରେ ସେମାନେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପୂଜା କଲେ ।
ପୂଜାଶେଷରେ ପ୍ରୋତ୍ତାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗୁଆ ଧରି ବ୍ରତକଥା ଶୁଣିବାକୁ
ବସିଗଲେ । ନିତାଇ ଅଦୂରରେ ବସିଥିଲା । ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷମାନେ ଦୂରରେ ମଦ୍ୟପାନ
କରିବାକୁ ବସିଯାଇଛନ୍ତି । ମଦ ଖାଇବା ଭିତରେଇ ସେମାନେ ରାତିର ଆସର ଲାଗି
ସାଜସଜ୍ଜା କରୁଛନ୍ତି । ବେହେଲୁଦାର ବେହେଲୁର ପରିଚର୍ଯ୍ୟାରେ ବ୍ୟସ୍ତ; ବାଣ୍ଟିସ ଶିଶି,
ତାର, ରଞ୍ଜନ ଦେନ ବସିଥିଲେ । ପାଲିଆଟା ତୋଲିଆ ସାଙ୍ଗରେ ତାଳ ଦେନ ଯୁକ୍ତି
ଲଗାଇଛନ୍ତି । ହାତରେ ତାଳ ଦେଉଛନ୍ତି, ଆଉ କହୁଅଛନ୍ତି—ଏଇ—ଏଇ—ଏଇ ଫାଙ୍କ ।
ବାଜଣାଦାର ମନକୁ ମନ ବଜାଇ ଲାଗିଛନ୍ତି । ସେ ପାଲିଆ କଥା-କାନକୁ ବି ନେଉନାହିଁ ।

ମଝିପରି ଲୋକଟା ମଦନଶାରେ ଭୁଲିଉଅଛନ୍ତି । ସାମନାରେ ଜଳୁଛି ଧୂନ !
ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡରେ ମୋଟା କାଠର ଫାଳିଆ ଖୋସିଦିଆ ହୋଇଅଛି । ଧୂଆଁ ସାଙ୍ଗରେ ଲାଲ
ନିଆଁର ଶିଖା ଜଳୁଅଛି । ଲୋକଟା ଝୁମରଦଳର ପହରାଦାର । ଚୁପ୍ କରି ବସି

ରହୁଛି । ଅଦୂରରେ ତିଅଙ୍କର ଆସର ବସିଛି । ତାହାର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳରେ ପ୍ରୋଡ଼ା ବ୍ରତ-
କଥା ଶୁଣାଉଥାଏ ।

ବ୍ରତକଥା ଶେଷ ହେଲା । ହୁଳହୁଳି ଦେଇ ସମସ୍ତେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କଲେ ! ତା' ପରେ ପ୍ରସାଦ ଦେବ ଚାଲିଗଲେ ଯେଉଁଠି ଘରକୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେଇ କୁଟାର କୋଠରକୁ । ପ୍ରୋଡ଼ା ସ୍ବରୂପମାନଙ୍କୁ ଡାକି କହିଲା—ଯା ସଭୁଏଁ ପ୍ରସାଦ ପାଇବ ଯା । ଅର୍ଥାତ୍ ଖାଇବ ଯା ।

ନିତାଇ ଗୋଟାଏ ଗଛମୂଳେ ବସିଥିଲା । ବସନ୍ତ ନିଜ ଘରଭିତରେ ପଶିବା ସମୟରେ ଦୁଆରେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ତାକୁ ଡାକିଲା—ଶୁଣ ।

—ମତେ ଡାକୁଚ ?

—ହଁ ।

ଆଜି ଏଇ ନିଷ୍ଠାବତୀ ବସନ୍ତ ପାଖକୁ ଯିବାକୁ ନିତାଇର ଏତେ ଟିକିଏ ସଙ୍କୋଚ ହେଲା ନାହିଁ । ଘରକୁ ପଶି ସେ ପରମାତ୍ମୀୟ ଭଳି ସ୍ନେହ-ମଧୁର ହସ ହସି କହିଲା—କଣ କହୁଚ କୁହ ?

ବସନ୍ତ ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ଅକସ୍ମାତ୍ ଆଖି ନୁଆଁଇ ମୃଦୁ ମିଠା ସ୍ବରରେ କହିଲା—ଟିକେ ପ୍ରସାଦ ଖାଅ ।—କହିଦେଇ ସେ ପରିପାଟି କରି ଠାଆ ପକାଇ ଗୋଟିଏ ପତରରେ ଫଳମୂଳ ସଂଲେଖ ସଜାଇ ଦେଲା । ବସନ୍ତର ଏଇ ନୂଆ ରୂପ ଦେଖି ନିତାଇ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ସେଇ ବସନ୍ତ ଏମିତି ହୋଇପାରେ ?

ନିତାଇ ଆସନ ଉପରେ ବସିପଡ଼ିଲା । ଖାଉ ଖାଉ କହିଲା—ତମର ଜୟ-ଜୟ-କାର ହେଉ ।

ବସନ୍ତ କହିଲା—ଟିକେନାକୁରୁ ପ୍ରସାଦ * ରଖିଦେଇଥିବ ଯେମିତି ।

ଚକିତ ହୋଇ ନିତାଇ କହିଲା—ପ୍ରସାଦ ?

—ହଁ । ନାଗରର ପ୍ରସାଦ ଖାଇବାକୁ ହୁଏ । ସେ ହସିଲା । ବସନ୍ତ ମୁହଁରେ ଏମିତି ହସ ନିତାଇ କେବେ ଦେଖିନାହିଁ । ସେ ଅବାକ୍ ହୋଇ ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲା । ବସନ୍ତ ଜିନିଷପତ୍ର ସଜାଡ଼ିବା ବାହାନାରେ ତା ଆଡ଼କୁ ପଛକରି ରହିଥିଲା । ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ସେ ଗୀତ ଗାଉଥାଏ । ନିତାଇ ସେ ଗୀତ ଶୁଣିକରି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲା—

* ଏଠାରେ ଅଇଁଠା ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

“ତମର ଚରଣେ ମୋହର ପରାଣେ ଲାଗିଲୁ ପ୍ରେମର ଫାଶି ।
ଜାତିକୁଳମାନ ସବୁ ବସନିଲି ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଲି ଦାସୀ ।”

—ବାହା ! ବାହା ! ବାହା ! କି ଗୀତ ! ନିଜାଇ ଉତ୍କର୍ଷ ହୋଇ ଶୁଣୁଥିଲୁ ।

“କହେ ଚଣ୍ଡୀଦାସ—”

—କଣ ? କଣ ? ବସନ ! ଚଣ୍ଡୀଦାସ କଣ ?

ଦୁଇ ହାତକୁ କପାଳରେ ଲଗାଇ ପ୍ରଣାମ କରି ବସନ୍ତ କହିଲୁ—ମହାଜନଙ୍କ ଗୀତ;
ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ ପଦ ସେ ଲଏ ।

ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ ପଦ ତମେ ଜାଣ ?

—ଜାଣେ ! ବସନ୍ତ ହସିଲା ।—ଆମର ଗୀତଖାତାରେ କେତେ ପଦ ଏମିତି
ଲେଖା ଅଛି ।

ପନ୍ଦର

ରାତି ନଅଟା ପରେ ଦୁଇ ଦଳର ଲଢ଼େଇ-ପାଲ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ତା ଭିତରେ
ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ ଗୀତ, ମହାଜନଙ୍କ ପଦ ନାହିଁ । ଆକାଶ ପାତାଳ ଫରକ୍ । ରାତିର
ଆଲୋକୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ମେଳାର ନେଶ-ଆନନ୍ଦ-ସନ୍ଧ୍ୟା ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ଭିତରେ ନଗ୍ନ ଜୀବନର
ପ୍ରମତ୍ତ ତୃଷ୍ଣାର ଗୀତ ବେଶୀ । ବସନ୍ତର ଭିତରେ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଉତ୍ସାହରେ ଆନନ୍ଦରସ
ଫେନାୟମାନ ମଦ୍ୟରସ ଭଳି ଉକୁଟି ଆସୁଛି ।

ପ୍ରଥମ ଆସର ପାଇଥିଲା ବିପକ୍ଷ ଦଳ । ସେ ଦଳର କବୟାଳଟି ରଙ୍ଗତାମସାରେ
ଦକ୍ଷ ଲୋକ । ଆସରରେ ଠିଆହେଲୁ ମାତ୍ରକେ ସେ ନିଜେ ହେଲା ବୃନ୍ଦା ଦୂତ—
ନିଜାଇକୁ କଲ କୃଷ୍ଣ । ପାଲ ଆରମ୍ଭ କଲ ମାନଭଞ୍ଜନ । ଅଭିମାନୀ ନାୟକାର ଦୃଶ୍ୟ-
ରୂପେ ସେ ଗୀତରେ କୃଷ୍ଣକୁ ଗାଲିଗୁଲି ଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲ ଡୁହା । ଧଇଲୁ—

“କାଦୁଆ ଜାମୁର ପକ୍ଷୁଆ କଷା ରସରେ ସଖି ମଜନ୍ନ କଲା

ଆମ୍ଭ ଦହରେ ମିଛରେ ରଙ୍ଗ—ଧରିଲୁ ମିଛେ ସୁବାସ ଡାଲୁ

କାଦୁଆ ଜାମୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ—

ପାତଲ ଆମ୍ଭ ରାସ କିଶୋରୀ—”

ତାହାପରେଇ ସେ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା ଖେଉଡ଼ * । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ରୂପଗୁଣ କାଦୁଆ ଜାମ୍ବୁ ସହିତ ରୁଲନା ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେ ବସନ୍ତର ରୂପଗୁଣର ଅଶ୍ଳୀଳ ଚିତ୍ରଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ତେବେ ଲୋକଟାର ଛନ୍ଦ ଉପରେ ଦଖଲ ଅଛି, ଆସରଟାକୁ ଅଶ୍ଳୀଳରସରେ ମାଡ଼ାଲ କରିଦେଲା । ଏ ଦଳର ପୁରୁଣା କବିସ୍ଥାଳ, ବସନ୍ତର ଗୁପ୍ତତା ଖାଇ ଯେ ଦଳତ୍ୟାଗ କରିଥିଲା, ସେଇ ଲୋକଟା ବସନ୍ତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୋଷ ଓ ସୁଚିର ସମ୍ବାଦ ସେଇ ଦଳର କବିସ୍ଥାଳକୁ ଦେଇଛି । କବିସ୍ଥାଳଟା ବସନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ଆଖୁ ଡେଖାଇ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ଖେଉଡ଼ ଗାଇଗଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଶ୍ଳୀଳ ଭଙ୍ଗିରେ ନୃତ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ବିପକ୍ଷ ଦଳର ହିଅଯାକ । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ବସନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ଆଖୁ ଡେଖାଇ ନାଚିଲେ ।

ନିଜାଇ ଶକ୍ତି ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଏଇ ଖେଉଡ଼ର ଆସରରେ ତା ଗୀତ ଜମିବ ନାହିଁ, ଜମାଇ ସେ ପାରିବ ନାହିଁ । ଖେଉଡ଼ ତାର ସେମିତି ହୁଏ ନାହିଁ; ମୁହଁରେ ଯେମିତି ବାନ୍ଧି ଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଶଙ୍କାଟା ତାର ନିଜର ପରାଜୟ ଲାଗି ନୁହେଁ । ସେ ବସନ୍ତ କଥା ଭାବି କରୁଛି ଶକ୍ତି ତ ହୋଇଉଠିଲା । ବସନ୍ତ ଯେମିତିକା ହୁଏ । ଦଣ୍ଡକେ ସେ ନିଆଁ ହୋଇପଡ଼େ ! ଆସର ଭିତରେଇ ସେ କିଛି କାଣ୍ଡ କରିବସିବନି ତ ! ବାରମ୍ବାର ସେ ବସନ୍ତ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏଇ ପାଲସୁଳରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଯେଉଁ ବସନ୍ତର; ରୂପ ହୋଇକରି ବସନ୍ତ ବସିରହୁଛି—ଯେତେ ଥର ନିଜାଇ ଆଖିପାଖରେ ଆଖି ମିଳିଲା, ସେତେଥର ତା ମୁହଁରେ ହସ ଫୁଟିଉଠିଲା । ସେ ହସର ଅର୍ଥ ବୁଝିବାକୁ ନିଜାଇର ଭୁଲ୍ ହେଲାନି । ବସନ୍ତ ହସି ଇଙ୍ଗିତ କରି କହିବାକୁ ଚାହୁଁ ଥିଲା— ଶୁଣିଛ ତ ? ସ୍ୱାର ପ୍ରତିଶୋଧ ନବାକୁ ହୁଏ । ନିଜାଇର ମନେପଡ଼ିଗଲା ଗଲା ରାତିର କେଜଟି କଥା, ବସନ୍ତ ତାକୁ ପ୍ରଥମ ସମ୍ଭାଷଣରେଇ କହିଛି—କୋଇଲା-ମାଣିକ ନୁହଁ, ତମେ ମୋର କଳାମାଣିକ । ମୋର କଣା ମାଠିଆରେ ପାଣି ରଖିଛ, ମୋର ମାନରଖିତ ତମେ ।

ବସନ୍ତକୁ ଆଜି ଭଲ ମାନ୍ଦୁଛି । ନାଚର ଆସର ପାଇ ବେଶପଟା ପିନ୍ଧିବାର ତାହାର ଅବସର ହୋଇନାହିଁ । ଖୋଲାବାଳ ଝି ପିଠି ଉପରେ ପଡ଼ିରହୁଛି, ନାଲିଧଡ଼ିଆ ଟପରର ଶାଢ଼ିଖଣ୍ଡିକ ସେ ଟିକିଏ ଭିଡ଼ିଭିଡ଼ି କରି ପିନ୍ଧିଅଛି; ସବୁଠାରୁ ଭଲ ଦିଶୁଛି ତାହାର ଆଖିର ପୁସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟି । ହିଅଯାକ ଆଜି କେହି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଖାଇନାହାନ୍ତି, ସେ ବି ଖାଇନି । କିନ୍ତୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ! ବସନ୍ତର ଆଖିର ଦୃଷ୍ଟି ଟାଳି ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଖିର ଦୃଷ୍ଟି ଠାରୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମନେ

* ଅଶ୍ଳୀଳ ଗୀତ ।

ହେଉଛି । ଅଭୁତ ଦୃଷ୍ଟି ବସନ୍ତର । ଆଖିରେ ମଦନଶାର ରଙ୍ଗ ଧରିଲେ ତାର ଦୃଷ୍ଟି
ଯେପରି ରକ୍ତବୋଲା ଛୁଇଁଲେ ଲାଲ୍ ଓ ଦାହୁଆ ହୋଇଉଠେ । ପୁଣି ସୁସ୍ଥ ବସନ୍ତର
ଆଖି ଦେଖି ମନେ ହେଉଛି—ଏ ଆଖି ଯେମିତି ରୂପାର କଳମପାଖ ।

ବିପକ୍ଷ ଦଳର ଓସ୍ତାଦ ଗୀତ ଶେଷ କରି ବସିପଡ଼ିଲ । ଆଖପାଖରେ ଶ୍ରୋତାଙ୍କର
ଛଡ଼ ଜମିଥିଲା ପରୁ ମାଛହାଟରେ ମାଛ ଭଲିଆ । ପଇସା, ଅଣି, ଦୋଅଣି, ସୁଉକା,
ଅଧୁଲ୍ଲରେ ତାଙ୍କର ମାଗୁଣିର ଆଲିଆଟା ସେତେବେଳକୁ ଏକବାରକେ ଭରିଉଠିଛି;
ପୁରୁ ଟଙ୍କା ବି ପଡ଼ିଛି ଦୁଇଦିନଟା ହେବ ! ଗୀତ ଶେଷ ହେବା ମାତ୍ରେ ଶ୍ରୋତାମାନେ
ହରିବୋଲ ଦେଇ ଉଠିଲେ—ହରି ହରି ବୋଲି ଶୁଭ ! ବିଚିତ୍ର; ଏହାହିଁ ସେମାନଙ୍କର
ସାଧୁବାଦ ।

ପାଖରେ ଶୁଣା ବର-ପକ୍ଷି ଓ ମାଉଁସର ଦୋକାନ—ମଦ ବି ବିକ୍ରି ହୁଏ ଗୋପନରେ
—ସେଠାରେ ଆଉ ଦନ୍ତାଏ ଛଡ଼ ଜମିଗଲା ଏବଂ ଦଳର ଦୁଇଟା ହିଅନ୍ତୁ ଯେନ
ଦୋକାନର ଛତରଆଡ଼େ ତେଆର ଟେବୁଲ ଉପରେ ଆଦର କରି ବସେଇ କେତେଜଣ
ସଉକିଆ ଗୁଣ୍ଡା ଖାଇବାକୁ ବସିଗଲେ ।

କପାଳରେ ହାତ ଲଗାଇ ମା' ଚଣ୍ଡୀଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ନିତାଇ ଉଠିଲା । କିନ୍ତୁ
ହାତଗୋଡ଼ ତାର ଝାଳରେ ଓଦା ହୋଇଯାଇଛି । ଗଳାଟା ଯେମିତି ଶୁଖିଯାଇଛି—
ଏଡ଼େବଡ଼ ମଦ୍ୟ-ତୃଷ୍ଣାରୁ ଜନତା, ଏମାନଙ୍କୁ କଣ ଦେଇକରି ସେ ତୃପ୍ତ କରିବ ?
ଅନେକ ଭାବି ସେ ଗୀତ ଧରିଲା—

“ମଦ ସେ ଗ୍ରେଟିଆ ନିଶା ନୁହେଁ

ଆଖିରେ ଲଗାଏ ଧଳା—କଳାକୁ କରେ ଧଳାମଳା

ରାଜା ଯେ ନର୍କମାରେ ଶୋଇ ରୁହେ ।”

କବିସ୍ଥାଳଙ୍କର ସବୁ ବଡ଼ ବୁଦ୍ଧି ହେଉଛି କଟବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ବଡ଼ ଶକ୍ତି ହେଲା
ଆଟିରୁଣ୍ଡ; ଅର୍ଥାତ୍ ଜୋର-ଜବରଦସ୍ତି କରି ଆପଣା ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବା । ‘ହୁଁ’କୁ
ନାହିଁ ଏବଂ ‘ନାହିଁ’କୁ ହୁଁ କରି ପାଟି-ଜୋରରେଇ କବିସ୍ଥାଳମାନେ ଜିତିଯାନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧି କରି
ଅଶ୍ରୀଳରସର ଗାଳିଗୁଳଜ ବାଦ୍ ଦେଇ ନିତାଇ ସେଇ ତେଷ୍ଟାକଲ । ସେ ଗାଇଲା—

“ବୃଦ୍ଧା ତୁମେ ନିନ୍ଦା ମୋର କର ଅକାରଣ

ନୁହେଁ ଅକାରଣ—କାରଣ ଖାଇ * ମତ୍ତ ତମର ମନ ।”

* ମଦକୁ ‘କାରଣବାରି’ କହନ୍ତି ।

“ନୋହଲେ ଆଗେ ମାରୁଆଳୀ ବୃନ୍ଦା, ତମେ ନିଶ୍ଚୟ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ନନ୍ଦା କରି-
ନଥାନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କିଏ ? ସେ ରାଧା, ସେଇ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ସେ କାଳୀ, ସେଇ
କୃଷ୍ଣ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଆଡ଼କୁ ଭଲକରି ଚାହିଁ ଦେଖ । ଆଗେ ତନ୍ତୁଳି ଖା, ମୁଣ୍ଡରେ ପାଣି
ତାଳ, ନିଶା ଯାଉ; ତା ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଆଡ଼କୁ ଅନାଥ - ଦେଖିବ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ
ଭିତରେ ରାଧା ଓ ରାଧା ଭିତରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ମାନଭଞ୍ଜନ ପାଲର
ଦଶପୁଷ୍ପାର ଦଶମ ଲଙ୍କନ୍ ପଡ଼ି ଦେଖିବ ।” ତାପରେ ସେ ଆରମ୍ଭ କଲେ—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର
ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା; ଅର୍ଥାତ୍ ବସନ୍ତର ରୂପକୁ ହିଁ ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ପୂର୍ବପୂର୍ବ ସପ୍ତମ ସ୍ୱର୍ଗରେ
ନେଇ ଉଠାଇଦେଲେ । ବସନ୍ତ ନାରୁଥିଲା ! ସୁସ୍ଥ ଦେହ-ମନରେ ଆଜି ସେ ବଡ଼
ଭଲ ନାରୁଥିଲା;—କିନ୍ତୁ ରୂପଯୌବନ ଆଜି କାମନାମୟ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଡାକ୍ ହୋଇ
ଉଠିନାହିଁ । ସେଇଟା ନିଶାର ଅଭାବରେ ବି ଯେମିତି, ନିତାଇର ଗୀତରେ ସେଇ
ରସର ଅଭାବରେ ବି ସେମିତି । ଖାଲି ବସନ୍ତର ନାଚ ନୂହେ, କ୍ଷମେ କ୍ଷମେ ଆସରଟା
ଧୀରେ ଧୀରେ ଧମେଇ ଯିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ; ଭଡ଼ କମିଆସିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦି
ଗୁରୁକଣ ଯିବାବେଳେ କହିଗଲେ—ଧେର !

ସେମାନଙ୍କ ଆଲରେ ପଇସା ପଡ଼ିଲାନି କହିଲେ ଚଳେ ।

ପ୍ରୋଡ଼ା କେତେ ଥର ନମ୍ମ ସ୍ୱରରେ ନିତାଇକୁ କହିଲା—ରଙ୍ଗ ଲଗାଅ ଓପ୍ରାଦ୍,
ରଙ୍ଗ ଲଗାଅ ।

ଡୋଲିଆ ବସନ୍ତ ପାଖକୁ ଯାଇ କହିଲା—ଟିକିଏ ଦିହ ଦୁଲେଇ, ଆଖିଟା ଟିକିଏ
ଖେଳା ମ !

ବସନ୍ତ ଆଖି ଖେଳେଇବ କଣ, ଆଖି ତାର ବାରମ୍ବାର ପାଣିରେ ଉଛୁଳି ପଡ଼ୁଛି ।
ମୁଖଛଟା ମାରି ହିଲୋଲି ଉଠାଇବ କଣ, ଦେହ-ମନ ଯେ ଅବସାଦରେ ଭାଙ୍ଗି
ପଡ଼ୁଛି । ଆସରକୁ ଆସି ଶ୍ରୋତାଙ୍କର ଏପରି ଅବହେଳା ତାକୁ ବୋଧହୁଏ କେବେ-
ହେଲେ ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ହୋଇନାହିଁ । ନିତାଇର ଗୀତର ତତ୍ତ୍ୱକଥାରେ ବିରକ୍ତ
ହୋଇ ତାହା ଆଡ଼କୁ ଲୋକମାନେ ଥରେ ଅପାଙ୍କରେ ବି ଚାହିଁ ନାହାନ୍ତି । ନିତାଇର
ଧର୍ମକଥାର ପାଣିତଥା ରସରେ ତାହାର ନାଚ ରଙ୍ଗ ଧରୁନାହିଁ । ସବୋପରି ଦଳର
ପରାଜୟଟା ହିଁ ତା ପାଖରେ ମର୍ମାନ୍ତକ ହୋଇପଡ଼ୁଛି । ନମ୍ମଶ୍ରେଣୀର ଦେହ-ବ୍ୟବସାୟିନୀ
ରୂପାଙ୍କବା ସେମାନେ । ଦେହ ଓ ରୂପ ଘେନି ସେମାନଙ୍କର ଅହଙ୍କାର ଅଛି; କିନ୍ତୁ
ସେ କେବଳ ଅହଙ୍କାର ମାତ୍ର—ଜୀବନର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ନୁହେଁ । କାରଣ ସେମାନଙ୍କର
ଦେହ ଓ ରୂପର ଅହଙ୍କାରକୁ ପୁରୁଷଗଣ ଆସି ଅର୍ଥବିନିମୟରେ ଗୋଡ଼ରେ ଦଳିଦେଇ
ଗୁଲିଯାଆନ୍ତି । ପୁରୁଷ ପରେ ପୁରୁଷ ଆସେ, ଦେହ ଓ ରୂପକୁ ଏତେ ଟିକିଏ ସମ୍ବନ୍ଧ

ଦ୍ଵିପନାହିଁ, ରାକ୍ଷସଭଲି ଭୋଗ ମାତ୍ର କରେ; ଗୁଲିଗଲିବେଳେ ଅଇଶ୍ଵାପତ୍ର ଭଲି ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଯାଏ । ସେଇଥିପାଇଁ ଏମାନଙ୍କର ଜୀବନର ସକଳ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସୂକ୍ଷ୍ମାତ୍ମକ ହୋଇ ଆଶ୍ରୟ କରିଛୁ ନୃତ୍ୟଗୀତର ଅହଙ୍କାରଟିକକ । ସେଇ ଦୁଇଟି ଜନସ୍ତ ସେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ—ସେ କଥା ସେମାନେ ବୁଝନ୍ତି । ସେମାନେ ବେଶ୍ ଭଲରୂପେ ଜାଣିଥାନ୍ତି ଯେ, ଭଲ ନାଚଗୀତର ଯେଉଁ ସମ୍ମାନ, ତାହା କିଛି ନକଲ ନୁହେଁ । ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ରୂପହୋଇ ଶୁଣନ୍ତି ତାଙ୍କର ଗୀତ, ବିସ୍ଫାରିତ ମୁଗ୍ଧ-ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖନ୍ତି ତାଙ୍କ ରୂପ ଭିତରେ ବିଚିତ୍ର ଗୋଟିଏ ଅପରୂପର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ମରୁଭୂମିଭଳି ଜୀବନର ସେଇ ଟିକକ ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଶ୍ୟାମଳ ସଜଳ ଆଶ୍ରୟ-କୁଞ୍ଜ । ଏହି ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ଵବୋଧରେ ହିଁ ସେମାନେ ଅଗଣିତ ଶ୍ରୋତାଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ନଗଣ୍ୟ କରି ମୁଣ୍ଡଟେକି ନାଚନ୍ତି, ଗାଆନ୍ତି । ସମାଜରେ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାସମ୍ପନ୍ନ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ଅକୃଣ୍ଡିତ ଦ୍ଵାରରେ ଗୀତର ତାଳ-ମାନ ଘେନି ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରନ୍ତି । ଖେଉଡ଼ିଟା କବିଦଳର, ବିଶେଷରେ ଝୁମରଯୁକ୍ତ କବି ପକ୍ଷରେ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ଖେଉଡ଼ି ନ ଜାଣିଲେ ଏ ଦଳରେ ଗାଉଣା କରିବାର ଅଧିକାର ବି ରହେନାହିଁ । ମାଉସୀ କହନ୍ତି—କେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ମୁନିରସି କାମଶାସ୍ତ୍ରରେ ହାର ମାନ ଶେଷକୁ ସେମାନଙ୍କ ପାଖେ ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ନେଇଛନ୍ତି । ତାହେଲେ ଖେଉଡ଼ିଟା ଛୁଟିଆ ଜନସ୍ତ ହବ କାହିଁକି ? ଆଜି ଦଳର ପରାଜୟ ସଙ୍ଗରେ ସେହି ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଧୂଳିରେ ଲେଟୁଅଛି ବୋଲି ଅବସାଦରେ ବସନ୍ତି ଯେପରି ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ୁଅଛି । ଜିତିବାକୁ ହେଲେ କବିଦଳ ଓ ନାଚବାଲା ଦଳଶଯାକଳ୍ପ ଏକାଠି ଜିତିବାକୁ ହବ । ଜଣେ ଜିତିବ, ଜଣେ ହାରିବ—ତା ହୁଏନା ।

କୌଣସିମତେ ଗୀତ ଶେଷ କରି ପରାଜୟର ବୋହାଁରରେ ମଥା ପୋତି ନିତାଇ ବସିଲା । ତୋଳ-ବାଜିଶାର ତହାଇ ପଡ଼ିଲା—ବସନ୍ତ, ବି ନାଚ ଶେଷ କରିଦେଲା । ନାଚ ସାର ଆଉ ସେ ଆସରରେ ବସିଲା ନାହିଁ, ଶ୍ରାନ୍ତ ଅଥଚ କ୍ଷୁବ୍ଧ ପଦକ୍ଷେପରେ ବାହାର ଗୁଲିଗଲି । ପ୍ରୋଡ଼ା ଦଳନେତ୍ରୀ ତା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କେବଳ ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ସ୍ଵରରେ ତାକିଲା—ବସନ ?

ବସନ୍ତ ଗୁଲିପଡ଼ି ଠିଆହୋଇ କହିଲା—ଦହ ଖରାପ ଲଗୁଛି, ମାଉସୀ !

ପ୍ରୋଡ଼ା ହସିଲା, କହିଲା—ଦେଖୁଥା, ଦୁସର ଆସର ଆସୁ—ମୋ ବାପା କଣ କରୁଛି ଦେଖ ।

ବସନ୍ତ ନିତାଇ ଆଡ଼କୁ ଥରେ ଗୁଲି ଚାହିଁଲା । ନିତାଇ ଦେଖିଲା, ସେ ଗୁହାଣୀରେ ତାର କ୍ଷୁରଧାର । ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହିଁ ବସନ୍ତ ବାହାରିଗଲା ।

ପ୍ରୋଡ଼ା କନ୍ତୁ ଅଭୁତ । ସେ ଯେପରି ଏତେଟିକେ ବିଚଳିତ ହୋଇନାହିଁ । ଦଳର ବେହେଲୁଦାରକୁ ନିବିକାର ଭାବରେ କହିଲୁ—ଆଣିବୁଟି ପଇସାଥାଲିଟା ।

ଲୋକଟି ପଇସାଥାଲିଟା ଆଣି ଥୋଇଦେଇ କହିଲୁ—କେଇଟା ଦୋଅଣିରୁ ବେଶୀ ଆଉ କିଛି ପଡ଼ିନି । ସବୁ ମିଶେଇ ଦି'ଟଙ୍କା ହୁଏ କି ନାହିଁ ।

ପ୍ରୋଡ଼ା କହିଲୁ—ଗଣିକରି ଦେଖ କେତେ ଅଛି । ତାପରେ ସେ ପାନବଟାଟା ଟାଣି-ନେଇ କହିଲୁ—ମେଲାର ଆସର, ରଙ୍ଗ-ତାମସା, ଝେଉଡ଼-ଖୋରାକା ଲୋକଙ୍କର ଖାଲି ଭିଡ଼ । ନଇଲେ ମୋ ବାପର ଗୀତ ଆଉ ସେଇ ବଗୁଲିଆ ଟୋକାଟାର ଗୀତ ? ଗୀତ ତ ରୁ ବୁଝୁ; କହୁନୁ, ମୁଁ ନାକରା କଥା କହିଲି ?

ବେହେଲୁଦାର କହିଲୁ—ସେଇଟା ଠିକ୍ କଥା, ତେବେ ରଙ୍ଗତାମସାର ଯୋଉଠି କାରବାର, ସେଠି ନ ଗାଇଲେ ଚଳିବ କିମିତି କହନି ? ରଙ୍ଗ-ଗୀତ ବି ତ ଗୀତ, ନା ନାହିଁ ?

ପ୍ରୋଡ଼ାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସେ କହିଲୁ—ତା ଆଉ ପରୁରଦାକୁ ଅଛି ? ରଙ୍ଗ ନହେଲେ ପୁଣି ଗୀତ, ନା ଗୀତ ନହେଲେ ପୁଣି ରଙ୍ଗ ! ଗୋଟାଏ ମୋଟାକରି ପାନ ପାଟିରେ ପୂରାଇ ସେ ପୁଣି କହିଲୁ—ଓସ୍ତାଦ୍‌ର ମାଡ଼ ଶେଷ ଆସରର ! ଦେଖୁଥା, ବାପା ମୋର କଣ କରୁଛି ଦେଖନା ।

ନିଜାଇ ଚୁପ୍‌କରି ବସି ଶୁଭୁଥିଲା ।

ନିର୍ମଳା, ଲଳିତା ଝିଅ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ମୁହଁରେ ବି ହସ ନାହିଁ । ପରସ୍ପର ଭିତରେ ସେମାନେ ବେଶ୍ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି—ବୋଧହୁଏ ସେଇ ହାରଜିତ୍ କଥା ହିଁ ଚାଲିଛି । ଘର୍ବନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ ନିଜର ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇଲା । ସମସ୍ତଙ୍କର ଲଜ୍ଜା ଯେପରି ଜମି ଜମି ବୋଝ ହୋଇ ତାହାର ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଓଜନରେ ମାଡ଼ି ବସିଅଛି । ଖାଲି ତ ଲଜ୍ଜା ନୁହେଁ, ଦୁଃଖର ବି ସେ ତାର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ଝେଉଡ଼ ସେ ତା ମୁହଁକୁ କୌଣସିପକ୍ଷେ ଆସୁନାହିଁ !

ତେଣେ ବିପକ୍ଷ ଦଳର ଡୋଲିଆ ବାଜଣା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା; ଲୋକଟାର ବାଜଣା ଭିତରେ ଯେପରି ବିକସ୍‌-ସେକ୍ସଣା ରହୁଛି । ବଜାଇବାର ଭଙ୍ଗିରେ ବି ହାତର ସଦମ୍ଭ ଆସ୍ଥାଲାନ । ସେ ଦଳର କବିସ୍ୱାଳ ହୁଏତ ବାହାରେ ଥିଲା—ସେ ଏକବାର ନାଟକସ୍ୱ ଭଙ୍ଗିରେ ଗୋଟାଏ ଭଗ ମେଲୁ ମେଲୁ ଧାଇଁଆସି ଆସରରେ ପ୍ରବେଶ କଲା !

“ହାୟ-ହାୟ- ହାୟ-ହାୟ କଲା ଗୁମ କହଗଲା କିଏ ?”

“କୁକୁର ଆଉ ମୟୂର, ସିଂହଣୀ ଆଉ ଶୃକର, ଶିମିଳି ଆଉ ବଉଳ, କୁଆ ସାଙ୍ଗରେ କୋଇଲି, ଓଡ଼ିଶା ଆଉ ନାମାବଳୀ, ରାଧା ଆଉ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ—ତତ୍ପାତ୍ ନାହିଁ, ସମାନ ?” ଏହା ପରେ ପରେ ସେ ଆରମ୍ଭ କଲା ଅଶ୍ରୁମୟ ଉପମା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆସରରେ ଯେମିତି ବୈଦ୍ୟୁତିକ ପରଶ ଖେଳିଗଲା । ଲୋକମାନେ ହରିବୋଲ ଦେଇ-ଦେଲେ । ଏଥର ଲୋକଟା ଟିକିଏ ରହି ସୁର ମେଲି ଗୀତ ଧରିଲା—

“ଆହା — କଳାଗୁମର କଳା ମୁଖେ ନିଆଁଲଗେଇ ଦିଅ ଗୋ,
ଚଳମ ଦେଇ ସେଇ ନିଆଁରେ ଗଞ୍ଜେଇ ଟାଣି ନିଅ ଗୋ ।”

ଅର୍ଥହୀନ ଉପମାରେ ଯେକୌଣସି ପ୍ରକାରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗାଳିଗୁଲିକ ଦେଇ ଏବଂ ଅଶ୍ରୁମୟ କଦର୍ଯ୍ୟ ଭାବ ଓ ଉପମାର ଅବତାରଣା କରି ସେ ଆସରଟାକୁ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ଜମାଇଦେଲା ।

ନିତାଇ ଆସର ଗୁଡ଼ି ଉଠି ଚାଲିଗଲା ।

ଆରଦଳର ଗୋଟିଏ ହିଅ ନାଚି ନାଚି ଆସି ତାକୁ ଧରି ନିଜେଇ ଆଖିର ଦେଇ ଗାଇଉଠିଲା—

“ଧର ଧର କଳାଗୁମେ ପଳାଇ ସେ ଯାଏ ଗୋ,
ମିଳିମିଶି ଧର ସଭିଏଁ ଏକା ମୁଁ ନ ପାରେ ଗୋ !”

ଆସର ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ହସ-ଲହରୀ ଖେଳିଗଲା । ନିତାଇ କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ବି ରାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ ହସ ହସ ହୋଇ ହିଁ ହିଁ ଅଟିର ଏହି ଖଣ୍ଡଣ ଉପସ୍ଥିତି ବୁଦ୍ଧି ସକାଶେ ଆନ୍ତରିକ ପ୍ରଶଂସା କରି କହିଲା—ଭଲ, ଭଲ ! ଭଲ କହିତ ତମେ ।

ଆସର ଭିତରୁ ବାହାରି ଆସି ନିତାଇ ହୁମରଦଳର ଆସ୍ଥାନରେ ବସନ୍ତର କୁଡ଼ିଆ ଦୁଆରେ ଠିଆହେଲା । କୁଟାର ଡେଇଁଟା ଦରମେଲା ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଅଛି । ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଲଣ୍ଡନ ମୁଦୁଣିଆରେ ଜଳୁଅଛି । ପଦାରେ ଖୋଲା ଆକାଶତଳେ ଅଗଣାର ବିପ୍ରୀଣ୍ଣ ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ ସେହି ଗୋଟିଏ ଅଗ୍ନି କୁଣ୍ଡ ହିଁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତର ହୋଇ ଜଳୁଅଛି

ଏବଂ ତାହାର ସମ୍ମୁଖରେ ମଝିସି ଭଳି ପ୍ରଚଣ୍ଡକାୟ ଲୋକଟା ପୁଣି-ଭଦର ହୁଏ, ପଶୁଭଳି ବସା ଓଗାଳି ଚୁପ୍‌ହୋଇ ବସିରହୁଅଛି । ପାଦଗଢ ଶୁଣି ସେ ବୁଲି ଚାହିଁଲା ଏବଂ ନିତାଇକୁ ଦେଖି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ପୁଣି ମୁହଁ ଘୁରାଇ ଘୁମାଇ ଲାଗିଲା । ନିତାଇ ବସନ୍ତର ଘର ଦୁଆରରେ ଯାଇ ଠିଆହେଲା । ପଶିବାକୁ ସାହସ କଲ ନାହିଁ । ଦେହ-ବ୍ୟବସାୟିନୀର ଘର । ସେ ବାହାରୁ ହିଁ ଡାକିଲା—ବସନ୍ତ ?

—କିଏ ? ଘର ଭିତରୁ ବିରକ୍ତିଭରା କଣ୍ଠସ୍ବରରେ ବସନ୍ତ ଜବାବ ଦେଲା ।

—ମୁଁ ନିତାଇ । ରସିକତା କରି ‘କୋଇଲା-ମାଣିକ’ କହିବାକୁ ତାର ମନ ହେଲା ନାହିଁ ।

—କଣ ?

—ଭିତରକୁ ଯିବ ?

—କଣ ଦରକାର !

—ଟିକେନାକୁ କାମ ଥିଲା ।

ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ବସନ୍ତ ନିଜେ ପଦାକୁ ଆସି ଠିଆହେଲା । ଅଧୀର ଅସ୍ଥିର ଯୁବ୍ୟ ପଦ-କ୍ଷେପରେ ସେ ଘର ଭିତରୁ ନିତାଇର ସାମନାକୁ ଆସି ଝଲସି ଉଠିଲା, ଠିକ୍ ଖୋଲ ଭିତରୁ ଏକା ଟଣାକେ ବାହାର ଆସିଥିବା ତଲୁଆର ଭଳି । ବାହାରର ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡର ଆଲୁଅର ଲାଲ ଆଭାସ ପୁଣି ସାମ୍ନାରେ ତାହାର ସବାଙ୍ଗରେ ଯେପରି ଝାମ୍ପି ଦେଇ ଝଲକି ଉଠିଲା । ନିତାଇ ଦେଖି ଶକ୍ତିତ ହେଲା । ଆଜିକାର ଦୁଇପ୍ରହରର ପୂଜାଶିଖା, ଶାନ୍ତ ସୁଗନ୍ଧ ନମ୍ର ସେ ବସନ୍ତ ଆଉ ନାହିଁ, ଏ ସେଇ ପୁରୁଣା ଚନ୍ଦ୍ରା ବସନ୍ତ । ତାହାର ସବାଙ୍ଗରେ ଯୁବଧାର ଝଲସି ଉଠୁଅଛି । ଲାଲ ଆଲୁଅର ପ୍ରତିଛଟାରେ ସେ ଯେପରି ରକ୍ତାକ୍ରାନ୍ତ । ସେ ଫେରିଆସି ମଦ ପିଇଛି । ଆଖିରେ ଛଟା ଦେଖାଯାଉଛି ।

ବସନ୍ତ କହିଲା—ମୁଁ ଯିବିନି—ଯିବିନି । କାହିଁ ଆସିବୁ ତୁ ?

ନିତାଇ କିଛି ଜବାବ ଦେଇ ପାରିଲାନି । ଶକ୍ତିତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବସନ୍ତର ମୁହଁଆଡ଼େ ଚାହିଁ ଚୁପ୍ କରି ଠିଆହୋଇ ରହିଲା ।

ଅକସ୍ମାତ୍ କଠିନତମ ଆନ୍ଦୋଳରେ ବସନ୍ତ ତାହା ଗାଲରେ ସଜୋରେ ଗୋଟାଏ ଗୁପ୍ତତା ବସେଇଦେଲା, କହିଲା—ଗ୍ରେପର ପିରି ମୋ ଆଗରେ ଠିଆଟା ହେଇବୁ କାହିଁକି ? କାହିଁକି, କାହିଁକି ? ପ୍ରଶ୍ନଟି କଲ ସିନା; କିନ୍ତୁ ଜବାବ ଲାଗି ଅପେକ୍ଷା କଲାନି । କ୍ଷଣକେ ଯେଉଁ ଅଧୀର ଅସ୍ଥିର ଗତିରେ ବାହାର ଆସିଥିଲା, ସେହି ଗତିରେଇ ସେ ଭିତରକୁ ପଶିଗଲା । ଏହି ଆଘାତ କରି ମଧ୍ୟ ଯେପରି ତାହାର ଶୋଇ ମେଣ୍ଟି ନାହିଁ । ଘର ଭିତରକୁ ପଶି ସେ ନିଜ କପାଳରେ କେଇଟା ଗୁପ୍ତତା ମାରିଲା, ତାହାର

ଶବ୍ଦଟାର ସେକଥା ଜଣାଇଦେଲା ।

ନିଜାଇ କିଛି ସମୟ ଚାହିଁ ହୋଇ ଠିଆହୋଇ ରହିଲା, ତାହା ପରେ ସେଇ ଜଗୁଆଳ ଲୋକଟା ପାଖକୁ ଆସି ଡାକ କହିଲା—ପହଲମାନ !

ଲୋକଟା ଦଳ ଭିତରେ ପହଲମାନ ବୋଲି ପରିଚିତ । ନିଶାରେ ଚାରି ଲୋକଟା ନାଲି ଆଖି ଉଠାଇ ତାହା ଆଡ଼କୁ ଖାଲି ଚାହିଁଲା; ମାତ୍ର କଥାର ଜବାବ ଦେଲା ନାହିଁ । ସାମନାର ଗୁମୁଦାନ୍ତ କେଇଟା ଖାଲି ବାହାରିପଡ଼ିଲା ।

ନିଜାଇ କହିଲା—ତମ ପାଖରେ ମାଲ୍ ଅଛି ? ମଦ ?

ନିରୁତ୍ତର ଲୋକଟା ଇଆଡ଼େ ସିଆଡ଼େ ଅଣ୍ଟାଲି ଗୋଟାଏ ବୋତଲ ବାହାର କରି ବଢ଼େଇଦେଲା । ବୋତଲଟା ହାତକୁ ନେଇ ମଧ୍ୟ ନିଜାଇ ଥରେ ଭାବିଲା—ତା'ପରେ ଏକାନ୍ତଶୃଙ୍ଖଳା କିଛିଟା ଗିଳିପକାଇଲା । ଗୁମୁ ଭିତରଟା ଯେମିତି ଜଳିଗଲା; ପୂର୍ବ ଅନୁରାଗ ଯେମିତି ଚକ୍ରାବ କରିଉଠିଲା; ଦୁର୍ଦ୍ଦମନୀୟ ବାନ୍ତିର ଆବେଗରେ—ପୂର୍ବ ଦିହଟା ମୋଡ଼ି ମୋଡ଼ି ହୋଇଗଲା, କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣପଣ ସେ ଆବେଗ ରୋଧ କଲା । ଧୀରେ ଧୀରେ ଆବେଗଟା ଯେତେବେଳେ ନିଶେଷିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଅଧୀରତାମୟ ଚଞ୍ଚଳ ଅନୁଭୂତି ତାହା ଭିତରେ ସଦ୍ୟ ଜାଗିଉଠୁଥିଲା । ସେ ଯେମିତି ଆଉ ଗୋଟାଏ ମଣିଷ ହୋଇଯାଉଛି ସେତେବେଳକୁ । ତା' ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୃଥ୍ବୀଟା ବି ଆଉ ଗୋଟାଏ ପୃଥ୍ବୀ ହୋଇଯାଉଛି । —ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ !

ସବୁ କିଛି ଯେପରି ଦୋହଲୁଛି; ଭିତରଟା ଜଳୁଛି; ଦୁନିଆଁଟା ଯେପରି ତୁଚ୍ଛ ହୋଇ ଯାଉଛି । ଏଇଲା ସେ ସବୁକିଛି ପାଇବ ! ସେକାଳର ଶୁଷ୍କ ବାରବଂଶୀ-ବଂଶର ରକ୍ତର ବଂଚରଦ୍ୱାର ମୃତପ୍ରାୟ ବାଜାଣୁଗୁଡ଼ିକ ମଦର ସ୍ପର୍ଶରେ—ପାଣିର ସ୍ପର୍ଶରେ ମହାମାଗାର ବାଜାଣୁ ଭଳି ପୁରାଣବର୍ଣ୍ଣିତ ରକ୍ତବାନ ହୋଇ ଅଧୀର ଚଞ୍ଚଳତାରେ ଜାଗିଉଠିଲେ ।

ପୁଣି ସେ କିଛି ମଦ ଗଲାରେ ଢାଳିଦେଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟଥର ଆସରରେ ଯେତେବେଳେ ସେ ପ୍ରବେଶ କଲା, ସେତେବେଳକୁ ତାହାର ତେହେରାଟାଇ ବଦଳିଯାଇଛି । ସେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ମଣିଷ ହୋଇଯାଇଛି । ନୀତିକଥା-ଗୁଡ଼ିକ ଭୁଲିଛି, ପାପପୁଣ୍ୟ ଘେନି ହସାବ-ନିକାଶ ଭୁଲିଅଛି, ହା-ହା କରି ଅଣ୍ଟାଲି ଭଙ୍ଗି ରେ ହସିବାକୁ ଚାହୁଁଅଛି ।

ଚାହିଁବନି କାହିଁକି ? ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ମନୁଷ୍ୟର ଯାହା କିଛି ପାପ, ଯାହା

କଦର୍ଯ୍ୟ, ଯାହା କିଛି ଉଲ୍ଲଙ୍ଘ ଅଶ୍ରୀଳ, ତାହାହିଁ ଆବର୍ଜନାସ୍ତୃପ ଭଳି ଯେଉଁଠାରେ ଜମା ହୁଏ, ସେହି ବିଷାକୁ ପରିବେଶ ଭିତରେ ତାହାର ଜନ୍ମ । ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ କଠିନ ଦାସତ୍ବର ଅନୁଶାସନର ଗଣ୍ଡି ଭିତରେ ବହୁ ଯୁଗ ଯେଉଁମାନେ ବାସ କରି ଆସିଛନ୍ତି, ସେ ସେହିମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନ । ମା ଯେଠି ଅଶ୍ରୀଳ ଗାଳିଗୁଲଜ ଦେଇ ଶାସନ କରେ; ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ସ୍ନେହରେ ଅଶ୍ରୀଳ କଥାରେ ଆଦର ଦିଏ, ସନ୍ତାନକୁ ସକୌତୁକେ ଅଶ୍ରୀଳତା ଶିକ୍ଷା ଦିଏ । ଅଶ୍ରୀଳତା, କଦର୍ଯ୍ୟ ଗୁପ୍ତା-ଗୁପ୍ତ କିଛି ନିତାଇର ଅଜଣା ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ଜୀବନରେ ସାମାନ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ କବିସ୍ତ୍ରୀଲୀର ଚର୍ଚ୍ଚା କରି ସେସବୁ ସେ ଏଯାକେ ଭୁଲିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା । ସେସବୁ ଉପରେ ଗୋଟାଏ ଅବୁର, ଗୋଟାଏ ଘଣ୍ଟା ତାର ଜନ୍ମ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଜି ବସନ୍ତ ପାଖରୁ ଆଦାତ ଖାଇ ସେହି ଆଦାତର ଶୋଭାରେ ନିର୍ଜଳା ମଦ ଗିଳିକରି ସେ ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇଗଲା । ମଦନିଶା ଭିତରେ ଦୁରନ୍ତ ଯୋଗରେ ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ସବୁକିଛିକୁ ଭୁଲି ସେ ଉଦ୍‌ଗୀରଣ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ଜାନ୍ତବ ଅଶ୍ରୀଳତାକୁ । ଛନ୍ଦ ଓ ସ୍ଵର ଉପରେ ତାର ଦଖଲ ତ ଥିଲା; କଣ୍ଠସ୍ଵର ବି ତାହାର ଅତି ସୁମିଷ୍ଟ—ଦେଖ ଦେଖୁ ଆସର ଜମିଉଠିଲା ।

ଆସରରେ ପଶିବାର ଠିକ୍ ପୂର୍ବରୁ ସେ କବିସ୍ତ୍ରୀଲସୁଲଭ ନାଟକୀୟ ଭଙ୍ଗିରେ ଠିଆ ହୋଇ ଉଚ୍ଚନଶ୍ଵରେ ପାଳିଆମାନଙ୍କୁ ଡାକି କହିଲା—ପାଳିଆଏ ।

ସବିସ୍ମୟରେ ସମସ୍ତେ ତାହା ଆଡ଼କୁ ମୁହଁ ବୁଲାଇ ଚାହିଁଲେ । ଏପରି ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା ପରେ ନିତାଇ ସେ ପୁଣି ଫେରିବ, ଏ ପ୍ରତ୍ୟାଶା କେହି କରିନଥିଲେ । ସେମାନେ ଜବାବ ଦିବାକୁ ଭୁଲିଗଲେ ।

ଭୁଲିନି ଖାଲି ମାଉସୀ, ସେ ଚଉର । ସେ ଦଣ୍ଡକେ ଜବାବ ଦେଲା—କୁହ ଓସାଦ୍ ! ନିତାଇ ବୋଲିଲା—

“ଯେବେ ଧର୍ମିକଥାରେ ମନ ମାନେନା, ବୋଲି ଶୁଣେନା

ତେବେ ଦବାକୁ ହବ ଗାଲି

ଛୁଅମୁନେ ମୁନିଆଁ ଦାଡ଼େ କାମ ନଚଳିଲେ ଚଳେଇଦବ ଫାଲି

ଯେବେ ଅଣ୍ଡା ପାଣିରେ ନ ସିଝେ ତାଲି

ତେବେ କସିକରି ଯୋଗାଡ଼ିଦବ କଇଁଆ-କାଠ ଜାଲି ।”

ସେପଟର କବିସ୍ତ୍ରୀଲଟା ଥଟ୍ଟା କରି କହିଉଠିଲା—ବାହାରେ କଲା ଗୁମ, ଚିଲମରେ ନିଆଁ ତେଜିଲା ପରି ଲାଗୁଛି; ତାତତ ?

ନିଜାଇ କହିଲୁ—ସେ ଯେମିତି ଯେମିତି ତାହା ନୁହେଁ ବୁରୁହେ, ଜନ୍ମୁ ! ସେଇ
ଜ୍ଞାନରେ ତତେ କହୁଛି — ଶୁଣ୍ ! ସମ୍ଭବେ ତ ତୁ ଶୁଣିବୁନି । ପାଲିଆଏ !

—ହଁ—ହଁ !

ନିଜାର ଆରମ୍ଭ ଲଲ—

“ବୁଢ଼ୀ ଦୁଃଖ ବୁଲି-କୁଲି ଯୋଉ ଛଡ଼ା ନୁହେଁ ସାବାଡ଼
ଛଡ଼ିର ବାଡ଼ି ବାଜିଲେ ଭାବେ ଏଇ ମୋର ସୁଖ ଯୋଗାଡ଼ !”

ବୁଢ଼ୀକ ଛଡ଼ି ମାର କିଛି ହେଲ ନାହିଁ । ଏଥର ଲଗାଅ ଯୋଡ଼ା—ଲଗା ଗୋଇଠା !
ତା’ପରେ ପ୍ରୌଢ଼ ଲୋକଟା ମୁହଁକୁ ଆଙ୍ଗୁଠି ଦେଖାଇ କହିଲୁ—ବୁଢ଼ୀର କୁଅ ମୁହଁରେ
ସୁଣି ଟେଣାର ଭାଙ୍ଗଟା ଦେଖନ୍ତୁ, ତଳକର ଛଟକଟା ଦେଖନ୍ତୁ—

“ଏ ବୁଢ଼ୀ ବୟସେ ବୁଢ଼େ ଶୁକୁଟା ମୁହଁ ଆଉ ରସକାଳି କାଟେନା ଲେ
ରସର ଭିଆଣ ଲାଗିଲୁ ନାହିଁ ଏବେ ଗନ୍ଧଆ ତାଡ଼ି ଦାଣ୍ଡେନା ଲେ ।”

ତା’ପରେ ତାହାର ମୁହଁ ପାଖରେ ଆଙ୍ଗୁଠି ହଲେଇ କହିଲୁ—

“(ଆଉ) ପାକୁଆ ପାଟି ଲମ୍ବୁ କିଭରେ ଛେପରା ଲଳ ଚାଟେନା ଲେ ।”

ଆସରରେ ହୋ-ହୋ ପଡ଼ିଗଲା । ଆସର ଜମିଯାଇଛି । ସେ ନିଜେ ବି ସେଇ
ଜମଜମାଟ ଭିତରେ ହଜିଯାଇ ମିଶି ଏକାକାର ହୋଇଯାଇଛି ।

ସେ ଗୀତ ଧରିଲୁ—

“ବୁଢ଼ୀ ମରେନା—ମରଣ ନାହିଁ
ହାଇରେ ହାଇ ।”

ଗୀତ ସାଙ୍ଗରେ ସେ ନାଚିଗଲା ବୁଢ଼େ ।

“ଖାଜକ ବୁଢ଼ୀ ଆଣ୍ଟୁକୁଡ଼ୀ ମର ନାହିଁ ମର ନାହିଁ
ହାଇରେ ହାଇ, ତାର ମରଣ ନାହିଁ ମରଣ ନାହିଁ !”

ତାହା ପରେ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଅଶ୍ରୁମିଳ ବିଶେଷଣ ତା ମୁହଁରୁ ବାହାରିବାକୁ
ଲାଗିଲା । ଶ୍ରୋତାଙ୍କର ଅଳ୍ପହାସ୍ୟରେ ପ୍ରତିଟି ଯେମିତି କମ୍ପାନ, ପୁରା ଆସର ଆଉ

ଆଲୁଅ ତାର ଆଖିଆଗରେ ଦୋହଲୁଛି । ଗୋଟିଏ ମଣିଷ ଦୁଇଟା ପରି ଲାଗୁଛି । ଏଇ ତ ଦୁଇଟା ନିର୍ମଳା, ହେଇ ଦି'ଟା ଲଳିତା । ହେଇ ତ ବଜରୁବନ୍ତ ଦି'ଟା ବାଆଁ, ମାଉସୀ ବି ଦି'ଟା ହେଇ ମୁକୁ ମୁକୁ ହସୁଅଛି । କେତେବେଳେ ଯେ ଦେଖିଲୁ, ବସନ୍ତ ବି ଦି'ଟା ହେଇ ନାଚୁଅଛି ! ବାହାବା—ବାହାବା—ସେ ପୁଣି କି ନାଚ ! ବସନ୍ତ ପୁଣି ଭିତରେ କେତେବେଳେ ଆସି ଆସରରେ ନାଚିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଛି ।

ତରମତମ ଅଶ୍ରୁଲତାରେ ଆସରଟାକୁ ଆକଣ୍ଠ ପଙ୍କଜମଗ୍ନ କରିଦେଇ ଟଳିଟଳି ସେ ବସିଲା । ଏଥରକ ସେମାନଙ୍କର ମାଗଣିର ଆଳିଆଟା ପୁରୁଷଠିଲୁ । ତାହାର ଗୀତ ଶେଷ ହେବା ସଙ୍ଗେ ମଙ୍ଗେ ଏଥର ବସୁଳ ଜଳିବବରେ ହସିଥିବା ଉଠିଲା ।

ସ୍ତ୍ରୀଟା ତାହାର ପିଠିରେ ହାତ ଚାଲାଇ କହିଲା—ବାପା ମୋର ! ଦେଖିଲୁ, ମାଲି ନପକଲେ କଣ ମେଲା-ମଉଛୁବରେ ଗୀତ ହୁଏ ? ଯୋଉ ବାହାକୁ ସେଇ ମନ୍ତ୍ରର ପଡ଼ାଯାଏ । କଦଳ, ବାପାକୁ ମୋର ଆଉ ଗୋଟେ ଗିଲିଏ ଦେ । ଗଲାଟା ଶୁଖିଯାଇଛି ।

ବସନ୍ତ ! ଏତେବେଳେକେ ନିଜାଇ ଛିରିଦୁଷ୍ଟ ତେ ଦସନ୍ତ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁଲା ।

ନିଜାଇର ଆଖି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ । ଗୋଡ଼ୁଡ଼ିଲେ ପୁର ପୁଅବାଟା ଦୋହଲୁଛି । ଶଙ୍କା-ସନ୍ଦେହ, ସବୁକିଛି ଭୁଲିଯାଇଛି ବିଜୟ ଆନନ୍ଦର ଉଜ୍ଜ୍ୱାଳରେ ! ବସନ୍ତ ଅସଙ୍ଗୋଟ ଦୁଷ୍ଟରେ ନିଜାଇ ଆଖିରେ ଆଖି ମିଳାଇ ଅନାଇ ରହିଲା । ସେ ଆଖିରେ ତାହାର କାମନା ଝରୁଥାଏ । ନିଜାଇର ଗୁଡ଼ରେ ବି କାମନା ବେଇଁ ଉଠିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବସନ୍ତ ! ସେ ହସୁଥାଏ । କହୁ ସମୟ ଆଗରୁ ସେ ନିଜାଇ ଗାଲରେ ଚାପୁଡ଼ା ମାରି ସେ ନିଷ୍ଠୁର ଅସମାନ କରିଅଛି, ତାହାଲଗି ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଟିକିଏ ହେଲେ ଲଜ୍ଜାବୋଧ କରୁନାହିଁ; ବରଂ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆନନ୍ଦରେ ତାହାର ଆଖି ଓ ମୁହଁ ଝଲମଲ କରୁଅଛି । ନିଜାଇର ଗରବରେ ସେ ଗରବଣୀ ହୋଇ ଉଠିଅଛି ।

—ଦିଅ, ପାତର ଦିଅ । ନିଜାଇ ହସିଲା ।

—ଆସ, ଘରକୁ ଆସ, ଭଲ ମଦ ଅଛି—ବଲ୍ଲଣ । ବସନ୍ତ ତାହାର ହାତ ଧରି ଗରବଣୀ ସ୍ତ୍ରୀପରି ତାକୁ ନେଇ ଚାଲିଗଲା ।

ଘରେ ଯାଇ କାତ ଗିଲିସରେ ବଲ୍ଲଣ ମଦ ସଙ୍ଗରେ ପାଣି ମିଶାଇ ବସନ୍ତ ନିଜାଇକୁ ଦେଲା । ନିଃଶବ୍ଦରେ ଗିଲିସଟି ଶେଷ କରି ନିଜାଇ ବସନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ହସିଲା । ଏ ବସନ୍ତ ଯେମିତି ନୂଆ ବସନ୍ତ; ନିଜାଇକୁ ମଦନଶା ଖୁବ୍ ଜୋର ଧରିଲା ।

ସେ ପୁଣି ହାତ ବଢ଼ାଇଲା । ତାହାକି ଶୋଷ କରୁଛି । କହିଲା—ଦିଅ ତ, ମତେ ଆଉ ଗିଲିସେ ଦିଅ ।

ବସନ୍ତ ହସି ପୁଣି ଅଳ୍ପ ଟିକିଏ ତାହାକୁ ଦେଲା । ସେ ଟିକକ ବି ପାନକରି ନିଜାଇ

କହିଲୁ—ରୁହ, ତମକୁ ଟିକିଏ ଦେଖେ ।

ବସନ୍ତ ହସି କହିଲୁ—ନା, ଭୁଲ ଆସରକୁ ଚାଲ ।

—ନା । ରୁହ । ସେ ବସନ୍ତର ହାତ ଚପିଧରିଲୁ ।

ବସନ୍ତ ଠିଆହେଲୁ । ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ଦେହ-ବ୍ୟବସାୟୀ; ବାଟେଘାଟେ ବ୍ୟବସାୟର ବିପଣୀ ଖୋଲି ଯାହାକୁ ବ୍ୟବସାୟ କରି ବୁଲିବାକୁ ହୁଏ—ଲଜ୍ଜା ତାଙ୍କର ଆସନା, ଥିଲେ ଚଳେନା । ବାଟକୁ ଗୋଡ଼ କାଢ଼ି ଲଜ୍ଜାକୁ ପ୍ରଥମରୁ ଗ୍ରସ୍ତାଧୁଳି ସାଙ୍ଗରେ ମିଶାଇ ଦେଇ ଯାଏ ଆରମ୍ଭ କରିନ୍ତି । ବସନ୍ତ ପୁଣି ତାଙ୍କ ଭିତରେ ବି ଲଜ୍ଜାହୀନ । ସେଇ ବସନ୍ତର ମୁହଁଟା ତଥାପି ଆଜି ଲଲି ହୋଇଥିଲା ।

ଏବଂ ଆହୁର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା, ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପରେ ହିଁ ତାହାର ଆଖିରେ ପାଣି ଦେଖାଗଲା । ସେ କାନ୍ଦି ପକାଇଲା । ନିଜାଇ ସବିସ୍ଥାସରେ କହିଲୁ—ତମେ କାନ୍ଦୁଚ କାହିଁକି ବସନ୍ତ ?

ମୁହଁ ବୁଲାଇ ନେଇ ବସନ୍ତ କହିଲୁ—ନା, ମୋତେ ତମେ ଚାହିଁନା । ପାଦେ ସେ ପଛେଇ ବି ଗଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁଇପାଦ ଆଗେଇ ଆସି ନିଜାଇ କହିଲୁ—କାହିଁକି ?

ବସନ୍ତ କହିଲୁ—ମୋର କଣ ଭୋଗ ଅଛି । ମଝିରେ ମଝିରେ କାଣ ସଙ୍ଗରେ ରକ୍ତ ପଡ଼େ । ସନ୍ଧ୍ୟା-ସନ୍ଧ୍ୟାକୁ ଜର ହୁଏ ଦେଖିନ ? ଥପ୍ ଥପ୍ କରି ବସନ୍ତର ଆଖିରୁ ପାଣି ଝରିପଡ଼ିଲା; କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ କାନିରେ ଆଖି ପୋଛି ହସିଲା ।

—ଥାଉ ! ନିଜାଇର ଗୁଡ଼ିଆ ସେତେବେଳକୁ ଫୁଲିଉଠିଅଛି; ଉଚ୍ଛ୍ଳାଙ୍ଗଳ ବସର ବାରବଣୀ-ସନ୍ତାନ ରୁଡ଼ିତମ ପୌରୁଷର ଭୟଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ସେନି ଆଗେଇ ଆସିଲା । ସେ ମୂର୍ତ୍ତି ଠାକୁରଣୀ କେବେ ସହ୍ୟ କରିପାରି ନଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତ ଝୁମରଦଳର ହିଅ, ତା' ରକ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ବସରତମ ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱାପ୍ନଶତମ ଭୟଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ସହ୍ୟ କରିବାର ସାହସ ରହିଛି । ନିଜାଇକୁ ଅଗ୍ରସର ହେବାର ଦେଖି ବିଷଣୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରସନ୍ନ ମୁଖରେ ସେ ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷା କରି ରହିଲା ଏବଂ ନିଜାଇର ବାହୁବନ୍ଧନ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଭୟରେ ନିଜକୁ ସମର୍ପଣ କରି ପିଷ୍ଟ ହେଉଁ ହେଉଁ ସେ ମୁଦୁସରରେ ଗାଇଲା—

“ବନ୍ଧୁ ତମରି ଗରବେ ଗରବଣୀ ମୁହଁ ଗରବ ଭାଙ୍ଗିବ କେହି,
ତେଜି କୁଳମାନ କରିଲି ବରଣ ତୁମକୁ ସଂପ୍ରଦି ଦେଲି ।”

ନିଜାଇର ବାହୁବନ୍ଧନ ଶିଥିଳ ହୋଇଗଲା । ଗୀତ ଶୁଣି ସେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲା—ଏ କି ଗୀତ ? ତାହାର ନିଶା ସେପରି ଫିକା ପଡ଼ିଆସୁଛି । ଏ କି ସ୍ତର ! ତାହାର ସ୍ମୃତିତ ହାତ ଦୁଇଟି ବସନ୍ତ ନିଜେଇ ନିଜ ବେକରେ ଗୁଡ଼ାଇ ନେଇ ପୁଣି ଗାଇଲା—

“ପରାଣବନ୍ଧୁ ଗୋ ଚୁହୁ

ତୋହରି ପ୍ରମୁଦେ ମରଣ ହେଉ ଗୋ ଏଇ ବର ମାଗେ ମୁହିଁ ।”

ଅପୁଷ୍ପ, ଅପୁଷ୍ପ ଲାଗିଲ ନିତାଇକୁ; ଆଖି ତାର ପାଣିରେ ଭରିଉଠିଲା । ଗର୍ଭଦ ଗଳାରେ ସେ ପଶୁରିଲା—କୋଉଠୁ ଶିଖିଲ ସେ ଗୀତ ବସନ ? ଏ କୋଉ କବିସ୍ଥଳର ଗୀତ ?

ହସିକରି ବସନ୍ତ ହାତ ଦୁଇଟି ଯୋଡ଼ି ପ୍ରଣାମ କରି ଗାଇଲା—

“ଯା ହେବାର ହେଲା—ସବୁ କ୍ଷମାକର କହଣ ଧରେ ପୟର
ରସର ସାଗରେ ନିଜାଣି ପହଁରେ ତୁହିଲା ରସ ଶେଖର ।”

ଗୀତ ଶେଷ କରିଯାଉ ସେ କହିଲା—ମହାନନଙ୍କ ପଦ ଗୋ !

ଅଧୀର ମଉତା ମଧ୍ୟରେ ବି ନିତାଇର ଅନ୍ତରର କବିସ୍ଥଳ ଚେଇଁଉଠିଲା । ସେ ବସନ୍ତର ଦୁଇ ହାତ ନିଜ ଗଳାରେ ଗୁଡ଼ିଆଇ ନେଇ କହିଲା—ମତେ ଶିଖେଇବ ?

ବସନ୍ତ ଆବେଗରେ ନିତାଇର ମୁହଁ ଚୁମାରେ ଭରିଦେଲା ।

ଷୋହଲ

ସକାଳେ ଯେତେବେଳେ ନିତାଇ ଉଠିଲା, ସେତେବେଳକୁ ତାର ଜିଭ ଅଗରୁ ଛୁତି ଭିତରଯାକେ ପିତା ହୋଇଯାଇଛି; ତାଙ୍କୁ ତଳିପାଯାକେ ପୋଡ଼ାଜଳା କରୁଛି । ନିଜର ନିଃଶ୍ଵାସରେଇ ଗୋଟାଏ ବାଉଁଶ ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ନିଜର ନାକରେ ଆସି ପହଞ୍ଚୁଛି । ସର୍ବାଙ୍ଗ ଯେପରି କ୍ଳେଦାକ୍ତ ଉତ୍ତପରେ ଉତ୍ତପ୍ତ, ବିଷରେ ବିଷାକ୍ତ ! ଶୀତର ପ୍ରାରମ୍ଭ—ତହିଁକୁ ସକାଳ ପହର—ଏଇ ଶୀତର ସକାଳେ ବି ତାର ମୁହଁ ମୁହଁ ଝାଲ ବୋହୁ-ଯାଉଛି । ମୁଣ୍ଡ ଭିତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରୁଦ୍ଧ ଗୋଟିଏ ଯନ୍ତ୍ରଣା । ସବୁ ନେତନା ଯେପରି ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଦ୍ଵିପ୍ରହରର ଉତ୍ତପ୍ତ ପ୍ରାନ୍ତର ଧୂଳିପଟଳରେ ଆଜ୍ଞାନ ଆକାଶ ପରି ଧୂମ୍ରର ଏବଂ ପ୍ରାନ୍ତରର ମସୃତକା ଭଳି କମ୍ପିମାନ । ପେଟ ଜଳୁଛି, ଛୁତି ପୋଡ଼ୁଛି । ଭିତରଟା ଶୁଖିକରି ଯେପରି କାଠ ହୋଇଯାଇଛି ।

ବସନ୍ତ ଘର ଭିତରେଇ ଥିଲା । ସେ ଆପଣାର ଅନ୍ୟ କାମ କରିଯାଉଥିଲା । କେତେକ ଦିନର ବସବାସ ସକାଶେ ତିଆରି କୁଟାର ଘର, ସେଇ ଘରକୁ ସେ ସଜେଇ-ସାଜେଇ ପରିପାଟି କରିବାକୁ ଅକସ୍ମାତ୍ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଉଠିଥିଲା । ଭୋରରୁ ଉଠି କରି ଘରକରଣାର କାମଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ତାକୁ ଦୁଇହାତ ମେଲି ହାତଠାରି ଡାକୁଥିଲା । ମେଳାରୁ ସେ କେତେ ଖୁସି ଛବି କରିଥିଲା । ନୂଆ ଅମଲର ଦେଶୀୟ ଲଘୁରୁଟି ଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ହାତରେ ବଲ୍ଲଭ ବର୍ଣ୍ଣସମାବେଶରେ ଅଙ୍କା—ଜର୍ମାନରେ ଛପା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମଲୀଳାର ଛବି । ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘ ମେମ୍‌ସାହେବଙ୍କ ଛବି । ଛବିଗୁଡ଼ିକ ସେ ଘରଭିତରେ ବାଉଁଶ ଖୁଣ୍ଟି ଦିହରେ ଟଙ୍ଗାଉଥିଲା । ନିତାଇକୁ ଉଠିବାର ଦେଖି ସେ ମୃଦୁ ହସି କହିଲା—ଉଠିଲ ?

ସେଇ ହସ ଏବଂ ଏଇ ପ୍ରଶ୍ନରେଇ ନିତାଇର ଆଜି ରାଗ ହୋଇଗଲା—ରଙ୍ଗ ଆଖିରେ କଠିଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁ ସେ ଚିକ୍ଚକଣ୍ଠରେ ଜବାବ ଦେଲା—ହଁ ।

କଣ୍ଠସ୍ବରର ରୁଡ଼ିତାରେ ବସନ୍ତ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ ତା ଆଡ଼େ ସବିସ୍ମୟରେ ଚାହିଁରହିଲା । ତାପରେ ହସିଲା, କହିଲା—ଦିହ ଖରାପ ହେଇଛି, ନା ? ହବନ ? ପ୍ରଥମ ଦିନ ତ ମଦଟା ଖାଇଲ ! ମୁହଁହାତ ଧୁଅ, ଚାହା ଖାଇ ଗାଧୋଇପଡ଼ । କଷ୍ଟା ଚାହା କରିଦଉଛି । ତମେ ସେଦିନ ଦେଇଥିଲ ମତେ, ଭାସି ଉପକାର ହେଇଥିଲା ।

ନିତାଇ କଥାର ଜବାବ ଦେଲାନି, ଟଳିଟଳି ବାହାରିଗଲା । ତାହାର ଗୋଡ଼-ତଳର ମାଟିଟା ଏବେ ବି ସେମିତି ଅରୁଛି ।

ପ୍ରାତଃକୃତ୍ୟ ସାରି ସେ ଯେତେବେଳେ ଫେରିଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସୁସ୍ଥ ହୋଇଛି । ପୋଖରୀଘାଟରେ ମୁଣ୍ଡର ଯନ୍ତ୍ରଣା ଉପଶମ ସକାଶେ ବାରମ୍ବାର ମୁଣ୍ଡ ଧୋଇ ଦେଇଥିଲା । ଓଢ଼ା ବାଲରୁ ତାହାର ସବାଙ୍ଗରେ ଜଳଧାରା ଝରୁଥାଏ । ସେହି ଧାରାଗୁଡ଼ିକ ପଡ଼ୁଥିଲା ଯେପରି ଉତ୍ତପ୍ତ ଲୁହା ପାତ୍ରରେ ଜଳବନ୍ଧୁ ଭଳି । ବସନ୍ତ ସେତେବେଳେ ଗୋଛାଏ ଲୁଗା ଧରି କାଟିବା ସକାଶେ ବାହାରୁଥିଲା । ନିତାଇକୁ ଦେଖି ସେ ଲୁଗା ଥୋଇ ଶୀଘ୍ର ଚାହା କରିଦେଲା । ଲେମ୍ବୁରସ ମିଶା କଷ୍ଟା ଚାହା ନିତାଇକୁ ବେଶ୍ ଭଲ ଲାଗିଲା । ଚାହାଟିକି ଶେଷ କରିଦେଇ ସେ ପୁଣି ଘରଚଟାଣରେ ଛୁଡ଼ା-ହୋଇଥିବା କୁଟା ଉପରେଇ ଶୋଇପଡ଼ିଲା । ଶୋଇବା ମାତ୍ରେ ନିତାଇ ପୁଣି ନଦେଇ ଯାଇଥିଲା । ଠକ୍ ନଦ ନୁହେଁ, ଅଶାନ୍ତ ତନ୍ମୟ । ତାହାର ଭିତରେ ନିତାଇ ଶୁଣିପାରିଲା ବସନ୍ତ କହୁଛି—କୁଟାଟା ଉପରେଇ ଶୋଇଲ ।

ସେ ଆଖି ମେଲି ଚାହିଁଲା । ଗଦାଏ ଓଢ଼ା କରୁ ଲୁଗା କାନ୍ଧରେ ପକାଇ ଆପାଦମସ୍ତକ ସିକ୍ତ ବସନ୍ତ ଦୁଆରବନ୍ଧରେ ଠିଆହୋଇ ତାକୁ ଡାକୁଛି ।

—ଉଠ । ସଉପ ପକେଇ ଗୋଟେ ତକିଆ ଦିଏ । ଆଲୋ ନିର୍ମଳା, ସୁନାଟା ପରା,

ତୋ ଭାଇଙ୍କି ସଉପ ଆଉ ତକିଆଟା ଦେଇଯା, ମୋର ସଙ୍ଗାଟା ଓଢ଼ା ।

ନିତାଇ ଆଖି ବୁଜିକରି ଜଡ଼ିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲୁ—ନା ।

ବସନ୍ତ ଏଥର ଆସି ତାହାର ହାତ ଧରି ଉଠାଇ ଶାସନ କଲୁପରି କହିଲୁ—ନା କଣ ? ଉଠ, ଉଠ ।

—ନିତାଇ ଏଥର ଉଠି ବିସ୍ଫାରିତ ଆଖିରେ ବସନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲୁ ।

—କାହାନ୍ତି ? ଭାଇ କାହାନ୍ତି ? କହୁ ହୁଏ ହୁଏ ନିର୍ମଳା ଝିଅଟି ଆସି ଘରେ ପଶିଲୁ । ସନ୍ତରେ ସଉପ ଓ ତକିଆ ପକାଇ ଦେଉ ଦେଉ କହିଲୁ—ଓହୋ, ଭାଇ ମୋର କେତେ ଖାସା ଭାଇ ! ଯୋଉ ଗୀତ କାଲି ଗାଇଲେ ।

ନିତାଇର ଏତେବେଳେ ଯାଇ ଗଲୁ ଗଢ଼ି କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲୁ । ମନ୍ତ୍ରଣ ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ବହୁଧୃତ ତମକ ଖେଳିଗଲା ।

ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେଇ ସେପଟର କୁଟାଘର ଭିତରୁ ଦଳର ନେତ୍ରୀ ପ୍ରୋଡ଼ା ଦାହାର ଆସିଲା ।—ବାପା ମୋର ଉଠିବ ? ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହିଁ ସେ ଶିହର ଉଠି କହିଉଠିଲୁ—ଆଲୋ ବୋଉ ଲୋ ! ତୋର ଏ କି କାଣ୍ଡ ବସନ ? ଏଇ କେତେ ଦିନ ହେଲା ଜର ଛାଡ଼ିବ । ଆଉ ଆଜି ଏଇ ସକାଳପହରୁ ତୁ ଏମିତି ପାଣିରେ ଘାଣ୍ଟି ହେଉଛ ।

ମୁହୂ ହୁଏ ବସନ୍ତ କହିଲୁ—ସବୁଗୁଡ଼ା କାଟିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ମାଉସୀ । ଏଥର ଗାଧେଇବ ।

—କାଟିବା କଣ ଦରକାର ଥିଲା କି ?

ନିର୍ମଳା ଖିଲିଖିଲି କରି ହୁଏ ଉଠିଲା—ଧୀରତ ସାମାନ୍ୟ ନୁହେଁ ମାଉସୀ ! ଭାଇ କାଲି ବାନ୍ତି କରି ବିଭିକ୍ଷାପତର ଭସେଇ ଦେଇଛୁ ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ବି ଏଥରକି ମୁହୂ ହସିଲା, ବସନ୍ତକୁ କହିଲା—ଯା ଯା —ଓଢ଼ା ଲୁଗା ଥୋଇ ଯାଇ ଗାଧେଇକରି ଥା । ଲୁଗା ବଦଳେଇ ବରଂ ସେଗୁଡ଼ା ଶୁଖେଇଦରୁ ।

ଦୁଇ ଆଖି ବିସ୍ଫାରିତ କରି ନିତାଇ ପଚାରିଲା—ମୁଁ ବାନ୍ତି କରିଛୁ ?

ନିର୍ମଳା ପୁଣି ଖିଲିଖିଲି କରି ହୁଏ ଉଠିଲା ।

ମୁଣ୍ଡପାଦ ନିତାଇ ଭରୁଥିଲା—ଘରର ଏଇ ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ତା ହେଲେ ତାହାର ବାନ୍ତିର ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ! ଅନୁଭବ କଲା, ତାହାର ସଙ୍ଗାଟାରେ ଯେଇ ବାନ୍ତିର କ୍ଳେଦ ଲାଗିରହିଛି । ସେହି ଗନ୍ଧ ହିଁ ନିଶ୍ଚାସ ସାଙ୍ଗରେ ତାହାର ଭିତରଟାକୁ ଅସ୍ଥିର କରିଦେଉଛି ! ନିଜ ଅଙ୍ଗର କ୍ଳେଦ ଏଇଥର ଦଣ୍ଡକେ ତାହାର ଅସହ୍ୟ ହୋଇଉଠିଲା ।

—ମୁଣ୍ଡ ଧରିଛୁ ନା ଭାଇ ? ତମେ ଶୁଅ; ମୁଁ ଟିକେ ମୁଣ୍ଡ ଚପିଦିଏ । ନିର୍ମଳା ତାହାର କପାଳରେ ହାତ ଦେଲା । ବଡ଼ ଥଣ୍ଡା ଓ ନରମ ନିର୍ମଳାର ହାତଟି । କପାଳ

ଯେପରି ଶୀତଳ ହୋଇଗଲା । ଭାଗ୍ୟ ଆରାମ ଲାଗୁଛି । କିନ୍ତୁ ନିତାଇ ନ ଗାଧେଇ ଆଉ ରହିପାରୁନାହିଁ । ସେ ଉଠି ଠିଆହେଲା, କହିଲା—ନା ଗାଧେଇ ଆସେ ।

ବସନ୍ତ ଲୁଗାଗୁଡ଼ିକ ରଖୁଥିଲା, ସେ କହିଲା—ନିର୍ମଳା—ହେଇଟି, ‘ବାକୁସ’ ପାଖରେ ଫୁଲୁରି ତେଲର ବୋତଲଟା ଅଛି, ଦେ’ନି ବାହାର କରି । ତାପରେ ସେ ନିତାଇକୁ କହିଲା—ବେଶ୍ ଭଲକରି ତେଲ ଲଗାଅ । ଦେହଟା ଅଣ୍ଟା ହବ; ଦିହକୁ ଆରାମ ଲାଗିବ । ଆଉ ସାବୁନ ନଗେଇବ ତ ଘିନିଯା ।

—ନା । କହ ସେ ବାହାରିଗଲା । ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି, ସେ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିମରିବ ! ଚିତ୍କାର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି ।

ସେ ଯେତେବେଳେ ଗାଧେଇ ଫେରିଲା, ସେତେବେଳକୁ ବସନ୍ତ ଗାଧେଇ-ପାଧେଇ ଲୁଗାପଟା ବଦଳାଇ ବାକ୍ୟ ନେଇ କିଛି କରୁଥିଲା । ନିତାଇ ଘରେ ପଶିବାମାତ୍ରେ ସେ ହସି କହିଲା—ଆଜି କେମିତି ଭେଦ ହେବ ଦେଖିବ । ହେଇଟି, ଆଜିନା ପାନିଆଁ ଅଛି ସ୍ତ୍ରୀ ଅଛି; ମୁହଁରେ ଘିନି କିଛି ନେଇ ।

ଗାଧେଇସାରି ନିତାଇ ସୁସ୍ଥ ହୋଇଛି ଠିକ୍; କିନ୍ତୁ ମନର ଅଶାନ୍ତ ଇତ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖସି ହୋଇଉଠିଛି ! ଛ ! ଏ କଣ କଲା ସେ—ଛ ! ଛ ! ଛ ! ଗାଧେଇ ସାରି ଫେରିବା ବାଟରେ ସେ ସକଳ୍ପ କରି ଆସିଛି, ଆଜି ସେ ପଳାଇଯିବ । ଏମାନେ ଯିବାକୁ ଦେବେନାହିଁ; ସୁତରାଂ ପଳାଇଯିବା ଭିନ୍ନ ଗତି ନାହିଁ । ଜିନିଷପତ୍ର ପଡ଼ିଥାଉ, ‘ବଜାରରୁ ବୁଲିଆସେ’ କହ ସେ ବାହାରି ଚାଲିଯିବ । ଅନ୍ୟ ଜିନିଷପତ୍ର ଲାଗି ଦୁଃଖ ନାହିଁ । କଣ ବା ଜିନିଷପତ୍ର ! କେଇଖଣ୍ଡ ଲୁଗା, ଦୁଇଟା ଜାମା, ଗୋଟାଏ କମ୍ପୁଲ, ଦି’ଟା କନ୍ଥା ତଳିଆ । ଦୁଃଖ କେବଳ ଲାଭ ବସ୍ତାନିଟି ସକାଶେ । ବସ୍ତାନିଟି ତ ଆଉ ତାର ଏଇଲା ନିହାତି ଶ୍ରେଷ୍ଠିଆଟିଏ ନୁହେଁ ଯେ ଦିହର ଆଲୁଆନିତଲେ ଲୁଚେଇ କାଶରେ ଯାକି ପଳାଇବ । ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ ଏବଂ ଆଦିତ୍ୟ ଅନେକ ପୁରାଣ ନେଇ ତାର ବସ୍ତାନିଟା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନେକ ବଡ଼ ହୋଇଯାଇଛି । ମେଳାକୁ, ବଜାରକୁ ଯୁଆଡ଼େ ସେ ଯାଇଛି—ଖଣ୍ଡେ ଦିଶଣ୍ଡ କରି ବହୁ କଣିଛି ! କବିଗାନ, ପାଆଳୀ, ତର୍ଜା ଗୀତ *, କୃତବାସୀ ରାମାୟଣ, କାଶୀଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ,

* ଅଶ୍ଳୀଳ ଚରଣମାଳୀର ଯୋଡ଼ିପାଲ ।

ମନସା ଭସାଣ, ଚଣ୍ଡୀ ସାହୁତ୍ୟ, ସତ୍ୟପୀରଙ୍କ ଗୀତ, କବିକଙ୍କଣ ଚଣ୍ଡୀ, ଅନୁଦାମଙ୍ଗଳ—ଅନେକ ବହି ସେ କଣିଛୁ । ବାବୁସାହରେ ଛଣ୍ଡା କାଗଜ ଗୋଟାଇ ପଢ଼ି ଭଲ ଲାଗିଲେ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ତାହାର ଗୋଟାଏ ରୋଗ ଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ବି ରହିଛି । ବାବୁଦର ଥିଏଟରର ଆଖପାଖରେ ବୁଲି କେଇଖଣ୍ଡ ଆଦି-ଅନ୍ତସ୍ଥାନ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସଂଗ୍ରହରେ ରହିଛି । ଏହାଛଡ଼ା ନିଜର ଲେଖା ଗୀତର ଖାତା—ସେ ବି ତ ଏଇଲା ଅନେକ ହେଲଣି—ସବୁ ଗୀତ ସେହି ଖାତାରେ ଲେଖିରଖିଛି ।

ଖଣ୍ଡି ଏ ଲୁଗା ଟେକିଧରି ଦେଖାଇ ବସନ୍ତ କହିଲା—ଉଲଟାବହାର ଶାଢ଼ୀ । ଏଇ ଲୁଗାଟା ଆଜି ପିନ୍ଧିବି ।

କଥାଟାର ଇଙ୍ଗିତ ନିତାଇ ବୁଝିଲା; ଅର୍ଥାତ୍ ବସନ୍ତ ଆଜି ପ୍ରାୟ ନଗ୍ନ ରୂପରେ ନୃତ୍ୟ କରିବ । ସେ ଶିଫ୍ଟି ଉଠିଲା ।

ବସନ୍ତ କହିଲା—ଦେଖିବା ଆଜି କାହାର ଜିତ୍ ହବ; ତମ ଗୀତର, ନା ମୋ ନାଚର ।

ନିତାଇ ଆଇନା-ପାନିଆଁ ରଖିଦେଇ ଜାମା ପିନ୍ଧିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ସେ ଦ୍ଵିଧାଶୂନ୍ୟ ହୋଇଛି, ଆଉ ତା ବସ୍ତ୍ରାନି ଏଠି ପଡ଼ିଆଉ—ସେ ଚାଲିଯିବ । ଏଠି ସେ ରହିପାରିବନି ।

—ଜାମା ପିନ୍ଧୁଚ ଯେ ! ଯିବ କୋଉଠିକି ?

—ଏଇ ଆସୁଚି ।

—ବସନ୍ତ ନିତାଇର ଆକର୍ଷଣ ବ୍ୟସ୍ତତା ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହେଲା, କହିଲା—ମାନେ ?

—ଏଇ ଟିକିଏ ବଜାରରୁ ବୁଲିଆସୁଚି ।

—ନା, ଏଇଲା ବଜାର ଯିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ଟିକିଏ ଶୋଇପଡ଼ । ହେଇଟି, ଟିକିଏ ମଦ ତାଳି ରଖିଚି । ପିଅ, ସରପାଡ଼ା ଗ୍ରହଣିବ ।

—ନା, ମୁଁ ଟିକିଏ ଦେଉଳକୁ ଯିବି ।

—ଦେଉଳକୁ ?

—ହଁ ।

—ଏଇଲା କହୁଚ ବଜାର, ଏଇଲା କହୁଚ ଦେଉଳ ! କୁଆଡ଼େ ଯିବ ଠିକ୍ କରି କହୁନ ?

—ବଜାରକୁ ଯିବି । ଗୁଆଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଦେଉଳକୁ ବି ଯିବି ।

—ଗୁଲ ! ମୁଁ ବି ଯିବି ।

ନିତାଇ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ଚୁପ୍ ହୋଇ ବସନ୍ତ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁରହିଲା ।

ରୂପନାବନାର କିନ୍ତୁ ଅଭୁତ ଡାକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟି—ନିତାଇର ମୁହଁକୁ ସେ ଚାହିଁଥିଲା,
ହସିକରି କହିଲା—କଣ ଭାବୁଛ କହିଲ ଦେଖି ?

ନିତାଇ ଜବାବ ଦେଲା ନାହିଁ ।

ବସନ୍ତ ଏଥର କହିଲା—ମତେ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯିବାକୁ ମନ ହୁଏନାହିଁ ନା ? ଲଳି
ମାଡ଼ିବ ପର ?

ନିତାଇ ଏ ପ୍ରଶ୍ନଟା ଲଳି ପ୍ରସ୍ତୁତ ନଥିଲା । ଅତୀତ ଆକସ୍ମିକ ପ୍ରଶ୍ନରେ ସେ ତମକ
ପଡ଼ିଲା; ଅତି ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲା—ନା—ନା—ନା । କଣ କହୁଛ ତମେ ବସନ୍ତ !
ଆସ—ଆସ ।

ବସନ୍ତ କହିଲା—ମୁହଁ ଦେଖି କିନ୍ତୁ ସେଇଆ ମନେ ହୁଏନା ମୋର, ତମେ ଯେମିତି
ପଲେଇ ପାରିଲେ ବଞ୍ଚିଯିବ । କିଏ ଯେମିତି ତୁମକୁ ଦଉଡ଼ିରେ ବାନ୍ଧି ରଖିବ । ଆଜ୍ଞା,
ବାହାରକୁ ଯାଅ ତମେ, ମୁଁ ଲୁଗା ପାଲଟି ଆସୁଛି ।

ନିତାଇ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲା । ବସନ୍ତର ଆଖିର ଦୃଷ୍ଟି ତ ଛୁଆଁ ନୁହେଁ—ଛୁଆଁ, ପୂରାପୂରା
ଛୁଇଁ ଭିତରେ ବନ୍ଧି ଭିତରଟାକୁ ଡଳୁଡଳୁ କରି ଦେଖିପାରେ । ସେ ବାହାରକୁ ଆସି
ଛୁଡ଼ାହେଲା । କିପରି ଭାବରେ ବସନ୍ତକୁ ଏଡ଼ିଦେଇ ସେ ଚାଲିଯାଇ ପାରିବ, ସେଇ କଥା
ଭାବିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ତେଣେ ନିର୍ମଳା ଓ ଲଳିତା ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟଜନ ବେହେଲାଦାର ଓ ଶିରପାଳିଆଙ୍କୁ
ଘେନି ସେତେବେଳକୁ ମଦ ଆଡ଼ଡ଼ା ଜମେଇ ବସିଗଲେଣି । ମଇଁଷି ପରି ବରାଟକାୟ
ଲୋକଟା—ପ୍ରୋଡ଼ା ଦଳନେହୀର ମନର ମଣିଷ । ଲୋକଟା ଅଭୁତ । ଠିକ୍ ସେଇ
ଠାଆକେ ବସିଥାଏ ସେଇମିତି—ଅନାଦି ଅନନ୍ତଭଳି । ତାକୁ ଦେଖି ନିତାଇ ତାର
ସବୁକଥା ସୁରଣ ନକରି ରହୁପାରେନା । ଲୋକଟା କଥାବାଣୀ କରେନାହିଁ, ଆମ୍ବଡ଼ା
ଟାକୁଆ ଭଳି ସୌଷ୍ଟବହାନ ଲାଲ ଆଖି ମେଲି ଚାହିଁରହେ । ରାକ୍ଷସ ଭଳିଆ ଖାଏ ।
ପ୍ରାୟ ଦିନସାରା ଶୋଇଥାଏ । ରାତିରେ ଆକଶ୍ ମଦ ଗିଳି ମଧ୍ୟ ଠାଆକେ ତେଇଁ
ବସିଥାଏ । ତାହାର ସାମନାରେ ହିଁ ରହେ ଗୋଟାଏ ଆଲୁଅ—ଆଉ ଗୋଟାଏ ପ୍ରକୃଳିତ
ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡ । ଏହି ଭ୍ରାମ୍ୟମାଣ ପରିବାରଟିର ବାଟରେ ଦିଆର ଘରର ଗଣ୍ଡି ଭିତରେ
ରୂପ ଓ ଦେହର ଖରଦଦାର ଯେଉଁମାନେ ଆସନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ତାହା ଉପରେ
ନପଡ଼ି ରହୁପାରେନା । ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ମାତାଲମାନେ ଚକ୍ଷୁ ବିକ୍ଷାରିତ
କରି ତାହାକୁ ଦେଖି—ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଶାନ୍ତ ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ ହୋଇ ଭଦ୍ର ଓ ସୁବୋଧ
ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଲୋକଟା ଗୁମ୍ଫା ମାରି ଗୋଟାଏ ମଦ ବୋତଲ ଘେନି ବସିଛି ନିର୍ବକାର
ଉଦାସୀନଭାବେ । ରକ୍ଷାଘରର ଚାଲରେ ପ୍ରୋଡ଼ା ପକ୍ଷୀର ଭଜିବସିଛି ।

ସେ ବି ଗୋଟାଏ ଅଭୁତ ମାଇପି ! ମୁହଁରେ ହସ ଲାଗିକରି ରହିଛି । ପୁଣି ମୁହଁ ଉଁକେ ଆଖିଦିଆ ଲାଲ୍ କରି ଏପରି ଗମ୍ଭୀର ହୋଇପଡ଼େ ଯେ, ଦଳର ସମସ୍ତେ ସସ୍ତ୍ର ହୋଇ-ପଡ଼ନ୍ତି । ପୁଣି ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେଇ ସେ ହସେ । ଗୀତର ଭଣ୍ଡାର ତା ପେଟରେ । ଅନର୍ଗଳ ଡଗ, ଗୀତ ମୁଖରୁ କହୁଥାଏ । ଘରଟାଗିରି ଘେନି ତବଣି ଘଣ୍ଟା ବ୍ୟସ୍ତ । ଉନ୍ମତ୍ତ ପଲେ ବନ୍ୟ ଘୋଡ଼ାଙ୍କୁ ଲଗାମ ଟାଣି ଚଳାଇ ନେଇ ଚାଲିଛି । ରଥ—ରଥୀ—ସାରଥୀ ସବୁ ଏକାଧାରେ ସେ ନିଜେ ।

ନିର୍ମଳା ହସି ତାଙ୍କିଲା—ଆସ ଗୋ ଭାଇ, ଗରିବ ଭଉଣୀ ଘରକୁ ଥରେ ଆସ ।

ହସି ନିତାଇ କହିଲା—କଣ ହାଉଛି ତମମାନଙ୍କର ?

—କାଲି ଲକ୍ଷ୍ମୀବାର ଗଲା, ପାରଣା କରୁରୁ ସଜାଲେ । ବସନ କାହିଁ ? ସେ ଆସୁନି କାହିଁକି ? ମଦ ବୋତଲଟା ଉଠାଇ ଦେଖାଇ ସେ ଖିଲିଖିଲି କରି ହସିଉଠିଲା ।

ନିତାଇ ସବିନୟରେ ନୀରବରେ ଖାଲି ହାତ ଦୁଇଟି ଯୋଡ଼ି କରି ଯମା ଚାହିଁଲା ।

ବେହେଲୁଦାର ହସି କହିଲା—ହଁ, ହଁ । ତାକୁଇ ଡାକ । କାନ ଝିଙ୍କିଲେ ମୁଣ୍ଡ ଆପେ ଆସିବ ।

ନିତାଇର ପଛରେଇ ବସନ୍ତର ସକୌରୁକ କଣ୍ଠସ୍ବର ଧ୍ବନିତ ହୋଇଉଠିଲା—ମୁଣ୍ଡ ଏବେ ଧର୍ମ ଅଜିବାକୁ ବାହାରିବ, ତା ସାଙ୍ଗରେ କାନକୁ ବି ଯିବାକୁ ହବ । ତେବେ ଯେବେ କାଟିନବ କାନକୁ, ସେ ଭିନେ କଥା ?

ବସନ୍ତର କଥା କେତୋଟି ନିତାଇକୁ ବଡ଼ ଭଲ ଲାଗିଲା । ବାଃ, ତମକାର କଥାଟି କହିଛୁ ବସନ୍ତ । ଖୁସି ହୋଇ ନିତାଇ ପଛକୁ ବୁଲି ଦେଖିଲା—ଗତ କାଲିର ଭକ୍ତିମତୀ ପୂଜାରଣୀବେଶରେ ସଜହୋଇ ଦସନ୍ତ ଠିଆ ହୋଇଛି । ବସନ୍ତ ହସି କହିଲା—ଗୁଲ୍ ।

ସାସ୍ତ୍ରୀର ଦୁଇକଡ଼ରେ ଦୋକାନର ଧାଡ଼ି ।

ବସନ୍ତ ସାମଗ୍ରୀ କଣିଲ ଅନେକ । ଫଳମୂଳ ମିଠେଇରେ ପୂର୍ବ ଗୋଟାଏ ଟଙ୍କାଇ ସେ ଖରଚ କରିପକେଇଲା । ଗୋଟାଏ ସୁଉକି ଭଙ୍ଗେଇ ଚାରି ଅଣାର ଅଧଲା ନିତାଇ ହାତରେ ଦେଇ କହିଲା—ପକେଟରେ ରଖ ।

ନିତାଇ ପୁଣି ଚନ୍ଦ୍ରାକୁଳ ହୋଇଉଠିଥିଲା । ସେ ଭାବୁଥାଏ—ଏ ବନ୍ଦନ କପରି କାଟି ଦେଇହେବ, ସେଇ କଥା । ଦେଉଳରୁ ଫେରିଲେଇ ତାକୁ ଘେନି ପୁଣି ସମସ୍ତେ ଟଣାଟଣି ଆରମ୍ଭ କରିଦେବେ ! ବସନ୍ତ ବି ସେତେବେଳେ ଆଉ ଏ ବସନ୍ତ, ହେଇକରି

ରହୁବନ । ହୁଏ ଗାନ୍ଧୀରେ ସେତେବେଳେ ବସନ୍ତ, ସ୍ମରଧାର ହୋଇଉଠିବ । ବସନ୍ତର ରହିବେଳର ସେ ରୂପ ତାର ଆଖିରେ ଭସୁଅଛି । ସେ ଠିକ୍ କଲ, ଫେରିବା-ବାଟରେ ବସନ୍ତକୁ ବସାକୁ ପଠାଇଦେଇ ବାଟରୁଇ ସେ ଫିରିବ । ବାହାନାର ଅଭାବ ହେବ ନାହିଁ । ତାହାର କେଉଁ ଗ୍ରାମବାସୀର ସନ୍ତାନ କରିବାଲାଗି ମେଲାଟା ବୁଲିବାର ଗୋଟାଏ ବାହାନା ହୋଇ ତାହାର ମନକୁ ଆସିଗଲା । ସେ ସେଇଟାକୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ଧରିଲା । ଏଇ ଅବସ୍ଥାରେ ବସନ୍ତ ଅଧଲଗୁଡ଼ିକ ତାହାର ହାତକୁ ଦେଉ ଦେଉ ସେ ଭ୍ରା ଉଠାଇ ପଶୁରିଲା—କଣ ହବ ଏଗୁଡ଼ା ?

—ମାଆ ଲେ ! ଦୁନିଆଧାକର କଣ-ଗ୍ରେଟା ଦେଉଳ-ବାଟରେ ବସିଛନ୍ତି । ଦାନ କରିବ । ମୃଦୁ ହସି ନିତାଇର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ସେ ବିସ୍ମୟରେ ଭ୍ରୁ କୁଣ୍ଡିତ କରି କରି ପ୍ରଶ୍ନ କଲା—କଣ ଭାବୁଛ ତମେ କହନ ?

ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ନିତାଇ ଅଭିନୟ କରି ହସି କହିଲା—କିଛି ନାହିଁ ।

—କିଛି ନାହିଁ ?

ନିତାଇ ପୁଣି ଅଭିନୟ କରି କହିଲା—ଭାବୁଛ ତମକୁ ଚିହ୍ନି ପାରିନି । ନିତାଇ ହସିଲା ।

ସେ ଅଭିନୟରେ ବସନ୍ତ ଭୁଲିଲା, କହିଲା—ମୋର ଭାଗ ମାୟା ହୁଏ ଗୋ ! ଆହା, କି କଷ୍ଟ କୁହନି ସେମିତି କଣ-ଗ୍ରେଟା ରୋଗିଆଙ୍କର ? ବାପ୍ରେ ! କହୁ କହୁ ସେ ଯେପରି ଶିହରି ଉଠିଲା । ନିତାଇ ସତରେ ଏଥରକ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲା । ଏ କଣ ! ବସନ୍ତର ଆଖି ଦି'ଟା ପାଖିରେ ପୂରିଉଠି ଯେ ଟଳମଳ କରୁଛି !

ଆଖି ପୋଛୁ ବସନ୍ତ ପୁଣି ହସିବାକୁ ଲାଗିଲା—ସେ ହସ ଅତି ବିଚିତ୍ର । ଏମିତି ହସ ନିତାଇ ଜୀବନରେ ଦେଖିନାହିଁ । ହସିକରି ବସନ୍ତ କହିଲା—ମୋ କପାଳରେ ବି ଅନେକ କଷ୍ଟ ଅଛି ଗୋ ! କାଲି ତ ତମକୁ କହୁଛି, ମୋର କାଣ ସଙ୍ଗରେ ରକ୍ତ ପଡ଼େ । କାଣ ବେମାର ! ଏତେ ପାନଗୁଣ୍ଡି ଖାଏ ତ ସେଇଥିପାଇଁ । ରକ୍ତ ବାହାରିଲେ କେହି ବୁଝି-ପାରିବନି । ଆଉ ମୁଁ ବି ବୁଝିପାରିବନି; ଦେଖିଲେ ଖାଲି ଡର, ନ ଦେଖିଲେ ବେଶ୍ ଭଲ ଥାଏ । ଦଳରେ ବି କେହି ଜାଣନ୍ତିନି ଖାଲି ମାଉସୀ ଛଡ଼ା । କିନ୍ତୁ ଏଯାକେ ନାଚ-ପାରୁଚ, ଗାଇପାରୁଚ, ଛଟକ ଅଛି, ପାଞ୍ଚଟା ଲୋକ ଚାହାନ୍ତି ବୋଲିକରି ଦଳରେ ରଖିଛନ୍ତି । ଯୋଉ ଦିନ ଅଥର୍ବ ହେଇକରି ପଡ଼ିବ, ସେଦିନ ଆଉ ରଖିବେନି, ନିହାନ୍ତ ଭଲମଣିଷ ହେଲେ ଅବା ନୋକ ଦେଇ ଘରକୁ ପଠେଇଦେବେ । ନଇଲେ ଯୋଉଠି ଦେଖିବେ ରୋଗ ବେଶୀ ହେଉଛି, ସେଇ ଜାଗାରେଇ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ଚାଲିଯିବେ । ଗଛମୂଳେ ପଡ଼ି ମରିବାକୁ ହବ । ଜିଅନ୍ତାରେ ହୁଏତ ବିଲୁଆ-କୁକୁର ଝୁଣି ଖାଇବେ ।

ନିତାଇ ଶିହରି ଉଠିଲା—ବସନ !

ବସନ୍ତ କହିଲା—ସତରେ କବିସ୍ୱାଳ ! ଏଇ ତ ଆମର କପାଳ-ଲିଖନ । ତେବେ ମୋର ଆହୁରି ଶରୀର । ତୁମେ ସେଇ ଇଷ୍ଟିସନରେ ଗାଇଥିଲୁ—‘ଫୁଲର ଧୂଳିର ପ୍ରେମ ।’—କବିସ୍ୱାଳ, ସେତେବେଳେ ଧୂଳି ସଙ୍ଗେ ମାଟି ସଙ୍ଗେ ପ୍ରେମ ହୁଏ ମୋର । ଆହୁରି କିଛି ସମୟ ଚୁପ୍ କରି ରହ ସେ ପୁଣି କହିଲା—ଦୂବଦାସର ରସରେ ଆଉ କେତେ ଦିନ ବା ଉପକାର ହୁଏ !

ରୋଜ ସକାଳେ ବସନ୍ତ ଦୂବଦାସ ଛେଡ଼ି ରସ ପିଏ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋପନରେ ସେ ଏଇ କାମଟି କରେ । ତାହା ବି ନିୟମିତ ହୁଏନା; ତାହାର ଅନିୟମିତ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଲାବନଯାତ୍ରା ଫଳରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେନା । ମଝିରେ ମଝିରେ ପ୍ରୋଡ଼ା ମନେ ପକେଇଦିଏ—ବସନ୍ତ, ସକାଳୁ ଦୂବଦାସର ରସ ଖାଉଛୁ ତ ?

ବସନ୍ତ କେବେ କେବେ ସଜାଗ ହୋଇଯାଏ, କେବେ କେବେ ଓଠ ନେଫେଡ଼ି କହେ—ମଲେ ଫୋପାଡ଼ି ଦବ ମାଉସୀ । ଆଉ ମୁଁ ଏସବୁ ପାରିବନି ।

ପୁଣି କାଣ ବେଶୀ ହେଲେଇ ସେ ସଭୟରେ ଗୋପନରେ ଦୂବଦାସ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଯାଏ; ଦାସ ଛେତୁ ଛେତୁ ମନକୁ ମନ କାନ୍ଦେ ।

ଦେଉଳ ଯିବା-ବାଟରେ ଗୁଲୁ ଗୁଲୁ କଥାବାଣୀ ପଡ଼ିଥିଲା । ସବୁକଥା ଶୁଣି ନିତାଇର ମନଟା ଉଦାସ ହୋଇଗଲା । ଗୋଟାଏ ସୁଗନ୍ଧର ଦୀର୍ଘନିଶ୍ୱାସ ତାହାର ଗୁଡ଼ିରୁ ବାହାର ପଡ଼ିଲା । ଏପରି ହସ ହସି ବସନ୍ତ ତାର କାଣ ରୋଗକଥା କହିଗଲା ଯେ ନିତାଇର ମନେ ହେଲା, ବସନ୍ତର ସେଇ କ୍ଷୀଣ ହସରେ ଉପରୁ ବିସ୍ମାରିତ ଓଠ ଦୁଇଟିର କୋଣେ କୋଣେ ନାଲି ସ୍ୟାହର ଅଙ୍କା ରେଖାଭଳି ରକ୍ତର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ରେଖା ଫୁଟି ଦିଶୁଅଛି—‘ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ଗୁଲିଯିବେ, ଗଛମୂଳେ ମରିବାକୁ ହୁଏ, ଜୀଅନ୍ତାରେ ହୁଏତ ବଲୁଆ-କୁକୁର ଝୁଣି ଖାଇବେ !’ ସେ ଛବିଗୁଡ଼ା ଯେପରି ତାହାର ମନ ଭିତରେ ଫୁଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଆଗପଛ ତାହାର ସବୁ ଭୁଲଭାଲ୍ ହୋଇଗଲା । ପଲେଇଯିବା କଥାଟା ଆଉ ତାର ମନେ ରହିନାହିଁ । ବାହାନା କଥାଟା ବି ଭୁଲିଗଲା । ଖାଲି ନୀରବରେ ମୃଣ୍ମ ତଳକୁ ପୋତି ବସନ୍ତ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଉଳ ଆଡ଼କୁ ଗୁଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

କିଛି ସମୟ ପରେ ବସନ୍ତ ପୁଣି କହିବାକୁ ଲାଗିଲା—ତାହାର ସେ ବିଷଣୁ କଣ୍ଠସ୍ୱର ଆଉ ନାହିଁ । କୌତୁକ-ସରସ କଣ୍ଠରେ ମୃଦୁ ହସି କହିଲା—ହାତଗଣ୍ଠି ବାନ୍ଧିବ ନା କଣ ? ହାତଗଣ୍ଠି ?

କଥାଟା ବସନ୍ତ ଭୁଞ୍ଜା ଟାପର କରି କହିଲା । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବସନ୍ତ ! ଏଇମାତ୍ର ନିଜର ମରଣ କଥା ଏତେ ବନେଇ କହି ଏହାରି ଭିତରେ ସେସବୁ ସେ ଭୁଲିବସିବୁ ।

ନିତାଇ ତା ମୁହଁକୁ ଆଖି ଉଠାଇ ନେଲା । ସ୍ଥିରଦୃଷ୍ଟିରେ ବସନ୍ତକୁ କିଛି ଦେଲେ ସେ ଚାହିଁଲା । ଶାଣିତ ଶୁରଭଳି ଝଙ୍କମକ ଦାଡୁଆ ବସନ୍ତର ଦାଡ଼ି ଝସୁ ହୋଇ ଘିନେ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ, ହୁଏତ ଚୂନା ହୋଇଯିବ ଶାଣରେ ଘଷାହୋଇଥିବା ଇସ୍ପାତ ଗୁଣ୍ଡ ଭଳିଆ ।

ବସନ୍ତ ହସି ବଢ଼ିଲା—ଦେଖୁଚ ?

—ହଁ ।

—କଣ ଦେଖୁଚ ? କିଆଁଫୁଲ ବି ଶୁଣିଯାଏ । ଆଖିକଣରେ କାଳି ପଡ଼ିଲଣି !

ବସନ୍ତ ମୁହଁରେ ସେତେବେଳେ ଫୁଜା ହସର ରେଖା । ସେ ହସ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହସ ।

ନିତାଇ ମୁହଁରେ କିଛି ଜବାବ ଦେଲା ନାହିଁ । ହାତ ବଢ଼ାଇ ବସନ୍ତର କାନିଟି ଟାଣିନେଇ ନିଜର ଚାନ୍ଦିକାନ୍ଦରେ ବାନ୍ଧିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ବସନ୍ତ ତମକ ଉଠିଲା—ସେ କଣ କରୁଚ ? ସେ ଗୋଟାଏ ବିଚିତ୍ର ବେଦନାଭି ଭଞ୍ଜେନାରେ ନିଜର ଲୁଗାକାନିଟି ଭଞ୍ଜିଧରି କହିଲା—ନା, ନା, ନା । ହଁ ! ସେକଥା ମୁଁ ଟାପର କରି କହିଥିଲି । ତମେ ସତ ଭାବିଲ ନା କଣ ?

ପ୍ରସନ୍ନ ହସରେ ନିତାଇର ମୁହଁଟି ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହୋଇଉଠିଲା । ସେ କହିଲା—ଗଣ୍ଡି ଆଗରୁ ପଡ଼ିଯାଇଛି ବସନ୍ତ ! ଟାଣନା । ମୁଁ ଯେବେ ଆଗେ ମରେ, ତାହେଲେ ତମେ ସେଘନ ଖୋଲିନବ ଏ ଗଣ୍ଡି ; ଆଉ ତମେ ଯେବେ ଆଗେ ମର, ତେବେ ସେଇ ଘିନ ମୁଁ ଗଣ୍ଡି ଖୋଲିନେବି ।

ବସନ୍ତର ମୁହଁଟି ମୁହଁକୁଁ କେମିତିକା ହୋଇଗଲା ।

ଓଠ ଦ'ଟା, ଶୀତ ଶେଷର ପାଣ୍ଡୁର ଅଶ୍ରୁତ୍ୟ ପଥ ଉତଳା ବତାସରେ ଯେମିତି ଥରଥର କରି ଥରେ, ସେଇମିତି ଥରଲଗିଲେ । ତାହାର ରକ୍ତାଭ ସୁଗୌର ମୁହଁଟା ଯେପରି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶେତା ପଡ଼ିଯାଇଛି । ଗରବଣୀ ଦର୍ପିତା ବସନ୍ତ ଯେପରି ଏକ ମୁହଁକୁଁରେ କାଙ୍ଗାକୁଣୀ ହୋଇଗଲା ।

ନିତାଇ ଏଥରକ ହସି କହିଲା—ଆସ ଆସ—ମୋର ଆଉ ତର ସନ୍ତାନାହିଁ । ଠାକୁରଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଗନ୍ତି ନାହିଁ ।

—ରାଗ ? ବସନ୍ତ କହିଲା—ମୋ ରାଗ ସହପାରିବ ତମେ ?

—ଗୋଡ଼ ଧରି ରାଗ ଭାଙ୍ଗି ବି ! ନିତାଇ ହସିଲା ।—ଆସ ଆସ ।

ବସନ୍ତ ଫେରିବା ମାତ୍ରେ ଗୋଟାଏ କଲରବ ପଡ଼ିଗଲା । ନିର୍ମଳା, ଲଳିତା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର

ମଦନଶାଟା ସେତେବେଳକୁ ବେଶ୍ ଜମିଆସିବୁ । ଫୁଲମାଳ ବେକରେ ପକେଇ ଗଣ୍ଡି ବାନ୍ଧି ନିତାଇ ଓ ବସନ୍ତ ଫେରବା ମାତ୍ରେ ସେମାନେ ହୁଲହୁଲି ଦେଇ ହୋ-ହା କରୁ ଉଠିଲେ । ଗଣ୍ଡି ଟା ଖୋଲିବା କଥା ନିତାଇ ବା ବସନ୍ତ ଦି'ଜଣଙ୍କର କାହାର ମନେ ପଡ଼ିନାହିଁ ।

ନିତାଇ ହସିଲଗିଲା । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ, ସେ ଲଜ୍ଜା ବୋଧ କଲୁ ନାହିଁ—କୌଣସି ଗ୍ଳାନ ବ ଅନୁଭବ କଲୁନାହିଁ ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ—ଲଜ ମାଡ଼ିଲା ବସନ୍ତକୁ । ଗଣ୍ଡି ବନ୍ଦା ନିତାଇର କାନ୍ଦର ଚନ୍ଦରଞ୍ଜେ କ ଟାଣିନେଇ ସେ ଲଜରେ ମଥା ନୁଆଇ ମୁଦୁ ମୁଦୁ ହସି ଘର ଭିତରକୁ ପଶିଗଲା ।

ସତର

ଭ୍ରାମ୍ୟମାଣ ନାଚ-ଗୀତର ଢଲ । ନାଚ ଓ ଗୀତର ବ୍ୟବସାୟ ସାଙ୍ଗରେ ଦେହର ବେପାର କରି ବୁଲେ—ଗ୍ରାମରୁ ଗ୍ରାମାନ୍ତରେ, ଦେଶରୁ ଦେଶାନ୍ତରେ । କେବେ କେଉଁ ପର୍ବରେ କୋଉଠି କୋଉ ମେଳା ହୁଏ, କୋଉ ବାଟେ କୋଉଠି କୋଉଠିକି ଯିବାକୁ ହୁଏ—ସେସବୁ ଏମାନଙ୍କର ନିଃଦର୍ପଣରେ । ବୀରଭୂମିଠାରୁ ମୃଗଦାବାଦ ପଦବ୍ରଜରେ, ଶଗଡ଼ରେ, ଟ୍ରେନରେ; ତାପରେ ନାଆରେ ଗଙ୍ଗା ପାରିହେଇ—ରାଜସାଗ୍ର, ମାଲଦହ, ଦିନାଜପୁରଯାକେ ବୁଲି ଆସାଡ଼ ଆରମ୍ଭ ହେଉଁ ହେଉଁ ଘରକୁ ଫେରନ୍ତି ।

ସ୍ରୋତା କହେ—ଆଗେ ଆମେମାନେ ପଢ଼ା ସେପାରି ତଳହଟିକା ବ ଯାଉଥିଲୁ ପଢ଼ା ସେପାରି ବାଙ୍ଗାଲୁ * ଦେଶରେ ଆମର ଭାଷା ଖାଦିର ଥିଲା ।

ନିର୍ମଳା ପଚାରେ—ପଢ଼ା ସେପାରି ତମେ ଯାଇଛ ମାଉସୀ ?

ନିର୍ମଳାର କଥା ସବୁ ନିସବୁଷ୍ଟ ମାଉସୀ ପଢ଼ା ସେପାରିର ଗପ କହିବାକୁ ବସିଯାଏ ।

କହେ—ଯାଇଛି ? ବାପ୍ରେ, ସେ କି ଧୂମ୍‌ଧାମ୍ ।

* ପୁରୀବନ୍ଦର ଲୋକଙ୍କୁ ଏହି ନାମରେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ଲୋକମାନେ ଡାକିଥାନ୍ତି । ପୁରୀ-ବଙ୍ଗୀୟମାନେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗଲାର ଲୋକଙ୍କୁ କହନ୍ତି—‘ଘଟି’ ।

ତାପରେ ବେଶ୍ ଆରାମ କରି ଗୋଡ଼ ଲମ୍ବେଇ ବସି ଗୁଆ କାଟୁ କାଟୁ କହେ—ବାଉର ତେଲୁଟା ଟିକିଏ ମାଲ୍ଲିସ କରିଦେ'ନ, ପଦ୍ମା ସେପାର କଥା କହୁବ, ଶୁଣ ।

ଅବଶେଷର ଦୀର୍ଘନଃଶ୍ଵାସ ପକାଇ କହେ—ଆଃ ମା, ତମେ ସବୁ ଆଉ କଣ ଦେଖିଲ, କଣ ବା ରୋଜଗାର କଲ, ଆଉ କଣଟା ଖାଇଲ ? ସେ ଦେଶ ଜାଣ ପୁନାର ଦେଶ ! ମାଟି ! ବାରମାସ ମା' ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେମିତି କାନ ପଡ଼େଇ ବସିରହୁଛନ୍ତି । ଗୁଆ କଣିବାକୁ ହୁଏନା ମା । ଗୁଆ ବଣ; ଯା—ଗୋଟେଇ ନେଇ ଆସେ । ପଇଡ଼, ନଡ଼ିଆ—ଥାମ ଦେଶର ତାଳଭଲିଆ । ଗୁରୁଆଡ଼େ ନଳିତା ବଲ ।

ସେ ହାତ ଘଟା ଦୀର୍ଘ ଭଙ୍ଗିରେ ବଢ଼େଇ ଦେଇ ସୁବସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ନଳିତା ଗୁଣ କଥା ବୁଝାଇଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ତାପରେ ପୁଣି କହେ—ଗୋଟା ଗୋଟା ନଳିତା-ବେପାଶ୍ଵ କଥା ! କେତେ ପଇସା ! ଇସ୍ତା ବଡ଼ ବଡ଼ ନାଆ । ବେପାଶ୍ଵଙ୍କର ନଜର କଣ—କେମିତି ଖୋଲୁ ହାତ । ଆଳରେ ପଡ଼ିବ ଅଧୁଲି, ଟଙ୍କା; ସୁଉକିରୁ କମ୍ ତ ନୁହେଁ । ଆଉ ସେମିତି କଣ ଦେଖିବ ସେ ଖାଇବାର ସୁଖ ! ମାଛ ଖାଲି କେତେ ରକମର । ଇଲିଶି ଭେଟକ—କେତେ ମାଛ ମା'—ଏକବାରେ ଅସଲି ମାଛ । ଆଃ ସେମିତି ଲଙ୍କା ଖାଇବାର କି ଧୁମ୍ ।

ଲଳିତା କହେ—ଆମକୁ ଥରେ ନେଇ ଗୁଲ ମାଉସୀ ସେଇ ରାଜଜକୁ ।

ମାଉସୀ କହେ—ମା, ସେ ରାମ ନାଜ, ଆଉ ସେ ଅପୁଷ୍ପା ବି ନାଜ ! ସେ ରାଜଜରେ ଆଉ ଆମର ସେ ଆଦର ବି ନାଜ ମା ! ସେ କାଳେ ଆମେ ଯାଉଥିଲୁ, ପାଲ ଗାଉଥିଲୁ । ପଦାବଳୀ ଗୀତସବୁ—ଆମର ସେକାଳର ଓସ୍ତାଦ୍‌ଯାକ ପୁଣି ବେଶ୍ ରସ ଦେଇ ପାଲ-ଗୀତ ଲେଖୁଥିଲେ । ସେସବୁ ଗୀତ ଆମେ ଗାଉଥିଲୁ । ଯୋଉଠି ସେମିତି ଆସର ନା ! ତଳକ ଚିତା ଘିନବ, ଗଲାରେ କଣ୍ଠି ପିନ୍ଧବ । ପୁଣି ବଜାର-ହାଟରେ ହାଲଫେସନ ଗୀତ ହବ । ଆଜିକାଲି ଆଉ ପାଲ କିଏ ଶୁଣୁଛି କହ ? ନହେଲେ ପାଲଗୀତ ଘେନକରି ତ ଝୁମର !

ବେହେଲୁବାଲ ମାଉସୀ କଥା ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ କହୁଲୁ—ସେ ଦେଶର ମାଝିଙ୍କ ଗୀତ ଶୁଣିତ ମାଉସୀ ?

—ଶୁଣିନି ? ଭାସ ମିଠା ପୁର । ପ୍ରୋଡ଼ା ନିଜ ମନେ-ମନେଇ ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରି ପୁର ଖେଳାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲ । ଥରେ ଘ'ଥର ଆବୁଝି କରି ନିଜେ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ କହୁଲୁ—ଐ—ହୁଁ, ଠିକ୍ ହଉନି ।

ବେହେଲୁବାଲ କଣ ଭାବି ଥରେ ଘ'ଥର ବେହେଲୁରେ କମାଣିଟା ଟାଣିଲ । ପ୍ରୋଡ଼ା କହୁଉଠିଲ—ହଁ ହଁ ! ସେଇ ! କିନ୍ତୁ ବେହେଲୁଦାର ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ବନ୍ଦ କରିଦେଲା ।

ନିର୍ମଳା ପୁରୁଷ ଶୁଣିବାଲାଗି ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ହୋଇଥିଲା । ବେହେଲଦାର ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯିବାମାନ୍ତେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲା — ଏଇରକମ ମଣିଷ ! ବଳେଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବନ୍ଦ କରିଦେଲା ।

ନିର୍ମଳାର ପ୍ରିୟଜନ ବେହେଲଦାର ଟିକିଏ ବିଚିତ୍ର ଧରଣର ମଣିଷ; ସାରା ଦିନ ବେହେଲ ଦେଇ ବ୍ୟସ୍ତ । କମାଣିରେ ରଞ୍ଜିତ ଘସୁଥିବ, ବେହେଲର କାନ ଟାଣି ଟାଣି ତାର ଛୁଣ୍ଡାଉଥିବ; ପୁଣି ତାର ପିନ୍ଧାଉଥିବ । କେତେବେଳେ ଝାଡ଼ୁଟି, କେତେବେଳେ ଘୋଡ଼ୁଟି । ମଝିରେ ମଝିରେ କେତେବେଳେ ସଂଯୁକ୍ତ-ସଂଯୁକ୍ତ ବାଣ୍ଟିଏ ଶିଶିରୁ ବାଣ୍ଟିଏ ନେଇ ଲଗାଇବାକୁ ବସେ । କିନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ଗୁଡ଼ାଏ ବଜାଏନା । ଆସରରେ ବଜାଏ, ବସାରେ ନୁଆ ଗୀତର ତାଲିମ ବସିଲେ ବଜାଏ, ସେ ଅଲଗା କଥା । କିନ୍ତୁ ସାରା ଦିନ ଯେଉଁ ଲୋକଟା ବେହେଲ ନେଇ କରି ବସିଥାଏ, ସେ କେବେହେଲେ ଆପଣାଗୁଣ କୋଉ ଗୀତ ବଜାଏନା । ଏହାହିଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗେ । ଛଡ଼ି ଟାଣି ପୁର ବାନ୍ଧ ବାନ୍ଧ ଜୀବନ ବିତଗଲା । ତେବେ ଦିନେ ଦିନେ, ସେ ବି କୁଡ଼ିତ, ଗହୀର ରାତିରେ ସମସ୍ତେ ଯେତେବେଳେ ଶୋଇଥାନ୍ତି, ସେ ବେହେଲ ବଜାଇବାକୁ ବସେ । ତାହା ବି ଗୋଟିଏ ଗୀତ ! ଏବଂ ସେମିତିକା ଦିନର ବି ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣ ଅଛି । ସେ ଦିନର ସେହି ଲକ୍ଷଣ ନିତାଇ ଆବିଷ୍କାର ବି କରିପକାଇଛି । ନିତାଇ ଆଗରୁ ହିଁ ବୁଝିପାରେ, ନିର୍ମଳା ଘରେ ଆଗନ୍ତୁକ ଆସି ଯେଉଁ ଦିନ ସାରା ରାତିର ମହୋତ୍ସବ ଲଗାଇଦେବ—ସେଇ ଦିନ; ନିତାଇ ବୁଝିପାରେ ସେ ଆଜି ବେହେଲଦାର ବେହେଲ ବଜାଇବ ।

ସେ ଗୋଟାଏ ଅଭ୍ୟୁକ୍ତ ଗୀତ । ନିତାଇ ବାଜଣାରେ ସେ ଗୀତ ଶୁଣିଛି । ଅନ୍ଧାରରେ କେଉଁ ଗଛମୂଳେ ଏକାକୀ ବସି ବେହେଲଦାର ସେ ଗୀତ ବଜାଏ; କିନ୍ତୁ କେହି ପାଖକୁ ଆସି ବସିଲେଇ ବେହେଲଦାର ବେହେଲଖଣ୍ଡି ତଳେ ଥୋଇଦିଏ । ଏପରି ରାତିରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ମଳା ଘରେ ମହୋତ୍ସବ ରାତିରେ ନିତାଇ ଏଇ ଗୀତଟି ଶୁଣିବା ପାଇଁ ନିଜ ଭିତରେ ବି ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ହୋଇଥାଏ । ନିସ୍ତବ୍ଧ ରାତିରେ ବେହେଲର ପୁର ଉଠିବା ମାତ୍ରେକେ ତା ନିଦ ଭଙ୍ଗିଯାଏ, କିନ୍ତୁ ସେ ଉଠେନା, ଶୋଇ ଶୋଇ ଶୁଣୁଥାଏ । କେବଳ ମଝିପି ପରି ଲୋକଟାକୁ ହିଁ ବେହେଲଦାର ଖାତିର କରେନା । ଲୋକଟା ସେମିତି ମଣିଷର ନୁହଁ; ଗୋଟାଏ ଜଡ଼ ପଦାର୍ଥ । ଲୋକଟା ବି ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ ନାହିଁ ଆଖି ଦୁଇଟା ମେଲି ନିଶାବିଭୋର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅନ୍ଧାର ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ବସିଥାଏ ।

ଲଳିତାର ପ୍ରିୟଜନ ପାଲିଆ ଲୋକଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ତାକିକି । ତର୍କ ତାର ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ସେଇ ବାଜଣାଦାର ଲୋକଟି ସାଙ୍ଗରେ, ବାଜଣାର ବୋଲ୍ ଓ ତାଳ ଘେନି ତର୍କ ସେମାନଙ୍କର ଲାଗିରହିଥାଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ଲଳିତା ସାଙ୍ଗରେ ବି କଳିଆ

ଲଗିଯାଏ । ଲଳିତା ତାକୁ ଘରୁ ବାହାର କରିଦିଏ । ଲୋକଟା ମାଉସୀ ପାଖରେ ଫେରୁଥିବୁ । ମାଉସୀର ବିଗ୍ରହରେ ପରାଜୟ ଯାହାର ହୋଇଥାଉ ପରେ, ସେ ହିଁ ଲଳିତା ପାଖରେ ଉପା ପ୍ରାର୍ଥନା କରି କହେ—ଦୋଷ ହେଇଯାଇଛି ମୋର, କସୁର ମାନୁଛି ମୁଁ । ଆଉ କେବେହେଲେ ଏମିତି କରିବିନି । କାନ ମୋଜି ହୁଅନ୍ତି । ଲୋକଟା ସତରେ କାନ ମୋଡ଼ୁଥିବ ।

ନିର୍ମଳା ଓ ବସନ୍ତ ଲୋକଟାର ନାଁ ଦେଇଛନ୍ତି—‘ଚୁରୁମ୍’ । ଶ୍ରୀ ଚରଣ-ଚୁରୁମ୍ । କଥାଟା ଅବଶ୍ୟ ଲୁଚେଇ କହିବାକୁ ହୁଏ, ନୋହିଲେ ଲଳିତା କହଲ ଲଗାଇ ତୁମ୍ଭେ କାଣ୍ଡ କରି ବସିବ । ପାଲିଆ ଲୋକଟି କିନ୍ତୁ ରାଗେନା—ହସେ ।

ବ ଜଣାଦାରଟିର ପ୍ରିୟତମା କେହି ନାହିଁ । ଜୁଟିଲେ ବି ରହେ ନା । ଲୋକଟିର କେମିତି ସ୍ୱଭାବ—ଯେଉଁ ନାଶଟି ସହଜ ସେ ପ୍ରେମ କରିବ, ତାହାର ଟଙ୍କାପଇସା ସେ ଶ୍ରେୟ କରି ବସିବ । ଲୋକଟି ପ୍ରୋଡ଼ । ନିର୍ମଳା, ଲଳିତା ଦି’ଜଣଯାକ ଥରେ ଲେଖା ତାର ପ୍ରିୟତମା ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେଇ ଗୋଟିଏ କାରଣରୁଇ ବିଚ୍ଛେଦ ଘଟିଯାଇଛି । ଲୋକଟି କିନ୍ତୁ ବଜାଏ ଖୁବ୍ ଭଲ—ଯେମିତି ତାର ତାଳଜାନ, ବାଜଣାର ହାତଟି ବି ସେଇମିତି ମିଠା । କେତେ ଥର ଶ୍ରେୟ କରି ଝଗଡ଼ା କରି ଘନରୁ ଚାଲିଯାଇଛି, ପୁଣି କିଛି ଦିନ ପରେ ଫେରିଆସିଛି । ଲୋକଟା ଅତିମାସାରେ ଭରିଯିବନି । ରାତିରେ ବାଜଣା ବଜାଏ, ଦିନରେ ସେ ଘୁରିବୁଲେ ନାଶର ସନ୍ଧାନରେ ।

ନିର୍ମଳା ଓ ଲଳିତା ନିତାଇର ଗୋଟାଏ ନାଁ ଦେଇଛନ୍ତି । କହନ୍ତି—‘ବସନ୍ତର କୋକିଳ’ ।

ବସନ୍ତ, ନିତାଇ ଦି’ଜଣଯାକ ହସନ୍ତି ।

ନୂଆ ଜୀବନର ଏଇ ପରିବେଶ ଭିତରେ ନିତାଇର ଦିନ ବିତିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଜୀବନସ୍ରୋତର ତୋଡ଼ରେ କୋଉଠିକି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା, ଠାକୁରଣୀ କୁଆଡ଼େ ଭାସିଗଲା, କେଜା କୋଉଠି ରହିଲା—ଏସବୁ ଭାବିବସିଲେ ତାର ଗୁଡ଼ ଭିତରଟା କେମିତି କରି ଉଠେ, ଧାଇଁପଳାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ସେ ତାହା କରି ଶାରେନା । ଯେଉଁ ଗଣ୍ଠିଟା ସେ ବାନ୍ଧିଥିଲା, ସେ ଗଣ୍ଠିଟା ଯେମିତି ଅହରହ ବନ୍ଧା ହୋଇକରି ରହିଛି, ଖୋଲୁନାହିଁ କେବେହେଲେ । ଘାତ-ପ୍ରତିଘାତ ସହ୍ୟ କରି ଗୋଟିଏ ହାତରେ ଲୁହ ପୋଛି, ଅନ୍ୟ ହାତଟି କବିଗୀତ ସାଙ୍ଗରେ ଦର୍ଶକଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ବଢ଼ାଇ

ଦେଇ ସେ ନିଷ୍ପ୍ରାଣ ନିରାଶ୍ରୟ ଏପରି ଗୋଟିଏ ଆବରଣ ତିଆରି କରିନେଇଛି ଯେ, ସବୁକିଛି ତାର ସହ୍ୟ ହେଲା; ଅଥଚ ସହନଶୀଳତାର ଗଣ୍ଡି ତାକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସଙ୍କ୍ରାନ୍ତି କଲ୍ଲନାହିଁ । ବସନ୍ତକୁ ସେ ଭଲ ପାଇଲା । ଦୁଇହାତ ନେଇ ଗୁଡରେ ଜାକି-ଧରିଲା, କିନ୍ତୁ ଠାକୁରାଣୀକି ସେ ଭୁଲିଲା ନାହିଁ । ବସନ୍ତ ଘରକୁ ଯେଉଁ ଦିନ ମଣିଷ ଆସନ୍ତୁ ସେଦିନ ଏକା ଗଛମୂଳେ ଶୋଇ ମନେ ମନେ ଠାକୁରାଣୀ ସାଙ୍ଗରେ କଥା କହେ ଅଥବା ବିରହର ଗୀତ ବାଜେ । ଅନ୍ତରହୃଦୟ ତାହାର ମନ ଭିତରେ ଘୁରୁଥାଏ ଗୀତର ପଦ । ‘ବସନ୍ତର କୋକିଳ’ ନାମ ଦେବାରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ବାଜିଛି । କବି-ଗାୟିକାର ପାଲ ଆସରରେ ସେ କେଉଁ କଦରରେ ଖପାଇନେଇ ସେଇ ଗୀତଟି ଗାଇବଇ ଗାଇବ—

“ସଖୀ, ଶୁଣିବୁ କି ବସନ୍ତର କୋକିଳ ବଞ୍ଚାର
ବଞ୍ଚଣୀ ସିତାରେ—ତା ପାଖେ ଗୁର
ସେ ଗୀତ ପାଖରେ ସବୁ ଗୀତର ହାର ।”

‘କୋକିଳ’ ନାମଟି ହିଁ ତାର ଗୁରୁଆଡ଼େ ରଚିଯାଇଛି । ‘କଳା-କୋକିଳ’ ନାମରେଇ ସେ ଏଇଲା ସବୁଠି ପରିଚିତ ।

ଏହାରି ଭିତରେ ସେ ଅନେକ କିଛି ଶିଖିଛି, ଅନେକ ସଂଗ୍ରହ କରିଛି । ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବିସ୍ଥାନଙ୍କର ଅନେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପାଲଗୀତର କେତେ ପଦ ତାହାର ମୁଖସ୍ଥ । ହରୁ ଠାକୁର, ଗୋପାଳ ଉଡ଼େ, ଫିରିଙ୍ଗୀ କବିସ୍ଥାନ ଆଶ୍ଵିନୀ ସାହେବ, କବିସ୍ଥାନ ଭୋଲା ମୟୂର * ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନିତାଇର ମନେ ମନେ ବରଣ କରାହୋଇଥିବା ଯୁଗ ତାରଣ ମଣ୍ଡଳ ଯାକେ କବିସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ଗଳ୍ପ, ଗୀତ ସେ ସଂଗ୍ରହ କରିପକାଇଛି । ଅବସର ସମୟରେ କେତେ ରଜମର ଶିଆଳ ଆସେ ନିତାଇର । ବସି ବସି ସୁମରଦଲର ରୂପଙ୍କର ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀ-କଥା’ଟିକି ସେ ଦିନେ ପୟାର ଛନ୍ଦରେ କବିତା କରିପକାଇଛି ।

ଥରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀବାର ଦିନ ସେ ବସନ୍ତକୁ ଅବାଦ କରିଦେଲା । ବସନ୍ତ ଯେତେବେଳେ ବ୍ରତକଥା ଶୁଣି ସାରି ଆସି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଠାଆକରି ନିତାଇକୁ ପ୍ରସାଦ ଖାଇବାକୁ ଦେଲା, ସେତେବେଳେ ନିତାଇ କହିଲା—କଥା ଶୁଣା ହେଇଗଲା ?

—ହଁ ।

* ବଂଗଳାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବିସ୍ଥାନଗଣ । ‘ଗୋପାଳ ଉଡ଼େ’ ସମ୍ଭବତଃ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକ ।
‘ଫିରିଙ୍ଗୀ କବିସ୍ଥାନ ଆଶ୍ଵିନୀ ସାହେବୀୟ ।

—ତେବେ ମୋଠୁଁ ଅରେ ଶୁଣିନିଅ ।

ସବୁସ୍ଥୁସ୍ଥୁରେ ବସନ୍ତ କହିଲା—କଣ ?

—ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ କଥା । ଏତକ କହି ନିଜାଇ ହାତଟି ବସନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରସାରିତ କରି
କବିରାଜର ଡର ବୋଲିବା ସୁରରେ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା—

“ନମୋନମ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ—ନମୋ ନାରାୟଣୀ
ବୈକୁଣ୍ଠର ରାଣୀ ମା ଗୋ—ସୁନାର ବରଣୀ ।
ଶତଦଳ ପଦ୍ମେ ବସେ—ସେଇ ସେ କମଳା
ଟିକିଏ ସହେନା ପାପ—ସେଇ ତ ଚଞ୍ଚଳା ।”

ବସନ୍ତ ଅବାବ୍ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ ପଚାରିଲା—କୁଆଡ଼ୁ ଯୋଗାଡ଼ କଲ ? ନୂଆ
ବ୍ରତକଥା କଣିଚ—ସେଇଥିରେ ଅଛି ବୋଧେ ?

ନିଜାଇ ଜବାବ ନଦେଇ ଖାଲି ହସିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

—କୁହନା ?

—ଆଗ ଶୁଣନା । ଭଣିତାରେଇ ସବୁ ପାଇବ ।

“ଅଧମ ନିଜାଇ କବି—ବସନ୍ତ-କୋକିଳ
ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ବନ୍ଦାଣ ଗାଏ—ଶୁଣ ହେ ନିଶିଳ ।”

ମୁଖର ଦର୍ପିତା ବସନ୍ତ ଉଲ୍ଲାସରେ ବସ୍ତୁସ୍ଥରେ ଅଧୀର ହୋଇ ଧାଇଁଯାଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ
ଡାକିଅଣିଲା—ଆଲୋ ମାଉସୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପାଆଳୀ ଲେଖିଚ ।

ମାଉସୀ ପଚାରିଲା—କଣ ? କିଏ ?

ବସନ୍ତ ଧାଇଁଯାଇ ହୋଇ କହିଲା—ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପାଆଳୀ ! ଲେଖିଚ ତମ ଜୋର୍ !

ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ନିଜ ଘର ଭିତରେ ସେ ଆସର ଜମାଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଡାକିକରି
କବିସ୍ଥଳର ପାଆଳୀ ଶୁଣାଇ ତେବେଯାଇ ଛୁଡ଼ିଲା । ନିଜାଇକୁ କହିଲା—ବେଶ୍
ସୁରକରି ବୋଲ !

ନିଜାଇର ପାଆଳୀ ଶୁଣି ଦଳର ସମସ୍ତେ ବସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲେ । ସତରେ ପାଆଳୀଟି
ବେଶ୍ ଭଲ ହୋଇଥିଲା । ତାହାଛଡ଼ା ସେମାନଙ୍କର ପରିଚିତ କବିସ୍ଥଳମାନେ କବି-
ଗାଉଣା କରନ୍ତି, ଡର ମେଲନ୍ତି, ଦି'ଗୁରିଟା ଗୀତ ବି ଲେନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏମିତିକରି
ଧର୍ମକଥା ଘେନି କେହି ପାଆଳୀ ରଚନା କରେନା । ସେ କାଳର ବଡ଼ ବଡ଼

କବିସ୍ୱାଳମାନେ ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି; ସେଇଗୁଡ଼ିକ ଆଜିଯାକେ ଚଳୁଛି, ଭଣିତା ସମୟରେ ସେଇ ସବୁ କବିସ୍ୱାଳଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏମାନେ ପ୍ରଶାମ ଜଣାନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ବିସ୍ମୃତ ହେଲେ ସେ ନିଜର ସେମିତି ପାଞ୍ଚାଳୀ ରଚନା କରିଥିବୁ ଏବଂ ସେଇ ଦିନଠାରୁ ହିଁ ତାହାର ସମ୍ପ୍ରମ ଆଦୃଷ୍ଟ ବଢ଼ିଗଲା ।

ନିଜାବର ପାଞ୍ଚାଳୀ ଚର୍ଚ୍ଚିମାନ ଏଇ ଦଳଟିରେ ବୁଦ୍ଧକଥା ହୋଇଗଲାଣି । ଖାଲି ଏଇ ଦଳର କାହିଁକି, ଆଉ ପାଞ୍ଚ-ସାତଟା ଦଳର ଓସ୍ତାଦ୍ ଏଇ ପାଞ୍ଚାଳୀ ଲେଖି ନେଇ-ଗଲେଣି । ପୁଣିମାନେ ଗୁରୁବାରରେ ଯେତେବେଳେ ହିଁଥମାନେ ବସି ତାହାର ରଚିତ ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପାଞ୍ଚାଳୀ’ ବୋଲନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ନିଜାବ ବେଶ୍ ଟିକ୍ଳିଏ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ଉଠେ । ମନେ ମନେ ଭାବେ, ଆଉ କଣ ଏମିତି ରଚନା କରନ୍ତା, ଯାହା କି ଦେଶେ ଦେଶେ ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅନ୍ତା ।

ତାହାର ବସ୍ତାନିତି ବି ଜମଣା ବଡ଼ ହୋଇଯାଇଛି । ଅନେକ ନୂଆ ବହି ସେ ମେଲାଣୁ କରିଅଛନ୍ତି । ଆଜିକାଲି କଲିକତାରୁ ବି ବହି ଅଣାଏ । ଏଇ ସନ୍ତାନଟି ଶିଖାଇଛି ଦଳନେତ୍ରୀ ସେଇ ମାଉସୀଟି । ମାଉସୀ କେତେ କଥା ଜାଣିଛି; ନିଜାବ ବେଳେବେଳେ ଅବାଜ୍ ହୋଇଯାଏ । ସେ ତାକୁ ସତରେ ଶୁଦ୍ଧା କରେ । ‘ବିଦ୍ୟାସୁନ୍ଦର’*ର ସନ୍ତାନ ତାକୁ ମାଉସୀ ହିଁ ଦେଇଥିଲା । ବସନ୍ତ ଦିନେ ବାଲ ବାନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧୁ ଜୁଡ଼ା ନବାନ୍ଧ କରି ବେଣୀ ଝୁଲାଇ କଣ କାମରେ ବାହାରକୁ ଆସିଥିଲା । ନିଜାବ କହିଥିଲା—ବେଣୀରେଇ ତମକା ଦେନଉଛି ଭଲ ବସନ୍ତ, ଜୁଡ଼ା ଆଉ ବାନ୍ଧନା ସେଥିରେ ।

ମାଉସୀ ଗଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତଗ ମେଲିଥିଲା—

“ବିନୋଦିନୀ ବିନୋଦିଆ ବେଣୀର ଶୋଭାରେ
ସାପିନୀ ତାପିନୀ ତାପେ ଲୁଚିଲେ ବିବରେ ।”

ନିଜାବ ବିସ୍ମୟ-ବିସ୍ତାରିତ ଆଖିରେ ମାଉସୀ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇଥିଲା । ତାହାର ଆଖିର ଗୁହାଣୀ ଦେଖି ହସିକରି ମାଉସୀ କହିଥିଲା—‘ବିଦ୍ୟାସୁନ୍ଦର’ ଜାଣିତ ବାବା ! ସ୍ୱୟ

* ବଗଳାର ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାବ୍ୟ । ରଚୟିତା ଭାରତଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱୟ ଗୁଣାକର ।

ଗୁଣାକରଙ୍କ ‘ବିଦ୍ୟାସୁନ୍ଦର’ !

ବସନ୍ତ, ଲଳିତା, ନିର୍ମଳା ସବୁ ଅଡ଼ୁବସିଲେ—ଆଜି କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟାସୁନ୍ଦର
ବୋଲିବାକୁ ହୁଏ ମାଉସୀ ।

—ମରୁ କଣ ମନେ ଅଛି ମା’ ! ଭୁଲିଗଲିଣି ।

—ତାହେଲେ ଯେଇ ଘର ନିଜ କଥାଟି ବୋଲ । ସେଇଟି ତ ମନେ ଅଛି । ବସନ୍ତ
ହସି ହସି ଗଡ଼ିଯାଇଥିଲା ।

—ମାଲୁଣୀ ମାଉସୀ କଥା ? ମାଉସୀ ହସି ଆରମ୍ଭ କରୁଥିଲା—

“କଥାରେ ହାସର ଦାଡ଼ି ହାସ କାରି ନାମ
ଦାନୁ ଯୋଲ ମଜା ହଲ ହାସ୍ୟ ଅବସାମ ।”

ମାଉସୀ ଗଡ଼-ଗଡ଼ କରି କହିଯାଉଥାଏ—

“ବତାସେ ମେଲଇ ଫାନ୍ଦ କନ୍ଦଳ ଭଥାଏ
ପଡ଼ୋଶୀ ନରହେ କାଲେ କନ୍ଦଳର ଭୟେ ।”

ନିଜାକ ମାଉସୀ ପାଟରେ ବସି ବିନୟ କରି କହିଥିଲା—ମତେ ଟିକେ ଡାକିଦବ
ମାଉସୀ, ମୁଁ ଡାକାରେ ଟିପିରଖିବି ?

—ମୋର ତ ସବୁଗୁଡ଼ା ମନେ ନାହିଁ ବାପା ! ତମେ ‘ବିଦ୍ୟାସୁନ୍ଦର’ ବହିଟା ଆଣିନା ।
ବଟତଳା ଛପାଖାନାକୁ ଲେଖିଦିଅ, ଡାକରେ ଚାଲିଆସିବ । ତମେ ଦାମ ଦେଇ-
କରି ଡ଼େଇନବ । ବଟତଳାର ଠିକଣା ପାଞ୍ଚିରେ ମିଳିବ ।

ବିଦ୍ୟାସୁନ୍ଦର ସଙ୍ଗରେ ସେ ଅନୁଦାମଜାଳ ପାଇଅଛି । ବହୁପୃଷ୍ଠାରେ ବିଜ୍ଞାପନ ଦେଖି
ଦାଣ୍ଡୁରାୟଙ୍କ ପାଞ୍ଚାଳୀ, ଉଦ୍‌ଭଟ କବିତାର ଦହ ବି ଅଣାଇଛି । ଦାଣ୍ଡୁରାୟଙ୍କ ଲେଖା
ପଢ଼ି ତା ମନର ଗୋଟିଏ ସଂଶୟ ଯାଇଅଛି । ‘ନନ୍ଦେ ବୋଲି ନାଗରେ, ଡ଼ିବିଛୁ ରାଉ
ରାଜନନ୍ଦନ କୃଷ୍ଣ-କଳଙ୍କ ସାଗରେ ।’ ଏବଂ ‘ଗରି, ଗୌର ମୋର ଆସିଲେ ସପନେ
ଦେଖାଦେଇ, ଚେତନ କରାଇ ଚୈତନ୍ୟରୂପିଣୀ କୁଆଡ଼େ ଲୁଚିଲେ ଯାଇ’ ଦାଣ୍ଡୁରାୟ ହିଁ
ଲେଖିଛନ୍ତି; ସୁଣି ଖେଉଡ଼ରେ ବି ଦାଣ୍ଡୁରାୟ ଚରମ ଲେଖା ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି ।
ଆସରରେ ଖେଉଡ଼ ପାଲ ଗାଇବା ଆଗରୁ ସେ ଦାଣ୍ଡୁରାୟଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି ମନେ ମନେ
ପ୍ରଣାମ କରେ ।

ଢେଉଡ଼ ଆଉ ତାକୁ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ଗାଇବାକୁ ଦେଉ ନାହିଁ, ଗାଇବାକୁ ବି ଆଉ

ସଞ୍ଜୋକ ହୁଏନାହିଁ । କିନ୍ତୁଦିନ ଭିତରେଇ କବିସ୍ୱାଳ ଓ କବିଗାନ-ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ମହଲରେ ତାର ବେଶ୍ ଗୋଟାଏ ସୁଖ୍ୟାନ ରହିଯାଇଥିଲା । ତାହା ଫଳରେ ଲୋକମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତା ଗୀତ ମନଦେଇ ଶୁଣନ୍ତି, ଅଶ୍ରୁମୟ ଖେଉଡ଼ି, ଗାଳିଗୁଲଜର ଜବାବରେ ସେ ଯେବେ ଘେଷା-ଘେଷା ବଙ୍କା ରସିକତାରେ ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କରେ, ଲୋକମାନେ ତାହାର ତାରିଫ୍ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁଦିନ ତଳେ ଗୋଟାଏ ଆସରରେ ଏହିପରି ଜଣେ କବିସ୍ୱାଳ ସାଙ୍ଗରେ ଆସର ପଡ଼ିଥିଲା । ଲୋକଟା ବୁଢ଼ା ହୋଇଯାଇଛି, ତଥାପି ଯେତକ ତାର ଟେଣର ଛଇଛଟକ, ସେତକ ସେ ଅଶ୍ରୁମୟ । ଖେଉଡ଼ିରେ କୁଆଡ଼େ ବୁଢ଼ାର ଖୁବ୍ ନାଁ-ତାକ । ଲୋକମାନେ ତାକୁ ‘ଖେଉଡ଼ିର ବାଘ’ ଡାକନ୍ତି ।

ସେ ବି ଗୋଟାଏ ଝୁମରଦଳ ସାଙ୍ଗରେ ଥାଏ । ବୁଢ଼ା ନିଜେଇ ଆଗ ଆସର ନେଇ ନିତାଇକୁ କଳାଗୁନ୍ଧ ଠିଆ କରି ନିଜେ ବୃନ୍ଦାବତୀ ସାଜିଲା । ସେହି ସମ୍ବନ୍ଧ କରିନେଇ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଅର୍ଥାତ୍ ବସନ୍ତକୁ ବୁଢ଼ା ଗାଳିଗୁଲଜ ଦବାକୁ ଆଉ ବାକି ରଖିଲାନି । ତାହା ସଙ୍ଗେ କୃଷ୍ଣ ହସାବରେ ନିତାଇକୁ ଯେପରି ଖାଅନ୍ତା, ମାଟିରେ କବର ଦବାକୁ ଚାହୁଁଲା । ଏଇ ସମ୍ବନ୍ଧଟା କବି-ପାଲରେ ବଡ଼ ସୁବିଧାର ସମ୍ବନ୍ଧ । ବିଶେଷକରି ଯିଏ ଆଗେ ଆସରରେ ଠିଆହେବ, ସେ ବୃନ୍ଦା ମୋଇ ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ କଳାଗୁନ୍ଧ କରି ଗାଳିଗୁଲଜର ସୁବିଧା କରିନାଏ । ତାହାଛଡ଼ା ପ୍ରଥମ ଆସରରେ ଯେଉଁ ଦିନ ବସନ୍ତ ତାକୁ ଚାହୁଁଡ଼ା ମାରିଥିଲା, ସେଦିନ ପ୍ରତିପକ୍ଷ କବିସ୍ୱାଳ ନିତାଇ ସଙ୍ଗରେ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ପକାଇ ତାହାକୁ ଯେ ଜବତ୍ କରିଥିଲା, ସେ କଥା ବି କାହାର ଅଜଣା ନାହିଁ । ତେଣୁ ପ୍ରାୟ ସବୁଠାରେ ସୁବିଧା ପାଇଲେଇ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ପକାଇବସେ । ଲୋକଟା ସଙ୍ଗରେ ଠିଆହେବା ମାତ୍ରେ ଖେଉଡ଼ି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । ନିତାଇର ଚେହେରା, ବସନ୍ତର ରୂପରଙ୍ଗ ନେଇ ଏବଂ ଅସଭ୍ୟ ଗାଳିଗୁଲଜ କର ଆସର ଶେଷ କଲା ।

ନିତାଇ ଆସରକୁ ଆସିବା ମାତ୍ରେକେ ପ୍ରୋତା କହିଲା—ବାପା, ସେଇ ପୁରୁଣା ପାଲ । ଟିକିଏ ରଙ୍ଗ ଚଢ଼େଇବ ନା କଣ ?

ନିତାଇ ହସି କହିଲା—ନିଶ୍ଚୟ ଚଢ଼େଇବ । ଦେଖେ ଗୋଟା ଆସର, ତାପରେ ହବନି କି ! କହିଦେଇ ସେ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଗୀତଟା ସେଇ ପୁରୁଣା ଗୀତ ।

“ବୁଢ଼ୀ ବୟସେ ବୃନ୍ଦେ ଶୁକ୍ରଟା ମୁହେଁ ଆଉ ରସଜଳୀ କା’ଟେନା ଲେ
ରସର ଭିଆଣ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ନାହିଁ ଗନ୍ଧଆ ତାଡ଼ି ଘା’ଣେନା ଲେ !

ପାଚିଲା ବାଲ ତ ହେଲୁଛି ଝୋଟ—ଟେଣା କାଟୁରୁ ତହିଁ ଆଲବୋଟ
(ହେ.ଡୋର) ପାକୁଆ ପାଟିର ଲମ୍ବ ଜିଭରେ ଛେପସ ନାଲ ଗୁ’ଟେନା ଲେ ।

ହାତରେ ହାତ—ବୁଢ଼ୀ ମରେନା—ମରଣ ନାହିଁ
ତା ଡରେ ଯମ ଆସେ ନାହିଁ—ତାର ମରଣ ନାହିଁ ।”

—ଡରଟା କୋଉଥିକି ? ପାଳିଥାଏ; ଜାଣିତ ତମେ—ଯମର ଡରଟା କୋଉଥିପାଇଁ ?
ଜଣେ କହୁଲୁ—ଅରୁଣ, ଯମର ଅରୁଣ ।

—ଉହଁ ।

ଆଉ ଜଣେ କହୁଲୁ—କାଳେ ସେଠେଇଁ ବଦମାସୀ କରେ, ସେଇଥିପାଇଁ ।

—ଉହଁ । ଆଲୋ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ, ତମେ ଜାଣିତ ?

ବସନ୍ତ ବିବ୍ରତ ହେଲୁ, କଣ କହୁଲେ କବିସ୍ଥାଳର ମନୋମତ ହେବ ବା ସୁବିଧା
ହୁଏ ସେ ଜାଣେନା । ତଥାପି ସେ ଠକିଯିବାର ହୁଏ କି ? ସେ କହୁଲୁ—ବୁଢ଼ୀ କାଳେ
ଯମ ସାଙ୍ଗରେ ପୀରତି କରିବାକୁ ଗୁଞ୍ଜିବ ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ତାକୁ ନିଏନା ।

ନିତାଇ ବାହା-ବାହା କରି ଉଠିଲୁ । ଲୋକମାନେ ବି ଏକବାରେ ହସି ହସି
ଗଉଣଲେ । ଠିକ୍ କଥା, ଠିକ୍ କଥା । କହୁ ସେ ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କଲୁ—

“ଆଃ, କାଳେ ସେ ପୀରତି ମାଗେ—ଯମ ତାକୁ ଦେଖି ଭାଗେ

ଆଲୋ ତତେ ଦୂରୁଁ କୁହାର—ଠେଙ୍ଗଣିବୁଡ଼—

ପାକୁଆ ପାଟିରେ ହୁଏନା ଲୋ

ଯମ ସାଙ୍ଗରେ ରହେନା ଲୋ !”

ନିତାଇର ଯତିପାତର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ମିଠା କଣ୍ଠର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ବ୍ୟଙ୍ଗ ଶ୍ଳେଷର
ଫାସ୍ତତାରେ ବେଶ୍ ଜମିଉଠେ ଆସର । ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବସନ୍ତ ନାଚେ । ବସନ୍ତ ବି
ଏବେ ସେଥିର ଅଶ୍ରୁମିଳ ଭଙ୍ଗି କରି ନାଚେନା, ତେବେ ନାଚେ ସେ ବିଭୋଳ ହୋଇ !
ଲୋକମାନେ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି । ଜନତାର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ଅବଶ୍ୟ ଅଶ୍ରୁମିଳ
ଭଙ୍ଗିତ କରି ଚିତ୍କାର କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଦେଖି ଅଂଶ ତାରୁଁ ହିଁ କରନ୍ତି । ଜଣକାତେ
ଭଦ୍ରେଲେକକୁ ବି ନମେ ଜମିବାର ଦେଖାଯାଉଛି ନିତାଇର ପାଲ ଆସରରେ । ନିତାଇ
ମଧ୍ୟ ଅବସର ବୁଝି ଗୀତକୁ ଟାଣିଆଣେ ମିଷ୍ଟ ରସ ଆଡ଼କୁ ।

ସେ ଗୀତ ଗାଏ—

“ଭଲପାଏଁ ବୋଲି ତୁମରେ ସହପାରେନା ଅସ୍ପଷ୍ଟ

ନୋହୁଲେ ତମର କଟୁ କଥାରୁ ଭଲ କେଡ଼େ ମୋ ମରଣ ।”

ସେ ଆରମ୍ଭ କରେ, ତମେ ବୁଝେ—ତୁମେଇ ତ ମୋର ପ୍ରେମର ଗୁରୁ—ତୁମେଇ ତ ମୋତେ ରାଧା ସଙ୍ଗେ ଚିହ୍ନା କରାଇତ—ତୁମେଇ ତ ରଚନା କରିଛ ପୁଣିମା—ପୁଣିମାରେ କୁଞ୍ଜଶଯ୍ୟା, ପୁଣି ଆମ ଦୁହେଁ ସାମନାରେ ତୁମେଇ ଗାଇଛ ଯୁଗଳରୂପର ମାଧୁରୀ— ! ଆଗେ ଦୁଃଖ—ସେଇ ତୁମର ଏଇ ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ଏହି ମତିତ୍ରୁଣ ଦେଖି ମନର ଯାତନାରେ ତମକୁ କେତେ କଷ୍ଟ କଥା କହିଗଲା । ତୁମେ ନିଜେଇ ଅରେ ଭାବ ଦେଖ ନିଜ କଥାଟା ।

“ରସର ଭଣ୍ଡାର ତୁମେ—କଥା ତୁମର ମିଶିରପଣା
ସେଇ ତୁମେ ଆଜି ହାଟରେ ବିକ—ଗୟା ଖେଉଡ଼ି ଘୁଗୁନିଚଣା ।”

ଆସରର ମଙ୍ଗ ମୋଡ଼ିଦେଲା ନିତାଇ ।

ବସନ୍ତ ରାଗିଗଲା—କାହିଁକି ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଲୋକଟାକୁ ଏମିତି ମିଠା କଥା କହିଲ ?
ସେ କହିଲା—ତାକୁ ନାହୁଡ଼ ଦେଇ ମାରିଥାନ୍ତୁ । ଏତେ ଖାଦିର କୋଉ କଥାକୁ ?

ନିତାଇ ହସି କହିଲା—ବସନ୍ତ, ନରମଗରମ ପସମିଦମ୍, ବୁଝିଲ ? ନରମଗରମ—
ମିଠା ଆଉ କଡ଼ା—ବୁଝିଲ ନା—ସେଇଥିରେଇ ବାଜିମାଡ଼ । ତାପରେ ବୁଝାଇ କହିଲା
—ଲୋକଟାର ବୟସ ହେଲାଣି—ପ୍ରାଣରେ ଦୁଃଖ ଦେଲେ କଣ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା ?
କହନ ?

ବସନ୍ତ ଏହାପରେ ଚାପ୍ ହୋଇ ବସିଗଲା । ନିତାଇ ହସି କହିଲା—ରାଗିଲ ବସନ୍ତ ?
—ନା ।

—ତେବେ ?

—ତେବେ ଭାବୁଛି, ତମେ ମତେ ଫୁଲ ନରମ କରିଦେଲ । ନିତାଇ ହସିଲା !

ବସନ୍ତ କହିଲା—ସେ ଗୁପ୍ତା ମନେ ପଡ଼େ ?

—ସେ ଗୁପ୍ତା ନଖାଇଥିଲେ କୋକିଲ ତମର ଡାକ ଶିଖି ନ ଥାନ୍ତା ବସନ୍ତ,
ସେଇଟା ମୋର ଗୁରୁଙ୍କ ମାଡ଼ ।

ଖେଉଡ଼ି, ଯାହାକୁ କହନ୍ତି କଥା ଖେଉଡ଼ି ଅର୍ଥାତ୍ ନଗ୍ନ ଅଶ୍ଳୀଳତାର ଗୀତ—ତାହା
ବି ନିତାଇକୁ ଗାଇବାକୁ ହୁଏ । ଦିଟା ଗୋଟା ଜାଗାରେ, ଗଭୀର ରାତିରେ ଏପରି ଗୀତ
ନ ଗାଇଲେ ଚଳେନା । ଶ୍ରୋତାମାନେ ଦାସ କରନ୍ତି । ଆଉ ଏପରି ଆସର ବି ହୁଏ,

ଯେଉଁଠି ଏହି ବୃତ୍ତାପର ପ୍ରତିଦ୍ରୁତୀମାନେ ଖସିଖାସି ଆସି ସେଇ ପରୁ ନନ୍ଦମାରେ ଆଗେ ଠିଆହୁଅନ୍ତି । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିତାଇକୁ ବି ଟାଣିନିଅନ୍ତି । ଆସର ଓ ପ୍ରତିଦ୍ରୁତୀ ଦେଖି ପ୍ରଥମରୁ ତାହା ଜଣାପଡ଼େ । ଗୋଟିଏ ପାଲି ଗାଉଣା ପରେଇ ସେଦିନ ତାର ବେହେରାଟା ହୋଇଯାଏ ଗୁମ୍‌ଗାମ୍ । ଆଖି ଦୁଇଟା ହୋଇଯାଏ ଉତ୍ତ । ପ୍ରଥମରୁ ହିଁ ସେ ଓଷ୍ଠ ହୋଇଯାଏ । ଦଳର ଲୋକମାନେ ବି ବୁଝିପାରନ୍ତି, ଆଜି ଲାଗିଲା । ବସନ୍ତ ଓ ପ୍ରୌଢ଼ା ବୁଝିପାରନ୍ତି ସବା ଆଗ ।

ପ୍ରୌଢ଼ା କହେ—ବସନ୍ତ ! ଇଙ୍ଗି ତ କରି ସେ ହସେ ।

ବସନ୍ତ ଜବାବ ଦିଏ—ହଁ ମାଉସୀ ।

ସେ ଆସରରୁ ବାହାରିଯାଏ, ସେଠାରୁ ନିତାଇକୁ ଡାକେ—ଶୁଣ ।

ପ୍ରୌଢ଼ା ତାକୁ ସଚେତନ କରାଇଦିଏ—ବାପା ! ତାକୁଟି ପରା । ବାପା ମ ।

—ନିତାଇ ତମକିଉଠେ । ତାପରେ ଗନ୍ଧାର ମୁହଁରେଇ ବାହାରକୁ ଯାଏ, ବସନ୍ତ ପାଖକୁ ଆସି ଠିଆହୋଇ ହାତ ବଢ଼ାଏ । ସେ ଜାଣେ, କୋଉଥିପାଇଁ ବସନ୍ତ ତାକୁ ଡାକିଛି । ଗିଲ୍‌ସ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ବସନ୍ତ ମଦ ଡାଳି ତାହା ହାତରେ ସମ୍ପି ଦିଏ । ନିଃଶେଷ କରି ଗିଲ୍‌ସ ଫେରାଇ ଦେଇ ନିତାଇ ହସି ଆସରକୁ ବାହାରେ ଆଉ ଏକ ମୁର୍ତ୍ତି ନେଇକରି ।

ତା ପରେ ରାତି ବଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆସର ମାଡ଼ିଯାଉଥାଏ—ଖେଉଡ଼ର ଅଶ୍ରୁମଳତାରେ । ପ୍ରତି ଆସର ପୂର୍ବରୁ ହିଁ ବସନ୍ତ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଗିଲ୍‌ସରେ ମଦ ତା ହାତକୁ ଦିଏ । ସେ ପିଏ । କେବେ କେମିତି ନିଜେ ଡାଳି ବସନ୍ତକୁ ପିଆଏ । ବସନ୍ତ ମୁହଁରେ ବି ହସ ଫୁଟିଉଠେ । ସେଦିନ ଆସରରେ ଆଉ କିଛି ବାକି ରହେନା । ନିତାଇର ରକ୍ତ ଭିତରେ, ମସ୍ତିଷ୍କ ଭିତରେ ସେଦିନ ମଦର ସ୍ପର୍ଶ ପାଇ ଜାଗିଉଠେ—ତାହାର ଜନ୍ମଲବ୍ଧ ବଂଶଧାର ବସନ୍ତ; ସମାଜର ଆବର୍ଜନା ସ୍ତୂପ ଭିତରୁ ଯେଉଁ ବସନ୍ତ ଶେଷବରେ ତାହା ଭିତରେ ସଞ୍ଚାରିତ ହୋଇଥିଲା, ସେ ବସନ୍ତ ତାହା ଭିତରେ ଜାଗିଉଠେ ରକ୍ତବାନ ଭଳି । ଭସ୍ମରେ—ଭାବରେ—ଭଙ୍ଗିରେ ଅଶ୍ରୁମଳ କଦର୍ଯ୍ୟ କୌଣସି କଥାଇ ତା ମୁହଁରେ ଅଟକେ ନାହିଁ । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ—ସେଦିନ ସେ ଏପରି ଉତ୍ତ ହୋଇଉଠେ ଯେ, ପ୍ରାମାନ୍ୟ କାରଣରୁଇ ଯେକୌଣସି ଲୋକ ସାଙ୍ଗରେ ଝଗଡ଼ା ଲାଗେଇ ତାକୁ ମାରିବାକୁ ଚାହାଁ ହୋଇଯାଏ ।

ପ୍ରୌଢ଼ା ସେଦିନ ଦଳର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରିଦିଏ । କହେ—ହାତୀ ଆଜି ମାଡ଼ୁଛି ପିଲେ । ତମେମାନେ ଟିକିଏ ସମୀହ କରି ଆଡ଼ିହୋଇ ବସ । ତମେ ସବୁ କେତେ ଦିନ କେତେ କଥା କୁହ । ସେ ତ ସବୁ ସହେ ।

ନିର୍ମଳା ହସି କହେ—ମାହୁକୁ କୁହ ମାଉସୀ ।

ସ୍ରୋତା ହସେ— ସେ ବସନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ । ବସନ୍ତ ବି ହସେ । ଏମିତି ଦିନରେ ବସନ୍ତର ସେଇ ନୟ ଅଭ୍ୟୁତ ହସ ।

ବସନ୍ତ ମୁହଁରେ ଏଇ ହସ ଦେଖି ନିର୍ମଳା ଖିଲିଖିଲି କରି ହସେ; କହେ—କଲେ, ହସୁରୁ ନା ତରଳିଯାଉରୁ ମ ବସନ୍ତ ?

ବସନ୍ତର ମସ୍ତିଷ୍କରେ ବି ମଦନଶା—ଆଖି ତାର ଚାଲୁଚାଲୁ କରୁଛି । ସେ ତଥାପି ହସେ; କାରଣ ଏମିତି ଦିନଟି ତାର ବହୁ ପ୍ରତ୍ୟାଶାର ଦିନ । ଏମିତି ଦିନରେଇ ନିତାଇ ବସନ୍ତକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଧରିଦିଏ । ବସନ୍ତକୁ ଦେଇ ସେ ଅଧୀର ହୋଇ-ଉଠେ ।

ସବଳ ବାହୁ-ଦୋଳରେ ବସନ୍ତକୁ ଟେକି ନେଇ ଝୁଲୁଏ; କେବେ କେବେ ଶିଶୁପରି ଉପରକୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ପୁଣି ଧରିନିଏ ! ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ବସନ୍ତକୁ ଟେକି ନେଇ ନିଜେ ନାଚେ । ବସନ୍ତ ନିର୍ଜୀବ ପରି ହୋଇ କ୍ଳାନ୍ତଭାବେ ଅଜାଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ତେବେ ଯାଇ ତାର ନିଷ୍ଠୁର । ତଥାପି ଏପରି ଦିନଟି ବସନ୍ତର ବହୁ ପ୍ରତ୍ୟାଶାର ଦିନ ।

ସହଜ ଶାନ୍ତ ନିତାଇ ଆଉପକାରେ ମଣିଷ—ସେ ଆଦର ଯନ୍ତ୍ରରେ ବସନ୍ତକୁ ଆକଣ୍ଠ ନିମଜ୍ଜିତ କରି ରଖେ; କିନ୍ତୁ ଠିଆହୋଇଥାଏ ବସନ୍ତର ହାତପାହାନ୍ତିରୁ ବହୁଦୂରେ ।

ସେତେବେଳେ ବସନ୍ତ ନିଜ ଆଖି ତା ଗଳା ଗୁଡ଼େଇ ଧରିଲେ ସେ ତାକୁ ଟାଣି ନିଏନା, ପୁଣି ଠେଲି ଫୋପାଡ଼ି ବି ଦିଏନା । ତାର ମୁଣ୍ଡରେ କିମ୍ବା ପିଠିରେ ହାତ ଦିଏ—ବସନ୍ତ ଯେମିତି କେଡ଼େ ପିଲୁଲେକ; କିନ୍ତୁ ତାକୁ ଉପେକ୍ଷା ବି କରିହୁଏନା—ଏପରି ପରମ ସମାଦର ରହିଛି ତା ଭିତରେ ।

ବସନ୍ତ କେତେ ଆଲକରି ଅଭିମାନ କରେ, କାହାଁ ।

ନିତାଇ ହସି ତାର ଆଖି ପୋଛୁଦିଏ । କହେ—ତମେ କାହିଁଲେ ମୁଁ ବ୍ୟଥା ପାଏ ବସନ୍ତ !

ତା ପରେ ଗୁଣ୍-ଗୁଣ୍ କରି ଗୀତ ଧରେ—

“ତମ ଆଖିରେ ଦେଖିଲେ ଲୁହ ଅଛାର ଦିଶେ ତନ ଭୁବନ
ତମେ ଯେ ମୋର ଜବୁ ଅଧିକ ଜାଣିକରି ତା ଜାଣିନ କଣ ?”

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପରୁରେ—କହ, ସତ ନା ମିଛ ?

ବସନ୍ତ ମନେ ମନେ ଶୁଷି ହୁଏ । ମୁହଁରେ ତାର ହସ ଫୁଟେ । ନିଜେ ନିଜେ ଆଖି ପୋଛୁ ନେଇ ସେ କହେ—କହବନି । ହଁ, କୋକିଳ ମୋର ଠିକ୍ ଅଛି ! ବଢ଼ିଆ ଗୀତ ହେଇଛି । ଶେଷ କର । ନେଖି ରଖ । କିନ୍ତୁ ଶେଷ ହୁଏନା, ଲେଖି ରଖିବା ବି ହୁଏନା, ଅସମାପ୍ତ ଗୀତଗୁଡ଼ାକ ହଜିଯାଏ ।

ଏଇ ସେଦିନ ଅରେ—ନିତାଇ ଯେଉଁ ଗୀତଟି ଗାଇଲା, ସେ ଗୀତଟି ଶଶି ବସନ୍ତର କ ଦଣ୍ଡା ହିଁ ଗୁଣ ହୋଇଉଠିଲା ।

ନିତାଇର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ବସନ୍ତର ସେଇ ପ୍ରଥମ ରୂପ ! ବସନ୍ତର ଆଖିରେ ସେ ଯେଉଁ ପ୍ରଖର ଚାହିଦା ଦେଖିଥିଲା ! ଆଜି ସେଇ ବସନ୍ତର କାନ୍ଦୁଛି ।

ନିତାଇ ହସି ଗୀତ ଧରିନେଲା—

“ତମକୁ ପଚାରେ” ସେଇ ଅଗିନିଟି ଉତ୍ତରଗଲା କେଣେ ହେ
କହୁନକୋଣେ ଯେଉଁ ଅଗିନି ଜଳୁଥିଲା ଦିନଦିନ ହେ
ଦରପଣେ ମୁହଁ ଦେଖିଲବେଳେ ଦେଖି ନାହିଁ କି ସଖି ହେ
ସେ ଅଗିନି କି ହାସ୍ୟ ପାଣି ହେଲା ମୋତେ ଜାଲି ଗୋଟାପଣେ ହେ

—ତମକୁ ପଚାରେ ।”

ଗୀତ ଶୁଣି ବସନ୍ତର କାନ୍ଦଣା ହିଁ ଗୁଣ ହୋଇଉଠିଥିଲା । ଅନେକ ବୁଝେଇ ସୁଝେଇ କହୁବାରୁ ଯାଇ ବସନ୍ତ ଛାନ୍ତ ହେଲା ।

ପରଦିନ ସକାଳୁ ଉଠିବା ମାତ୍ରେ କିନ୍ତୁ କହିଲା—ଗୀତଟି ଶେଷ କର, ମୁଁ ଶିଖିକରି ଯାଇ ଉଠିବି । ତାପରେ ପୁଣି କହିଲା—ତମକୁ ଚାପଡ଼ା ମାରିଥିଲା, ସେ କଥା ତମେ ଭୁଲିନାହିଁ ତା ହେଲେ ?

ନିତାଇ କହିଲା—ଠାକୁରଙ୍କ ଶୁଣ ବସନ୍ତ...

ବାଧାଦେଇ ବସନ୍ତ କହିଲା—ନା ନା । ମୁଁ ଅଟ୍ଟା କରୁଥିଲି ମ । ପୁଣି ହସି କହିଲା—ଆରେ ଏଇ ତ, ତମେ ବି ତ ଅଟ୍ଟା ବୁଝିପାରନା ।

ବସନ୍ତ ବି ତାକୁ ଅନେକ ଶିଖାଇଛି । ସେ ତାକୁ ଟପ୍ପା ଗୀତ ଶିଖାଇଛି । ଟପ୍ପା ଗୀତ ନିତାଇକୁ ବଡ଼ ଭଲ ଲାଗେ । ଏଇ ତ ଗୀତ । ପଦାବଳୀର ‘ପୀରତି’ ପ୍ରକାରେ; ଆଉ ଟପ୍ପାର ଭଲପାଇବା ଅନ୍ୟ ନିଜସ୍ବ—ଏକବାର ଖାଣ୍ଟି ଦରୁଆ ପୀରତି । ଟପ୍ପା ସଙ୍ଗରେ ନିଧୁବାରୁଙ୍କ * ନାଁ ମଧ୍ୟ ସେ ଜାଣିଛି । ବସନ୍ତର କହୁଦେଇଛି । ମନେ ମନେ

* ବିଦ୍ୟୋତ ‘ଟପ୍ପା’ ଗୀତକାର । ‘ଟପ୍ପା’ ଯଦ୍ୟପି ହିନ୍ଦୁ ସ୍ଥାନୀ ଭଜନ-ସଙ୍ଗୀତର ଏକ ନିମ୍ନସ୍ଥ ଦେଶୀ, ବଙ୍ଗଳାରେ ଏହା ବିଶେଷ ରଚନାଶୈଳୀର ପରମ୍ପରା ରଖିଅଛି ।

ସେ ନିଧୁବାବୁକୁ ହଜାର ସାବାସୀ କେଇଛୁ । ସ୍ବା ନା ସିନା ଗୀତ !

“ତାକୁ ଭୁଲିବି କେମନ୍ତେ—
ଜୀବନ ସମ୍ପତି ତା’କୁ ନିଜ ପରିହରଣେ ।”

କିମ୍ବା

“ଭଲ୍ ପାଇବ ବୋଲି ଭଲ୍ ପାଇନି—
ମୋର ସ୍ବଭାବ ଏଇ, ତୁମ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଆତ୍ମ ଜାଣିନି ।”

ଆହା-ହା ! ଏ ଯେମିତି ବୁଝା ମିଶିଗଲାଣି । ନିଜର ମିଶିଗଲାଣି ସାଙ୍ଗରେ ଚାଲିନା
ଦିଏ । ନିଜର ମନ, ସେ ଏକମିତି ଗୀତ ବାଜିବ—ସେ ମରିଯିବ, ନୂଆ କବିତା
ନୂଆ ଟୋକାସାକ ତାହାର ଗୀତ ଖାଇବେ; ଆଉ କହିବେ—ବାହାବା ! ବାହାବା !
ବାହାବା ! ବାହାବା !

ଅହରହ ଖାଲି ତା ମନରେ ଗୀତର ପଦ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରେ ।

ପୁଣି ବେଳେବେଳେ ନିଜର କେମିତି ଉଦାସ ହୋଇଯାଏ । ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ସେଇ
ଚେଳିଷ୍ଟେସନ—ସେଇ ତାହାକୁ ।

ଗାଁ ଗ୍ରାମରେ ଚାଲିବାବେଳେ ଦିପହରେ—ତୁରରେ ଗ୍ରାମବାଙ୍କରେ—ହଠାତ୍
ଝର ଛଟାରେ ଝଙ୍କମକ କରିଉଠେ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣବିନ୍ଦୁ ଭଳି ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁ । ବଙ୍ଗଳା
ଦେଶର ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମରେ—ଏଇ ସମୟର ଜଳଖିଆ କରିବା ବେଳ, ଗୋରୁ ଡିଙ୍ଗା
ଦେବାର ବେଳ । ଏଇ ସମୟରେ ହିଁ କୃଷକ-ବଧୂମାନେ ବଲକୁ ଯାଆନ୍ତି ପୁରୁଷର
ଜଳଖିଆ ଧରି, ଗୃହସ୍ଥରେ ଦୁଧ ଲଗୁଆ ଦବାର ସମୟ ମଧ୍ୟ ଏହି । ବଲଗ୍ରାମରେ
—ଗାଁଗ୍ରାମରେ—ତାଲ ମୁଣ୍ଡେଇ ତଳନ୍ତି କୃଷକ-ବଧୂଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣ ପ୍ରତିବନ୍ଧିତ
ଝଙ୍କମକ ବିନ୍ଦୁଟି ଦେଖିଲେଇ ନିଜର ମନ ଉଦାସ ହୋଇଉଠେ ।

ତାହାର ମନେ ପଡ଼େ ସେହି କାଶତଣ୍ଡୀ ଫୁଲ ଅଗରେ ସୁନାର ମୁକୁଟ—ଠାକୁରଣୀ ।
ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସବୁ ବିସ୍ବାଦ ହୋଇଯାଏ । ଏସବୁ ଆଉ କିଛି ଭଲ ଲାଗେନା ।
ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ଏହଠାରୁ ସେ ଦଉଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିବ, ଫେରିଯିବ ତାହାର ସେହି
ଗାଆଁକୁ । କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ାମୂଳରେ ବସି ରେଳଲାଇନ୍‌ର ଚୁଲ୍‌ଖି ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁରହିବ ।
ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନେପଡ଼ିଯାଏ ତାର ସେଇ ପୁରୁଣା ଗୀତଟି—“ଆଲୋ ମୋ ମନର

ମଣିଷ ଗୋ, ତୋର ଲାଗି ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟକୃତରେ ବାନ୍ଧିଲି ମୁଁ ଘର ।”

—ନା ।

ପରମ୍ପରାଗୁଡ଼ିକରେଇ ଗର୍ବନଃଶ୍ଵାସ ପକାଇ କହେ—ନା । । ଗନ୍ଧ, ତମେ ଆକାଶରେ ରହୁଥାଅ । ଠାକୁରଣୀ ତମେ ସୁଖରେ ଥାଅ । ସଂସାର ତମର ସୁଖର ହୃଦ୍ ।

ଆଉ ଫେରିଯିବାକୁ ତାର ବେଳ ବା କାହିଁ ? ପୁଣି ପାଞ୍ଚଦିନ ଆସର ବସିବ । ଏଥରକ ଆଉ ଝୁମ୍ବଦଳର କବିସ୍ଥାଳ ସାଙ୍ଗରେ ଲଢ଼େଇ ନୁହେଁ; ଅସଲ କବିସ୍ଥାଳ ସାଙ୍ଗରେ ଲଢ଼େଇ । ତାରିଣ କବିସ୍ଥାଳ, ମହାଦେବ କବିସ୍ଥାଳ, ନୋଟନ କବିସ୍ଥାଳଙ୍କ ପରି ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର କବିସ୍ଥାଳ ସାଙ୍ଗରେ ଲଢ଼େଇ ହବ । ଗୋଟାଏ ମେଳାର ଆସରରେ କବିସ୍ଥାଳ ହସାବରେ ଲଢ଼େଇ ପାଲୁ କରିବାକୁ ତାକୁଇ ଖାଲି ଦେହନା ଦବାକୁ ଆସିଥିଲେ; ଝୁମ୍ବଦଳ ସାଙ୍ଗରେ କିଛି ସଂପର୍କଇ ନାହିଁ । ତଥାପି ସେ କହୁଛି—ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ତାର ପାଲିଆ କାମ କେହି କରିପାରିବନି; ସୂତରଂ ଏମାନେ ବା ଯିବେ ।

ଏହି ବହୁନାଟା ପରେ ଦଳ ଯିବ ଧୂଳିସ୍ବା ଅଞ୍ଚଳକୁ । ସେ ଗୁଲିଗଲେ କାପରି ଚଳିବ ? ଦଳଟା କଣ ହୋଇଯିବନି କି । ସେ ତ ତାହାରି ବିଶ୍ବାସଯାଚକତା ହୁଏ । ତା ଛଡ଼ା—ବସନ୍ତ ଅଛି । ବସନ୍ତକୁ ସେ କଥା ଦେଇଛି—ସେ ଯେତେ ଦିନ ବଞ୍ଚିଥିବ ସେତେ ଦିନ ସେ ତ ତାକୁ ଗୁଡ଼ି ଯାଇପାରିବନି । ମନେ ପଡ଼େ ଗଣ୍ଡି ଗାନ୍ଧିବା କଥା । କଥା ହୋଇଛି—ସେ କେହି ଜଣେ ମଲେ ତେବେ ଯାଇ ଏ ଗଣ୍ଡି ଖୋଲିନବ ଆର ଜଣକ । ଗୁରୁ-ଗୁରୁ ସେ ଶିହରିଉଠେ । ବସନ୍ତର ମୃତ୍ୟୁକାମନା କରୁଛି ସେ ? ନା-ନା । ଠାକୁରଣୀ, ତମେ ଦୂରରେଇ ଥାଅ—ସୁଖରେ ଥାଅ—ତମ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହୁଏତ ହବନି । ସେ ବସନ୍ତର କଳା-କୋକିଳ—ଯେଉଁଠି ବସନ୍ତ, ସେଠା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୁଆଡ଼େ ଯାଇପାରିବନି ସେ । ବସନ୍ତ ବଞ୍ଚିଥାଉ—ସେ ସୁସ୍ଥ ହୋଇଉଠୁ—ବସନ୍ତକୁ ଦେନିକି ଏ ଜୀବନଟା ସେ କଟାଇଦେବ । ଏଇ ତ କେଇଟା ଦିନର ଜୀବନ । କେଇଟା ଦିନ ! ଏହାରି ଭିତରେ ବସନ୍ତକୁ ଭଲ ପାଇକରି କଣ ଭଲ ପାଇବାଟା ଶେଷ କରିପାରିବ ସେ ? ଏହା ଉପରେ ପୁଣି ଠାକୁରଣୀକ ଭଲ ପାଇବ ? ଏମିତି କରି ତ ଦିନେ ଠାକୁରଣୀକୁ ଗୁଡ଼ି—ତାକୁ ଭଲପାଇବାର ଲାଳାଟା ଅସମାପ୍ତ ରଖି—ଗୁଲିଆସି ବସନ୍ତକୁ ପାଇଛି; ତାକୁ ଭଲ ପାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି । ପୁଣି ବସନ୍ତକୁ ଗୁଡ଼ିକରି ଠାକୁରଣୀ ପାଖୁ ? ନା—ଏଇ ଭଲ ।

ତଥାପି ତାକୁ ଭଲ ଲାଗେନାହିଁ । ସେ ଦଳରୁ ବାହାରି ଯାଇ ବିଲରେ ବସିଥାଏ । କେବେ ନିଜେ ଚକିତ ହୋଇ ଉଠି ଫେରିଆସେ, କେବେ ବା ଦଳରୁ କେହି ଯାଇ ଡାକିଆଣେ ।

ବସନ୍ତ କହେ—ଦେଖ, ଏଇଥର ତମେ ପାଗଳ ହେଇଯିବ ।
 ନିତାଇ ନିବିଷ୍ଟଚିତ୍ତ ଭିତରେଇ ହସେ—କାହିଁ ? କଣ ହେଲା ?
 —ସକାଳପହରୁ ବଳ ପଡ଼ିଆରେ ବୁଲୁଥିଲୁ । ଖାଇବା-ପିଇବା ହବନ ?
 —ଭାଷା ଭଲ ପଦ ମନକୁ ଆସିବ ବସନ୍ତ ! ଶୁଣ—
 —ନା, ଏଇଲା ଖାଅ ଦେଖି ।
 —ନା ଆଗ ଶୁଣିନିଅ । କହୁ ସେ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଯୁର ଧରି ଆରମ୍ଭ କଲା—

“ଏଇ ଖେଦ ରହୁଲା ମୋର ମନେ,
 ଭଲପାଇ ମେଣ୍ଟିଲୁନି ଆଶା—ଅଶ୍ୱିଲୁନି ଏ ଜୀବନେ
 ହାସ୍ତ, ଜୀବନଟା ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିପି ।

ଏଇ ଭୁବନେ ?”

ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ଗୋଟାଏ କାଣ୍ଡ ଘଟିଗଲା । ବସନ୍ତ, ସ୍ଥିରଦୃଷ୍ଟିରେ ତା ମୁହଁକୁ ଅନାଇ
 ଗୀତ ଶୁଣୁଥିଲା । ଗୀତଟା ଶୁଣି ସେ ଯେମିତି ପଥର ହୋଇଗଲା ।

ନିତାଇ ସତକଥା ହୋଇ ପଚାରିଲା—ବସନ୍ତ ! କଣ ହେଲା ବସନ୍ତ ? ବସନ୍ତ !

ଧୀରେ ଧୀରେ ଦୁଇ ଆଖିର କୋଣରୁ ଦୁଇଟି ପାଣିଧାର ଗଡ଼ିଆସିଲା ବସନ୍ତର ।
 ସେ କହିଲା—ଏ ଗୀତ ତମେ କାହିଁ ଲେଖିଲ କବିସ୍ୱାମୀ ?

—କାହିଁକି ବସନ୍ତ ?

ଜ୍ଞାନ, ବିଷଣୁ କଣ୍ଠରେ ସେ କହିଲା—ମୁଁ ତ ଏଇଲା ଭଲ ଅଛି କବିସ୍ୱାମୀ ! ତେବେ
 ତମେ କାହିଁ ଲେଖିଲ, କାହିଁ ତମର ମନେହେଲା—ଜୀବନ ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାହିଁକି ?

ଅକାରଣରେ ନିତାଇର ଗୁଡ଼ିଆ ଧଡ଼ାସୁକରୁଥିଲା ।

ଅଠର

ସତରେ ବସନ୍ତ, ଏଇଲା ଭଲ ଅଛି । ବେଶ୍ ଭଲ ଅଛି । ଦେହପ୍ରତି ଯତ୍ନ ତାର
 ଏଇଲା ଅପରିସୀମ । ମଦ ଏବେ ସେ ଖୁବ୍ କମତି ଖାଏ । ଦୂବଦାସ ରସ ଆଗେ ଠିକ୍
 ନିୟମିତ ଖିଆ ହୋଇ ପାରୁନଥିଲା । ଏବେ ନିୟମିତ ସକାଳୁ ଉଠି ଦୂବଦାସ ରସ

ପିଇ ତେବେ ଯାଇ ଅନ୍ୟ କାମରେ ସେ ହାତଦିଏ । ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ବି ଏଇଲ ତାର ଭଲ ହୋଇଛି । ଶୀର୍ଣ୍ଣ ରୁକ୍ଷ ମୁହଁଟି ଅନେକଟା ଡାକ୍ତରପାଉଁଲ ହୋଇ ପୁରୁଷଠିଲଣି, ରୁକ୍ଷ ଶ୍ମଶ୍ରୁ ଗୋରକ୍ଷଣ୍ଡରେ ଟିକିଏ ଶ୍ୟାମଲ ଆଭାସ ଦେଖାଦେଲଣି । କଥାରେ ଧାର ରହିଛି; ଜନ୍ମ ଜ୍ଞାନା ନାହିଁ । ଏବେ ଆଉ ସେ ସେମିତି ଗଣ୍ଡା କଣ୍ଠରେ ଖିଲିଖିଲି କରି ହସେନା । ମୁରୁକ ମୁଦୁ ମୁଦୁ ହସେ ।

ଲଳିତା, ନିର୍ମଳା ଆଉ ଥକାରେ ବାକି ରଖନ୍ତି ନାହିଁ କିଛି । ବସନ୍ତ ଯେତେବେଳେ ନିଜାଲର କୋଉ କାମ କରେ, ସେତେବେଳେ ଲଳିତା ନିର୍ମଳାକୁ ଅଥବା ନିର୍ମଳା ଲଳିତାକୁ ଗୋଟିଏ କଥା କହନ୍ତି—ହାୟ—ସଖି, ଅବଶେଷେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ପୀରଦନ୍ତ ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ବସନ୍ତ ମୁହଁ ବଙ୍କେଇ ଘୂଣା କରୁଥିଲା, ସେହି ପୀରଦନ୍ତରେ ହିଁ ସେ ପଡ଼ିଲା ଅବଶେଷେ ।

ବସନ୍ତ ରାଗେନା, ମୁରୁକି ହସି ଖାଲି କହେ—ମରୁନ ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ବି ହସେ । କେବେ କେମିତି ସେ ବି ହିଁ ଗୁରୁଟା ରହସ୍ୟ କରିଥାଏ ।

—ବସନ୍ତ, ଫୁଲ ତେବେ ଫୁଟିଲା । କୋକିଳ ନାଁ ବଦଲେଇ ଓହ୍ଲାଇବ ନାଁ ଦିଅ ବସନ୍ତ—ଭଅଁର । କୋକିଳ ତ କଲା, ଭଅଁର ବି କଲା ।

ବସନ୍ତ ହସେ ।

ଖାଲି ଗୋଟିଏ ସମୟରେ ବସନ୍ତ—ପୁରୁଣା ବସନ୍ତ । ସେଇଟା ସନ୍ଧ୍ୟା ପରେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ପଇଠାରୁଲ ସେ ଉଗ୍ର ହୋଇଉଠେ । ଏଇଟା ତାଙ୍କର ଦେହ-ବେପାରର ସମୟ । ସନ୍ଧ୍ୟାର ଅନ୍ଧାର ହେଲାମାତ୍ରେ ଶେତାଙ୍କର ଯା-ଆସ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ହିଅନ୍ଦାକ ଗାଧେଇ-ପାଧେଇ ଭେସପଟା ପିନ୍ଧି ବସିଥାନ୍ତି । ଦିନଜଣାକ ସେତେବେଳେ ବସନ୍ତ ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ; ଅଥବା ନିଜ ନିଜ ଘର ସାମନାରେ ପିଡ଼ା ପକେଇ ବସନ୍ତ—ମୋଟ କଥା, ଏଇ ସମୟର ଆଳାପ ରଙ୍ଗରସ ସବୁ କେବଳ ହିଅମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ । ପୁରୁଷଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାବଟା ଯେମିତି ଆଡ଼ି-ଆଡ଼ି । ହିଅମାନେ ଇଙ୍ଗି ତମସୁ ଭାଷାରେ ଅଶ୍ଳୀଳ ଭାବର ରଙ୍ଗରହସ୍ୟ କରନ୍ତି ନିଜ ଭିତରେ ।

ନିର୍ମଳା ମୁଦୁସରରେ ତାକେ—ନି-ବ, ନି-ସ, ନି-ନ୍ତ; ଅର୍ଥାତ୍ ‘ନି’ ଅକ୍ଷରଟି ଯୋଗ କରି ସେ ତାକେ—ବସନ୍ତ ।

ବସନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦିଏ—ନି-କ ନି-ଶ ? ମାନେ—କଣ ?

ସେଇ ‘ନି’ ଅକ୍ଷରଟା ଯୋଗ କରି ତା ପରେ ଗୁଲେ ଅଶ୍ଳୀଳ ଥକାତାମସା; କୌଣସି ଦିନର ବ୍ୟଭିଚାର-ବିଳାସ ନେଇ ଗଲୁ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ହସି ହସି ଗଡ଼ିଯାନ୍ତି । ଯେପରି ଆସନ୍ତୁ ଦେହ-ବ୍ୟବସାୟର ଆସର ସକାଶେ ମନଟାକୁ ସେମାନେ ଶାଣେଇ

ନିଅନ୍ତି । ଏଇ କାମରୁ ସେମାନଙ୍କର ନିଷ୍ଠା ନାହିଁ । ଏକେଇ ମାଉସୀ ଗୁଡ଼ିଏ ନାହିଁ, ତା ଛଡ଼ା ଚରଙ୍ଗବନର ଅଭ୍ୟାସ—ତାହା ବି କୁଟି ଦିଏନା । ଉପାୟ ନାହିଁ ।

ପୁରୁଷମାନେ ବି ଏହି ସମୟରେ ଅଲଗା ଅଲଗା ଆସନ ପକାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ବି ଯେପରି ସାମୟିକତାରେ ବିଅଗୁଡ଼ାକଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୁଣିଥାଏ । ଏକାନ୍ତ ନିର୍ଲିପ୍ତ ଭଳି ସେମାନେ ବସିଥାଆନ୍ତି ।

ନିତାଇ ଗୋଟାଏ ନିରୋଳା ଜାଗା ବାଛି ବସେ, ନିଜର ଲଣ୍ଠନଟି ଜାଲି ବସ୍ତାନ ଟୋଲେ, ଲେଟେ, ପଡ଼େ । ବସନ୍ତ ଘରେ ଆଗନ୍ତୁକଙ୍କର ମଉକଣ୍ଠର ଜୁଆର ଉଠେ— ନିତାଇ ରାମାୟଣ ପଢ଼େ । କୃଷ୍ଣଲୀଳା ପଢ଼େ । ଗୀତ ବି ରଚନା କରେ—

“ଆଉ କେତେ କାଳ ମହାକାଳ ଫଳେ ଭୁଲିବୁ ବାଉଳା ମନ ?”

ଅଥବା

“ମୋର କରମ ଫଳ

ଦୟାକରି ହର ହେ ହରି—ଜନମ କରି ସଫଳ ।”

କେବେ କେବେ ସେ ବସି ଭାବେ । ଭାବେ, ବଡ଼ ବଡ଼ କବିସ୍ଥାଳଙ୍କ କଥା— ଯେଉଁମାନେ ସତସତକା କବିସ୍ଥାଳ; ଝୁମର ଆସରରେ ଯେଉଁମାନେ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତିନି । ସେପରି ବହୁନା । ଏବେ ତାହା ଭାଗ୍ୟରେ ବି ଦିଟା-ଗୋଟା କରି ଜୁଟିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି । ଏଥରକ ତାର ଏ ଦଳରୁ ବାହାରିଯିବା ଉଚିତ । ଗୋଟିଏ ବାଧା ବସନ୍ତ । ବସନ୍ତ ଯେ ରାଜି ହୁଏନା । ସେ ସବୁକିଛି ବୁଝିପାରେ । ତଥାପି ସେ ଏ ଦଳ ଗୁଡ଼ିକ ଯାଇପାରେନା । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ! ସେ ମନକୁ ମନ ହିଁ ଟିକିଏ ହସେ ।

—ଇଏ କି ଡଙ୍ଗା ମ ? ହସୁତ ଯେ ମନକୁ ମନ !

ନିତାଇ ଚାହିଁ ଦେଖେ—ବେହେଲୁଦାର ତା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ପରୁରୁଛି । ସେ ବସିଥୁ ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ । ବେହେଲୁଦାର ବସି ନିଜର ବେହେଲୁ ଖଣ୍ଡିକ ଦେଇ ବ୍ୟସ୍ତ ଅଛି । ପୁର ବାନ୍ଧୁଛି । ସେ ପୁର ବାନ୍ଧବାଟା ଯେମିତି ତାର ଶେଷ ହବାର ନୁହେଁ । ପୁର ବାନ୍ଧି ଥରେ କମାଣି ଟାଣିକରି ପୁଣି ତାରବନ୍ଧା କାନଟାକୁ ମୋଡ଼ିଦିଏ । ତାର କଟିଯାଏ । ବେହେଲୁଦାର ନୂଆ ତାର ପିନ୍ଧାଇବସେ । ଛଡ଼ିରେ ରଜନ ଘଷେ, ବେହେଲୁ ଖଣ୍ଡିକ ଝାଡ଼େ । ବେଳେ ବେଳେ ଶିଶିରୁ ବାଞ୍ଛିତ ନେଇ ଲଗାଏ ।

ନିର୍ମଳା ଘରେ କଲରବ ଉଠେ ।

ବେହେଲୁଦାର ବେହେଲୁରେ କାଠି ଚଳାଏ । ରାତି ଟିକିଏ ଗଭୀର ନହେଲେ

ବାଜଣାଟା ତାର ଭଲ ଜମେନା । ବାରଟା ପାରହେଲେଇ ଯେମିତି ତାର ହାତ ଖୋଲିଯାଏ । ଗୋଟାଏ ଅଭୁତ ବାଜଣା ସେ ବଜାଏ । ଲମ୍ବା ଟାଣିକରି ସୁରଟିଏ । ସୁରଟା ଥରଥର ବାଜିଯାଉଥାଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ଏପରି ବିଷମ କୋମଳ ପାହାଚରେ ମୋଟା ସୁର ଆଡ଼କୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସେ ଯେ, ଦେହଟା ସତରେ ଝିମ୍‌ଝିମ୍ କରିଉଠେ । ମନେହୁଏ ଯେମିତି ସବୁକିଛି ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଯାଇଛି, ଶୁଣିଆଡ଼ ଯେପରି ହେମାଳ ହୋଇଗଲା । ଯେ ଶୁଣିବ ତାର ନିଜ ଦେହର ହାତଗୋଡ଼ର ପ୍ରାନ୍ତଭାଗ ବି ଯେପରି ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯାଇଛି ବୋଲି ମନେହୁଏ । ମନର ଚନ୍ଦ୍ରା ଭାବନା ବି ଯେପରି ବଧୂର ହୋଇଯାଏ ।

ପାଳିଆଟା ବାଜଣାଦାର ସାଙ୍ଗରେ ଯୁ କ୍ରିତକ୍ କରେ ।

ବାଜଣାଦାରଟା ଉପରେ କୌଣସି କଥାର ଗୁଲ ପଡ଼େନା । ତାହାର କେହି ଭଲ ପାଇବାର ମଣିଷ ନାହିଁ । ସେ ହା-ହା କରି ହସେ—ବାଜଣା ବଜାଏ । ପାଳିଆଟାର ଯୁକ୍ତିର ଜବାବ ଦିଏ । ମଝିରେ ମଝିରେ ଝିଅଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ମଦ ପିଇ ଆସେ । ବେହେଲଦାର ଲାଗି ମଦ ଦେଇଥାସେ । ତାପରେ ନିଦ ମାଡ଼ିଲେଇ ବିଛଣା ପାରି ଖୋଇପଡ଼େ ।

ପାଳିଆଟି ଲଳିତା ଘରକୁ ଯାଇ ଲଳିତା ସଙ୍ଗେ ଝଗଡ଼ା ଲଗାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ ।

ମଝି ପରି ଲୋକଟା ଧୂନ ଅଗରେ ବସିଥାଏ । ପ୍ରୌଢ଼ା ଘର ଉପରେ ସର୍ତ୍ତକ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ବସି ଗୁଆ କାଟେ । ଲୋକବାକ ଆସିଲେ ଝିଅମାନଙ୍କୁ ଡାକ ଦେଖାଏ, ମାଲ୍ ମୁଲେଇ କରେ, ଟଙ୍କା ଆଦାୟ କରେ । ଗୋପନରେ ମଦ ବିକ୍ରି କରେ । ପ୍ରୌଢ଼ାର ଏହି ସମୟର ମୂର୍ତ୍ତିଟା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଏବଂ ବିଶିଷ୍ଟ । ଗମ୍ଭୀର, କଥା ଖୁବ୍ କମ୍ କହେ, ଆଖିର ଭ୍ରୁ ଦୁଇଟି କୁହେଇ ହୋଇ ଭ୍ରୁକୁଟି ଉଦାତ କରି ରଖିଥାଏ; ଦଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ସନ୍ଦୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ବସନ୍ତ ଉଗ୍ର ହୋଇ ଦେହର ଖରବଦାର ସାଙ୍ଗରେ ଝଗଡ଼ା କରେ । ପ୍ରୌଢ଼ା ମାଉସୀ ଆସି ଠିଆହୁଏ, ବସନ୍ତକୁ ସେ ପ୍ରାୟ ଧମକ ଦିଏ । —ଏଇ ବସନ୍ତ । କଥା କଣ ? ଝଗଡ଼ା କରୁଛୁ କାହିଁକି ?

—ବେଶ୍ କଲି ! ମଦ ଖାଇବାକୁ କହୁଛି, ମୁଁ ମଦ ଖାଇବିନି ।

—ଟିକେ ଅଧେ ଖାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତା ନକଲେ ଚଳିବ ? ନୋକ ଆସିବେ କି ?

—ନ ଆସିଲେ ନ ଆସିବେ । ମୋ ଘରକୁ ଲୋକ ଆସିବା ଦରକାର ନାହିଁ ।

—ଦରକାର ନାହିଁ ?

—ନା !

—ହଉ, କାଲି ସକାଳୁ ତୁ ଘରକୁ ଚାଲି ଯା । ମୋର ଏଠି ଜାଗା ହବନି ।

ଖାଲି ବସନ୍ତ ନୁହେ, ନିର୍ମଳା ଲଳିତା ବି ବେଳେ ବେଳେ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ଧଉଁସଇଁ ହୋଇଯାନ୍ତି । ସେମାନେ ବି କହନ୍ତି—ଦରକାର ନାହିଁ—ଆଉ ଆମଦେଇ ହବ ନାହିଁ । ମାଉସୀର କନ୍ଥୁ କ୍ଳାନ୍ତ ନାହିଁ, ସେ ଅଚଳ । ତାର ସେଇ ଗୋଟିଏ ଜବାବ—ତା ହେଲେ ଝିଅ, ତମମାନଙ୍କୁ ନେଇ ମୋର ଦଳ ଚଳିବନି । ତମେ ସବୁ ରାନ୍ଧା ଦେଖ । ଝୁମରଆଦଳର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେଇଠି । ଏ ବାଟ ଗୁଡ଼ିଲେ ଚଳିବନି ।

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଚୁପ୍ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । ବସନ୍ତକୁ ବି ପଡ଼େ । ଧୂଣି ସେ ବି ଆନ୍ଧୁର୍ଯ୍ୟ କଥା ଯେ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସାୟଟି । ସେମାନେ ଗୁଡ଼ିଦବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ଯେଉଁ ଜୀବନ ବସ ପରି ଲାଗେ, ସେହି ବ୍ୟବସାୟ ଓ ସେହି ଜୀବନରେ ଭଟ୍ଟା ପଡ଼ିଆସିଲେ, ମାହା ପଡ଼ିଗଲେ ସେହିମାନଙ୍କୁ ଆଉ ଭଲ ଲାଗେନାହିଁ, ସେହିମାନେଇ ଚନ୍ଦ୍ରତ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି । ନିଜ ନିଜ ଭିତରେ ହିଁ ଆଲୋଚନା ହୁଏ ।

—ଦୂର, ଦୂର, ରୋଜଗାର ନାହିଁ, ପତର ନାହିଁ, ଲୋକ ନାହିଁ, ବାକ ନାହିଁ—କହୁ ନାହିଁ । ସବୁ ଖା-ଖା ।

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଉ ଜଣେ କହେ—ଠିକ୍ କହୁରୁ, ଭଲ ଲାଗୁନି, ମା' ରାଣ ଅଛୁ ।

—ଲଳିତେ !

—କଣ ?

—ଏ କେମିତିକା ଜାଗା କହୁ ତ ?

—କଜାଣି ଭଉଣୀ ! ପାଞ୍ଚଟା ଟଙ୍କା ଥୋଇଥିଲି—ନାକଛବି ଗଢ଼େଇବି ବୋଲି । ଚାରିଟଙ୍କା ସେଥିରୁ ଖରଚ ହୋଇଗଲା । ବସନ !

ବସନ ଚୁପ୍ କରି ରହିଥାଏ । ତାହାର ଦେହମନ ଦୁଇଟିଯାକ କ୍ଳାନ୍ତ । ନିର୍ମଳା ଲଳିତା ପୁଣି ଡାକନ୍ତି । —କଲେ, ଚୁପ୍ ହୋଇ ବସିରୁ ଯେ । ତା ପରେ କହନ୍ତି—ତୋର ତ ଡେର୍ ଟଙ୍କା ।

କେଉଁ ଦିନ ଏହାର ଜବାବରେ ବସନ୍ତ ଫୁସକରି ଜଳିଉଠେ । ଝଗଡ଼ା ଲାଗିଯାଏ । କେଉଁ ଦିନ ବିଷଣୁ-ହସ ହସି ଉଠିଯାଏ । ଝିଅଟାର ମତିଗତ କେତେବେଳେ ଯେ ଅସ୍ଥିର, କେତେବେଳେ ଯେ ଶାନ୍ତ, ବୁଝିବା କଷ୍ଟ । ଝଗଡ଼ା ଲାଗିଲେ ନିତାଇକୁ ଆସି ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ହୁଏ ! ବସନ୍ତକୁ ଘରକୁ ଯେନି ଯାଇ ବୁଝାଇ ଶାନ୍ତ କରେ । ଶାନ୍ତ ହେଲେ ପ୍ରଶ୍ନ କରେ—କାହିଁକି ଏମିତି କର ବସନ ?

ବସନ୍ତ ବଛଣାରେ ମୁହଁ ଗୁଞ୍ଜି ଶୋଇପଡ଼ି କହେ—କେଜାଣି ।

ନିତାଇ ତାହା ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ବୁଲାଇଦିଏ ।

ଖୁବ୍ ବେଶୀ ମାନ୍ଦା ପଡ଼ିଗଲେ ମାଉସୀ ନୂଆ ରାସ୍ତା ଧରେ । ହିଅମାନଙ୍କୁ ଡାକ କହେ—ଆଜି ଭେଦପଟା ପିନ୍ଧି ଦେଖି ଭଲକରି । ଗାଆଁ ବଜାରକୁ ବୁଲିଯିବା ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହିଅମାନଙ୍କୁ ବଜାରର ରାସ୍ତାରେ ବୁଲାଇ ଦେଖାଇ ଆଣିବ ।

ହିଅମାନେ ଉତ୍ସାହୀତ ହୋଇ ସାବୁନ୍ ନେଇ ପୋଷାକକୁ ନିଆନ୍ତି । ସ୍ନୋ, ସିନ୍ଦୂର, ପାଉଡ଼ର, ଟିକିଲି ଘେନି ନିଜକୁ ସଜିବସନ୍ତି । ହଙ୍ଗାମା ହୁଏ ବସନ୍ତକୁ ନେଇ । ସେ କେବେ କେବେ ଯିବାକୁ ବସିବ—କେବେ ଚାହିଁବ ନାହିଁ । ମାଉସୀ ସ୍ୱାର ଓଷଦ ଜାଣେ । ସେ ଆଗରୁ ବସନ୍ତକୁ କିଛିଟା ମଦ ଖୁଆଇ ରଖେ । ଅବଶ୍ୟ ମଦ ଖୁଆଇବାକୁ କେତେ ଛଳନା କରିବାକୁ ହୁଏ, ଭୁଲାଇବାକୁ ହୁଏ ।

ଧୋବଧାଉଳିଆ ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ପ୍ରୌଢ଼ା ଗାଲରେ ଗାଲେ ପାନ ପୂରେଇ ହିଅଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବାହାରେ ।

ହିଅଙ୍କର ଏଇ ଦେହ-ବ୍ୟବସାୟର ଉପାର୍ଜନରେ ବି ପ୍ରୌଢ଼ାର ଭାଗ ରହୁଛି । ଏହି ଉପାର୍ଜନ ତିନିଭାଗ ହୁଏ । ଦୁଇଭାଗ ପାଇବ ଉପାର୍ଜନକାରୀଣୀ ହିଅଟି, ଭାଗେ ପାଇବ ଏଇ ପ୍ରୌଢ଼ା—ଏଇ ନୟମ । ଗୀତର ଆସରର ଉପାର୍ଜନ ବି ଏହିପରି ଭାଗ କରି ବଣ୍ଟା-ହୁଏ । ଆସରର ଉପାର୍ଜନ ହୁଏ ଆଠ ଭାଗ—ଆଠ ଭାଗରୁ ଭାଗେ ହସାବରେ ହିଅ ତିନିଜଣ ପାଇବେ ତିନିଭାଗ—ଭାଗେ ପ୍ରୌଢ଼ାର—ଦୁଇଭାଗ କବିସ୍ୱାଲର, ଭାଗେ ବେହେଲୁଦାରର । ଭାଗେ ଓ ଅଧର୍ଭାଗ ହସାବରେ ପାଆନ୍ତି ପାଳିଆ ଓ ବାଜଣାଦାର । ଉପାର୍ଜନ ଯେଉଁ ଲୋକଠାରୁ ହୁଏ ନାହିଁ, ପ୍ରୌଢ଼ା ତାକୁ ଦଳରେ ରଖିବ ନାହିଁ । ଡାକ୍ତର ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଉପାର୍ଜନର ରାସ୍ତାଗୁଡ଼ିକ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ବସିଥାଏ । କୌଣସି ଦିଗରୁ କ୍ଷୀଣତମ ସୁରାଖ ପାଇଲେଇ ସେ ମିଷ୍ଟମୁଖରେ ସରସ ବାକ୍ୟରେ ସାଦର ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇ କହେ—କିଏ ଗୋ ବାପା ! ଆସ, ଆଗେଇ ଆସ । ନାଜ କଣ ବାପୟନ ? ଡର କଣ ? ଆସ ଆସ । ଆଗନ୍ତୁକ ଆଗେଇ ଆସିଲେ ସେ ଗୋଟାଏ ମୋଡ଼ା ପକେଇ ବସିବାକୁ ଦିଏ, ପାନ ଦେଇ ସମ୍ମାନ କରି କହେ—ପାନ ପାଇଁ ଦିଅଣା ପଇସା ଦିଅ ବାପା ! ଦବାକୁ ହୁଏ ।

ପଇସା କେତେଟା ଗଣ୍ଠିରେ ବାନ୍ଧିବାପରେ ହିଅଙ୍କୁ ଡାକେ—ଆଲୋ ବସନ, ନିର୍ମିଳା ଇଆଡ଼େ ଆସ । ଲାଲିତେ ଲୋ, କେଇଭରି ସୁନା କାନରେ ପିନ୍ଧୁଛୁ ଲୋ ?

ଏମିତି—ଦିନେ ।

ମାଉସୀ ତାକୁ ଡାକିଲା—ବସନ ! ଶୁଣ, ଜଣେ ଲୋକ ତତେ ଡାକୁଛି ଲୋ, କହୁଛି

ତତେ ଚିହ୍ନିତ ସେ ।

ବସନ୍ତ ସେଦିନ କହିଲୁ—ମୋର ଦିହ କଣ ହେଉଛି ମାଉସୀ । ଦିହ ଭଲ ନାହିଁ ।

—ଦିହ ପୁଣି କଣ ହେଲା ତୋର ? କିଛି ହେଉନା । ଶୁଣ ଇଆଡ଼େ । ଟିକିଏ ମଦ ପିଇଲେ ଫୁର୍ତ୍ତି ହେଉଯିବ ଦିହ । ଶୁଣ ଇଆଡ଼େ ଆ ।

ଆହୁନ—ଆଦେଶ । ଉପେକ୍ଷା କରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ବସନ୍ତ ପଦାକୁ ଆସିଲା । ପରଚ୍ଛନ୍ନ ବେଶଭୂଷା, ଦେହରେ ସୁଗନ୍ଧ ଲଗାଇ ଗୋଟିଏ ଶାଢ଼ୀମତ ଭଦ୍ରଲୋକ ଠିଆ ହୋଇଥିଲା । ମାଉସୀ କହିଲା—ଦେଖି ତୋ ଦିହ, ଦେଖି !...କାହିଁ, ଦିହ ତ ବେଶ—ମୋ ଦିହ ତୋ ଗୁଡ଼ି ଗରମ । ଆଗୋ ବାପଧନ, ରୁଅର ମୋର ଦିହ ଶେଷେ, ଟିକିଏ ମଦ ପିଆଇବାକୁ ହୁଏ । ସହସା କଣ୍ଠସ୍ଵର ମୃଦୁ କରି ହସିକରି କହିଲା—ମୋ ପାଖରେଇ ରହିଛି ।

ରୂପଜୀବନୀ ନାଶର ଆଜ୍ଞାବନ ବହୁ ଭୋଗର ନିଶା ! ମୁରୁଚିତ୍ୟୁର ବେଶଭୂଷା, ସୁଶ୍ରୀ ଲୋକଟିକି ଦେଖି ବସନ୍ତ ମନରେ ଅଭ୍ୟାସର ନିଶା ଚେଇଁଉଠିଲା । କଟାକ୍ଷ ହାଣି ମୁରୁକି ହସି ବସନ୍ତ ତାହାକୁ ହାତଧରି ଘରକୁ ନେଇଗଲା ।

ମାଉସୀ ବି ହସିଲା ! ସେ ତ ଜାଣେ, ଏ ବିଷ ଥରେ ଡୁକିଲେ—ପ୍ରେମର ଅମୃତ-ସମୁଦ୍ରରେ ବି ତାହାକୁ ଶୋଧନ କରିହୁଏନା । ବସନ୍ତର ଦେହ ଭଲ ହୋଇଯାଇଛି ।

ଲୋକଟା ଗୁଲିଯିବାପରେ ବସନ୍ତର ବି ନିଶା ଛୁଡ଼ିଯାଏ । ମଦନଶାର ପ୍ରତିଫଳିତ ପରି ହିଁ ଗୋଟାଏ ପ୍ରତିଫଳିତା ଜାଗିଉଠେ । ନିଶାର ବାହାନା କରି ସେ ପଡ଼ିରହେ, କାନ୍ଦେ । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ କଲ୍ପନା କରେ, କାଲି ସେ ନିଜକୁ ନେଇ ଏଠାରୁ ଗୁଲିଯିବ । ଆଜି ବି କଲ ! କିନ୍ତୁ ଯିବା ସହଜ କଥା ନୁହେଁ । କୁଆଡ଼େ ଯିବ ? ସେଇ ମାଉସୀ—ସେଇ ନିର୍ମଳା—ଏଇ ଲଳିତା ଛଡ଼ା କିଏ କୁଆଡ଼େ ନିଜର ଲୋକ ଅଛି ତାର ? ଏଇ ଦୁନିଆଯାକର ରାସ୍ତା ଛଡ଼ା ଆଉ ଘର କୁଆଡ଼େ ତାଙ୍କର ?

ସାତ ଦିନ ଖଣ୍ଡେ ପରେ ।

ବସନ୍ତ ଥରଥର ଆସି ମାଉସୀଙ୍କ କହିଲା—ମାଉସୀ ।

ବସନ୍ତର କଣ୍ଠସ୍ଵର ଶୁଣି ମାଉସୀ ଚମକି ଉଠିଲା । ଏ ସେ ସାର୍ବକାଳ ପରେ ପୁରୁଣା ବସନ୍ତର କଣ୍ଠସ୍ଵର ।—କଣ, ବସନ୍ତ ?

କାନ ପାଖକୁ ମୁହଁ ନେଇ ଫୁସ୍‌ଫୁସ୍ କରି—ସେଇ ପୁରୁଣା ବସନ୍ତ କହିଲା—
ଓଷଦ ମାଉସୀ ! ମୋର ବେମାରୀ ହେଉଛି ।

—ବେମାରୀ । କାଣ ?

—ନା-ନା-ନା । ବସନ୍ତ ଆଖିରେ ଚିତ୍ତର ଦାଡ଼ ଖେଳୁଥାଏ—ସେ ଦୃଷ୍ଟି ଆଖିକୁ ଚାହିଁଦେଇ ପ୍ରୋତ୍ତା ନିଜର ଭୁଲ୍ ବୁଝିପାରିଲ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହସି ଅଶ୍ରୁସା ଦେଇ ମାଉସୀ କହିଲା—ସେଥିପାଇଁ ତର କଣ ? ଆଜି ତୁଆରି କରିଦେବ । ତନି ଦିନରେ ଭଲ ହେଇଯିବୁ । ମାଛ ଖାଇବୁନି ।

ଏମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଏଇ ଗୋଟାଏ ଅଧ୍ୟାୟ । ଏ ଅଧ୍ୟାୟ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ—ଆସିବଇ । ମଣିଷର ଜୀବନରେ କେବେ କେମିତି କରି ଏ ବ୍ୟାଧିର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା, ସେ ତତ୍ତ୍ୱ-ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କର ଗବେଷଣାର ବିଷୟ । ଏମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ କିନ୍ତୁ ଏ ବ୍ୟାଧି ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ! ଖାଲି ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ—ଏହି ବ୍ୟାଧିରେ ଜର୍ଜରିତ ହୋଇ କରି ହିଁ ପୂର୍ବ ଜୀବନଟା କଟାଇବାକୁ ହୁଏ ଯୁକ୍ତ । ଏଇ ଜର୍ଜରିତାର ବିଷୟ ହିଁ ମଣିଷ ଭିତରେ ବୁଣି ବୁଣି ସେମାନେ ବାଟ ଚାଲନ୍ତି । ଡାକ୍ତର ଦେଖାନ୍ତିନି, କବିରାଜ ବି ନୁହେଁ । ନିଜେ ନିଜେ ହିଁ ଚିକିତ୍ସା କରନ୍ତି । ଧରାବନ୍ଧା ବଳଦିଆ ଚିକିତ୍ସା—ମାନେ ବ୍ୟାଧିଟା ବାହ୍ୟକ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୁଏ ସିନା; କିନ୍ତୁ ରକ୍ତସ୍ରୋତ ଭିତରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ବୁଲେ । ଫଳରେ ଭାବ ଜୀବନରେ ଅକସ୍ମାତ କୋଉ ଗୋଟାଏ ବ୍ୟାଧି ଆସିକରି ହତଭାଗିନୀଙ୍କ ଜୀବନଟାକୁ ରସା-ଧୂଳିରେ କରୁଡ଼ି ଦେଇ ଅର୍ଦ୍ଧମୃତ କରିଦେଇ ଚାଲିଯାଏ । ସେଥିରୁ କଥା ଏମାନେ ଭାବନ୍ତିନି । ଏଇଟାଇ ସେ ସେଥିରୁ ବ୍ୟାଧିର ହେଉ, ତାହା ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ବୁଝନ୍ତି ନି; କେବଳ ବ୍ୟାଧି ହେଲେ ସାମୟିକଭାବେ ଆକୁଳ ହୋଇଉଠନ୍ତି ।

ବସନ୍ତ ଆକୁଳ ହୋଇ ମାଉସୀ ପାଖକୁ ଆସିଗଲା; ମାଉସୀ ରୋଗର ଚିକିତ୍ସା ଜାଣିଛି । ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଏମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଲଜକଥା କିଛି ନାହିଁ । ଖାଲି ଡାକ୍ତର ଗୋଟିଏ କୁଆଁରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାକୁ ସାବଧାନ ଥାଆନ୍ତି । ରୋଗଗ୍ରସ୍ତାର ଲୁଗାପଟା କୁଆଁରୁ ରକ୍ଷାପାଇ ଚାଲିଲେ ହେଲା । ତାହାର ଭିତରେ ଟିକିଏ ଘୃଣା ବା ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଦୋଷର ଆଭାସ ଫୁଟିଉଠେ ।

ଗାମୁଛା-ଲୁଗା ସାବଧାନ କରି ଆଡ଼େଇ ନିର୍ମଳା ଲାଲିତା ଆସିଲେ ।

ବସନ୍ତ କାହାର ଆଡ଼େ ଥରେ ହେଲେ ଚାହିଁଲା ନି ।

ନିର୍ମଳା ପାଖରେ ବସି କହିଲା—ବାଲ ବାନ୍ଧି ରଖିବା ମନା । ଖୋଲିଦିଏ ।

ନିଜାଇ ଗତ ରାତିରେ କେଇଟା ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ପାତ୍ର ନେଇ ପଦାକୁ ଯାଉଥିଲା ।

ବସନ୍ତ ନିର୍ମଳାକୁ କହିଲା—ମନା କର ।

ସେ ଆଜି ନିଜାଇ ସାଙ୍ଗରେ ମୁହଁ ଉଠାଇ କଥା କହିପାରୁନାହିଁ ।

ନିର୍ମଳା କହିଲା—ଭାଇ, ଭାଇ ମ—

ନିତାଇ ହସି କରି କହିଲୁ—କାହିଁକି ବ୍ୟସ୍ତ ହଉଛ ବସନ୍ତ ? କିଛି ଡରନା ତମେ ।
ମୋର କିଛି ହବନ ।

ନିର୍ମଳା ଅବାକୁ ହୋଇଗଲା ।

ଦିନଦିନ ଜାଗାରେ ନଅଦିନ ବିତିଗଲା । ବସନ୍ତ, ବିଛଣାରେ ପଡ଼ି ଛଟପଟ
ହେଉଥାଏ । ସବାଙ୍ଗରେ ତାର ଷୁଦ୍ଧ, ଷୁଦ୍ଧ, ଖୋଟକ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଯାଇଛି । ଦେହରେ
କିଏ ଯେପରି ସ୍ୟାନ୍ଦୁ ଇଡ଼ିଦେଇଛି । ଗଣ୍ଡାର ରାତିରେ ଆଲୋକ ଜାଲି ମୁଣ୍ଡପରେ ବସି
ନିତାଇ ହାଡ଼ି କରୁଥିଲା । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ରୁଗ୍‌ଟା ଝିଅଗୁଡ଼ିଙ୍କର ଆଉ
ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ସୀମା ରହେନା । ଭଲପାଇବାର ପାତ୍ର ପୁରୁଷମାନେ ସେମାନଙ୍କର ସଙ୍ଗ
ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି, କେହି କେହି ହୁଏତ ଦଳ ଗୁଡ଼ି ପଳାଇଯାଆନ୍ତି । ରୋଗଗ୍ରସ୍ତା ଏକା
ପଡ଼ିରହିଥାଏ । ଯେଉଁ ଟିକକ ସେବା—ଯାହା କିଛି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ସେତକ କରନ୍ତି ସେଇ
ଦଳର ଝିଅମାନେ ହିଁ । ନିତାଇ କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତର ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ବସିଛି—ପ୍ରଶାନ୍ତ ହସ
ମୁହଁରେ ନେଇ ।

ସେ ଦିନ ।

ପଦାରେ—ରାତି ସେତେବେଳକୁ ନିଃଶବ୍ଦ ଗାଡ଼ରେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରହର ପାରିହୋଇ ଦ୍ଵିତୀୟ
ପ୍ରହରର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଆସିଅଛି—ଅକସ୍ମାତ୍ ରାତିର ସ୍ଵଚ୍ଛତା ଭେଦକରି ଜାଗି-
ଉଠିଲା ଗୋଟିଏ ସ୍ଵର । ଚେଇଁକରି ବସି ମଧ୍ୟ ନିତାଇ ମଝିରେ ମଝିରେ ଡୁଲୁଉଥିଲା ।
ସୁରର ତମକ ଲାଗି ସେ ଜାଗିଉଠିଲା । ଟିକିଏ ନହସି ସେ ରହିପାରୁନାନ୍ତି । ଖିଆଲା
ବେହେଲୁଦାର ବେହେଲୁ ବଜାଉଛି । ଆଜି ନିର୍ମଳା ଘରେ ବିଭୀଷ୍ଣ ଉତ୍ସବର ଆସର
ବସିଛି । ବେହେଲୁଦାରର ଆଜି ତ ଖିଆଲା ଜାଗିବାର କଥା ଠିକ୍ । ବଡ଼ ମିଠାହାତ;
କିନ୍ତୁ ଅଭୁତ ସୁର । ସୁରରେ ମିଷ୍ଟକା ଅଛି । ଶୁଣିଲେଇ ମନେହୁଏ; ଗଣ୍ଡାର ଗାଡ଼
ଅନ୍ଧକାର ରାତିରେ ଯେପରି ସବୁକିଛି ହଜିଗଲା ।

—ଆଃ, ଛୁ ! ଛୁ ! ଛୁ ! ବସନ୍ତ ଚେଇଁଉଠି କହିଉଠିଲା ।

ଚକିତ ହୋଇ ନିତାଇ କହିଲା—କଣ ବସନ୍ତ ? କଣ ହଉଛି ?

—ଆଃ ମନା କର ମ, ବଜେଇବାକୁ ମନା କର ।

—ଭଲ ଲଗୁନି ?

ଧଇଁସଇଁ ହୋଇ ବସନ୍ତ କହିଲା—ନାଃ, ନାଃ, ମୋର ହାତ ଗୋଡ଼ ଯେମିତି
ହେମାଳ ହୋଇ ଆସୁଛି ।

କାଠିର ଟାଣରେ ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘ କରୁଣ ସ୍ଵର ଥରଥର ସେହି ରାତିର ଅନ୍ଧାର
ସଙ୍ଗରେ ଯେପରି ମିଶି ଏକାକାର ହୋଇଯାଉଛି । ରାତି ଯେପରି କାନ୍ଦୁଛି ।

ଉଣେଇଶି

ପୁରୁ ମାସେ ଲାଗିଲା । ମାସକ ପରେ ବସନ୍ତ ରୋଗଗନ୍ଧାରୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଉଠି-
ବସିଲା; କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତକୁ ଆଉ ସେ ବସନ୍ତ ବୋଲି ଚିହ୍ନି ହେଉନଥିଲା । ଘୃଣିତ କୁଣ୍ଡିତ
ବ୍ୟାଧି ତାହାର ବିଷାକ୍ତ ଜିହ୍ଵାର ହଂସ୍ୟ ଲେହନରେ ବସନ୍ତର ଅନୁପମ ଦେହବର୍ଣ୍ଣର
ଉଜ୍ଜ୍ଵଳତା, ଲବଣ୍ୟ ସବୁକିଛି ନଷ୍ଟକରି ପୋଛିଦେଇଛି । ତାହା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ
ମନେହୁଏ—ସଂଜାତରେ କିଏ ଯେପରି କୋଇଲିଗୁଣ୍ଡ ବୋଲିଦେଇଛି । ମୁଣ୍ଡର
ସେଇ ଚକ୍ଚକଣ କଳା ଦୀର୍ଘ କେଶରାଣି ହୋଇଯାଇଛି କର୍କଶ ପୀତାଭ । କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣ
ନୁହେଁ—ତାହାର ଦେହର ଗନ୍ଧ-ରସ ସବୁ ଯାଇଛି । ତାହା ଦେହରେ ଗୋଟାଏ
ଉତ୍କଟ ଗନ୍ଧ । ରସ-ନିତୋଳ କୋମଳ ଦେହଟା କଞ୍ଜାଳିଯାର । ବସନ୍ତର ଗରବର
ରୂପସମ୍ପଦ ମଧ୍ୟରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହିଛି କେବଳ ବଡ଼ ବଡ଼ ଦୁଇଟି ଆଖି ! ଶୀର୍ଣ୍ଣ ଶୁଷ୍କ
ମୁହଁରେ ଆଖି ଦି'ଟା ଯେପରି ଆହୁରି ବଡ଼ ହୋଇଉଠିଅଛି । ପ୍ରବ୍ୟ ନିଷ୍ଠୁଳ ହୋଇ ସେ
ବସିଥାଏ । ଆଖି ଦି'ଟା ଜୁଳୁଜୁଳୁ ଜଳୁଥାଏ—ଉପ୍ରାଣି ଭିତରେ ଦିଶନ୍ତି ଜ୍ଵଳନ୍ତ,
କୋଇଲା ଭଳି ।

ସେ ଦିନ ମାଉସୀ କହିଲା—ବସନ୍ତ, ବେଶ୍ ଭଲକରି ତେଲ ହଳଦି ଲଗେଇ
ଗାଧେଇପଡ଼ ଆଜି ।

ବସନ୍ତ ନିଷ୍ଠୁଳ ଆଖିରେ ପ୍ରିୟଦୃଷ୍ଟିରେ ଅନାଇଁ ବସିଥିଲା । ସେ କିଛି ଜବାବ ଦେଲା
ନାହିଁ, ଟିକିଏ ହଲିଲା ନାହିଁ, ଆଖିର ଗୋଟାଏ ପଲକ ବି ପଡ଼ିଲାନି ।

ମାଉସୀ ପୁଣି କହିଲା—ରୋଗର ଗନ୍ଧଟା ଯିବ, ଦିହର କାଳିଚଟା ଶୁଖିଲା ଅଂଶଟା
ଗୁଲିଯିବ, ଦେହକୁ ଆରାମ ହବ ।

ବସନ୍ତ ତଥାପି ସେଇମିତି ବସିରହିଲା ।

ମାଉସୀ ଏଥର ତା ପାଖରେ ବସି ତାକୁ ଟାଣିନେଲା—ଦିହର ଲୁଗା ଖୋଲି
ସଂଜାତରେ ହାତ ବୁଲାଇଦେଲା । ଲଳିତାକୁ ଡାକି କହିଲା—ଲଳିତେ, ଗିନାରେ ଟିକିଏ
ତେଲ ଗରମ କରିଦେ ତ ମା' ! ଆଉ ଟିକିଏ ହଳଦା । ତାପରେ ସେ ଡାକିଲା
ନିତାଇକୁ—ବାପା ! ବାପା କୋଉଠି ଅଛି ଗୋ ?

ନିତାଇ ଘର ଭିତରେ ବସନ୍ତର ରୋଗଗନ୍ଧାର ପରିଷ୍କାର କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା ।

ବିଛଣାପତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ବାହାରକୁ ଆଣି ଖରାରେ ପକାଇଦେଇ କହିଲୁ—ମତେ କହୁତ ମାଉସୀ ?

ହସି କରି ପ୍ରୋଡ଼ା କହିଲୁ—ବାପା ତ କାହାର ଦି'ଜଣ ହୁଏନା ବାପା ! ସେ ଜଣକ ମୋର ତମେ । ଭଲ ବାପା ତମେ, ହିଅ ଡାକୁଚି—ବୁଝିପାରୁନ ?

ନିତାଇ ହସି କହିଲୁ—କୁହ ।

—ବସନ୍ତ ପାନିଆଁ ଆଉ ତେଲ ଶିଶିଟା ଦିଅ ତ ବାପା, ମୁଣ୍ଡରେ ଜଟ ପଡ଼ିଗଲାଣି—କୁଣ୍ଡେଇ ଦିଏ ।

ବସନ୍ତ ଏତେବେଳେ କଥା କହିଲୁ—ବିଛଣା ଆଡ଼କୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଖାଇ କହିଲୁ—ଏଗୁଡ଼ା କଅଣ ହବ !

ଘର ଭିତରକୁ ତେଲଶିଶି ଓ ପାନିଆଁ ଖୋଜିବାକୁ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ନିତାଇ କହିଲୁ—କାଟିବାକୁ ହବ ।

ଫାବ୍ରୁ ଫାଷ୍ଟ୍ କଣ୍ଠରେ ବସନ୍ତ ଚିତ୍କାର କରିଉଠିଲୁ—ନା ! କହ ସେ ଫୁଲି ଫୁଲି କାନିଉଠିଲୁ । ସେ କାନ୍ଦଣା ତାର ଆଉ ଶେଷ ହବନି ଯେମିତି ।

ନିତାଇ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲୋକ । ସେ ହସି କରି ସାନ୍ତୁନା ଦେଇ କହିଲୁ—ମାଉସୀ ଯାହା କହୁଚନ୍ତି, ସେଇଆ କର ବସନ୍ତ ! ଏସବୁ ତୁମେ ଭାବନା ।

ବସନ୍ତ କେବଳ କାନ୍ଦିଉଠିଲା ।

ନିତାଇ ପୁଣି କହିଲୁ—ମୋର ବି ତ ମଣିଷର ଦିହ । ମୋର ରୋଗ ହେଲେ, ତମେ ସୁଧ ଅଥଲ କର ଶୁଦ୍ଧେଇଦବ, ହେଲୁ ? ମୁଁ ପଛେ ମହାଜନଙ୍କ ପରି ହସାବ କରି ପାଉଣା ନେଇନେବି । କଣ କହୁତ ମାଉସୀ ?

ସେ ହସି ହସି ବିଛଣାଯାକ ନେଇ ବାହାରିଗଲା ।

ଲଳିତା, ନିର୍ମଳା ଗାଲରେ ହାତ ଦେଇ ବସୁସ୍ତରେ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲେ । ପ୍ରୋଡ଼ା ଘାସ ନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲୁ—ବସନ୍ତ ଆମର ଭାଗ୍ୟବତୀ ।

ରୋଗ-କ୍ଳେଦଭରା ବିଛଣାପତ୍ର—ସବୁ ଖାର ଦେଇ ସିଝାଇ ନିତାଇ କାଟି ପରିଷ୍କାର କଲା । ଲଳିତା, ନିର୍ମଳା ଦେହୋପମାବିନୀ । ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ପ୍ରେମ ଶରତ୍‌କାଳର ମେଘ—ଆସେ, ଗୁଲିଯାଏ । ଯଦି ବା କେଉଁଟା କିଛି ଦିନ ସ୍ଥାୟୀ ହେଲା, ତେବେ ହେମନ୍ତର ଶୀତ-ପବନ ଭଳି ଦେହୋପମାବିନୀର ଦେହରେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ଆଭାସ ଆସିବା ମାତ୍ରେ ତାହା ବି ଗୁଲିଯାଏ । ନିର୍ମଳାର ଏ ବ୍ୟାଧି ହୋଇଛି ଦିନିଅର, ଲଳିତାର ହୋଇଛି ଦି'ଅର ।

ରୋଗ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲେଇ ସେମାନଙ୍କର ଭଲ ପାଇବାର ମଣିଷଟି ପଳାଇଛି ।

ପୁଣି ନିର୍ମଳାର ଜଣେ ପ୍ରେମିକ—ରୋଗର ସୁଯୋଗ ନେଇ—ତାହାର ଯଥାସବ୍ୟସ୍ତ ଘେନି ପଳାଇଥିଲା । ଆଜି ନିତାଇର ଆଚରଣ ଦେଖି ସେଇଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲେ । ଖାଲି ନିଜର ନୁହେଁ—ସେମାନଙ୍କର ସମବ୍ୟବସାୟିନୀଙ୍କ ଜୀବନରେ ବି ଏପରି ଘଟଣା ସେମାନେ ଦେଖିନାହାନ୍ତି ।

ବିଛଣାପତ୍ର ପରିଷ୍କାର କରି ଫେରି ନିତାଇ ଦେଖିଲା, ବସନ୍ତ ସେଇମିତି ଚୁପ୍ ହୋଇ ବସିରହିଛି । ସେ ତା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କିଛିଟା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲା । ତେଲ-ହଳଦି ଲଗେଇ ଗାଧୋଇ ବସନ୍ତ କିଛିଟା ଶିର ଫେରିଯାଇଛି; ମୁଣ୍ଡବାଳ କୁଣ୍ଡାଇ ଦେଇ ପ୍ରୌଢ଼ା ଗୋଟିଏ ଭଲ ଜୁଡ଼ା ବାନ୍ଧି ଦେଇଛି—କପାଳରେ ସିନ୍ଦୂରବିନ୍ଦୁଟିଏ ବି ଦେଇଛି ।

ରୋଗକୁ ଖୁବ୍ ଘଟଣୀ ବସନ୍ତ ସୁସ୍ଥ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସୁସ୍ଥିର ହୋଇଅଛି ଦେଖି ନିତାଇ ସତରେ ଖୁସି ହେଲା ! କହିଲା—ବାଃ, ଏଇ ତ ବେଶ୍ ମଣିଷ ପରି ଲାଗୁଛି !

ବସନ୍ତ ହସିଲା । ତା ପରେ ଗୁଡ଼ିଲା ଗୋଟିଏ ଗଭୀର ଦୀର୍ଘ-ନିଃଶ୍ୱାସ । ନିତାଇର କଥାଗୁଡ଼ା ଯେମିତି ବସନ୍ତର ସେହି ହସର ଦାଡ଼ିରେ କଟି ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ସେହି ଦୀର୍ଘ-ନିଃଶ୍ୱାସର ଫୁଲାରରେ କୁଆଡ଼ିକ ଉଡ଼ିଗଲା । ବସନ୍ତର ହସ ଭିତରେ ଯେତେଟା ବିଦ୍ରୂପ, ସେତେଟା ଦୁଃଖ । ତାହା ଦେଖି ନିତାଇ ବିଚଳିତ ନହୋଇ ରହିପାରିଲାନି ।

କୌଣସିମନ୍ତେ ଆତ୍ମସମ୍ବରଣ କରି ନିତାଇ କହିଲା—ମୁଁ ମିଛ କହିନି ବସନ୍ତ ! ତମର ରଙ୍ଗ ଫେରିଆସିଛି—ଦୁର୍ବଳ ହଉ; ଚେହେରାର ରୋଗିଣୀ ଭାବ ଯାଇଛି—ବିଶ୍ୱାସ ନହେଲେ ଆଇନାରେ ତମେ ନଜେ ଦେଖ । ସେ ନଭାବି ନଚିନ୍ତି ଆଇନାଟା ନେଇ ଆସି ବସନ୍ତ ସାମନାରେ ଦେଖାଇଲା ।

ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ଗୋଟାଏ ଜାଣି ଘଟିଗଲା ।

ବସନ୍ତର ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖିକୋଣରୁ ଅଗ୍ନିସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗ ଝରି ଶୁଷ୍କ କଳା ବାବୁଦ ଭଳି ତାହା ଦେହରେ ଯେପରି ନିଆଁ ଧରାଇଦେଲା । ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ବିଜୁଳି-ସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗ ଭଳି ଯିଏ ଗତିରେ ନିତାଇର ହାତରୁ ଆଇନାଟା ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ବସନ୍ତ ତା ଆଡ଼କୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲା । ସେ ଯେପରି ପାଗଳ ହୋଇଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ବଳ ହାତର ଲକ୍ଷ୍ୟ—ଆଉ ନିତାଇ ବି ମୁଣ୍ଡଟା ଟିକିଏ ଘୁଆଇ ନେଇଥିଲା—ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ଆଦାତରୁ ବଞ୍ଚିଗଲା । ଆଇନାଟା ଯାଇ ଗୋଟାଏ ବାଉଁଶି ଖଣ୍ଡିରେ ଲାଗି ନିଜ ଚାରି ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଭାଙ୍ଗିଗଲା ।

ନିତାଇ ଟିକିଏ ହସିଲା । ସେ କାତଖଣ୍ଡ ନେଇଟା ଗୋଟେଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ସେଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗୋଟିଏ କଠିନ କଣ୍ଠସ୍ୱର ରଣରଣ କରି ବାଜିଉଠିଲା—ବସନ୍ତ !

ନିତାଇ ମୁହଁ ଟେକି ଚାହିଁଲୁ—ଦେଖିଲୁ, ମାଉସୀ । ଗନ୍ଧାର କଠୋର ସ୍ଵରରେ ମାଉସୀ ପୁଣି କହିଲୁ—ବସନ !

ବସନ୍ତ ସେଇମିତ ଜୀବ ଅବସ୍ଥା; ଆଖିର ଦୃଷ୍ଟି ତାର ସ୍ଥିର ନିଷ୍ଠୁର ।

—ଆଲୋ, ରୋଗ କାହାର ନ ହଉଛି ? ତୋର ଏକା ହଉଛି ? ଜାଣିବୁ ନା—
ଏଇ ଲୋକଟା ନଥିଲେ ତୋର କଣ ନାହିଁ କଣ ହେଇଥାନ୍ତା ?

ବସନ୍ତ ତଥାପି ଉତ୍ତର ଦେଲା ନାହିଁ । ଆଉ ମାଉସୀର ଏଇ ମୂର୍ତ୍ତି ଆଗରେ ଠିଆ-
ହୋଇ ଉତ୍ତର ଦେବାର ଶକ୍ତି ବା ସାହସ ତାର ହବାର ବି ନୁହେଁ । ଏ ମାଉସୀ ଅନ୍ଧା
ମାଉସୀ । ନିଷ୍ଠୁର କଠୋର ଶାସନପରାୟଣା ଦଳନେତ୍ରୀ । ହିଅଙ୍ଗୁ ପୁରୁଷ—
ଏପରିକି ତାର ନିଜର ଭଲପାଇବାର ମଣିଷ—ସେଇ ମଝିପି ଭଲ ବଂଶାଳଙ୍କାୟ ଶ୍ରୀମତୀ-
ଦର୍ଶନ ଲୋକଟା ବି ସୌଦାଗର ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ଆଗରେ ଠିଆହେବାକୁ ଡରେ । ନିତାଇ
ମଧ୍ୟ ଏ ସ୍ଵର, ଏ ମୂର୍ତ୍ତି ଆଗରେ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇଗଲା । କାତ ଗୋଟାଉ ଗୋଟାଉ
ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ ମାଉସୀକୁ ଚାହିଁ ଠିଆହୋଇ ରହିଲା । ଏ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଆଜି ସେ ପ୍ରଥମେ
ଦେଖିଛି ।

ମାଉସୀ ପୁଣି କଠୋର ସ୍ଵରରେ ଡାକିଲା—ବସନ ! କଥାର ଜବାବ ଦିଅନ୍ତୁ ସେ ?

ବସନ୍ତ ଏଥର ଠିଆହୋଇ, ନିଷ୍ଠୁର ଆଖିରେ ସ୍ଥିରଦୃଷ୍ଟି ମାଉସୀ ଆଡ଼କୁ ଚାଲି
ଚାହିଁ ରହିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିତାଇ ଆସି ଛୁଡ଼ାହୋଇ ଦି'ଜଣଙ୍କ ମଝିରେ । ମାଉସୀର
ଆଖି ଦି'ଟା ଦପ୍ପଦପ କରି ଜଳୁଛି—ରାତି-ଅନ୍ଧାରରେ ବାୟୁର ଆଖି ପରି ! ବସନ୍ତ
ଆଖିରେ ବି ଅଗ୍ନି—ତାହାର ଚେତନା ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଡରଭୟ ବି ନାହିଁ—କେବଳ
ଦାହକାଶି ନେଇ ସେ ଜଳୁଛି । ନିତାଇ ସବିନୟରେ ହସି ମଧ୍ୟ ଦୃଢ଼ସ୍ଵରରେ କହିଲା—
ବାହାରକୁ ଯାଅ ମାଉସୀ । ଛୁ ! ରୋଗିଣୀ ମଣିଷ—

—ରୋଗିଣୀ ମଣିଷ ? ରୋଗ ସମ୍ଭାରରେ ଆଉ କାହାରିକୁ ହଜନଥିବ । ଏକା ତାର
ହେଉଛି ? ଝାଡ଼ୁ ମାରି—

—ଛୁ ମାଉସୀ, ଛୁ !

—ଛୁ କାହିଁକି, ଛୁ କାହିଁକି, ଆଁ ?

—ରୋଗିଣୀ ମଣିଷ, ତା ଛଡ଼ା ତମ ପାଖରେ ଅପରାଧ ତ କିଛି କରିନେଇ ।

—ମୋ ଦଳର ଲୋକ ଉପରେ କରିଛି । ଏଥିରେ ଦଳ ମୋର ରହିବ କେମିତି ?
ତମେ ମୋର ଦଳର ଲୋକ, କବିୟାଳ ।

ନିତାଇ ଶାନ୍ତ ଦୃଢ଼ କଣ୍ଠରେ ଟିକିଏ ହସିକରି କହିଲା—ସେ କଥା ସତ ! ତେବେ
ବସନ ଲାଗିଲ ତମ ଦଳରେ ଅଛି ମାଉସୀ । ନଇଲେ— । ଟିକିଏ ଚାପିକରି ରହି ପୁଣି

କହିଲୁ—ଯାଅ, ତମେ ବାହାରକୁ ଯାଅ ଭାଷା ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ନିତାଇର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁଲୁ । ଏ ଦଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ନିଜର ଅଜ୍ଞାତ-ସାରରେଇ ପ୍ରୋଡ଼ାର ଆନୁଗତ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିନିଏ । ଦଳନେତ୍ରୀ ଏ କଥାଟା ଭଲ କରି ଜାଣେ । ଦଳର ସବୁ ବିଷୟରେ ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅଧିକାର, ପ୍ରତିଟି କପର୍ଦ୍ଦକ ତାହାର ହାତଦେଇ ବିତରଣର ବିଧି—ତାହାର ଆସନ, ତାହାର ସାଜସଜ୍ଜାମର ଆଭିଜାତ୍ୟ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକକୁ ତାହାର ଅଧୀନ, ଅନୁଗତ କରିନିଏ । ନିଜର ଯୌବନରେ—ତାହାର ଦଳନେତ୍ରୀର ଦଳରେ ସେ ନିଜେ ବି ଏମିତି କରି ଆନୁଗତ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରି ଆସିଅଛୁ । ତାହାର ଦଳରେ ବି ଏତେଦିନଯାକେ ସମସ୍ତେ ତାହାର ଆନୁଗତ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରି ଆସୁଛନ୍ତି । ଆଜି ତାହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖି ସେ ସ୍ତମ୍ଭିତ ହୋଇଗଲା । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହାର ଭୟାନକ ରାଗ ହେବାର କଥା; ସନ୍ତୋଷେ ସେହି ସ୍ୱାପ୍ନାବର୍ତ୍ତନ ଲୋକଟାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରିବା ଉଚିତ । କିନ୍ତୁ ନିତାଇ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ଦୁଇଟାରୁ ଗୋଟାଏ ବି ତାହାର ମନେ ହେଲା ନାହିଁ । ମନେ ହେଲା, ଏ ଲୋକଟି ତାହାର ଆନୁଗତ୍ୟ କେବେହେଲେ ସ୍ୱୀକାର କରିନାହିଁ ଏବଂ ସେ ସେ ତାହାକୁ ଲଂଘନ କଲା, ତାହା ଭିତରେ ବି ରୁଡ଼ି କିଛି ନାହିଁ, ଔଚିତ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ, ଅସ୍ୱାଭାବିକ ବି କିଛି ନାହିଁ । ନିତାଇ କୌଣସିମତେ ହିଁ ତାହାର କିଛି ଅପମାନ କରିନାହିଁ ।

ତା ମୁହଁ ଆଡ଼କୁ କିଛି ସମୟ ଅନାଇ ରହି ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘ-ନିଃଶ୍ୱାସ ପକାଇ ସେ କହିଲା—ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଛି ବାପା, ତମେ ଚରଣାବଳୀ ହୁଅ । ମାଉସୀ ଗୁଡ଼ି ଆଜି ତମ ସାଥରେ ମା-ପୁଅ ସମ୍ବନ୍ଧ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି । ତା ହେଲେ ଶେଷ ଦିନଟା ସକାଶେ ଆଉ ଭାବନା ନଥିବ ।

ନିତାଇ ହସି କହିଲା—ମା କିଏ, ମାଉସୀ କିଏ ! ସମାନ ! ଏଥର ଘରକୁ ଯାଅ । ପୁଅ-ବୋହୂଙ୍କ ଝଗଡ଼ା ମା-ମାଉସୀ ଶୁଣିବାର ନୁହେଁ ।

ଆଉ କିଛି ନକହି ସେ ଏହି ଅନୁରୋଧ ମାନିନେଇ ଚାଲିଗଲା ।

ନିତାଇ ଏଥର ବସନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ଚାଲି କହିଲା—ହୁ ! ରୋଗିଣୀ ଦିହରେ କଣ ଏତେ ରାଗନ୍ତି । ରାଗିଲେ ଦିହ ଖରାପ ହୁଏ ବସନ୍ତ !

ଅକସ୍ମାତ୍ ବସନ୍ତ ସେଇ ଚଟାଣ ଉପରେଇ ମୁହଁ ମାଡ଼ି ଶୋଇ ଫୁଲି ଫୁଲି କାନ୍ଦିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ସସ୍ନେହରେ ନିତାଇ କହିଲା—ଆଜି ସକାଳଟାରୁ ଏମିତି କାନ୍ଦୁଚ କାହିଁକି ବସନ୍ତ ? ବସନ୍ତର କାନ୍ଦଣାଟା ବଢ଼ିଗଲା । ସେ କାନ୍ଦଣାର ଆବେଗରେ ନିଃଶ୍ୱାସ ସେପରି ବନ୍ଦ ହୋଇଆସୁଥାଏ !

ନିଜାଇ ତାହାର ମୁଣ୍ଡରେ ସସ୍ନେହରେ ହାତ ବୁଲାଇ ଦେଇ କହିଲା—କାଲି କଲିକତା ଓଷଦ ଦୋକାନକୁ ଚଠି ଲେଖିଛି । ସାଲିଆ ମଗେଇବ ତନି ଶିଶି । ସାଲିଆ ଖାଇଲେଇ ଦିଏ ଭଲ ହେଇଯିବ, ରକ୍ତ ପରିଷ୍କାର ହୁଏ—ମୁକୁ ଭଲ ହେଇଯିବ ।

ଶ୍ବାସରୋଧୀ କାନ୍ଦର ଆବେଗରେ ବସନ୍ତ କାଣିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । କାଣିକରି କିଛିଟା କଫ ବାହାର କରି ପକେଇ ଦେଇ ଅବସାଦରେ ନିର୍ଜୀବ ଭଳି ପଡ଼ିରହିଲା । ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୋଟାଏ ଆଙ୍ଗୁଳି ଦେଇ କିଛି ଗୋଟାଏ ଦେଖାଇଦେଲା ।

—କଣ ?

ଏତେବେଳେ ପରେ ବସନ୍ତ କଥା କହିଲା—ଅଳ୍ପ ତ ହସି କହିଲା—ରକ୍ତ ।

—ରକ୍ତ ?

—ସେଇ କାଲିରୋଗ । ବସନ୍ତ ଦୁଃଖି ହସିଲା । ଏତେବେଳେଯାକେ ଏଇ କଥାଟା କହି ନପାରି ହିଁ ସେ କାନ୍ଦୁଥିଲା । କଥାଟା କହିଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ କାନ୍ଦ ବ ତାର ଶେଷ ହୋଇଛି ।

ନିଜାଇ ସ୍ତ୍ରୀର ଡାହାଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା—ବାହାରଥିବା କଫ ଭିତରେ ଲାଲ ଟହଟହ ଆଭାସ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘ-ନିଶ୍ବାସ ପକାଇ ସେ ଅନେକ ବେଳା ଚୁପ୍ ହୋଇ ରହିଲା ।

ବସନ୍ତ ଦୁଇ ହାତରେ ତାର ଗଳା ଗୁଡ଼େଇ ଧରି କହିଲା—କାହିଁକି ତମେ ଦଳକୁ ଆସିଥିଲ, ସେଇଆ ମୁଁ ଭାବୁଛି । ମରିବାକୁ ତ ମୋର ଡର ନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଆଉ ଯେ ମରିବାକୁ ମନ ଚାହେଁନା । ରୋଗକୁ ଶୁଣି ଶୀର୍ଣ୍ଣ ମୁହଁରେ ମୁକୁ ହସ ମାରି ସେ ଏକଦୃଷ୍ଟିରେ ନିଜାଇ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁରହିଲା ।

ନିଜାଇ ବି ନିଜର ଦୁଇ ହାତର ବନ୍ଦନରେ ଦୁଃଖ ଶିଖୁ ଭଳି ତାହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି କହିଲା—ଡର କୋଉ କଥାକୁ ? ରୋଗ ହେଲେଇ କଣ ମରନ୍ତି ବସନ୍ତ ? ଦେହ ଭଲ ହେଇଗଲେଇ ସେ ରୋଗ ବି ଭଲ ହେଇଯିବ ।

ଏଥର ଗୋଟାଏ ବିଚିତ୍ର ହସ ହସି ବସନ୍ତ ମାରବରେ ଖାଲି ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ଜଣାଇ ଦେଲା—ନା-ନା-ନା ।

କିଛି ସମୟ ପରେ ମୁହଁ ଫିଟେଇ କହିଦେଲା—ଆଉ ବଞ୍ଚିବନି !

ତା ପରେ ହଠାତ୍ କହିଉଠିଲା—ମୁଁ ଜାଣିଥିଲି କବିସ୍ତାଳ ! ଯେଉଁ ଦିନ ସେଇ ଗୀତଟା ତମ ମନକୁ ଆସିବ—ସେଇ ଦିନ ମୁଁ ଜାଣିପାରିବି ।

—କୋଉ ଗୀତ ବସନ୍ତ ?

—“ଜୀବନଟା ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିମ୍ବା ହାୟ— ?”

ଝରଝର କରି ସେ କାନ୍ଦିପକାଇଲା ।

ନିଜାଇ ଆଖିରେ ବି ଏଥର ପାଣି ଆସିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅସମାପ୍ତ ଗୀତଟା ପୁଣି ମନରେ ଗୁଞ୍ଜନ କରିଉଠିଲା—

“ଏଇ ଖେଦ ରହିଲା ମୋ ମନେ
ଭଲ ପାଇ ମେଣ୍ଟିଲାନି ଆଶା—ଅଣ୍ଟିଲାନି ଏ ଜୀବନେ
ହାୟ, ଜୀବନଟା ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିମ୍ପା
ଏ ଭୁବନେ ?”

—ତା ପରେ ?

ତା ପରେ ଆଉ ହେଇନି । ଅସମାପ୍ତ ହୋଇନର ହିଁ ରହିଯାଇଛି । ନିଜାଇ ଗୋଟାଏ ସ୍ୱାଦିମଃଶ୍ୱାସ ପକାଇଲା । କେବେ, ଶେଷ ହବ କିଏ ଜାଣେ ।

ବସନ୍ତ ହିଁ ପୁଣି କହିବାକୁ ଲାଗିଲା—ମୁଁ ଜାଣିପାରୁଛି । ବେହେଲଦାର ରାତିରେ ବେହେଲ ବଜାଏ, ଆଗେ କେତେ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । ଏଇଲା ଭୟ ଲାଗେ । ମନେ ହୁଏ, ମୋର ପାଖଆଖରେ ଠିଆହୋଇ କିଏ ଯେପରି କଇଁକଇଁ କାନ୍ଦୁଛି । ଅହରହ ମନରେ ମୋର ମରଣର ଭାବନା । ମନକଥା କଣ ମିଛ ହୁଏ ? ତହିଁ ଉପରେ ସେଇ ଗୀତ ତମ ମନକୁ ଆସିବ । କମିତି ଆସିଲା ?

ବସନ୍ତର ମନକଥା ହୋଇଗଲା—ଦେବବାଣୀ ଭଳିଆ ସତ୍ୟ, ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ ।

ଦିନ କେଇଟା ପରେଇ ସନ୍ଧ୍ୟା ଆଡ଼କୁ ବସନ୍ତ ଦେହରେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଜ୍ୱର ଫୁଟି-ଉଠିଲା । ସେ ନିଜାଇକୁ ଡାକି ତାହା ହାତରେ ହାତ ରଖି କହିଲା—ଦେଖ କେତେ ଗରମ !

ନିଜାଇ ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁରହିଲା ।

ବସନ୍ତ ହସିକରି କହିଲା—ହାୟ, ଜୀବନଟା ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିମ୍ପା ଏ ଭୁବନେ କବିୟାଳ !

କଥାଟା ହେଉଥିଲା ଗୋଟାଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠକାଟର ସହରରେ—ସହରର ନାଁଟାଇ କହିବାନି କାହିଁକି—କଟଡ଼୍ଫା । କଟଡ଼୍ଫାର ଏକ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଜାଣି ଗୋଟିଏ ମାଟିଘର ସେମାନେ ଭଡ଼ା ନେଇଥିଲେ । ନିଜାଇ କହିଲା—ଲଳିତାକୁ ଟିକେ ଡାକି, ତମ ପାଖରେ ବସୁ । ମୁଁ ଜଣେ ଡାକ୍ତରଙ୍କୁ ଡାକିଆଣେ ।

—ନା । ଆକୁଳ ହୋଇ ବସନ୍ତ ଜହରଠିଲି—ନା ।

—ଏଇ ଅଧ ଘଣ୍ଟା । ମୁଁ ଯିବି, ଆଉ ଦଣ୍ଡକ ଭିତରେ ଫେରିଆସିବିନି କି ।

—ନା ଗୋ, ନା । ଯଦି ଜାଣି ଉଠେ ? ଯଦି ରକ୍ତ ଦେଖିପାରନ୍ତି, ତେବେ ଏଇ ଗୁମ୍ଫା ମଝିରେ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ଆଜି ଏଇଲୁଗେ ପଳେଇବେ ସମସ୍ତେ । ଯାଅନା ତମେ, ଯାଅନା ।

ନିଜାଇ ଅଗତ୍ୟା ବସିଲା । ରକ୍ତ ଉଠିବା କଥାଟା ଆଜିଯାକେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଦରେ ଲୁଗୁଇ ରଖାହେଇଛି ।

କୁରଟା ଯେମିତି ଆଜି ବେଶୀ ବେଶୀ ବଢ଼ୁଛି । ଅନ୍ୟ ଦିନ ରାତିର ପ୍ରହର କେତେକ ପରେଇ ଟିକିଏ ଝାଲ ଦେଇ କୁର ଗୁଡ଼େ । ବସନ୍ତ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ସୁସ୍ଥ ହୁଏ । ଆଜି ଝାଲ ବି ଦେଇନି—ସେ ସୁସ୍ଥ ବି ହେଲା ନାହିଁ । ମଝିରେ ମଝିରେ କୁରଜର୍ଜର ଅସୁସ୍ଥ ବହଳ ବ୍ୟାଘ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇ ସେ ଗୁରୁକଡ଼ରେ ଖୋଜି ନିଜାଇକୁ ଚାହିଁଥାଏ—ପୁଣି ଆଖି ବୁଜି ଏପାଖରୁ ସେପାଖ ବୁଲି ଶୋଉଥିଲା । ଅସ୍ଥିରତା ଆଜି ଅତିରିକ୍ତ ।

ନିଜାଇ ସେ ଦୃଷ୍ଟିର ଅର୍ଥ ବୁଝିଥିଲା । ତେଣୁ ଯେତେ ଥର ସେ ଆଖି ମେଲି ତାହାକୁ ଖୋଜୁଥାଏ, ସେତେ ଥର ସେ ଜବାବ ଦେଇ କହିଲା—ମୁଁ ଅଛୁ—ଏଇ ତ ମୁଁ !

ରାତି ଯେତେବେଳକୁ ଶେଷ ପହର । ନିଜାଇ ତନ୍ମୁଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ କାନ୍ଦୁକୁ ଆଉଜି ନିଦେଇଯାଇଥିଲା ।

ରାତିର ଶେଷ ପ୍ରହରଟା ଅତ୍ୟୁତ ଧନ୍ୟ । ଏତେବେଳେ ଦିନର ସଞ୍ଜିତ ଉତ୍ତାପ ନିଶେଷ ହୋଇ ଯନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଆସେ ଏବଂ ସକଳ ଉଷ୍ମତାକୁ ଘୋଡ଼ାଇ ଗୋଟାଏ ରହସ୍ୟମୟ ଦିନ ଶୀତଳତା ଧୀରେ ଧୀରେ ଜାଗିଉଠେ । ସେହି ସ୍ପର୍ଶ କପାଳରେ ଆସି ଲାଗେ, ତେଜନା ଯେପରି ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼େ । ଧୀରସଞ୍ଚାରିତ ନିଶେଦତା ଭିତର ଦେଇ ଗୋଟାଏ ହିମ-ସଂଗୁର ହିମ ରହସ୍ୟ ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟିକୁ ଆଛନ୍ନ କରିଦିଏ ନିଗ୍ରହକ ବାସୁନ୍ଦର ଭିତରେ ନିଶେଦ ସଞ୍ଚାରିତ ଧୂମପୁଞ୍ଜଭଳି । ମାଟିର ଗୁଡ଼ ଭିତରେ, ଗଛପତ୍ରରେ ରହି ଯେଉଁ ଅସଂଖ୍ୟ କୋଟି ଜୀବଜନ୍ତୁ ଅବରାମ ଧୂନି ତୋଳୁଥାନ୍ତି, ସେମାନେ ବି ଅଭିଭୂତ ଓ ଆଛନ୍ନ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି ରାତିର ଏହି ଶେଷ ପ୍ରହରରେ । ତେଜନାଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଏତିକିବେଳେ କିଛି ସମୟ ଲାଗି ସେମାନେ ବି ସ୍ତବ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି । ମାଟି ଭିତରେ ରହେ, ରହେ ଏହି ହିମସ୍ପର୍ଶ ବିଶ୍ୱହୋଇଯାଏ । ଜୀବ-ଜୀବନର ତେଜନାଲୋକରେ ବି ସେ ପ୍ରବେଶ କରି ସକଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକୁ ଅବଶ କରିଦିଏ । ଆକାଶରେ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲୋକ ହୁଏ ପାଣ୍ଡୁର; ସେ ଲୋକରେ ମଧ୍ୟ ଯେପରି ହିମ-ତମସାର ସ୍ପର୍ଶ ଲାଗେ । କେବଳ ଅଗ୍ନି-କୋଣରେ ଦୟା-ଦୟା କରି ଜଳୁଥାଏ ଶୁଦ୍ଧତାର—ଅନ୍ଧ ରାତି ଦେବତାଙ୍କର ଲଲିଟତା

ଭଲ । ସକଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଆଛନ୍ନ କରୁଥିବା ରହସ୍ୟମୟ ଏହି ଗଭୀର ଶୀତଳତା ନିତାଇକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ମାଡ଼ିବସିଲା । ନିତାଇ ଶତଚେଷ୍ଟା କରି ମଧ୍ୟ ଚେଇଁରହୁ ପାରିନାହିଁ । ଆଛନ୍ନ ହେଲା ପରି କାନ୍ଥକୁ ଆଘାତ କିଛି ସମୟ ନିଶ୍ଚିତ ।

ଅକସ୍ମାତ୍ ତାହାର ଚେତା ଆସିଲା ବସନ୍ତର ଆନର୍ଷରେ ! ବସନ୍ତ କେତେବେଳେ ଉଠିବର ବସିଛି । ଦୁଇ ହାତ ଦେଇ ତାହାର ଗଳା ଆଗୁରୁ ଧରି ସେ ଡାକୁଛି—
ଅଗୋ ! ଅଗୋ !

ସେ କି ଅର୍ତ୍ତବିହୀନ ତାହାର କଣ୍ଠସ୍ବର ।

—କଣ ବସନ୍ତ ? କଣ ? ଉଠି ବସିଲ କାହିଁକି ? ଶୁଅ ଶୁଅ ! ବସନ୍ତର ହାତ ଦିଟା ବରଫପରି ହେମାଳ; ପୃଥ୍ବୀ ଉପରେ ଯେଉଁ ହିମପ୍ରବାହ ଭାସିଉଠିଅଛି, ସେହି ହିମପ୍ରବାହ ଯେପରି ସର୍ବସ୍ବପ ଭଲ ବସନ୍ତର ହାତ ଭିତର ଦେଇ ନିଶ୍ଚୟ ସଞ୍ଚାରରେ ତାହାର ସଂଜ୍ଞାରେ ସଞ୍ଚାରିତ ହେଉଅଛି । ବସନ୍ତର ସଂଜ୍ଞାରେ ଝାଲ ।

—ମନା କର ! ମନା କର ।

—କଣ ?

—ବେହେଲା । ବେହେଲା ବଜାଇବାକୁ ମନା କର ନୋ !

—ବେହେଲା ? କାହିଁ ? ନିତାଇ ବେଶ କାନ ଦେଇ ଶୁଣିଲା । କିନ୍ତୁ ରାତିର ସ୍ବପ୍ନ ଶେଷ ପ୍ରହରରେ ବି—ସେ ଦୁଇଙ୍କ ନିଶ୍ଚୟପ୍ରଶ୍ନାସର ଶବ୍ଦ ଛଡ଼ା—ଆଉ କୌଣସି ଶବ୍ଦ ସେ ଶୁଣିପାରିଲା ନାହିଁ ।

—ଆ, ଶୁଣିପାରୁନ ? ଏଇ ତ, ଏଇ ତ ! ଖାଲି ବେହେଲା ବାଜୁଛି, ଖାଲି ବେହେଲା ବାଜୁଛି !

ଚକିତରେ ଗୋଟିଏ କଥା ନିତାଇର ମନ ଭିତରେ ଜାଗିଉଠିଲା ।

ବସନ୍ତର ଦେହର ସ୍ପର୍ଶ ହିଁ ତାହାକୁ ସେ କଥାଟି ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ କରିଦେଲା । ତା ହାତର ନାଡ଼ିର ଗତି ଅନୁଭବ କରି ନିତାଇ ସକଳୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବସନ୍ତର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ କହିଲା— ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ନାମ ନିଅ ବସନ୍ତ !

—କାହିଁକି ? ବସନ୍ତ ତାହାର ବିହୀନ ଆଖି ଦୁଇଟା ନିତାଇର ମୁହଁ ଉପରେ ସ୍ଥାପନ କରି ଅସ୍ଥିର କଣ୍ଠରେ ପ୍ରଶ୍ନ କଲା —କାହିଁକି ?

କାହିଁକି, ସେକଥା ନିତାଇ ଜମା କହିପାରିଲା ନାହିଁ ।

ମୃତ୍ୟୁକାଳୀନ ଅସ୍ଥିରତା ଭିତରେ ବି ହଠାତ୍ କେତେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଲାଗି ଶାନ୍ତ ସ୍ଥିତି ହୋଇ ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖି ଦୁଇଟି ଆହୁରି ବଡ଼ କରି ମେଲାଇ ବସନ୍ତ ଫେରିଲା—ମୁଁ ମରୁଛି ?

ନିଜର ମାନ ହସ ମୁହଁରେ ନେଇ ତାହାର କପାଳରେ ହାତ ବୁଲେଇ ଦେଇ
ଏଥର କହିଲା—ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ—ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ନାମ ନେଲେ କଷ୍ଟ କିମ୍ ହବ ବସନ !

—ନା । ପୁଣିଛଡ଼ା ଧନୁଭଳି ବଛଣା ଉପରେ ଲେଟିପଡ଼ି ବସନ୍ତ କହିଲା—ନା ।
କଣ ଦେଇଛି ଭଗବାନ ମତେ ? ସ୍ବାମୀ-ସୁନ୍ଦର ଘରଫିଆର କଣଟା ଦେଇଛି ? ନା ।

ନିଜର ଅସରାଧୀ ଭଲ ଚୁପ୍ ହୋଇ ରହିଲା । ଭଗବାନଙ୍କ ବରୁଣରେ ଯେଉଁ
ନାଲିସୁଟା ବସନ୍ତ କଲା, ସେହି ନାଲିସୁର ସବୁ-ଦାସ-ଦାସୀ, ନେଜାଣି କାହିଁକି, ତାହାର
ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଯେପରି ମାଡ଼ିପଡ଼ୁଛି ବୋଲି ସେ ଅନୁଭବ କଲା ।

ବସନ୍ତ ଏଆଡ଼େ ବୁଲି ତାହାର ଆଡ଼େ ଚାହିଁକରି କହିଲା—ଗୋବିନ୍ଦ ! ରାଧାନାଥ !
ଦୟା କର । ଆଉ ଜନମକୁ ଦୟା କର ।

ତାହାର ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖି ଦୁଇଟା ପାଣିରେ ପୂରି ଟଳମଳ କରୁଥିଲା ବର୍ଷାର
ପ୍ଳାବନରେ ବୁଡ଼ିରହିଥିବା ପଦ୍ମପାଖୁଡ଼ା ଭଳି । ନିଜର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଜ କାନରେ ସେ
ପାଣି ପୋଛୁଦେଇ ଟିକିଏ ନଇଁ ପଡ଼ି ଡାକିଲା—ବସନ ! ବସନ !

—ନା, ଆଉ ଡାକନା । ‘ନା’ କହୁ କହୁ ସେ ପୁଣି ଅଧୀର ଆଶେପରେ ଶୂନ୍ୟ
ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ କିଛି ଯେମିତି ଜାବୁଡ଼ି ଧରିବାଳାଗି ହାତ ଦୁଇଟା ପ୍ରସାରିତ କରି ନିଷ୍ଠୁର-
ତମ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇପଡ଼ିଲା !

ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହିଁ ସେ ନିଜର କୋଳରେ ଡଳିପଡ଼ିଲା ।

କୋଡ଼ିଏ

ଗଙ୍ଗାର ଡାରବର୍ତ୍ତୀ ସହର । ଗଙ୍ଗାର ଡାରବର୍ତ୍ତୀ ଶୁଶାନ୍ନରେ ହିଁ ନିଜର ବସନ୍ତର ଶବ
ସତ୍ତ୍ୱକାର କଲା । ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ଦଳର ବିଅମାନେ ! କିନ୍ତୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା, ସ୍ବରୂପ-
ମାନେ ଶବ ସ୍ପର୍ଶ ବି କଲେ ନାହିଁ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆପଣା ଆପଣା ଜାତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ
ସେମାନେ ସଚେତନ ହୋଇଉଠିଲେ । ପାଳିଆ—ଲଳିତାର ପ୍ରିୟଜନ—ସେ ମୁହଁ
ଫିଟେଇ କହିଲା—ଓସ୍ତାଦ ଯାହା କରୁଛନ୍ତି ସେଇମାନେ କରନ୍ତୁ । କଲ ତ ତେର ।
ଆଉ କାହିଁକି ?

ନିଜର ହସିଲା, ପ୍ରତିବାଦ କଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାହାର ପରମର୍ଶ ଗ୍ରାହ୍ୟ କରିବାର

ଲକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଇଲା ନାହିଁ । ଭାବିକ ପାଳିଆ ଲୋକଟି ଗୁଡ଼ିଲାନି, କହିଲା—ହସିବା କ'ଣ ନୁହଁ ଓପ୍ରାୟ ! ପରକାଳକୁ କଣ ଜବାବ ଦବ କୁହ ?

ନିତାଇ ହସି କହିଲା—କିଛି ଜବାବ ଦେବନି । ଚୁପ ହୋଇ ଠିଆହୋଇ ରହିବ ଭାଇ !

ବେହେଲାଦାରଟି ହସି ବାଧା ଦେଇ କହିଲା—ଗୁଡ଼ି ଭାଇ, ସେକଥା ଥାଉ । କହିକର ସେ ବେହେଲର ଛଡ଼ି ଟାଣିଲା ।

ଚିତା ଉପରେ ଶବ ଥୋଇବାଆଗରୁ ପ୍ରୋଡ଼ା ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘଶ୍ଵାସ ପକାଇ କହିଲା—ଅଃ ! ବସନ, ମୋ ପୁନା ବସନ । ଦୁଇ ବୁଢ଼ା ଲୁହ ବି ତା ଆଖିରୁ ଝରି ପଡ଼ିଲା । ପାଖରେଇ ବାଲିଚଢ଼ା ଉପରେ ବସିଥିଲେ ନିର୍ମଳା ଏବଂ ଲଳିତା । ନିଶାଦ କାନ୍ଦରେ ଭାଙ୍ଗର ଆଖିରୁ ଖାଲି ଲୁହ ଝରିପଡ଼ୁଥିଲା ଅନର୍ଗଳ ଧାରରେ ।

ନିତାଇ ଶବକୁ ଚିତା ଉପରେ ଚଢ଼ାଇବାରୁ ଉଦ୍ୟୋଗ କଲା । ପ୍ରୋଡ଼ା କହିଲା—ବୁଢ଼ ବାପା, ବୁଢ଼ । ସେ ଆସି ବସନ୍ତର ଅଳଙ୍କାର ଖୋଲି ବସିଲା । ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଦେହୋପଜୀବନୀର କଣ ବା ଅଳଙ୍କାର । କାନକୁ ଘଟା କାନଫୁଲ, ନାନରେ ଗୋଟିଏ ମାଛ, ହାତରେ ଦି'ପଟ ଶଙ୍ଖା, ତା ଛଡ଼ା ବସନ୍ତ ବେଳରେ ଥିଲା ଗୋଟିଏ ହାଲୁକା ବିଗ୍ରହାର ।

ନିତାଇ ହସିଲା । କହିଲା—ଖୋଲି ନଉଁଛ ମାଉସୀ ?

ମାଉସୀ ଖାଲି ତା ମୁହଁକୁ ଥରେ ଚାହିଁଲା, ତା ପରେ ନିଜ କାମରେ ମନଦେଲା । ଗହଣାଗୁଡ଼ିକ କାନରେ ବାନ୍ଧି ସେ କହିଲା—ଗୁଡ଼ର ନିଧି ଯେ ସେ ଚାଲିଯାଏ ବାପା, ମନେହୁଏ ଦୁନିଆଁ ଅନ୍ଧାର, ଖାଇବା ବିଷ, ଆଉ କିଛି କୁଇଁବନି—କେବେ କିଛି ଖାଇବନି । ପୁଣି ବେଳିଏ ଯାଇଛି କି ନାହିଁ ଆଖି ଫିଟେଇ ଚାହିଁବାକୁ ହୁଏ, ଉଠିବାକୁ ହୁଏ, ପୋଡ଼ା ପେଟକୁ ଦି'ଟା ଦବାକୁ ବି ହୁଏ । ମଣିଷ ସାଙ୍ଗରେ ଅତି ମିଳେଇବାକୁ ହୁଏ । ବଞ୍ଚିବାକୁ ବି ହବ, ଖାଇବାକୁ ପିଇବାକୁ ବି ପଡ଼ିବ—ଏଗୁଡ଼ା ଚିତାରେ ଦେଇ କି ଫଳ ହବ କୁହ ? ବକ୍ରବ୍ୟ ଶେଷ କରି ହସି ସେ ହାତର ଗହଣାଗୁଡ଼ିକ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କହିଲା—ଏଗୁଡ଼ିକ ପୁଣି ମୋର ପାଉଣା ବାପା !

ନିତାଇ ପୁଣି ଟିକିଏ ହସିଲା, ହସିକରି ସେ ବସନ୍ତର ଅଳଙ୍କାରସ୍ଥାନ ଦେହଟି ଚିତାରେ ଶୁଆଇଦେଲା ।

ପ୍ରୋଡ଼ା କପାଳରେ ହାତ ମାରି ଆକ୍ଷେପ କରି କହିଲା—ମୋର କପାଳ ଦେଖିଲ ବାପା ! ମୁଁ ହେଲି ଉଆରିସି । ପ୍ରୋଡ଼ାର ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡ଼ିଗଲା ।

ଲଳିତା, ନିର୍ମଳା ଅଦୂରରେ ସଜଳ ଆଖିରେ ଉଦାସ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବସନ୍ତର ଚିତା

ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଥିଲେ ! ବସନ୍ତର ବିସ୍ଫୋଗରେ ବେଦନା ତାଙ୍କର ଅନୁସିନ୍ଧୁ; କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତଟିରେ ସେମାନେ ଭାବୁଥିଲେ ନିଜ ନିଜ କଥା । ସେମାନଙ୍କୁ ବି ହୁଏତ ଏମିତି କରି ଯିବାକୁ ହେବ; ମାଉସୀ ଏଇମିତି କରି ସେମାନଙ୍କ ଦେହରୁ ସୁନାର ଟୁକୁରା କେଇଟା ଖୋଲିନେବ । କହୁ ଭାଗ୍ୟକୁ ଯେବେ ବୁଝି ହେଇ ବଞ୍ଚନ୍ତି, ତେବେ ସେଇ ମାଉସୀ ଭଳି ହିଁ ସେମାନେ ବି ହୁଏତ ଦଳର କର୍ତ୍ତ୍ତା ହେବେ । ସେତେବେଳେ—କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହିଁ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଵାସ ପକାଇଲେ । କଲ୍ଲନା ସେମାନଙ୍କର ଏତେଦୂରକୁ ଗଲ ନାହିଁ, ଆଶା ରୁହିଁ ନିରାଶା ହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନରେ ବଢ଼ି । ଟାଲି ଯେତେଇ ନୁହେଁ । ନିରାଶ ପରିଣାମ କଲ୍ଲନା କରିବାକୁ ହିଁ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତଟିରେ ବଢ଼ି ଭଲ ଲାଗୁଅଛି ! ସେମାନେ ବି ଏଇମିତି ମରବେ, ମାଉସୀ ବଞ୍ଚିରହୁଥିବ ।

ସଞ୍ଚାର ଶେଷ କରି ଫେରିଆସି ନିଜାଜ ଦେଖିଲା, ମଝିଏ ପରି ଲୋକଟା ବସନ୍ତଘରେ ଗାଢ଼ ମାଡ଼ି ବସିଅଛି । ବସନ୍ତର ଜିନିଷପତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଏହାର ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ସ୍ଫୁର୍ଯ୍ୟାକୃତ କରି ରଖାହୋଇଗଲାଣି ।

ପୁଣି ଥରେ ଡାହାଣ ଟିକିଏ ହସି ଘରର ପାଖକେ ଗୋଟିଏ ସରପ ବସ୍ତ୍ରର ଚିତାଗିରି ଉତ୍ସବ-ଜର୍ଜର ପରିଗ୍ରହକାରୀ ଦେହଟି ଗଢ଼ାଇଦେଲା ।

ସେ ଭାବୁଥିଲା ମରଣ କଥା—

ମରଣ କଣ ? ପୁରୁଣାରେ ପଡ଼ିଥିବା ମରଣ କଥା ତାହାର ମନେ ପଡ଼ିଲା । ମନୁଷ୍ୟର ଆତ୍ମା ଶେଷ ହେଲେ ଧର୍ମରାଜ ଯମ ତାହାଙ୍କର ଅନୁଚରଗଣଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତି ସେହି ମନୁଷ୍ୟର ଆତ୍ମାଟିକି ଦେନଥାନ୍ତିବା ପାଇଁ । ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ଅଦୃଶ୍ୟ ଅନୁଚରମାନେ ଆସି ମନୁଷ୍ୟର ଅଙ୍ଗ ଲିପିମାଣ ଆତ୍ମାକୁ ଦେନ ଯାଆନ୍ତି । ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ବିଚାରାଳୟରେ ଧର୍ମରାଜ ତାହାର କର୍ମ ବିଚାର କରନ୍ତି, ତାହା ପରେ ସ୍ଵର୍ଗ ଅଥବା ନରକରେ ତାହାର କାସ୍ତସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ବିଭିନ୍ନ କର୍ମ ଯକାଶେ ବିଭିନ୍ନ ପୁରସ୍କାର, ବିଭିନ୍ନ ଶାନ୍ତିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ସେ ପଡ଼ିଅଛି । ନିଜାଜକୁ ବି ଦିନେ ସେଠାକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ବସନ୍ତ ସଙ୍ଗରେ ତାହାର କର୍ମର ହିଁ ବା ପାର୍ଥକ୍ୟଟା କେଉଁଠି ? ତାହା ସେ ଖୋଜି ପାଇଲା ନାହିଁ; ପରନ୍ତୁ ସେଥିରେ ସେ ନୋଟାଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସାନ୍ନିଦ୍ୟ ପାଇଲା । କାରଣ ବସନ୍ତ ସେଉଁଠାକୁ ଯାଇଅଛି, ସେହିଠାକୁ ସେ ଯିବ । ସେଇଟା ହୁଏତ ଅନନ୍ତ ନରକ ।

ହୋଇଥାଉ ! ସେ ଦିନ ତ ପୁଣି ଥରେ ତାହା ସହିତ ଦେଖାହେବ । କିନ୍ତୁ ସମୟ

ମନଟା ପୁଣି ହାୟ-ହାୟ କରଉଠିଲୁ ; ଆଜି କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ତା ମନ ଲଗୁନାହିଁ । ତାହାର କୋଳ ଉପରେ ହୁଁ ଯେ ବସନ୍ତ ଲେଟିପଡ଼ି ମରଗଲା, ସେ ଯେ ନିଜ ହାତରେ ତାହାର ଦେହଟା ପୋଡ଼ି ପାଉଁଶ କରିଦେଇଛୁ କିଛି ସମୟ ଆଗରୁ । ଏବେ ଯେ ସାରା ପୃଥିବୀ ଭିତରେ ଆଉ ବସନ୍ତକୁ ନେଇଁଠାରେ ଖୋଜି ପାଇହେବ ନାହିଁ ।

ଏଇ ଗୋଟିଏ କଥା ହୁଁ ବାରମ୍ବାର ମନରେ ବୁଲୁଥୁ ।

ବସନ୍ତ ଚାଲିଗଲା । ପୃଥିବୀଟା ସାରା ଖୋଜିଲେ ବି ତାହାକୁ ପାଇହେବ ନାହିଁ । ସେଇ ବସନ୍ତ । ଚକ୍ରଚକ୍ ଶୂର ଭଳି ମୁହଁରେ ହସ, ନିଆଁର ଶିଖା ଭଳି ଡାପ, ସେଇମିତ ରଙ୍ଗ ସେଇମିତ ରୂପ । ବସନ୍ତକାଳର କାଞ୍ଚନଗଛ ପରି ହୁଁ ବସନ୍ତର ବେଶ-ଭୂଷାର ଜାଲମନ । ସେଇ ବସନ୍ତ ଚାଲିଗଲା । ଦିହର ଗହଣାଗୁଡ଼ା ପ୍ରୌଢ଼ା ଟାଣି ଖୋଲିନେଲା । ସେ ନିଜେ ତାହାର ଦେହଟା ନିଆଁକୁ ଟେକିଦେଲା, ବସନ୍ତ ଟିକାଏ ପଡ଼ିବାଦ ବି ଜାଣି ନାହିଁ ।

ମରଣ ସତରେ ଅଭୁତ । ଗହଣା ଉପରେ ବସନ୍ତର କେତେ ମମତା । ସେଇ ଗହଣା ପ୍ରୌଢ଼ା ଖୋଲିନେଲା । ବସନ୍ତ ପଦେ କଥା ବି କହିଲା ନାହିଁ । ଦେହ ପାଇଁ ବସନ୍ତର କେତେ ଯତ୍ନ ; ଟିକିଏ ମଇଲା ଲାଗିଲେ ସେ ଦଶଧର ପୋଛୁଥିବ । ଏତେ ଟିକିଏ ଯତ୍ନେ ତାକୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୁଏନା । ସେଇ ଦେହଟା ନିଆଁରେ ପୋଡ଼ି ପାଉଁଶ ହୋଇଗଲା ; କିନ୍ତୁ ତା ମୁହଁରେ ଏତେ ଟିକିଏ ବଳୁଛି ହେଲା ନାହିଁ । ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ, ଲୋଭ, ମୋହ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ମରଣ ମନ୍ତ୍ର ଶେଷ କରିଦେଲା ! ମରଣ ଅଭୁତ ! ରହି ରହି ତାହା ମନରେ ସେହି ଗୀତର ପଦଗୁଡ଼ା ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରି ଜାଗିଉଠିଲା—

“ଏଇ ଝେଦ ରହିଲା ମୋ ମନେ

ଭଲପାଇ ମେଣ୍ଟି ଲାଜି ଆଶା—ଅଶ୍ୱି ଲାଜି ଏ ଜୀବନେ

ହାୟ ! ଜୀବନ ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିମ୍ପା

ଏ ଭୁବନେ ?”

ବସନ୍ତ କହିଥିଲା—କବିସ୍ୱାଳ ! ତମର ଗୀତ ମୋ ଜୀବନରେ ଫଳିଯାଏ । ଏ ଗୀତ ତମେ କାହିଁକି ବାନ୍ଧିଲୁ କବିସ୍ୱାଳ ? ଗୀତଟା ବସନ୍ତର ଜୀବନରେ ସତ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ହାୟ ! ହାୟ ! ବସନ୍ତ କଣ ମରିକରି ଶାନ୍ତି ପାଇଛି ? ଏ ଜଗତରେ ଯେତେ ଡାପ, ଯେତେ ଅଳ୍ପସ୍ମି ସବୁ କଣ ସେ ଜଗତରେ ଯାଇ ଥଣ୍ଡା ହୋଇଗଲା ? ଜୀବନରେ ଯାହା ମିଳେ ନାହିଁ, ମରଣରେ କଣ ତାହା ମିଳେ ? ସ୍ୱର ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ପୁଣି କରଉଠିଲା—

“ଜୀବନେ ଯା ମିଳିଲା ନାହିଁ ମିଳିବ କି ହାୟ ତାହା ମରଣେ ?”

ମିଳେ ? ତାହାହିଁ ମିଳେ ? ବସନ କଣ ମରଣ ପରେ ବି ବସନ ହୋଇ କରି ରହିବୁ ? ଏ ଆକାଶରେ ଯେଉଁ ଗୁନ୍ ଡାକେ, ସେ ଗୁନ୍ କଣ ସେଠିକା ଆକାଶରେ ଉଏ ? ଏ ଭୁବନରେ ଯେଉଁ ଫୁଲଟି ଝୁପିପଡ଼େ, ସେ ଫୁଲ କଣ ସେ ଭୁବନରେ ପାରିଜାତ ହୋଇ ଫୁଟିଉଠେ ? ଏ ଜୀବନରେ ଓ ଜଗତରେ ଯେତେ କାନ୍ଦ, ସେ କଣ ଅନାବଳ ଆନନ୍ଦରେ ଖିଲିଖିଲି କରି ହସ ହୋଇ ବାଜିଉଠେ ସେପାରିରେ—ସେ ଜଗତରେ ? ବାଜିଉଠେ ? ବାଜିଉଠେ ?

“ଏ ଭୁବନେ ଡାକିଲା ଯେ ଗୁନ୍ ସେ ଭୁବନେ ଉଠିଲା କି ସେ ?
ଏଠିକା ସଞ୍ଜେ ମଉଳିବା ଫୁଲ ସେଠିକା ସକାଳେ ଫୁଟିଲା କି ସେ ?
ଏ ଜୀବନର କାନ୍ଦ ଯେତେ—ହୁଏ କି ହସ ସେ ଜୀବନେ
ହାୟ ! ଜୀବନ ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିମ୍ପା

ଏ ଭୁବନେ ?”

ହଠାତ୍ ଗୋଟିଏ କଳହ କୋଳାହଳରେ ତାହାର ଗୀତର ତନ୍ମୟତା ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ମନଟା ଛୁ-ଛୁ କରି ଉଠିଲା । ବାହାରେ ଦଳର ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ପାଟିତୁଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଇଛି । ନିର୍ମଳା ଚକ୍ରାର କରୁଣ ଡାକ୍ତରୀ ସ୍ଵରରେ । ସେ ପଦାକୁ ଆସି ଛୁଡ଼ା ହେଲା । କଥାଟା ଶୁଣି ସେ ଆହୁର ମର୍ମାହତ ହେଲା । କଳାଟା ଲାଗିଛି ବସନ୍ତର ସ୍ଥାନ ପୂରଣ ଦେଇ । ଛୁ ! ଛୁ ! ଛୁ !

ବସନ୍ତ ଆଜି ହିଁ ମରଥୁ, ଦୀପହରଯାକେ ଦେହଟା ବି ତାହାର ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାୟ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇଅଛି । ଏହାରି ଭିତରେ ବସନ୍ତ ଦଳରୁ ନିଉଁଗଲା ! ତାହାର ସ୍ଥାନ କିଏ ନେବ ସେହି ସମସ୍ୟା ଏଇଲାଗେ ପୂରଣ ନକଲେ ନଚଲେ ? ପ୍ରୌଢ଼ା ବସନ୍ତର ଜନସପତ ନେଇ ନିଜ ଘରେ ପୁରୁଣ ଔଷଧିଆର ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ଲଳିତା, ନିର୍ମଳା ଆଜି ନିଜେ ଖର୍ଚ୍ଚ ଦେଇ ମଦ କିଣି ପିଇବାକୁ ବସିଛନ୍ତି । ଏହାରି ଭିତରେ ବେହେଲ୍-ଦାର, ପାଲିଆ ଓ ଡୋଲିଆଟା ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ କେଉଁ ଝୁମରଦଳରେ ସେହି ଗୀତ-ନାଚ-ରୂପ-ଯୌବନରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହିଅ କିଏ ଅଛି । ସଂସମ୍ପତ୍ତିଭାବରେ ‘ପ୍ରଭାତ’ ନାମ୍ନୀ କିଏ ଜଣେ ତରୁଣୀର ନାମ ସ୍ମୃତି ଲଭ କରିଅଛି । ହିଅଟା କାଲେ ବସନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା ଆହୁର ଭଲ । ଏହି କାରଣରୁ ଯେ ତାହାର ବୟସ ବସନ୍ତଠାରୁ ଅନେକ କମ୍ । ପାଲିଆ କହୁଛି, ତାକୁ ହିଁ ଆଣିବା ଉଚିତ । ତହିଁକୁ କୋଉଁଏ ଢରିଣ ବା ପଣ୍ଡା

ଟଙ୍କା ଯାତକ ଲାଗିଲେ ତାହା ଦେଇକରି ମଧ୍ୟ ତାହାକୁ ଦଳକୁ ଆଣିବା ଭବିଷ୍ୟତ । ତା' ନହେଲେ ଏପରି ହବ ଯେ ଏ ଦଳଟା ବି ଅଚଳ ହୋଇଯିବ ।

ତୋଲିଆଟା ଏହି କଥାଟେ କହିଅଛନ୍ତି—ଚୁଡ଼ା ରସପୁର୍ଣ୍ଣ ନହେଲେ ତଣ୍ଡୁଳି ଦେଇ ଖସିବ ନାହିଁ । କେବଳ କବିସ୍ୱାଳର ଗୀତ କେହି ଶୁଣିବେ ନାହିଁ । ଲଳିତା, ନିର୍ମଳା ପ୍ରଧାନ ନର୍ତ୍ତକୀ ହୋଇଗଲେ ଆଖି ବୁଜିକରି ଗୀତ ଶୁଣିବାକୁ ହେବ ।

ଲଳିତା ନିର୍ମଳା ଫସ୍ତ କରି ଜଳିଉଠି ଝଗଡ଼ା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଏକେତ ରୂପ-ଜୀବନ ନାଶ; ତାହା ଉପରେ ମଦନିଶା । ରୂପର ନିନ୍ଦା ଶୁଣି ଗାଳିଗୁଳଜରେ ସ୍ଥାନଟା ଅସହ୍ୟାୟ କରି ପକାଇଛନ୍ତି ।

ନିତାଇକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅଳକ୍ଷିତରେ ଘରୁ ବାହାରିଗଲା । ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥାନ ଭାବରେ ଚାଲି ଚାଲି କେତେବେଳେ ଆସି ଠିଆହେଲା ଗଙ୍ଗାକୂଳରେ, ଶୁଶାନରେ । ସେହିଠାରେ ସେ ବସିଲା ।

ଆଗରେ ଜନଶୃଙ୍ଖଳା ଶୁଶାନ । ଗୋଟାଏ ଚିତାରୁ ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ଧୂଆଁ ଉଠୁଅଛି । ଏଠି-ସେଠି ପାଉଁଶର କୁଡ଼ି । ଗଙ୍ଗା ସେପାରି ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇ ଆସିଛି । ଦରଘା ଦେହର ଗନ୍ଧରେ ଏଠାକାର ପବନ ଭାସି । ଏହାର ଭିତରେ ଚୁପ୍‌କରି ସେ ବସି-ରହିଲା ।

ଏବେ ପାଖରୁ ଏପରିଭାବରେ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ବସି ଦି' ଆଖିଭରି ନିତାଇ ଜୀବନର ସେଫଟିକ କେବେ ଦେଖିନାହିଁ । ଜୀବନର ସେପାରିରେ ମୃତ୍ୟୁସୁଖ; ମରଣ ସେଠାରେ କଠିନତା ।

ହାତରେ, ଗାଆଁରେ ମଣିଷ ମରୁଛି, ସେ ଶୁଣିଅଛି । ମରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସବୁ ମଣିଷ ଭଲ ଗୋଟାଏ ଭୟ—ଗୋଟାଏ ସକରୁଣ ଅସହାୟ ଦୁଃଖ ହିଁ ଏତେ କାଳ ତାହାର ଥିଲା । ଏଇ ପ୍ରଥମ ଥର ବସନ୍ତ ତାହାର କୋଳଉପରେ ମରି ମରଣ ସଙ୍ଗରେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପରିଚୟ କରାଇ ଦେଇଗଲା । ମନେ ହେଉଛି, ବସନ୍ତ ହାତରେ କପାଳରେ ହାତ ରଖି ସେ ଯେପରି ମରଣର କୁଆଁଟି ଅନୁଭବ କରିପାରୁଥିଲା । କପାଳରେ ହାତ ରଖି କେତେ ଦିନ ସେ ଚମକି ଉଠିଛି । ଏପରି ଠିଆ ଲାଗିବାପରି ଗୋଟାଏ ସ୍ପର୍ଶ ଲାଗୁଥିଲା ଯେ ନଚମକି ରହିପାରୁ ନଥିଲା । ଆଉ କାଲି ରାତିରେ ତ ମରଣ ଯେପରି ବସନ୍ତକୁ ନେଇ ତାହା ସଙ୍ଗେ ଭାଙ୍ଗିପକାଇ କରିଗଲା ।

ବସନ୍ତ କିନ୍ତୁ ମରିବାକୁ ଡରନାହିଁ; ତେବେ ବସ୍ତ୍ରବାକୁ ତାର ମନ ଥିଲା । ଅନେକ ଗୋପନ ଇଚ୍ଛା ତାହାର ଥିଲା । ହଠାତ୍ ମନେ ହେଲା—ବସନ୍ତର ଆତ୍ମା ଯଦି— । ଦେହ ଘରଫସାର ସ୍ବଜନ ପୃଥିବୀ ହରାଇ ଅସହାୟ ମଣିଷର ଆତ୍ମା ତ ଦେହର ମମତାରୁ ଅନେକ ସମୟରେ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଚାଲେ । ଗଣ୍ଡାର ନିଶୀଥରେ ବସନ୍ତ ଯଦି ଆସେ ଚିତା ପାଖକୁ ତାହାର ଅନେକ ଯତ୍ନର ଅନେକ ରୂପର ଦେହଟାର ସନ୍ତାନରେ ?— ଛୁଇଁଟା ତାହାର ସ୍ବୟତ ହୋଇଉଠିଲା ।

ସେ ଏକବୀରେ ଆସି ଦସିଲା—ଶୁଣାନ ଭିତରେ ବସନ୍ତର ଚିତା ପାଖଟାରେ ! ରାତି ସେତେବେଳକୁ ମାଂସ ପ୍ରଥମ ପ୍ରହର । ସବୁ ସୁବ୍ୟ । ସବୁ ଅନ୍ଧକାର । ଖାଲି ନିଶା ଗଜୁଁଛି । ସହରର ଆଲୁଅ, କୋଳାହଳ ଅନେକ ଦୂରରେ । ନିଜାକ ଚିତା ପାଖରେ ବସି ମନେ ମନେ କହିଲା—ଆସ ବସନ !...ବସନ ଆସ !...ବସନ ଅସ !

ବସନ୍ତ କିନ୍ତୁ ଆସିଲା ନାହିଁ ।

ରାତିସାରା ଶୁଣାନରେ ଶିଆଳ, ଶାଗୁଣୀ, କୁକୁର ପ୍ରଭୃତି ଶୁଣାନଗୁଣଙ୍କ ଭିତରେ କଟାଇଦେଲା । ସେମାନେ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଆସିଲେ, କଲି କଲେ, ଖେଲିଲେ, ଚାଲିଗଲେ, ଗଙ୍ଗାଜଳରେ କେତେ ଜଳଚର ସଂସ୍କରେ ଡେଇଁଲେ; କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତର ଦେଖା ମିଳିଲା ନାହିଁ । ରାତିସାରା ବାଲିଚଢ଼ାର କଡ଼କୁ ଲାଗି ଗଙ୍ଗା କଳକଳ କରି ବୋହିଗଲା । କଳକଳ-କୁଳୁକୁଳୁ ଶବ୍ଦ କେତେବେଳେ ଉଠି କେତେବେଳେ ମୁଦୁ; ଆକାଶରେ ଦୁଇ ଢିନଟା ତାରା ଖସିଗଲେ; ଗଙ୍ଗା ସେପାରି ସଞ୍ଜଟାରେ କେତେ ଶଗଡ଼ଗାଡ଼ି ଗଲେ; ଗାଡ଼ିତଳେ ଝୁଲୁଥିବା ଆଲୁଅ ଝଲି ଝଲି ଗୋଟାଏ ଆଲୁଅ ଢିନ ଚାଲି ଚାଲି ପରି ମନେ ହେଲା; ସାରା ରାତି କୁଳୁକୁଳୁଆସ ଜଳିଲେ, ନିଭିଲେ; ଗଙ୍ଗା-କଳରେ ଜଙ୍ଗଲରୁ ବାହାର ଆସି ଶିଆଳଗୁଡ଼ା ବାଲିଚଢ଼ା ଉପରେ ଦଉଡ଼ାଦଉଡ଼ି କରି ଚାଲିଲେ; ଗଛରେ ଶାଗୁଣୀ କାନ୍ଦିଲେ, ଚିତା ପାଖଟାରେ କେଇଟା ବସିରହିଲେ ଉଦାସୀ ଭଳି । ନିଜାକ ବସି ସବୁ ଦେଖିଲା । ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ଲାଗି ନୌଶସ୍ତ୍ର କିନ୍ତୁ ଭିତରେ ବସନ୍ତର ଆକାଶ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ବସନ୍ତ ବୋଲି କାହାକୁ ଦେନ ଭ୍ରମ ମଧ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ । ଆକାଶର ତାରାଗୁଡ଼ା ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ଖସିଆସିଲେ—ବଡ଼ ଦାଆଟା ମୋଡ଼ି ହୋଇ ଚାଲିଗଲା, ବିଚ୍ଛିର ଲଞ୍ଜିଟା ଗଙ୍ଗାର ପଶ୍ଚିମ କୂଳର ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରେ ଡୁବିଗଲା; ପୂର୍ବ ଆକାଶରେ ଶୁକ୍ରତାରା ଉଠିଲା । ନିଜାକ ରୂପକର ବସିରହିଲା ।

ଗଙ୍ଗାର ପୂର୍ବପାଶର ଡାଲୁ ଚଢ଼ାଟା ପ୍ରାୟ କୋଣେ ଖଣ୍ଡେ ଚଉଡ଼ା । ତା ସେପଟେ ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ଗାଆଁ । ଗାଆଁର ଗଛବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ାକର ମୃଣ୍ମ ଉପରେ ଆକାଶରେ ଫମେ ଫିକା ରଙ୍ଗ ଆସିଲା, କଳ-କଳ-କଳ କରି ଚଢ଼େଇଗୁଡ଼ା ଥରେ ରୋଲ କରି ଡାକ

ଉଠିଲେ—ରାତି ଶେଷ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ନାଃ, ବସନ୍ତ ଦୁନିଆଁରୁ ଯୋଡ଼ୁହୋଇ ଯାଇଛି । ହଠାତ୍ ତାହାର ଆଖି ଫାଟି ପାଣି ଆସିଲା । ସେ ଆଖି ବନ୍ଦ କରି ଆତ୍ମସମ୍ବରଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟାଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଘଟଣା ଘଟିଲା । ଖୋଲି ଆଖିଆଗରେ ଯେଉଁ ବସନ୍ତ କୋଉଠି ନଥିଲା, ନିଜାଜ ଆଖି ବୁଜିବା ମାତ୍ରେ ସେଇ ବସନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ମନ ଭିତରେ ଭାସିଉଠିଲା । ମନେ ହେଲା, ବସନ୍ତ ଯେପରି ତାହାର ଆଗରେ ଠିଆହୋଇଛି । —ବସନ୍ତ ! ବସନ୍ତ !

ଆଖି ଖୋଲିବା ମାତ୍ରେ ନିଜାଜର ଭ୍ରମ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଏହାର ଭିତରେ ଆକାଶର ଅନ୍ଧକାର ଆତ୍ମର କିଛିଟା ଯାଇଅଛି । ନିଜାଜ ଆଗରେ ଗଙ୍ଗା, ଶୁଶାନ, ଗନ୍ଧବୃକ୍ଷ, ଚିତାର ଅଙ୍ଗାର, କୁକୁରପଲ ବ ଦେଖାଯାଉଛନ୍ତି । ଉଦାସ ମନରେ ପୁଣି ସେ ଆଖି ବୁଜିଲା । ଅଭିତ ! ଏ କଣ ! ପୁଣି ବସନ୍ତକୁ ସେ ଦେଖିପାରୁଅଛି । ବସନ୍ତ ଆସିଅଛି । ଆଖି ବନ୍ଦ କଲେଇ ସେ ଦେଖୁଅଛି ସ୍ପଷ୍ଟ ବସନ୍ତର ଛବି । ଛବି ନୁହେଁ; ଯେପରି ସତ୍ତ୍ୱପଦକା ବସନ୍ତ—ସେ ହସୁଅଛି, ସେ କଥା କହୁଅଛି । ପୂରୁଣା କଥାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ନୁହେଁ, ବସନ୍ତ ନୂଆ ଭାଙ୍ଗିରେ କେତେ ନୂଆ କଥା କହୁଅଛି । ନୂଆ ବେଶଭୂଷାରେ ସଜ ହୋଇ ନୂଆ ଚୂପରେ ଦେଖାଦେଉଅଛି ।

ନିଜାଜ ଖୁସି ହୋଇଉଠିଲା । ରହି ରହି ନୂଆ ପଦ ତା ମନରେ ଜାଗି-ଉଠିଲା—

“ମରଣ ତମର ହାର ହେଲା ଯେ ମନ ସାଙ୍ଗରେ
 ଭାବିଲା ଯାରେ କାନ୍ତି ନେଇଛ ସେ ଯେ ଅଛି ମନ ଭିତରେ
 ମନ ଭିତରେ ବସିଛି ଭଲେ
 ମୋ ମନ ଭଲ ପାଇବାର କଦମ୍ବମୂଳେ
 ଚାରି ଯୁଗରେଇ ବାଏ ସେଇଠି ବଢ଼ିଶୀବାଲା ବଢ଼ିଶୀ ତାର
 ଆଉ ବରହର କାହିଁକି ପାଲ
 କେବଣ ଜ୍ୱାଳା
 ଚକଣ କଲା ଦବସ ନିଶି ତା ରାଧାକୁ ଝୁରେ ।”

ମନଟି ତାହାର ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠିଲା । ଏ ଯେ କେମିତି ହେଲା ତାହା ସେ ଜାଣେନା; ତେବେ ହେଲା ତ । ବସନ୍ତ ତାର ହଜିନାହିଁ । ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ମନରେ ସେ ଗଙ୍ଗାଘାଟକୁ ଆସି ମୁହଁହାତ ମୁଣ୍ଡ ଧୋଇଲା, ତାପରେ ଫେରିଲା ବସାଆଡ଼କୁ ।

ବସାରେ ସେତେବେଳକୁ ବନ୍ଦାବନ୍ଧର ତୋଡ଼-ଯୋଡ଼ ପଳଗଲାଣି । ତାହାକୁ

ଦେଖି ସମସ୍ତେ ହୋ-ହା କରି ଉଠିଲେ—ହେଇ ତ ! ହେଇ ତ !

ପାଳିଆଟି ରହସ୍ୟ କରି କହିଲା—ମୁଁ କହିଲି ଓସ୍ତାଦ୍ ବୋଧେ ବଇଁଶିମ ହେଇ ଚାଲିଗଲା ।

ନିଜାଇ ମୁହଁ ହସି ତଳ-ପୁରରେ ତାହାର ପୁରୁଣା ଗୋଟିଏ ଗୀତର ଦୁଇଟି ପଦ ଆବୃତ୍ତି କରିଦେଲା—

“ପରାଣେ ବଞ୍ଚେନ ତା ବହୁନେ, ଭୁବନେ ଭୁବନେ ରହୁବ କେସନେ
ମୁଁ ଚାଲିଯିବି ସେଇ ପଥେ, ଯେଉଁ ପଥ ଲାଗେ ଭଲ ନୟନେ !”

ଲଳିତା ପିକ ପକେଇ କହିଲା—କଣ କହୁଛ ଭଣେଇ ! ଦିହରେ ତେବେ ତମର ପାଉଁଶ କାହିଁ ?

ନିର୍ମଳା କିନ୍ତୁ ଆସି ସମ୍ବେଦରେ ତାକୁ ସମ୍ଭାଷଣ କରି କହିଲା—ବସ ମ ଭାଇ, ମୁଁ ଚାହାଁ କରି ଆଣେ ।

ବାଜଣାଦାରଟି ଆସି ମୁହଁସରରେ କହିଲା—କାଲି ଥିଲ କୁଆଡ଼େ କୁହ ତ ? କାହା ଘରେ ? ସେ କେମିତିକା ବା ? ଅର୍ଥାତ୍ ଜାହାର ଧାରଣା ନିଜାଇ କାଲି ରାତିରେ ବସନ୍ତକୁ ଭୁଲିବା ସମ୍ଭାଷଣ ସମ୍ବରର କେଉଁ ବେଶ୍ୟାଘରେ ଯାଇ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲା ।

ବେମେଲଦାର ଧମକ ଦେଲା—ରହ ନେ, ରହ ରୁ । ଯେମିତି ତୁ ନିଜେ, ସେମିତି ଦେଖୁ ସମସ୍ତ କି । ବସ ଓସ୍ତାଦ୍, ବସ । ନିଜାଇ ହସିଦେଇ ବସିଲା ।

ପ୍ରୌଢ଼ା ଏଯାକେ କାମରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ଜଣେ ପୁରୁଣା ଲୁଗାର ବ୍ୟବସାୟୀ ସାଙ୍ଗରେ ବସନ୍ତର ଲୁଗାପଟା ବିକିବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରୁଥିଲା । ଦରଦସ୍ତର ଶେଷ କରି ସେ ପଦାକୁ ଆସିଲା । ନିଜାଇକୁ କହିଲା—ଆରେ ବାପ, ଏଇ ପହରରେ ଉଠିଯାଉଛ ଏଠୁ । ଭଲକରି ତମ ଜନସପତର ବନ୍ଦାବନ୍ଦ କରିନଅ ।

ନିର୍ମଳା ଗୋଟିଏ ଗିନାରେ ତେଲଦିଆ ମୁଢ଼ି ଥୋଇଦେଇ କହିଲା—ଗୁହାପାଣି ଫୁଟିଲଣି, ଗଣ୍ଡାଏ ମୁଢ଼ି ଖାଇଦିଅକ; କାଲି ତ ରାତିଯାଏ ଖାଇନ ।

ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ନିଜାଇ କହିଲା—ଭଉଣୀ ନଇଲେ ଭାଇର ଦୁଃଖ କିଏ ଚାହିଁବ ?

—ଆଉ ଏଇ ମାଉସୀ-ଝିଅ କଥାଟା ବୋଧେ ଭୁଲିଗଲା କି କଣ ବାପା ? ପ୍ରୌଢ଼ା ଆସି ଗୋଟିଏ ମଦ ବୋତଲ, ଗୋଟେ ଦିଟା ଗତ ରାତିର ସିଝା ଅଣ୍ଡା, କିଛି ମାଂସ ଆଣି ଥୋଇଲା ।—କାଲି ରାତ୍ରୁଁ ମଗେଇ ରଖିବୁ । ଖାଅ, ଦିହରେ ବଳ ଆସିବ ।

ନିଜାଇ ତା ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ମୁହଁ ହସି କହିଲା—ମାଆ-ମାଉସୀକୁ କଣ କିଏ ଭୁଲେ

ନା ଭୁଲିପାରେ ? ଚରଦନ ତମ କଥା ମନେଥୁବ ମାଉସୀ !

ପ୍ରୋଡ଼ା ହସି କହିଲୁ—ତମେ ଖାଇଥାଅ, ମୁଁ ଆସୁଛି ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ଚାଲିଯିବା ମାତ୍ରେ ଡୋଲିଆଟା ଆନ୍ଧୁର ପାଖକୁ ଆସି ବସିଲା । ନିତାଇ ହସି କହିଲୁ—ନିଅ, ନିଅ, ଡୋଲିନିଅ, ଆରମ୍ଭ କର ।

କୃତାର୍ଥ ହୋଇ ମଦ ଡାଳୁ ଡାଳୁ ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ କର କହିଲୁ—ବସନର ଲୁଗାପଟା ବିକିରି ହୋଇଗଲା ।

ନିତାଇ କିଛି ଜବାବ ଦେଲା ନାହିଁ ।

ଅଭିଯୋଗ କରି ଡୋଲିଆଟା ପୁଣି କହିଲୁ—ଗନ୍ଧଣା ଘଟା-ଗୋଟା ଗାଡ଼ରେ ଖୋଲି ନେଲାନି କାହିଁକି କହନି ? ଏମିତି ମର୍ତ୍ତ୍ୟାମି କିଏ କରେ, ହୁ !

ନିତାଇ ବୋତଲ ଦେଖାଇ ବେହେଲଦାର ଓ ପାଳିଆକୁ କହିଲୁ—ଆସ, ନିଅ ।

ସେମାନେ ବି ଏଥର ଅପରିମେୟ ସମ୍ଭାନୁଭୂତି ସହିତ ପାଖକୁ ଆସି ଲାଗିବସିଲେ । କିଛି ସମୟ ପରେ ହିଁ ବେହେଲଦାର ସଚକିତ ହୋଇ କହିଲୁ—ହେଇ । ବୋତଲ ତ ଶେଷ ହୋଇଗଲା ! ତମେ ? ତମେ ତ କାହିଁ—

ନିତାଇ ହସିକରି କହିଲୁ—ତା ହଉ, ଦରକାର ନାହିଁ ।

—ତମେ ପିଇବନି ?

—ନାହିଁ ।

ସମସ୍ତେ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲେ ।

ନିତାଇ ବେହେଲଦାରକୁ କହିଲୁ—ତମ ପାଖରୁ ଗୋଟିଏ ଜନିଷ ଶିଖିବାର ସଭିକ ଥିଲା । ଗାଡ଼ରେ ବେହେଲରେ ତମେ ଯେଉଁ ସୁରଟି ଚଳାଅ, ସେଇ ସୁରଟି ବେହେଲରେ ଉଠେଇବାକୁ ଶିଖିବ । ଗାଈପାରେ, ବେହେଲରେ ଶିଖିବ ।

ବେହେଲଦାର କହିଲୁ—ନିଶ୍ଚୟ । ତମକୁ ଶିଖାଇବନି ଓସ୍ତାଦ୍ ! ଦେଖିବ ! ତନି ଦିନରେ ଶିଖିଯିବେ ।

ନିତାଇ ହସି କହିଲୁ—ତନିଦିନ ଆଉ ତୁମେ ଏବେ ପାଇବ କୋଉଠୁ ?

—କାହିଁ ? ସବିସ୍ତ୍ରାସରେ ପ୍ରଶ୍ନଟା କଲା ପାଳିଆ । ବେହେଲଦାର ସ୍ଥିରଦୃଷ୍ଟିରେ ନିତାଇ ମୁହଁକୁ ଅନାଇ ରହିଲା । ସେ ଅନ୍ଧାର କରନେଲା ।

ନିତାଇ ହସି କହିଲୁ—ଆଜିକା ମୁଁ ଯିବି ।

—ଆମେସବୁ ବି ତ ଯିବୁ । ତୁମେ—

ପାଳିଆ ମୁହଁ ଉପରେ ହାତ ଦେଇ ବେହେଲଦାର କହିଲୁ—ରହ ଟିକେ, ରହ ।

ନିତାଇ କିନ୍ତୁ ପାଳିଆର କଥା ଧରି ହିଁ ଜବାବ ଦେଲା—ହଁ ଯିବା ସମସ୍ତେ,

ତମେମାନେ ଗୋଟେ ବାଟରେ, ମୁଁ ଆଉ ଗୋଟେ ବାଟରେ ।

ବେହେଲୁଦାର ତାର ହାତଟି ଚପି ଧରିଲା, ଖାଲି କହିଲା—ଓହ୍ଲାଦ୍ !

ନିଜାଇ ଟିକିଏ ଚୁପ୍‌କରି ରହିଲା, କଥାର ଜବାବ ଦେଲାନି । ଟିକିଏ ଚୁପ୍‌କରି ରହି
ବେଶ୍ କଣ୍ଠ ଖୋଲି ଗୀତ ଧରିଲା, ମନକୁ ନୂଆ ପଦ ଆସିଅଛି—

“ବସନ୍ତ ଯେ ଗୁଲିଗଲା ହାସ୍ତ,
କଳା-କୋକିଳ ଏବେ କେସନେ ଗୀତ ଗାଏ
କହ କେସନେ ଏଠି ରହେ ?”

ହଠାତ୍ ବେହେଲୁଦାର ବେହେଲୁଟା ଟାଣିନେଇ କହିଲା—ଶୁଣ ଓହ୍ଲାଦ୍ ! ଶୁଣ,
ସେଇ ପୁର ତମକୁ ଶୁଣାଇବ, ଶୁଣ । ଆସିବ ।

ସେ କାଠି ଟାଣିଲା—ଲମ୍ବା ଟଣା ପୁର । ସେଇ ପୁର ।

ଏହାର ଭିତରେ ଆସି ହାଜିର ହେଲ ମାଉସୀ ।

—ବାପା !

ନିଜାଇ ହାତ ଟେକି ଇସ୍ତାସରେ ଜଣାଇଲା—ଏଇଲୁ ନୁହେଁ, ଟିକିଏ ପରେ । କିନ୍ତୁ
ବେହେଲୁଦାର ବନ୍ଦ କରିଦେଲା । ସେ ମାଉସୀର ମୁହଁ ଦେଖି ବନ୍ଦ କରିଦେଇଛି ।

ମାଉସୀ କହିଲା—ଏ କଣ ଶୁଣୁଛ ବାପା ?

—କଣ ମାଉସୀ ?

—ତୁମେ— ? ତୁମେ ଗୁଲିଯିବ ? ଆମ ସାଙ୍ଗରେ ଯିବନି ?

—ନା ମାଉସୀ । ଡେଲର ବାଜିଏ ଶେଷ ହେଲା । ଏଥର ନୂଆ ବାଜି ।

—ଅନ୍ୟ ଦଳରେ ?

—ନା ମାଉସୀ । ଏଥର ଗୁଲିବାର ବାଜି । ଏଥର ବାଟେ ବାଟେ ।

ପ୍ରୋଡ଼ା ଅନେକ ବୁଝାଇଲା; ଅନେକ ପ୍ରଲେଭନ ଦେଖାଇଲା । ବସନ୍ତର ଗହଣା
ଲୁଗାପଟାର ଦାମର ଅଂଶ ବି ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଲା । ଆହୁରି କହିଲା—ବସନ୍ତଠାରୁ ଭଲ
ନୋକ ମୁଁ ଦଳକୁ ଆସିବ ବାପା ! ମୁଁ କଥା ଦଉଡ଼ି, ତମର ପାଖରେ ସେ
ରହିବ ।

ନିଜାଇ କହିଲା—ନା ମାଉସୀ, ଆଉ ନୁହେଁ ।

ନିର୍ମଳା କାନ୍ଦିଲା ।

ନିତାଇ ବି ଥରେ ଆଖି ପୋଛୁ କହିଲା—ନା ଭଉଣୀ, ତୁ କାନ୍ଦନା, ତୁ କାନ୍ଦଲେ ମୁଁ କଷ୍ଟ ପାଇବି ।

ବେହେଲଦାର କହିଲା—ତମେ କଣ ବଜାରୁଣୀ ହବ ଓହ୍ଲାଦ ?

ନିତାଇ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଜବାବରେ ତାହା ଆଡ଼କୁ ସ୍ଥିରଦୃଷ୍ଟିରେ ଅନାଇ ରହିଲା । ଠିକ୍ କଥା ତ । ବସନ୍ତ ଯାଙ୍ଗରେ ସେ ଗଣି ବାନ୍ଧିଥିଲା, ସେ ଗଣି ଖୋଲିଯାଇଛି । ବସନ୍ତ ଆଜି ତାକୁ ମୁକ୍ତ ଦେଇଛି । ଏଥର ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଜାନ୍ ଯେମିତି ସେ ଶୁଣିଛି—ପଥେ ପଥେ ଚାଲି ମୁହାଁଫିର୍ । ବେହେଲଦାରର ପ୍ରଶ୍ନରେ ତାହା ମନରେ ଅନସ୍ୱାଦ୍ ସ୍ପୁରଟି ବାଜିଉଠିଲା । —ବଜାରୁଣୀ ?

ବେରାଗ୍ୟ ହିଁ ତାକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ।

ଏକୋଇଶି

ଝୁମୁରୁଆଦଳ ଧରିଲା ଗାଆଁ ଗାଁ ।

ନିତାଇ କେଉଁ ବାଟରେ କୁଆଡ଼ିକ ଯିବ, ତାହା ଠିକ୍ କରିନାହିଁ । ତେବେ ସେଇ ଦଳଟି ଯାଙ୍ଗରେ ରହିବ ନାହିଁ, ତାହା ଠିକ୍ । ସେଇଯୋଗୁଁ ତଳର ବନ୍ଦନ ଛୁଣ୍ଡାଇବାକୁ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ରାସ୍ତା ଧରିଲା । କଟୁଓ଼ାରୁ ଗ୍ରେଟ ଲାଇନ୍ ଧରି ଏମାନେ ଚାଲିଲେ ମଲ୍ଲାରପୁର ଆଡ଼କୁ । ନିତାଇ ବଡ଼ ଲାଇନ୍ ଧରି ଉତ୍ତରମୁଖୀ ଚାଲିଲା । ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଠିକ୍ କରିପକାଇଲା, ସେ କାଣୀ ଯିବ ।

ନିର୍ମଳା ଖୁବ୍ କାନ୍ଦିଲା । ହିଅଟା ତାହାକୁ ଭଲ ଡାକୁଥିଲା । ଭଲ ବୋଲି ନିତାଇ ସକାଶେ କାନ୍ଦିବାକୁ ତାହାର ସଙ୍କୋଚର କୌଣସି କାରଣ ନଥିଲା ।

ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଲଳିତା ବି କାନ୍ଦିଲା । କହିଲା—ଜୋଇଁ, ସତରେ ଗୁଡ଼ିଆଉଟ !

ପ୍ରୋଢ଼ା ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଶା ଗୁଡ଼ି ମଧ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତର ଆଶା ଗୁଡ଼ିନାହିଁ । ସେ କହିଲା— ଭରକାଳ ତ ମଣିଷର ମନ ବଜାରୁଣୀ ହେଇ ରହିବନି ବାପା ! ମନ ଦିନେହେଲେ ବଦଳିବ । ପୁଣି ଆଖିରେ ରଙ୍ଗ ଧରିବ । ଫେର ବି ଆସିବ । ସେତେବେଳେ ଯେମିତି ମାଉସୀକି ଲୁଲିନା । ମୋର ଦଳକୁଇ ଆସିବ, ହେଲା ?

ବେହେଲଦାର ମୁନ ହସ ହସ କହିଲ—ଆଛା ।

ମଝିପିପରି ଲୋକଟା ବି ପଦେ କହିଲ—ଗୁଲିଲ ? ଏ — । ଟିକିଏ ଚୁପ୍ କରି ରହି ପୁଣି କହିଲ—ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ହେଲେ ବି କଷ୍ଟ ଖୁବ୍ । ଭୁକ ମାଗି ପେଟ ପୁରେନା —ତା ନହେଲେ—ବେଶ୍, ହଉ ଆସ ତା ହେଲେ ।

ସେମାନେ ଯିବେ ଛୋଟ ଲୁଇନର ଟ୍ରେନ୍‌ରେ—ଯେଉଁ ଲୁଇନ୍ ଉପରେ ନିତାଇର ନିଜର ଘର । ସେଇ ଲୁଇନର ଟ୍ରେନ୍‌ରେଇ ନିତାଇ ଆସିଥିଲ ଗାଆଁ ଗୁଡ଼ି, ସେଇ ଛୋଟ ଗାଡ଼ିରେଇ ଚଢ଼ିକରି ମାଉସୀ କହିଲ—ଆସ ବାପା, ଏଇ ଗାଡ଼ିରେଇ ଚଢ଼ିଯା । ଏଇ ନାଇନରେ ତ ଘର । ମନ ଖରାପ ହେଇଛି; ଘରକୁ ଫେରିଗଲା ବାପା !

ଘର । ନିତାଇ ତମକପଡ଼ିଲ । ଘର ! ଷ୍ଟେସନ ! ସେଇ କୃଷ୍ଣବୃତ୍ତାଗଛ ! ସେଇ ରେଲ ଲୁଇନର ବାଙ୍କ ! ସେଇ ସ୍ପର୍ଶଶୀର୍ଷବନ୍ଧୁ କାଗଜଗ୍ରୀ ଫୁଲ । ସୁନା ରଙ୍ଗର ତକତକ ତାଳ ମୁଣ୍ଡେଇ ଖାରଧୁଆ ମୋଟା ଅଣ୍ଟସାର ଲୁଗାପିନ୍ଧା ଅତି କୋମଳ କଳା ହିଅଟି ! ସେଇ ତାର ଠାକୁରଣୀ ! ଠାକୁରଣୀ ! ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନେ ପଡ଼ିଲ ସେଇ କେତେ ଦିନର ପୁରୁଣା ଗୀତ—

“କଲା ଯେବେ ମନ୍ଦ ତେବେ କେଣ ପାଚିଲେ କାନ୍ଦ କଥା ?

କଲା କେଣେ ଦେଖିଛ କି ରଙ୍ଗ ଫୁଲ କିମିଆଁ ?”

ନିତାଇ ମୁହଁରେ ହସର ରେଖା ଦେଖାଗଲା । ଅଭୁତ ହସ । କେତେ କଥା ମନେ ପଡ଼ୁଅଛି । କେତେ କଥା—କେତେ ପୁରୁଣା ଗୀତ !

ତଥାପି ନିତାଇ ବାରମ୍ବାର ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ନୀରବରେ ଜଣାଇଲ—ନା-ନା-ନା ।

ତାହାର ମନ ଭିତରେ ସେହି ଗୀତର ପଦ ଶୁଞ୍ଜନ କରୁଥିଲା—“ବୁଦ୍ଧ ତମେ ଆକାଶେ ଥାଅ ।” ମନେ ମନେ କହୁଥାଏ—“ତେଣୁ ଶୁଲୁଛୁ ଦେଶାନ୍ତରେ—” ସେ ପୁଣି ଥରେ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ଜଣାଇଲ—ନା, ଠାକୁରଣୀ ଏତେଦିନକେ ଭଲ ହୋଇଛି, ଘରଫସାର କରୁଅଛି । ସେ ଯାଇ ଆଉ ନୂଆ ଅଣାନ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରିବନି । ନା-ନା, ସେ ଯିବନି । ସେ ଯିବନି ।

ନିତାଇ ନୀରବରେ ହିଁ ବିଦାୟ ନେଲା । ଏହି ବିଦାୟ ତାହାର ଶୋକାଛନ୍ଦ ମନକୁ ଆହୁରି ଉଦାସ କରିଦେଲା । ଦଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକର ମୁହଁ ତାହାର ଆଖିଆଗରେ କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ଜାରିହୁଏ—ବିଦାୟ-ବ୍ୟଥା-କାତର ମୁନ ମୁଣ୍ଡ । କାହାର ସହୃଦ କେବେହେଲେ ତାହାର ଝଗଡ଼ା ହୋଇନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ସେ ଏତେ ଭଲ—ଏ କଥା ଆଜିକା ଦିନରେ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତଟି ଆଗରୁ କେବେ ଥରକ

ଲଗି ମଧ୍ୟ ମନେ ହୋଇନାହିଁ; ବରଂ ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ଦୋଷଗୁଡ଼ାକ ଖୁବ୍ ବଡ଼ ହୋଇ ତାହାର ଆଖିରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ମାଉସୀକୁ ଦେଖି ମନେହେଉଥିଲା, ମୁହଁରେ ମିଠାକଥା କହିଲେ ବି ପୂରା ଅନ୍ତରଟା ବିଷରେ ଭରା, ମିଛ ଛଡ଼ା ସତ କହି ଜାଣେନା । ପୃଥିବୀରେ ଶାନ୍ତ୍ୟ ଏବଂ ଅର୍ଥ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ବି ଭଲପାଏନା ମାଉସୀ । ଆଜି ମନେ ହେଲା—ନା, ନା, ମାଉସୀ—ମାଉସୀ ଭଲ, ମାଆ ଭଲ ଭଲପାଉଥିଲା ତାହାକୁ । ତାହାର ଆଖିର ସେଇ କେଇ ବିନ୍ଦୁ ଲୁମ୍ବ ବସନ୍ତର ମରଣକାଳର ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ଭଲ ହିଁ ସତ୍ୟ ।

ନମିଳା ଚରନ୍ତନ ଭଲ । ମାଆପେଟର ଭଉଣୀ ଭଲଆ ଭଲ ।

ଲଳିତାର ଶ୍ରେଣୀ ଶ୍ରେଣୀ ଥଟ୍ଟାଗୁଡ଼ା—ଶ୍ୟାଳିକାର ମୁହଁର ଥଟ୍ଟା ପର ଟିଠା ଥିଲା ।

ବେହେଲୁଦାରର କଥା ମନେକରି ତାହାର ଆଖିରେ ପାଣି ଆସିଗଲା । କାନ ପାଖରେ ବାଜିଉଠିଲା ସେଇ ସ୍ୱର ।

ସେଇ ସ୍ୱରଟାଇ ଆଦୃଷ୍ଟି କରି କରି ସେ ଫେରିଆସି ବସିଲା ଗଙ୍ଗାଘାଟରେ । ଗଙ୍ଗାରେ ଗାଧୋଇ ସେ ମନେ ମନେ ଗୋଟିଏ ଗଙ୍ଗାସ୍ରବ ରଚନା କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କଲା । ହେଲା ନାହିଁ । ଘାଟ ଉପରେହିଁ ଗୋଟାଏ ଗଛମୂଳ ଦେଖି ସେ ଆସି ବସିଲା; କିନ୍ତୁ କୁଆଡ଼େ ସେ ଯିବ ? ପଥେ ପଥେ ଭିକ୍ଷା କରି ବୁଲିବ ବାଉଲ୍ ଦରବେଶ ଭଳିଆ ? ନା । ଏ କଲହନୀ ତାହାକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ତେବେ ? କଣ ବା କରିବ ? କୁଆଡ଼େ ବା ଯିବ ? ହଠାତ୍ ତାର ମନେହେଲା—ହାୟ ହାୟ ହାୟ, ହାତରେ ପୋଡ଼ା ମନ । ଏଇ କଥା କଣ ଭବିଷ୍ୟକୁ ଅଛି ? ଠାକୁର, ଠାକୁରଙ୍କ ପାଖକୁ ସେ ଯିବ । ଗୋବିନ୍ଦ । ବିଶ୍ୱନାଥ ! ପ୍ରଭୁ, ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଖୁ ଯିବ ସେ । ମାଆଙ୍କ ପାଖୁ ଯିବ । ମା ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା । ରାଧାରାଣୀ, ରାଧାରାଣୀ । ସେ ସେଇସବୁ ଦେବତାଙ୍କ ଦରବାରରେ ବସି ଗୀତ ଗାଇବ—ମହିମା ଖର୍ତ୍ତନ କରିବ—ଭଗବାନଙ୍କୁ ଗୀତ ଶୁଣାଇବ—ଶ୍ରୋତାମାନେ ଶୁଣି ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡ଼େଇବେ—ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହାକୁ ବି କିଛି କିଛି ଦେଇଯିବେ । ସେଇଥିରେଇ ତାର ଦିନ ବିତାଯିବ । ତାହାର ଭାବନା କଣ ? ହାତରେ ପୋଡ଼ା ମନ—ଏତେବେଳେଯାଏ ତୁ ଏଇ କଥାଟାଇ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ? ଏଠୁ ଯାଇ କାଶୀ, ବାବା ବିଶ୍ୱନାଥ—ମା ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା । କାଶୀରୁ ଅଯୋଧ୍ୟା, ସୀତାରାମ—ସୀତାରାମ । ସୀତାରାମଙ୍କ ରାଜ୍ୟରୁ ରାଧାଗୋବିନ୍ଦ । ରାଧାରାଣୀଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ।

ତା ପରେ ମଥୁରା—ନା-ନା, ମଥୁରା ସେ ଯିବ ନାହିଁ । ରାଧାରାଣୀଙ୍କୁ କନ୍ଦାଇ ରାଜ୍ୟଲେଖି ଶ୍ୟାମ ରାଜା ହୋଇଛି ସେଠାରେ, ସେ ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜାଇ ଯିବ ନାହିଁ । ମଥୁରାଠାରୁ ବରଂ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର—ହରିଦ୍ୱାର । ହରିଦ୍ୱାର ପରେ ପରେ ହୁମାଲୟ ପାହାଡ଼

ଆଉ ପାହାଡ଼ । ପିଲାଦିନରେ ପଢ଼ିଥିବା ଭୂଗୋଳ ମନେ ପଡ଼ିଲା—ପୃଥିବୀ ଭିତରେ
ଏତେ ଭଜ ପାହାଡ଼ ଆଉ ନାହିଁ—ହିମାଳୟର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶୃଙ୍ଗ ଗୌରୀଶଙ୍କର ।
ହିମାଳୟ ଭିତରେଇ ମାନ-ସରୋବର । ସେଠାଠାକେ ବି କୁଆଡ଼େ ମଣିଷ ଯାଆନ୍ତି ।
ନିତାଇ ମାସ-ସରୋବରରେ ସ୍ନାନ କରିବ । ତାହାପରେ ଜନଶୂନ୍ୟ ହିମାଳୟରେ
କେଉଁଠି ଗୋଟିଏ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ଭିଆରି କରି ସେହଠାରେଇ ରହିଯିବ । ନିତ୍ୟ ନୃତ୍ୟ
ଗୀତ ରଚନା କରିବ—ଗାଇବ, ପାହାଡ଼ ଦେହରେ ଖୋଳି ଖୋଳି ଲେଖିରଖିବ ।
ସେ ମରିଯିବ । ତାହା ପରେ ଯେଉଁମାନେ ସେ ବାଟଦେଇ ଯିବେ ସେମାନେ ସେ ଗୀତ
ପଢ଼ିବେ ଆଉ ମନେ ମନେ ନିତାଇ-କବିକୁ ନମସ୍କାର କରିବେ ।

ଶେଷ ବୈଶାଖର ଦ୍ଵିପ୍ରହର । ନିଆଁ ଭଳି ତପ୍ତ ହାତୁ । ଗଙ୍ଗାର ବାଲି ଉଡ଼ାଇ
ହୁ-ହୁ କରି ବହୁଛିଅଛି । ଦୁଇ ପାରିର ଶସ୍ୟସ୍ଥାନ ଚଢ଼ାଭୂଇଁ ଧୂସରବର୍ଣ୍ଣ—ଯେପରି
ଧୂ-ଧୂ କରୁଅଛି । ଲୋକବାକ କେହି ନାହାନ୍ତି, କେବଳ ଦୁଇ-ଭୂରଟା ଚିଲ ଆକାଶରେ
ଉଡ଼ୁଛନ୍ତି—ସେମାନେ ବି ଯେପରି କେଉଁ ଦୂରଦୂରନ୍ତକୁ ଚାଲିଛନ୍ତି । ସବୁ ଶୂନ୍ୟ—ସବୁ
ଉଦାସ, ସବୁ ସ୍ତବ୍ଧ—ଗୋଟାଏ ଅସୀମ ବୈରାଗ୍ୟ ଯେପରି ପୁରା ପୃଥିବୀକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ
କରି ପକାଇଛି । ନିତାଇ ସେହି ଅଗ୍ନି ଗର୍ଭ ଖରା ଭିତରେ ହିଁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା ।
‘‘ଚଲେ ମୁଁ ଯାଏର ବାରି ଗଠରସ୍ତା—ବହୁତ ଦୂର ଜାନା ହୋଗା ।’’ କାଶୀ । ସେ
ଞ୍ଜେସନକୁ ଫେରି ବଡ଼ ଲଇନରେ କାଶୀକୁ ଟିକଟ କାଟି ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ଚଢ଼ିଲା ।

ନିତାଇ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା କାଶୀରେ ।

ବ୍ରାହ୍ମ ଉପରେ ଟ୍ରେନ୍‌ର ଶିଡ଼ିକଦେଇ କାଶୀ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଗଲା । ସେ ମୁରୁଖ ହୋଇ-
ଗଲା । ବଙ୍କା ଗୁମର ରେଖାପରି ଗଙ୍ଗାର ଧଳା ପାଣି ଚକ୍ରମକ କରୁଅଛି । ପୁରା
ନଇକୂଳଟା ଭରା ମନ୍ଦିର, ମନ୍ଦିର ଆଉ ଘାଟ, ଆହୁରି କେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଘର ।
ନିତାଇର ମନେହେଲା ମା’ ଗଙ୍ଗା ଯେପରି ଆଖିଝଲିଯା ପକ୍କା କୋଠାର କଣି ଗୁଡ଼ି-
କରି ବେକରେ ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି । ଟ୍ରେନ୍‌ର ଯାତ୍ରୀମାନେ କଲରବ ଉଠାଉଛନ୍ତି—ଜୟ ବାବା
ବିଶ୍ଵନାଥ—ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ମାରି ଜା ଜୟ !

ସେ ବି ସେମାନଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ଵର ସଙ୍ଗେ ନିଜର କଣ୍ଠସ୍ଵର ମିଳାଇଦେଲା । ଜୟଧ୍ଵନିର
ସ୍ଵର ସଙ୍ଗେ ସ୍ଵର ମିଶାଇଦେଲା—ଜୟ ବାବା ବିଶ୍ଵନାଥ—ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ମାରି ଜା ଜୟ ।

ଞ୍ଜେସନରେ ଓହ୍ଲାଇ କିନ୍ତୁ ଅକସ୍ମାତ୍ କେତେବେଳେ ତାର ମନର ଛନ୍ଦ କଟିଗଲା ।
ସେ ଯେପରି ଝୁଣ୍ଟି କରି ଠିଆ ହୋଇଗଲା । ବିବ୍ରତ ଏବଂ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଅନୁଭବ କଲା
ସେ କେଉଁ ବିଦେଶକୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଯାଇଛି ।

ବଙ୍ଗଳା ଦେଶ ଶେଷ ହେବାଠାରୁ ସେ ଗୋଟାଏ ଅସ୍ଵାଚ୍ଛନ୍ୟ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା ।

ହେଁନରେ ଚମଟା ଭିନ୍ନ ଭାଷାଭାଷୀ ଭିନ୍ନ ବେଶଭୂଷାରେ ଭୂଷିତ ଲୋକଙ୍କର ଭିଡ଼ ବଢ଼ୁଥିଲା । କାଶୀରେ ଓହ୍ଲାଇବା ମାସେ ସେ ଭିନ୍ନ ଧରଣର ମଣିଷଙ୍କ ମେଳରେ ମିଶି-ଯାଇ ବେଶ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବରେ ଅନୁଭବ କଲେ ଯେ, ଏଠାକାର ମଣିଷଙ୍କ ଜୀବନର ଛନ୍ଦ ସାଙ୍ଗରେ ତାହାର ଜୀବନର ଛନ୍ଦ ଦେଉଁଠାରେ ହେଲେ ମିଶୁନାହିଁ । ତାହା ଛଡ଼ା କାଶୀ—କାଶୀ—କାଶୀ—ତାହାର କଲ୍ଲନାର କାଶୀ କେଉଁଠାରେ ? ସେ ତ ଏଇ ଦୋକାନବଜାରଭରା କିଣାବିକାର କୋଲାହଳରେ ମୁହଁର ଏହି ନଗରଟି ନୁହେଁ ! କୁଆଡ଼େ ସେ ବଣ୍ଟନାଥଙ୍କ କାଶୀ ?

ବହୁଳ ହେବାପରି ସେ ଠିଆହୋଇ ରହିଲା ।

ବହୁଳ ହେବାପରି ଗୁରୁଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ସେ ଗୋଟିଏ ରାସ୍ତାରୁ ଅନ୍ୟ ରାସ୍ତାକୁ ଚାଲୁଥାଏ । କେତେ ସମୟ ଚାଲିଛି, ତାର ଠିକ୍ ନାହିଁ । ଶେଷକୁ ଗୋଟିଏ ଟାଙ୍ଗା ଗାଡ଼ିରେ ଉଠି ସେ ଟାଙ୍ଗାବାଲାକୁ କୌଣସିପ୍ରକାରେ ବୁଝାଇଲା ଯେ ସେ ବଣ୍ଟନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିରକୁ ଯିବ । ଟାଙ୍ଗାବାଲା ହିଁ ତାହାକୁ ଗୋଟିଏ ଛକରେ ଓହ୍ଲାଇ ଦେଇ କହିଲା—ଏଇଆଡ଼େ ଯାଅ । ସେହି ବାଟରେ କେତେ ପାଦ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ଅକସ୍ମାତ୍ ତାହାର ମୁହଁ ଆଖି ଆନନ୍ଦରେ ପ୍ରସାସ୍ତ ହୋଇଉଠିଲେ । ପୂଜାଥଳି ଧରି ଗୋଟିଏ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଧଳା ଆନ ପିନ୍ଧି ଜଣେ ମହିଳା ଯାଉଥିଲେ । ସେ ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇଗଲା । ତାହାର ମନେହେଲା—ଘେୱେ ତ ତାଙ୍କ ଗାଆଁର ସେଇ ମଝିଆଣୀ ମା' ସାନ୍ତାଣୀ । ହଁ—ସେଇ ତ ! ସେଇମିତି ଝଲମଲ ସମ୍ବନ୍ଧର ଭାଙ୍ଗିରେ ଲୁଗା ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି, ମୁଣ୍ଡରେ ସେଇମିତି ଅଧା ଓଡ଼ଣା, ମୁଣ୍ଡର ବାଳତଳ ସେଇମିତି ଗ୍ରେଟ୍ କରି କରୁଛନ୍ତି ହୋଇଛି—ଅବକଳ ସେଇ । ହଜିଯାଇଥିବା ସୁଅ ଯେମିତି ମାଆକୁ ଖୋଜି ପାଇଛି ସେହିପରି—ନିତାଇ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଉତ୍ତମୁଲ୍ଲ ହୋଇଉଠିଲା । ଧାଇଁଆସି ସେ ତାଙ୍କ ଆଗକୁ ଯାଇ ହାତଯୋଡ଼ି ଠିଆହେଲା ।

ନା, ମଝିଆଣୀ ସାନ୍ତାଣୀ ନୁହନ୍ତି; ତେବେ ଠିକ୍ ମଝିଆଣୀ ମା'ଙ୍କ ପରି । ସେ ସେ ତାଙ୍କ ଦେଶର ଅନ୍ୟ କେଉଁ ଗ୍ରାମର ଆଉ କେଉଁ ମଝିଆଣୀ ମା, ଏଥିରେ ନିତାଇର ଆଉ କିଛି ସନ୍ଦେହ ରହିଲା ନାହିଁ ଏବଂ ସତରେ ସେ ହସାବରେ ତାର ଭୁଲ୍ ହୋଇନାହିଁ । —ସେ ବଙ୍ଗାଳୀ ବଧବା ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ଗ୍ରାମରେ ମା' ସାନ୍ତାଣୀ ହୋଇ ଠିଆହୁଅନ୍ତି ତାଙ୍କର ଭିତରୁ ଜଣେ ଅଟନ୍ତି । ପଦସୁସଜ୍ଜନା ବଙ୍ଗାଳୀ ବଧବା କାଶୀରେ ବଣ୍ଟନାଥଙ୍କ ଆଶ୍ରୟ କରି ମଣିକର୍ଣ୍ଣିକାଘାଟ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ବସିଛନ୍ତି । ଜୀବନର ବୋହଟି ଓହ୍ଲାଇ-ଦେବେ ସେଇଠାରେ । ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜା ସାରି ସେ ଘରକୁ ଫେରୁଥିଲେ । ନିତାଇ ହାତ ଯୋଡ଼ିକରି କହିଲା—ମା' ସାନ୍ତାଣୀ !

ସେ ଅମଳ ଠିଆ ହୋଇଗଲେ । ପ୍ରଥମେ ଭ୍ରୁ କୁଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ନିଜର ଆଖିକୁ ଗୁଞ୍ଚି ଦେଖି ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ କହିଲେ —କିଏ ତୁ ବାପା ?

ନିଜର ଭୂମିସ୍ଥ ପ୍ରଣାମ କରି କହିଲା—ଆଜ୍ଞା ମା, ମୁଁ ଏଠେଇ ବଡ଼ ‘ବେପଦ’ରେ ପଡ଼ିଛି ।

‘ବେପଦ’ ଶବ୍ଦଟି ତାହାକୁ ସମସ୍ତ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷାକଲା । ଶବ୍ଦଟି ଶୁଣି ସେ ବୁଝିଲେ ଲୋକଟି ପଲ୍ଲୀର ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ ଏକବାରେ ନୂଆ ଏଠିକି ଆସିଅଛି ।

ସେ ପ୍ରସନ୍ନ କଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲେ—କି ବିପଦ ବାପା ?

—ମୁଁ ଏଠାକାର କଥାବାତ୍ତା କିଛି ବୁଝିପାରୁନି ମା ! ତହିଁକି ଗଣ୍ଡବ ‘ନୋକ’, ଆଶ୍ରୟ ନାହିଁ, ନୂଆ ଆଇତ ।

ହସିକରି ସେ କହିଲେ—ବୁଝିଲି, ଆ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଆ, ଶ୍ଵେତନରୁ ଆସୁଛ ନା କଣ ?

—ହଁ ମା ! ବାଟ ଘାଟ ରୁଲିବାରୁ ନିଜର ଯେମିତି ବଞ୍ଚିଗଲା ।

ତାହାର ଏଇ ନୂଆ ମା’—ତାଙ୍କୁ ସେ ନୂଆ ମା’ ହିଁ ଡାକିଲା; ସେ ନିଜର ନିଜ ବସାକୁ ନେଇଗଲେ । ଲୋକ ଖୁବ୍ ଭଲ ।

ନିଜର ମନେ ମନେ ନିଜର ଭାଗ୍ୟକୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଲା । ଭାଗ୍ୟବିଧାତାଙ୍କୁ କହିଲା—ପ୍ରଭୁ, ତମ ଭଲିଆ ଦୟାଳୁ ଆଉ କିଏ ଅଛି । ଅଧମ ଉପରେ ଦୟାର ତମର ଶେଷ ନାହିଁ । ନଇଲେ ଏମିତି ବିଦେଶ ଭୂଇଁରେ ଆସିକରି ବି ମା’ ଯଶୋଦାଙ୍କପରି ମାଆଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ପାଇଲି କେମିତି ?

ଏଇ ନୂଆ ମା’ ତାହାକୁ ନିଜ ବସାକୁ ନେଇଗଲେ । କେଉଁ ଏକ ଆଦ୍ୟନ୍ତସ୍ଥାନ ଅଜ୍ଞାବଜ୍ଞା ଗଲି ଭିତରେ ତାଙ୍କ ବସା—ଖଣ୍ଡିଏ ବୋଲି ଘର, ତାର ଟିକେନାକୁରୁ ବାରଣ୍ଡା ଆଉ ରାନ୍ଧିବା ସକାଶେ ଗ୍ରେଟ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବାରଣ୍ଡାର କୋଣଟି । ନିଜର ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ କହିଲା—ମୁଁ ବରଂ ଘରର ବାହାରେ ବସେ । ଜାତିରେ ମୁଁ ବଡ଼ ମାତ ।

—କାହିଁକି ବାପା ? ଏଇ ବାରଣ୍ଡାରେ ବସ । ହେଲା ଏବେ ମାତଜାତି ।

ନିଜର ଆଖିରେ ଲୁହ ଆସିଗଲା । ସତରେ ମା ଯଶୋଦା । ବୃନ୍ଦାବନର ମା’ମାନେ—ଯଶୋମତୀ ଦେଶର ମା’ମାନେ କେମିତି ମା’ ସେ ଜାଣେନା; କିନ୍ତୁ ତାହା ଦେଶର ମା’ମାନଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ି ଯଶୋଦା ପରି ମା’ ଅନ୍ୟ କେଉଁ ଦେଶରେ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ତାର ମନେ ହୁଏନା । ସେ ଦେଖିଛି ଏଇ ଦେଶର କେତେ ଲୋକ—ହୃଦୟସ୍ଥାମୀ କଥା ଯେଉଁମାନେ କହନ୍ତି—ସେମାନେ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟକୁ ଯାଆନ୍ତି—ଅନାୟାସରେ ବର୍ଷେ, ଦୁ’ବର୍ଷ ଏକାଲଟେ

କଟାଇ ଦିଅନ୍ତି, କାହିଁ ମା'କୁ ଦେଖିବାକୁ ତ ସେମାନେ ଛୁଟିଯାଆନ୍ତିନି ! ମା'ମାନେ ବି ନିଶ୍ଚୟ ତାଙ୍କ ଦେଶରେ ଆପଣା ମଝିଜରେ ଥାଆନ୍ତି ! ଯେଉଁ ଯଶୋଦା ଗୋପାଳଙ୍କୁ ଓଲଟି ଲାଗି ଗୋଷ୍ଠକୁ ପଠାଇ କାନ୍ଦିବସୁଥିଲେ, ସେ ଯଶୋଦା! ଭଲି ମା' ସେମାନେ କେମିତି ହେବେ ? ତାହାଡ଼ା ଏପରି ମିଠା କଥା—ଆ ହା ହା ରେ ! —ମାଗୋ ମା ! ନା—କଣ ବାପ ଗୋପାଳ ! ଏମିତି ଡାକ—ଏମିତି ଜବାବ—ଆଉ କୋଉଠି ମିଳିବ ?

ମା' ତାହାକୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି କେତେ କଥା ପଚାରିଲେ—କଣ ନାଁ, ଘର କୋଉଠି, କି ପୋଷ୍ଟାଫିସ୍, କି ଜିଲ୍ଲା ? ଶେଷକୁ ପଚାରିଲେ—ଘରେ କିଏ କିଏ ଅଛନ୍ତି ବାପା, ମା, ଭାଇ ? ବାହା ହେଇନ ବାପା ? ନିତାଇର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଠାକୁରଣୀକି, ମନେପଡ଼ିଗଲା ବସନ୍ତକୁ । ସେ ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘନିଃଶ୍ଵାସ ପକାଇ କହିଲା— ନା ।

ନୂଆ ମା' କିଛି ସମୟ ଚୁପ୍‌କରି ରହି ପଚାରିଲେ—ତମ ଗାଆଁରେ କେତେ ଘର ବ୍ରାହ୍ମଣ—କେତେ ଘର କୋଉ ଜାତି ଅଛନ୍ତି ବାପାଧନ ? ତମର କୋଉ ଷ୍ଟେସନ ? ତମ ସିଆଡ଼େ ଗଲା ସନ ଧାନ କେମିତି ହୋଇଥିଲା ବାପା ? ଧାନ ଛଡ଼ା ଆଉ କୋଉ ଫସଲ ହୁଏ ? ବର୍ଷା କେମିତି ହୁଏ ବାପା ! ମେଘ ହୁଏ ଘନ ଘନ ?

ମାଆଙ୍କ ଆଖି ଦୁଇଟି ସ୍ଵପ୍ନାତୁର ହୋଇଉଠିଲା ।

—ବର୍ଷାରେ କାଦୁଅ କେମିତି ହୁଏ ବାପା ? ତମ ଗାଁରେ ନଡ଼ିଆଗଛ ବେଣୀ, ନା ତାଳଗଛ ବେଣୀ ? ଫଇଡ଼ା ଦାମ କିମିତି ? ମାଛ—କୋଉ ମାଛ ବେଣୀ ? ତମ ଗାଁରେ ମୁଢ଼ି କେମିତି ହୁଏ ବାପା ?

ନିତାଇ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଜବାବ ଦେଇଗଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହାର ମନରେ ଭାସିଉଠିବାକୁ ଲାଗିଲା ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଛବି ।

—ତମ ଗାଆଁରେ ନଈ ଅଛି ବାପା ? ବଡ଼ ପୋଖରୀ ଅଛି ଗାଁରେ ? ଆଃ, କେତେ ଦିନ ପୋଖରୀରେ ଗାଧେଇନି । ପୋଖରୀରେ ପଦ୍ମଫୁଲ ଫୁଟେ ? କଈଁ ତ ସବୁ ଗାଁରେ । ନେଲିଆ କଈଁ ହୁଏ ତମ ଗାଁରେ ? ଛୁନଛୁନିଆ ଆଉ କଲିମ ଶାଗ ହୁଏ ବାପା ?

ମଝିରେ ମଝିରେ ପ୍ରଶ୍ନ ସରିଯାଏ । ମା' ଚୁପ୍‌ କରି ରହିନ୍ତି ଉଦାସ ମନରେ । ବୋଧ—ହୁଏ ତାଙ୍କର ବି ମନେ ପଡ଼େ ଦେଶକଥା । ପୁଣି ହଠାତ୍ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ଗୋଟାଏ ନୂଆ କଥା, ସେଇଟାର ପଛେ ପଛେ ଆସି ଠିଆହୁଏ ପୁଣି ପଲେ ପ୍ରଶ୍ନ ।

—ତମର ସିଆଡ଼େ ସଜନାଛୁଇଁ ହୁଏ ? ‘ନଜନା’ ହୁଏ ? ପାନବରଜ ଅଛି ? କଥା ଚୁଦା ଅଛି ତମ ଗାଁରେ, ସାପ ଥାଏ ସେଠି ? ଗୋଖର ତମ୍ବ ସେଆଡ଼େ ଖୁବ୍ ବେଣୀ, ନା ? ନଈକୂଳରେ ଶାମୁକାଭଜା ତମ୍ବ ଥାଏ ? ପାଣିକୁଆ ଅଛି ? ‘ଉଠରେ ପୁତ’ ଚଢ଼େଇ ଅଛି ? ଥିବ ତ ନିଶ୍ଚୟ । ‘ଆଖି ଗଲା’ ଚଢ଼େଇ ଅନେକ ଥିବେ, ନାହିଁ ? ‘କୃଷ୍ଣ

କୁଆଡ଼େ' ଚଢ଼େଇ ? କେତେ ତାକୁ ନନ୍ଦନ, 'ଗେରସ୍ତର ପୁଅ ହଉ' ଚଢ଼େଇ ଦହର ରଙ୍ଗ ହଳଦିଆ, ମୁଣ୍ଡଟି କଳା, ଅଣ୍ଟାଟି ଲଲ୍ ଗୁଲୁଗୁଲୁ । ଆମେ ତାକୁ କହୁ 'କୃଷ୍ଣ କୁଆଡ଼େ' ଚଢ଼େଇ; ବଣିଆ-ବୋହୂ ବି କହୁ—ସେ ଚଢ଼େଇ ଅଛି ?

ହଠାତ୍ ମାଆଙ୍କ ଆଖି ଲୁହରେ ପୂରିଗଲା । ସେ ନୃପକବି ବସିରହଲେ କିଛି ସମୟ । ଦେଖୁ ଦେଖୁ ହାତୁଡ଼ା ଲୁହ ଯେମିତି ଆସେ ଆସେ ଆଖି ଫିଟାଇ ବାହାର ଆସି ଟପ୍‌ଟପ କରି ଝରିପଡ଼ିଲା ।

ନିତାଇ କିଛି ପଚାରିବାକୁ ସାହସ କଲ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ 'କୃଷ୍ଣ କୁଆଡ଼େ' ଚଢ଼େଇ କଥା ପଚାରିବାକୁ ଯାଇ ଆଖିରେ ଲୁହ ଆସିଗଲା ଦେଖି ତାହାର ମନେ ହେଲା, ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କ କୃଷ୍ଣ ବି କୁଆଡ଼େ ଚାଲିଯାଇଛି ।

ମା' କହିଲେ—ମା' ଯଶୋଦା ଗୋପାଳ ଲାଗି କାନ୍ଦୁଥିଲେ ଆଉ ହଲଦି ବାଟୁଥିଲେ । ବଟା ହଲଦି ନେଇ କାନ୍ଦୁ କାନ୍ଦୁ ସେ ଗଢ଼ିଲେ ଗୋଟିଏ ଚଢ଼େଇ । ସେଇ ଚଢ଼େଇର ମୁଣ୍ଡରେ ଝରିପଡ଼ିଲା ତାଙ୍କ ଆଖିର ରୁଦ୍ଧାଏ ଲୁହ ! ସେଇ ଲୁହର ତାତିରେ ପୋଡ଼ି ତାର ମୁଣ୍ଡଟି ଝେଲଗଲା କଳା—ଆଉ ଲୁହ ସାଙ୍ଗରେ ଥିଲା ଯୋଡ଼ି ଆଖିର ରକତ, ସେଇ ରକତରେ ତାର ଅଣ୍ଟାଟି ହେଲା ନାଲି । ଚଢ଼େଇଟିକି ଗୁଡ଼ିଦେଇ କହିଲେ—ଚଢ଼େଇ, ତୁଇ ଦେଖିଆ ମୋ କୃଷ୍ଣ ଲୋଉଠି । ଚଢ଼େଇ ବୁଲି ବୁଲି ଡାକିବାକୁ ଲାଗିଲା—'କୃଷ୍ଣ କୁଆଡ଼େ ?' —କୃଷ୍ଣ କୁଆଡ଼େ ? ଚରକାଳ ସେ ଡାକି ବୁଲୁଛି ।

ନିତାଇର ଆଖିଦେଇ ବି ଲୁହ ଝରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

ମା' କହିଲେ—ମୋ କୃଷ୍ଣ ବି ଚାଲିଯାଇଛି ବାପା ! ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ବି କେହି ନାହିଁ ଆଉ । ତେଣୁ ଆସିବ ବାବାଙ୍କ ଚରଣତଳକୁ । ନଇଲେ ଦେଖ ଗୁଡ଼ି— । ଅଧ-ବାଟରେଇ ଅଟକି ମା' ଆଖି ପୋଛୁଲେ । ପୁଣି ପଚାରିଲେ—ତୁ କାଣି ଆସିବୁ ଘାଟି କରିବାକୁ ? ଏଇ ବୟସରେ ଘାଟି ? କିଛି ମନେ କରିବୁନି ବାପା—ତମ ଜାତିର କେହି ତ ଏମିତି ଭାବରେ ଆସେନା ! ସେଇଥିରୁ ପଚାରିବୁ ।

ହାତ ଦୁଇଟି ଯୋଡ଼ି ନିତାଇ କହିଲା—ପୁଂଜନ୍ମର କର୍ମଫଳ—ହୁଏତ ମୋର କର୍ମ ବଦଳ, ନଇଲେ । —ନିତାଇ କଥାଟାକୁ ଶେଷ ନକରି ଚୁପ୍ କରିଗଲା । ମା ପଚାରିଲେ—କଣ କହୁଥିଲ ବାପା ?

ନିତାଇ ଟିକିଏ ଚୁପ୍ ରହି କହିଲା—ଆପଣଙ୍କ ଆଗରେ ଲୁଚେଇବିନି ମା ! ମୋର ବାପା, ଦାଦା, ଭାଇ, ମାମୁ, ମଝସା ଏମାନେ ସବୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ-ତଳେଇତ କରୁଥିଲେ; ଜେଲ ବି ଖଟୁଥିଲେ । ସେଇ ବଂଶରେ ମୋର ଜନ୍ମ ମା ! ମୁଁ—କହି ସେ ଅଟକିଗଲା । କେତେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପରେ ସେ ପୁଣି କହିଲା—କହିବାକୁ ସେ ବୋଧହୁଏ ସଙ୍କୋଚ

ଅନୁଭବ କରୁଥାଏ, ସସଙ୍କୋଚରେ ହିଁ କହିଲୁ—ଦେଶରେ କବି-ଗାଉଣା ଶୁଣିଛନ୍ତି ମା ? ଦୁଇଜଣ କବିୟାଳ ମୁହେଁ ମୁହେଁ ଗୀତ ବାନ୍ଧି ଲଢ଼େଇ ପାଲ କରି ଗୀତ ବୋଲନ୍ତି ?

—ନିଶ୍ଚୟ ଶୁଣିବି ବାପା । କେତେ ଶୁଣିବି । ଆମ ଗାଁରେ ନବାନୁବେଳେ ବାରଂସା (ସାବଜମାନ) ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ପୂଜା ହଉଥିଲା । କବିଗାଉଣା ହଉଥିଲା ପୂଜାରେ । ଦୁର୍ଗା-ପୂଜାରେ ହଉଥିଲା ଯାହାଗାଉଣା, କୃଷ୍ଣଯାହା—ସର୍ବୋପାତର ! ନୀଳକଣ୍ଠର ଗୀତ—“ସତେ କି ତୋର ଗୋପାଳ ଲେଡ଼ା ଗୋ ? ଶୁଣ ଯଶୋଦେ !” ସେସବୁ ଗୀତ କଣ ଭୁଲିବାର ! ମନସାଜ୍ ଭାଷଣ ଗୀତ ହଉଥିଲା ମନସାପୂଜାବେଳେ । ଚବିଶପ୍ରହର ବେଳେ କାର୍ତ୍ତିନ ହଉଥିଲା । ବାଉଲ୍ ବଇରାଗୀମାନେ ଖୁଣ୍ଟି ଗୋପୀନନ୍ଦ ସେନ ଗୀତ ଗାଇ ଭକ୍ତ ମାଗୁଥିଲେ—‘ମୁଁ ଯେବେ ମୋର ଥାନ୍ତି ଗୋଟେଇ ପା’ନ୍ତି ହେମର ଘଡ଼ା’ ଆହା-ହା ! ବାପା, ସେଇ କାର୍ତ୍ତିନ ଗୀତରେ ଶୁଣିଥିଲୁ—‘ଅମୀୟ ମିଶାଇ କେବା ଲବଣୀ କାଢ଼ିଲି ଗୋ, ତହିଁରେ ଗଢ଼ିଲି ଗୋରାଦେହ’—ଗୋରାୟନଙ୍କ ଦେହ ଅମୃତ ଗୁଣି ତଥାପି ହେଇଛି । ଏସବୁ ଗୀତ ଯେ ଅମୃତଛଣା ଜନିତ ବାପା ! କବିଗାଉଣା ନିଶ୍ଚୟ ଶୁଣିବୁ !

ନିତାଇ ଚୁପ୍ ହୋଇଗଲା । ଏହା ପରେ ଆଉ ନିଜକୁ କବିୟାଳ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ତାର ସାହସ ହେଲାନାହିଁ ।

ବଧବା ପୁଣି ପଚାରିଲେ—ତୁ କଣ କବିତାରେ ଥିଲୁ କି ବାପା ? ନିଜେ କବିଗାନ କରୁଥିଲୁ ?

ହାତ ଯୋଡ଼ିକରି ନିତାଇ କହିଲୁ—ହଁ ମା ! ଅଧମ ଜଣେ କବିୟାଳ । ତେବେ ମା, ବଡ଼ ଦରର କବିୟାଳ ମୁଁ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଝୁମୁରାୟନ ସାଙ୍ଗରେ ଥାଇ ଗୀତ ଗାଉଥିଲି ।

—ତା ହଉନା ବାପା ! କବିୟାଳ ତ ନିଶ୍ଚୟ ! ହଉ, ଖର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ବାହାରିବୁ ବୋଧେ ?

ଟିକିଏ ଚୁପ୍‌କରି ରହି ନିତାଇ କହିଲୁ—ଆଉ ଫେରିବି ବୋଲି ବାହାରିନାହିଁ ମା ! ଇଚ୍ଛା ଅଛି ଭଗବାନଙ୍କ ଶ୍ରମରେ ନିତିପ୍ରତି ଗୀତ ଗାଇବି । ସେଇଥିରେଇ ଦିନ କେଇଟା ବିତିଯିବ ମୋର ।

ବଧବା ଅନେକ ସମୟ ଚୁପ୍‌କରି ରହି କହିଲେ—ସେଥିରେ ତ ତୁ ସୁଖ ପାଇବୁନି ବାପା ! ତୁ କବିୟାଳ—ଗୀତ ଗାଇବୁ—ଲୋକଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ଦେବୁ, ହସେଇବୁ, କମେଇବୁ, ମେଡ଼େଲ୍ ପାଇବୁ, କେତେ ଲୋକ କେତେ ପ୍ରଶଂସା କରିବେ—ତେବେ ତ ତୋର ଆନନ୍ଦ ହବ, ସୁଖ ହବ ! କହୁ କହୁ ସେ ହଠାତ୍ ଚୁପ୍ ହୋଇଗଲେ । —ସୁଖ

ସଂସାରରେ ମିଳେନା ବାପା ! ଯେବେ ମିଳେ, ନାବା ବିଶ୍ୱନାଥ ଦେବେ । ତେବେ ତୋର ନିଜର କାମ ଭିତରେଇ ପାଇବୁ ।

ଅପରାହ୍ନରେ ସେ ମାଆଙ୍କ ପାଖରୁ ବିଦାୟ ନେଲା । ଏହାର ଭିତରେ ମେ ତାର ସବୁ କଥା ହିଁ କହିଲା—ରାଜା କଥା, ବିପ୍ରସଦ କଥା । ଏପରିକି ବସନ୍ତ କଥା ବି କହିଲା । କହିଲାନ୍ତି ଖାଲି ଠାକୁରଣୀ କଥା । ଖାଲି ସେତକ ନୁହେଁ, ତାଙ୍କୁ ସେ ଗୀତ ବି ଶୁଣାଇଲା ।

ମାଆଙ୍କ ବୃତ୍ତନ୍ତ ବି ସେ ସବୁ ଜାଣିଲା । ନିଜର ହେଉ ମାଆଙ୍କର କେହି ନାହିଁ, ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନକୁ ହରାଇ ମା' ଏଠାକୁ ଆସି ଅଗ୍ରସ୍ତ ନେଇଛନ୍ତି । ଦେଶରୁ ଜ୍ଞାତକୁଟୁମ୍ବ, ସେଇମାନେ ତାଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତିର ଉତ୍ତରାଧିକାର ପାଇଛନ୍ତି, ସେମାନେ ମାସକୁ ଦଶଟି ଲେଖାଏଟିଙ୍କା ପଠାନ୍ତି । ତାହା ବି ଅନସ୍ୱମିତ । ମା' ହସି କହିଲେ—ପେଟ ଲାଗି କଜିଆ କରିବାକୁ ମନ ହୁଏନା ବାପା, ଲଜ ମାଡ଼େ । ଆହାର କମାଇ ଅଧାପେଟ ଅଭ୍ୟାସ କଲେ ମାସକର ଖୋରାକ ବି ଦି'ମାସ ଯାଏ । ତା ଭିତରେ ଉପାସ କରିପାରିଲେ—ବିଧବାର ଉପାସ ତ ଅନେକ ।

ନିଜାଇ ଅଧୀର ହୋଇ ଉଠି ଠିଆହେଲା । ଓଃ—ସେ ମାଆଙ୍କର ସେଇ ଅଧାପେଟ ଅନ୍ତରେ ଭାଗ ବସାଇଛି । ମା' ତାହାକୁ ହସମୁହଁରେ ଦେଇଛନ୍ତି । ଓଃ ! ସେ କହିଲା—ମୁଁ ଏଥରକି ଉଠେ ମା ! ଥିଲେ ପୁଣି ଆସିବି ।

ନିଜାଇ ପ୍ରଣାମ କଲା ଦୂରରୁ ଭୂମିସ୍ତ ହୋଇ, କହିଲା—ଆପଣ ଦି' ପାଦ ପଛେଇ ଯାଆନ୍ତୁ ମା' । ମୁଁ ସେଇ ଠାଆଟିର ଧୂଳି ନେବି ।

ମା କହିଲେ—ତୁ ମୋର ଗୋଡ଼ ଛୁଇଁକରି ନେ ବାପା । ମୁଁ ତ ଗାଧେଇବି ଏଇଲଗେ ।

—ନା । ନିଜାଇ ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଛୁଇଁଲାନ୍ତି ।

ମା' କହିଲେ—ଅନେକ ଛବି ଅଛି; ଜାଗା ମିଳିଯିବ ! ମୋର ଘର ଏଇ ତ ଦେଖୁଛୁ—ତା ଛଡ଼ା ଏ ଘରେ ଆହୁରି ଦଶଜଣ ଥାଆନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ମାଇପେ ଏଠି—

ନିଜାଇ ହସି କହିଲା—ଦେବତାଙ୍କ ଦେଖା ଅଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ ଘଟେ ମା' । ଚରକାଳର ପୁନର୍ଥୁ ତ ମୋର ନୁହେଁ ମା' ଅନ୍ଧପୁଣ୍ୟ । ଆପଣ ମୋର ସାକ୍ଷାତ୍ତ ମା ଅନ୍ଧପୁଣ୍ୟ ।

ମା' କହିଲେ—ତୋର କଥା ବସୁସ, ତୁ କବିସ୍ତାଳ—ତୁ ଦେଶକୁ ଫେରିଯା ବାପା । ତମଜ୍ଞାର ତୋର କଣ୍ଠ । ଗୀତ ବି ତୋର ଭଲ ! ଦେଶରେ ତୋର କଦର ହବ । ସେ ତ ଆଉ ବଗଳା ଗୀତର ଦେଶ ନୁହେଁ ବାପା ! ଅବଶ୍ୟ ଗଙ୍ଗାଘାଟରେ—ଘାଟ ତ ଏଠି

ଅନେକ; ଆଉ ବଙ୍ଗାଳୀ ବି ଅନେକ । ସେଠି ବସି ଗୀତ ଗାଇଲେ ଅନେକ ଶୁଣିବା
ଲୋକ ପାଇବୁ—କିଛି କିଛି ହୁଏତ ପାଇବୁ ବି । କିନ୍ତୁ ସମ୍ଭାରରେ ପେଟ ଚଳେଇବ ଟା
ତ ସବୁକିଛି ନୁହେଁ ବାପା ! ଟିକିଏ ବିଷଣୁ ହସ ସଙ୍ଗରେ କଥାଟି ଶେଷ କଲେ ମା’ ।

ଏଇ କଥାଟାରେ ନିଜାଇ ଟିକିଏ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା । ଏଇଟା ମିଶେଇ ମା’ ତାହାକୁ ଦିଅର
କଥାଟା କହିଲେ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣକୁ ଆସି ମାଆଙ୍କ କଥାର ସତ୍ୟତା
ସେ ଅନୁଭବ କଲ । ଘଟଣାଟା ଘଟିଲା ଏହିଭାବରେ । ପ୍ରାଙ୍ଗଣର ଏକ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଠିଆ
ହୋଇ ମନ୍ଦିରଶୀର୍ଷର ଧ୍ୱଜା ଓ କଳସ ଆଡ଼କୁ ସେ ଅନାଇଥିଲା । ସୁନାପତ୍ର ଦେଇ
ମଣ୍ଡା ହୋଇଥିବା ମନ୍ଦିର, ଆକାଶରେ ଥିଲା ପରପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା । ସେହି ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାର
ଛଟାରେ ଝଲିମଲି କରୁଥିଲା ।

ଗୁରୁକତେ ଆରତି ଓ ଶଙ୍ଖାର-ବେଶ ଦର୍ଶନାର୍ଥୀଙ୍କ ଭିଡ଼ । ହଜାର କଣ୍ଠରେ
ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ଜୟଧ୍ୱନି । ସେହି ଜୟଧ୍ୱନି ସଙ୍ଗରେ ନିଜର କଣ୍ଠ ବି ମିଶାଇଦେଲା—
ଜୟ ବିଶ୍ୱନାଥ !

ତାପରେ ସେ ମନେ ମନେ ଗୀତ ରଚନା ଆରମ୍ଭ କଲା—

“ଭିକାରୀ ହେଇଛି ରାଜା ମନ ମୋର ଦେଖିଥାରେ ନୟନ ମେଲି
ସାତମାହାଲ ସୁନାର ଦେଉଳ ଗଢ଼ାଇଛି ସେ ଶୁଣାନ ଭୁଲି ।”

ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ସ୍ୱର ଶ୍ରୀ ଗୀତଟି ରଚନା ଶେଷ କରି ସେ ଗଲା ଝାଡ଼ି ଗାଇବାକୁ
ଆରମ୍ଭ କଲା—ଆହା ! ପ୍ରାଣ ଦେଇ ସେ ଗାଉଥିଲା ।

ଗୀତ ଶେଷ ହେବା ପରେ—ଅଳ୍ପ କେଇଜଣ ଲୋକ । ଯେଉଁମାନେ ଶେଷଆଡ଼କୁ
ଆଜି ଜମାହୋଇଥିଲେ—ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ତାହାକୁ କିଛି କହିଲା—ତାହାର
ବକ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୁଝି ନପାରି ନିଜାଇ ସବିନୟରେ କହିଲା—କଣ କହିଲେ ପ୍ରଭୁ ? ମୁଁ
ବୁଝି ପାରତା ନେଇ ।

ଜଣେ ହସି ବଂଗଳାରେ କହିଲା—ତମେ କଣ ଏଇ ଆସିତ ଦେଶରୁ ?

—ଆଜ୍ଞା ହଁ ।

—ସେ କହୁଛନ୍ତି ହିଁଦୀ ଭଜନ ଗାଇବାକୁ । ତମର ଏତେ ମିଠା କଣ୍ଠ, ତମ ପାଖରୁ
ହିଁଦୀ ଭଜନ ଶୁଣିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ।

—ହିଁଦୀ ଭଜନ ? ନିଜାଇ ହାତ ଯୋଡ଼ି ବିନୟ କରି କହିଲା—ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଭୁ, ମୁଁ ତ
ହିଁଦୀ ଭଜନ ଜାଣେନା ।

ବଙ୍ଗାଳୀ ଜଣକ ହୁମାୟୁନୀ ପ୍ରଶ୍ନକାଣ୍ଡ ଲେକଟିକୁ ଯାହା କହିଲୁ, ଅନ୍ଧାଜ କର ନିତାଇ
ଦେଇଟା ବୁଝିଗଲୁ; ବୋଧେ କହିଲୁ—ହୁମାୟୁନୀ ଭଜନ ସେ ଜାଣେନା ।

ଜନତାର ଅଧିକାଂଶ ହିଁ ଏଥର ଚାଲିଗଲେ । ଯେପରି ତାହା ମଧ୍ୟରେ ଉପେକ୍ଷା ଥିଲା
ବୋଲି ନିତାଇର ମନେ ହେଲା ।

ମନ୍ଦିରରୁ ସିଧାସଳଖ ଆସିକରି ସେ ଗଙ୍ଗାଘାଟରେ ହାଜିର ହେଲା ।

ଆଖି ତାର ପୁରିଗଲା । ଆହା, ଏଠି ଯେ ଦିନରାତି ମେଲା ଲାଗିରହିଛି । ଆଉ ଇଏ
କି ବିଚିତ୍ର ମେଲା ! ମା' ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ସାମନାରେ ଏ ଯେପରି ଭବିଷ୍ୟୋର ହାଟ ବସି-
ଯାଇଛି । ପାଖକେ ମଣିକଞ୍ଚିକା; ଅନ୍ୟ ପାଖରେ ରଜା ହରିହରଙ୍କ ଘାଟରେ ଶୁଣାନଚୁଲି
ଜଳୁଅଛି ଅବିରାମ; ଧନ ଉଠୁଅଛି—ରାମନାଥ ସତ୍ୟ ହେ । ଲୋକେ କହନ୍ତି, ଏଠି ଯେ
ଭସୁ ହେଲା ସେ ଶିବଲୋକକୁ ଚାଲିଗଲା । ଶିବରାମ ! ଶିବରାମ ! ଶିବଶମ୍ଭୁ । କଣ ତାର
ମନେ ହେଲା, ଦଶାଶ୍ୱମେଧଠାରୁ ବାଟତଳ ଲୋକଙ୍କୁ ପରୁର ପରୁର ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା
ମଣିକଞ୍ଚିକାଘାଟରେ । ମଣିକଞ୍ଚିକାଘାଟକୁ ଆସି ହଠାତ୍ ସେ ପୋଟଳଟି ଖୋଲି
କାଢ଼ିଲା ଗୋଟାଏ ପିତ୍ତଳ ମୁଦ୍ରା । ମୁଦ୍ରାଟି ବସନ୍ତର, ବସନ୍ତର ଏହି ଗୋଟିଏ ମାନ୍ଦ୍ର
ସୁନ୍ଦର-ଚନ୍ଦ୍ର ତାହା ପାଖରେ ଅଛି । ସେଇଟିକି ସେ ଏହି ମଣିକଞ୍ଚିକାଘାଟରେ ପାଣିରେ
ପକେଇଦେବ । ଏହି ପୃଷ୍ଠାରେ ବସନ୍ତର ଯବୁ ପାପ ଧୋଇହୋଇଯାଉ ।

—ବସନ୍ତ ତମେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଅ ।

କିନ୍ତୁ ପକେଇବାକୁ ଯାଇ ମଧ୍ୟ ସେ ପକାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ହାତଉଠେଇ କେତେକ
ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଠିଆହୋଇ ରହି ସେ ପ୍ରାୟ ଧାର୍ଯ୍ୟ ପଳାଇ ଆସିଲା । ବସନ୍ତର ଆଉ କିଛି ନାହିଁ,
ଖାଲି ଏଇ ଟିକକ ! ନା—ଆଉ ଏ ଟିକକ; ଆଉ । ତାହାର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଉ ।
ଓଃ ! ବସନ୍ତ ଦିନକୁ ଦିନ ହଜିଯାଉଛି । କାଶୀ ଆସିବାଠାରୁ ବସନ୍ତକୁ ମନେକଲେ
ତାର ମନେଇ ପଡ଼ିନାହିଁ, ସ୍ୱପ୍ନ ବି ଦେଖିନାହିଁ । କଟୁଠୁ । ଘାଟରେ ବସି ସେ ଆଖି-
ବୁଜିଲେଇ ବସନ୍ତକୁ ଦେଖିପାରୁଥିଲା । ଗୀତ ବାଜୁଥିଲା—

“ମରଣ ତମର ହାର ହେଲା ଯେ ମନର ସାଙ୍ଗରେ
ଭାବିଲ ଯାରେ କାଢ଼ିନେଇବ ସେ ତ ଅଛି ମନ ଭିତରେ ।”

କିନ୍ତୁ କାହିଁ ? ଓଃ । ମନର କଦମ୍ବମୂଳ ବି ଶୁଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଅଛି । ବସନ୍ତର

ମୁହଁଟା ଝାପ୍ଟା ହୋଇଯାଇଛି । ଆଖି ଦିଆଁ ତାର ଲୁହରେ ପୁରୁଉଁଛି । ମନ ଭିତରେ
ସେଇ ଗୀତଟି ପୁଣି ଗୁଣୁ-ଗୁଣୁ କରି ଉଠିଲା—

“ଏଇ ଖେଦ ମୋର ମନେ
ଭଲ ପାଇ ମେଣ୍ଟି ଲୁନି ଆଶା—ଅଶ୍ରୁ ଲୁନି ଏ ଜୀବନେ
ହାୟ, ଜୀବନ ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିପା
ଏ ଭୁବନେ ?”

ମୁହଁଟା ସେ ହାତର କାଣି ଆଙ୍ଗୁଠିରେ ପିନ୍ଧି ଫେରାଆସିଲା । ଦଶାଶ୍ୱମେଧଘାଟକୁ
ଆସି ବସିଲା । ଧୀରେ ଧୀରେ ମନଟା ତାର ଅଣ୍ଟା ହୋଇଆସିଲା । ବଡ଼ ଭଲ ଜାଗା
ଏଇ ଦଶାଶ୍ୱମେଧଘାଟ । ଏତେ ବଡ଼ ଖର୍ଚ୍ଚ ଆଉ ନାହିଁ ! କେତେ ଶୁଭକର କେତେ
ମଣିଷ । କେତେ ପାଠ । କେତେ ଗୀତ । କେତେ ଦାନ । କେତେ ଭିକ୍ଷା । କେତେ
କାମନା । କେତେ ଦୁଃଖ । ଏପାଖରୁ ସେପାଖଯାକେ ଘାଟଟା କେଡ଼େ ପ୍ରଶସ୍ତ ! ମନେ
ହେଲା—ଏଇ ଭଲ । ବାକି ଦିନ କେଇଟା ଏଇ ଘାଟରେ ବାଟରେ ବସା ବାନ୍ଧି ଗୀତ
ଗାଇ ଭିକ୍ଷା କରି କଟାଇଦେବ ସେ ।

ପର ଦିନ ଅପରହ୍ନରେ ଆଗରେ ଗାମୁଛା ପକାଇ ଘାଟର ପାଖରେ ବସି ସେ ଗୀତ
ଧରିଲା—

“ଏଇ ଖେଦ ମୋର ମନେ”—

କଣ୍ଠସ୍ୱର ତାହାର ଅତି ମିଷ୍ଟ । ଲୋକ ଜମିଲେ । ପଇସା ବି କିଛି ପଡ଼ିଲା; କିନ୍ତୁ
ଗୀତ ଶେଷରେ ଜଣେ କହିଲା—କାଣିକୁ ଆସି ଏ ଖେଦ କାହିଁକି ରେ ଟୋକା ?

ଜଣେ ମହିଳା କହିଲେ—ହଁ ବାବା, ଭଲ ଗୀତ ଗାଅ । ମହାଜନଙ୍କ ପଦ ଗାଅ ।
ରାମପ୍ରସାଦଙ୍କ ଗୀତ—କମଳାକାନ୍ତଙ୍କ ଗୀତ—ଏଇସବୁ ଗୀତ ।

ସେ ଏଥର ଧଇଲା—

“ମୋର କାଣି ଯିବାକୁ ମନ ନାହିଁ ତଳେ
ସଞ୍ଜନାଶୀ ମୁକ୍ତକେଶୀ—ସେ ଯେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚାଲେ ?”

ଗୀତ ସାରବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନ ଯେପରି ତାହାର ବିଜଳ ହୋଇଗଲା । ତାହାର
ପୂର ଅନ୍ତରଟା ଗୋଟାଏ ଗଭୀର ବେଦନାର ଉଦାହରଣତାରେ ଭରିଉଠିଲା । ତାହାର
ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଗ୍ରାମର ମା’ ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ କଥା । ରାମପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁକ୍ତକେଶୀ ଭଲ ମା’ ଚଣ୍ଡୀ

ଆଜି ଏହି କାଶୀ ବି ଆସି ତାହାର ଆଖପାଖରେ ବୁଲୁଛନ୍ତି । ମାଆଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଯେମିତି ବସନ୍ତ ବୁଲୁଅଛି, ଠାକୁରଣୀ ବୁଲୁଅଛି, ରାଜନ ବୁଲୁଅଛି । ବିପ୍ରପଦ ବୁଲୁଅଛି । ମାଉସୀ, ବେହେଲାଦାର—ଭିଡ଼କର ବୁଲୁଛନ୍ତି । କାଶୀଠାରୁ ତାହାର ଗ୍ରାମ ଭଲ । କାଶୀରେ ଜୀବନ ପାଇଁ ଖେଦ କରିବାର ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଜୀବନଲଗି ଖେଦ ନ କରି ସେ ବଞ୍ଚିବ କେମିତି ? ନିତାଇ ନୁହଁ ହୋଇ ବସିରହିଲା ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକାଳର ସନ୍ଧ୍ୟା । ଏଠାରେ ଏଇଲ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଗରମ । ପାଟ ଓ ଘାଟ ଉପରର ରାସ୍ତାରେ ଦଳକୁ ଦଳ ଲୋକ ଯା' ଆସ କରୁଛନ୍ତି, କଥାବାତ୍ତା କରୁଛନ୍ତି—କିନ୍ତୁ ସବୁ କଥାଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଯେପରି ନିତାଇ ପାଖରୁ ବହୁଦୂରର କଥା ଭଳି ମନେ ହେଉଅଛି, ସ୍ବରାଜ୍ୟର ରାଜାଟି ମାତ୍ର କାନକୁ ଆସୁଅଛି; କିନ୍ତୁ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ଦୁର୍ବୋଧ । ପାଖରେ ଥାଇନର ବି ମଣିଷଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ଅନେକ ଦୂରର ମଣିଷ ।

ଭଲ ଲଗୁନାହିଁ । ଏ ତାହାକୁ ଭଲ ଲଗୁନାହିଁ ! ହଉ ପଛେ କାଶୀ, ବିଶ୍ବନାଥଙ୍କ ରାଜଜ, ସ୍ବର୍ଗର ସିଂହଦରଜା; ତଥାପି ତାହାକୁ ଭଲ ଲଗୁନାହିଁ । ଭିକ୍ଷା ତାକୁ ଭଲ ଲଗୁନାହିଁ । ମହାଜନଙ୍କ ପଦ ତାହାକୁ ଭଲକରି ଜଣା ନାହିଁ । ଆଉ ନିଜ ଗୀତ ଗୁଡ଼ି ଏସବୁ ଗୀତ ଯେତେ ଭଲ ହେଉ ପଛେ ଗାଇକରି କାଳ କଟାଇବାର କଳ୍ପନା ବି ସେ କରିପାରେ ନାହିଁ । ନିଜର ଯେପରି ସେଭଳି ପଦ ଆସିବ ନାହିଁ । ତା ଛଡ଼ା ଏଇ ଭିକ୍ଷା ବୃତ୍ତିରେ ସେ ବି ଠିକ୍ ଆନନ୍ଦ ପାଉନାହିଁ । କାହିଁ ଆନନ୍ଦ ! ସେ ଅନ୍ତତଃ ପାଉନାହିଁ ସେହି କବିଗାନର ଆସର । ଝଲମଲ ଆଲୁଅ । ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ! ଭଲ ଲଗୁନି ତାକୁ ।

ମନେ ପଡ଼ିଲା ମାଆଙ୍କ କଥା କେଜିଟି—କବିସ୍ଥାଳ ରୁ, ଦେଶକୁ ଫେରିଯାଅ । ଧ୍ରୁବ୍ୟ ହୋଇ ଅନେକ ସମୟ ସେ ବସିରହିଲା । କେତେବେଳ ପରେ—ତାର ଖିଆଲ ନାହିଁ—ଅଜସ୍ଥାତ୍ ସେ ଅନୁଭବ କଲ—ଲୋକ-କୋଳାହଳ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଅଛି । ସଚେତନ ହୋଇ ଚାରିଆଡ଼େ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା—ଲୋକବାକ ନାହାନ୍ତି; ବୋଧେ ଯେଣି ଘରକୁ ଫେରିଗଲେଣି । ଘାଟ ଉପରେ ଦି ଚାରିଜଣ ଲୋକ ନିଦରେ ଅଚେତନ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ସେ ବି ଘାଟ ଉପରେ ଶୋଇପଡ଼ିଲା । ଏଇ ଗଣ୍ଡର ରାତିରେ ଅଚଳ୍ଲା ସହରରେ ବାଟ ଚଳୁ ଯିବା ସମ୍ଭବପରି ହେବ ନାହିଁ । ଆଉ କୁଆଡ଼ିକ ବା ଯିବ ? ଚାରିଆଡ଼ ନିଦ୍ରାବ୍ୟ । କେବଳ ଘାଟତଳେ ଗଙ୍ଗାସ୍ରୋତର ନିମ୍ନସ୍ଥରର କଳଧ୍ବନି ଶୁଣା-ଯାଉଅଛି । ସେହି ଶବ୍ଦ ହିଁ ସେ ଶୁଣିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅପରିଚୟର ପୀଡ଼ାରେ ପୀଡ଼ିତ ଅସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦ ତାହାର ମନ ଅଭ୍ୟୁତ କଲ୍ପନାପ୍ରବଣ ହୋଇଉଠିଥିଲା—ଗଙ୍ଗାସ୍ରୋତର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଶୁଣି ନିତାଇର ମନେହେଲା—ଗଙ୍ଗା ବି ଯେପରି ଦୁର୍ବୋଧ ଭାଷାରେ କଥା କହୁଅଛି ।

କଟଡ଼୍ଵାରେ, ନବଦ୍ଵୀପରେ ତ ସେ ଗଙ୍ଗାର ଶବ୍ଦ ଶୁଣିଥାନ୍ତୁ; କଟଡ଼୍ଵାରେ ଯେଉଁ ଦିନ ବସନ୍ତର ଦେହ ପୋଡ଼ାଇଥିଲା, ସେଦିନ ତ ଗଙ୍ଗା ସ୍ବସ୍ତୁଷ୍ଟାରେ କଥା କହିଥିଲା । ଏଠାକାର ସବୁକିଛି କଣ ଦୁର୍ବୋଧ ଭାଷାରେ କଥା କହନ୍ତି ?

ପୁଣି ତାର ମାଆଙ୍କ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ଦିନସାରା ସେ ଚଢ଼େଇଙ୍କ ଡାକ କେତେ ଶୁଣିଥାନ୍ତୁ; କିନ୍ତୁ ‘ଉଠରେ ପୁଡ଼ି’ ବୋଲି ତ ତାଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ଡାକିନାହିଁ—‘ଆଖି ଗଲା’ ବୋଲିକରି ତ କୋଉ ଚଢ଼େଇ ଡାକି ନାହିଁ—‘କୃଷ୍ଣ କୁଆଡ଼େ’ କହିକରି ବି ତ କେଉଁ ଚଢ଼େଇ କାନ୍ଦି ବୁଲିନାହିଁ ଏଠାରେ । କୁଆର ଡାକ ବି କେମିତିକି ଭିନେ ଏଠାରେ ! ମା ତାକୁ ଯାହାସବୁ କହିଛନ୍ତି ତାହାହିଁ ଠିକ୍ କଥା ।

ଅକସ୍ମାତ୍ ତାହାର ମନେ ହେଲା—ବିଶ୍ଵନାଥ ? ବିଶ୍ଵନାଥ ହିଁ ଯେ ଏହି ରାଜ୍ୟର ରାଜା, ତେବେ ସେ ବି କଣ—ଏଇ ଦେଶର ଭାଷା କହନ୍ତି ? ତାଙ୍କର ଏହି ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଭଳି ତେବେ କଣ ସେ ବି ତାର କଥା—ତାହାର ବନ୍ଦନା ବୁଝିପାରନ୍ତିନି ? ହିନ୍ଦୀ ଭଜନ ? ହିନ୍ଦୀ ଭଜନରେ ହିଁ କଣ ସେ ବେଶୀ ଖୁସି ହୁଅନ୍ତି ? ‘ମା ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା’—ସେ ବି କଣ ହିନ୍ଦୀ କହନ୍ତି ? ଭୋକିବେଳେ ସେ ଯେବେ ନିତାଇକୁ ପଚାରିବେ—ତେବେ କଣ ସେଇ ହିନ୍ଦୀରେ କଥା କହିବେ ? ତେବେ ? ତେବେ ସେ କାହାକୁ ଗୀତ ଶୁଣାଇବ ? ପୁଣି ତାର ମନେ ପଡ଼ିଲା—ତାଙ୍କ ଗାଆଁର ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ କଥା, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ‘ବୁଢ଼ା ଶିବ’ଙ୍କୁ । ପାଗଳନା ବାଉଳି ମାଆ ! ଭାଙ୍ଗୋଡ଼ି ଭୋଲା !

“ଆଲୋ ଦିଗମ୍ବର ନାଚ ଗୋ ।”

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବେହେରାର କାନ୍ଧରେ ଚଢ଼ି ବାଉଳି ମାଆ ନାଚେ ।

“ହାଡ଼ର ମାଳ ବେକରେ ଝୁଲେ ଭୋଲା ନାଚେ ଥେଇସ୍ଥା ଥେଇ ।”

ଭୋଳାନାଥ ନାଚନ୍ତି, ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ‘ଗାଜନ’ର ଭକ୍ତମାନେ ବି ନାଚନ୍ତି । ହଜାର ହଜାର ଯାଡ଼ି ଯାଡ଼ି ଲୋକ ପାଖଆଖରେ ଯେଉଁମାନେ ଠିଆହୋଇଥାନ୍ତି, ସେମାନେ ବି ମନେ ମନେ ନାଚନ୍ତି । ପୁଣି ସଙ୍ଗନାଶୀ ମୁକ୍ତକେଶୀ ପରି ମା’ ଚଣ୍ଡୀ ଆସି ତା ଆଗରେ ଠିଆହେଲେ । ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସମସ୍ତେ ! ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମନେ ପଡ଼ିଲା ।

ପ୍ରଥମରେ ମନେ ପଡ଼ିଲା ଝୁମର ଦଳଟିକି—ନିର୍ମଳା ଭଉଣୀ ବି ମନେ ପଡ଼ିଲା—ଲଳିତା ମନେ ପଡ଼ିଲା—ମାଉସୀ ଆସି ‘ବାପା’ କହି ତାହାର ଅଖିଆଗରେ ଉଭା ହେଲା । ବେହେଲଦାର, ପାଲିଆ, ବାଜଣାଦାର, ରାଜନ, ବଣିକ ମାଉଳ, ବିପ୍ରପଦ ବ୍ରାହ୍ମଣ—ମନେ ପଡ଼ିଲା କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛମୂଳେ ବାଟକୁ ଚାହିଁ ଠିଆହୋଇଛି, ଏଇ ତ !—

ଗାଆଁ ପାଖର ନର୍କକୂଳରେ ଚଢ଼ାଭୂଇଁରେ ପରିବା ଗୁପ୍ତ, ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ପଡ଼ିଆ,
ବୈଶାଖରେ ପଡ଼ିଆର ଧୂଳି, କାଳବୈଶାଖି ଝଡ଼, କଳା ମେଘ, ଘନଘୋର ଅନ୍ଧାର,
ସେଇ ଆଖିଝଲିଆ ବିଦ୍ୟୁତ୍—ସେଇ କଡ଼ମଡ଼ ଶବ୍ଦରେ ମେଘ ଗର୍ଜନ—ଝରଝର ବର୍ଷା
—ସବୁ ମନେ ପଡ଼ିଲା । ପୁଣିମାରେ ଧର୍ମରାଜ-ପୂଜାର ଉତ୍ସବ । ତୋଳ କାହାଳୀ ଘଣ୍ଟା
ବାଜଣା ସାଙ୍ଗରେ ଫୁଲମାଳ ବେକରେ ଝୁଲେଇ ଭକ୍ତଙ୍କର ନାଚ । ଗଭୀର ରାତିରେ
ବଗିଚାରୁ ଭକ୍ତଦଳଙ୍କର ଫଳ ସଂଗ୍ରହ; କେତେ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଗଲା; ବାରୁଘର ପୁରୁଣା
ବଗିଚାରେ ଗଛ କୋରଡ଼ରେ ଅଜଗର ପରି ଗୋଖର ସାପର ବସା; ଗୋଖରଗୁଡ଼ାକ
ତାଳକୁ ତାଳ ବୁଲନ୍ତି, ଦୋଳି ଝେଲନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଭକ୍ତମାନେ ଯେତେବେଳେ
‘ଜୟ ଧର୍ମରାଜ’ କହି ରୋଲ କରି ଗଛରେ ଚଢ଼ନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେଗୁଡ଼ା
ସନ୍ତ୍ରସ୍ତରେ ନୋହୁଁ ଯାଇ ଲୁଚିଯାଆନ୍ତି । ବଗିଚାର ସେହି ପୁରୁଣା ବରଗଛମୂଳେ
ଅରଣ୍ୟସନ୍ଧ୍ୟା ଦିନ ହିଅଙ୍କ ସମାରୋହ ମନେ ପଡ଼ିଲା । ହୃଦବାଟ ଦେଇ ବିଚିତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣର
ଲୁଗାପଟାପିନ୍ଧା ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ହିଅଙ୍କର ଯିବାର ଛବି ନିତାଇର ଆଖିଆଗରେ ଶ୍ରେୟଃଠିଳ ।
ହୃଦର ଦି’କଡ଼େ ନନ୍ଦନନ୍ଦନା ଘନ ସବୁଜ ବିଆଳି ଧାନର ବିଲ, ମଝିରେ ବାଟ ।
ଆସାନ୍ତ ଆୟୁଅଳ୍ପ ଆକାଶରେ ହୁଏତ । ଏହାର ଭିତରେ ମେଘ ଦେଖାଦେଇଛି, ଶ୍ୟାମଳ
ରଙ୍ଗର ଜଳଭର ବଉଦ ! ଶୁଭ୍ର ଶୁଭ୍ର ନିତାଇର ବାରମାସୀ ଗୀତ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲା ।

“ବଇଶାଖେ ସୂର୍ଯ୍ୟଛଟା—

ଯେତେ ସୂର୍ଯ୍ୟଛଟା—

କାଠ ଫଟା—

ସେତେ ଘଟା

କାଳବୈଶାଖି ମେଘରେ

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମାପନ୍ତି ବିହନ ଧାନ ଗୁପ୍ତ ଖେତ ଆଗରେ

ପୁଣ୍ୟ ଧରମ ମାସରେ —

ପୁଣ୍ୟ ଧରମ ମାସରେ—ଧରମ ଆସଇ—ପୁଣିମାରେ ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ପୂଜାଗୋଟି
ମୋ ପରାଣ କାନ୍ଦେରେ ହାଇରେ ବିଧି, କାଠ ପରି ମୋ’ ବନ୍ଧ ଯାଏ ଫାଟି ।

ତାପରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଆସେ—

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଆଇଲେ ଗଛମୂଳେ ହିଅଙ୍କ ମେଲେ ଅରଣ୍ୟସନ୍ଧ୍ୟା ପୂଜା

ଜୋର୍ ଆସେ କନିଆଁ ହସେ ସାଜହୁଏ ନାନା ସଜା

ଦଶହରାରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିନୀ —

ଦଶହରାରେ ଚତୁର୍ଥା—ଗଙ୍ଗାପୁରୀ, ଏଥର ସିଧା ବଳ ଉପିବ ବଢ଼ିଲେ
ମୋହର ପରାଣ କାନ୍ଦେ ହାଇ ରେ ବଧୂ, ଆଖିଲୁହ ବସେ ଯାଏ ଗଡ଼ିରେ ।”

ଏମିତି କରି ଆସାନ୍ତର ରଥଯାତ୍ରା—ବର୍ଷାର ବାଦଲରେ ବଳୁଳୀଙ୍କ ଲଢ଼େଇ,
ଶ୍ରାବଣର ରୁମ୍‌ରୁମ୍ ବରଷାରେ ତନ୍ତ୍ର ଧାନଭରା ବଳ ପାରିହୋଇ ବାବାଜୀଙ୍କ ଆଖିରେ
ଝୁଲଣ ଉତ୍ସବ ଦେଖିବାର ସୁତଠାରୁ ଚଇନ୍ଦର ଗାଜନ*—ମନେ ପକାଇ ପକାଇ
ସେ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ବାରମାନ୍ଦୀ ଗୀତ ମନର ଆବେଗରେ ରଚନା କରି ପକାଇଲେ—

“ବରଷ ଶେଷେ ଚଇତ ଆସେ—

ବରଷ ଶେଷେ ଚଇତ ଆସେ, ଆସି ବସେ ଅନ୍ନପୁଷ୍ପୀ ପୁରୀର ମେଢ଼େ
ଭଣ୍ଡାର ତ ପରିପୁଷ୍ପୀ, ବଳ ଶୂନ୍ୟ, ତଳପୁଷ୍ପ ଫୁଟଇ ଟାଲି ବଳେ
ତେଲ ନାହିଁ ହାୟ ଶିବଙ୍କ ମାଥେ, ଭରତ ଜଟେ, ଅଙ୍ଗେ ପାଉଁଶ
ଗାଜନରେ ଭୂତ ନାଚିଲେ ।

ମୋହର ପରାଣ କାନ୍ଦେ—ହାଇରେ ବଧୂ—

ଡେଣା ମେଲଇ ଉଡ଼ିଯାନ୍ତି କି ମେଲେ ।”

ଅଧୀର ହୋଇ ସେ ପ୍ରଭାତର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷା କରି ରହିଲେ । ବାର ବାର ଏଠାକାର ନୂଆ
ମାଆଙ୍କୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରି ମନେ ମନେ କହିଲେ—ତମେ ମତେ ଛଳନା କରିଛ ମା’ !
ସେଠାକାର ମାଆ ତମେ, ମୋତେ ଲେଉଟାଇବାକୁ ପରା ଆଗରୁ ଏଠାରେ ବସିରହିତ !
ତମର ଆଜ୍ଞା ମୁଁ ମଥାପାତ ନେଲି । ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ କଲି ।

ମାସେ ଶେଷେ କୌଣସି ପ୍ରକାର କାଶୀରେ କଟାଇ ନିଜାଇ ପୁଣି ଦିନେ ଟ୍ରେନରେ
ଚଢ଼ିଲୁ । କେମିତି ହେଲେ ସେ ଏଠାରେ ରହୁପାରିଲାନି ।

ଏଇ ମାସକ ସେ ଭଲକରି ଶୋଇପାରିନାହିଁ । ତାହା ସଙ୍ଗରେ ଉତ୍କଳଶୂର,
ଉଦ୍‌ବେଗର ତାର ଅବସାନ ହୋଇଅଛି ! ନିଦ ଯେପରି ତାହାକୁ ମାଡ଼ିବସିଅଛି ।
ମୋଗଲସରାଇ ଜଙ୍ଗ୍‌ସନରେ କୌଣସିମତେ ଉଠି ଟ୍ରେନ୍ ବଦଳାଇ ନୂଆ ଗାଡ଼ିରେ
ଚଢ଼ି ସେ ବଢ଼ିଗଲେ । ଛୁତରୁ ଝୁଲୁଥିବା ବେଷ୍ଟ୍‌ରୁ ଗୋଟିଏ ଖୋଲିଥିଲା, ସେଇ

* ପବନଶେଷ; ଶିବପୂଜା ଦ୍ୱୟ ।

ବେଞ୍ଚରେ ଚଢ଼ିକରି ସେ ଶୋଇପଡ଼ିଲା । ଆଃ—ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ! ଅପଣାର ସୁନା ଦେଶକୁ ନିଜ ମାଆକୋଳକୁ ଫେରିଗଲିବି ସେ ।

ପରଦିନ ସକାଳେ ଯେତେବେଳେ ତାହାର ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଲା, ସେତେବେଳେ ମନେ ହେଲା ଅତି ପରିଚିତ କେହି ଜଣେ ତାହାକୁ ଡାକୁଅଛୁ । ପରିଚିତ କେହି ଭାଷା ମିଠା ସୁରରେ ତାହାକୁ ଡାକୁଛି—

—ଉଠ, ଉଠ, ଉଠ ।

—କିଏ, କିଏ ?

ନିଜାର ଧନ୍ୟପତ୍ର କରି ଉଠିବସିଲା ।

ନା, ଚନ୍ଦ୍ରାଜଣା କେହି ନୁହେଁ, ତାକୁ ବି ନୁହେଁ । ତଳ ବେଞ୍ଚରେ ଜଣେ ଲୋକ ବେଞ୍ଚଟାହାକ ମାଡ଼ି ଶୋଇରହିଛି, ତାହାକୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନିକରାଗି ଯାହୀ ଡାକୁଛନ୍ତି—
— ଉଠ, ଉଠ ।

ନିଜାଇ ନିଶ୍ଚୟ ଗୁଡ଼ି ଉଠିବସିଲା । ଆଃ, ଗାଡ଼ିଟା ଚନ୍ଦ୍ରାମୁହଁରେ ଯେମିତି ପୁର-ଯାଞ୍ଜୁ । ସମସ୍ତେ ଚନ୍ଦ୍ରା, ସମସ୍ତେ ଚନ୍ଦ୍ରା ! ନିଜାଇ ଜଳଦି ଜଳଦି ଉପରୁ ତଳକୁ ଆସି ସବିନୟରେ ଆତନ୍ତ୍ରିକ ଯାହୀମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣକୁ ବଢ଼ିଲା—ମାଲଗୁଡ଼ା ଉପରକୁ ଟେକି ଦେବି ?

—ଦିଅ ତ ଭାଇ, ଦିଅ ତ ।

—ବୁଢ଼ାଟିଏ ହେଇଥା ବାପା, ବଡ଼ ଭଲ ଯିଲା ତୁ । ଜଣେ ବୁଢ଼ ତାହାକୁ ଆଣିବାଦ କଲା ।

ମାଲଯାକ ଟେକିଦେଇ ନିଜାଇ ଝରକାଦେଇ ମୁହଁ ବଢ଼ାଇ ଦେଖିଲା । ଇଷ୍ଟସନ ବାହାର ଅଡ଼କୁ ଗୁହଁ ତାହାର ଆଖିଟି ପୁରୁଉଠିଲା । ସବୁ ଚନ୍ଦ୍ରା—ସବୁ ଚନ୍ଦ୍ରା ! ଆଃ—ତେବେ ତ ଦେଶକୁ ଆସିଯାଇଛି ସେ ! ଝରକାର ବାହାରେ ବଗିଚା ଦେଖ । ସବୁ କିଛି ଚନ୍ଦ୍ରା । ଗୁଣିଗୁଣ୍ଡ ପାରିହେଲା । ଏଇଥର ବର୍ଦ୍ଧମାନ । ବାହାରେ ଆକାଶରେ ମେଘ ଘୋଟିରହୁଛି ।

ବର୍ଦ୍ଧମାନରେ ଗାଡ଼ି ବଦଳ କରି—ଘଣ୍ଟା ଦି'ଘଣ୍ଟା ମାସ, ତାହାପରେଇ ସେ ଗାଆଁକୁ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଯିବ । ମା ଚଣ୍ଡୀ, ବୁଢ଼ା ଶିବ ।

ମା ଚଣ୍ଡୀ, ବୁଢ଼ା ଶିବଙ୍କ ଗୁମ୍ଫାରେ ବସିକରି ସେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଗୀତ ଶୁଣାଇବ । ଡାର୍ଥରୁ ଡାର୍ଥ, ମେଲାରୁ ମେଲା—ତାରକେଶ୍ଵର କାଳିଦାସକୁ ଯାଇ ଗୀତ ଶୁଣାଇ ଆସିବ । ଦେଶର ଜିଲ୍ଲାକୁ ଜିଲ୍ଲା ବୁଲି ଲୋକଙ୍କୁ ଗୀତ ଶୁଣାଇବ । ନିଶ୍ଚୟ କରି ସେ ଜାଣେ ଯେ, ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୀତ ଶୁଣାଇ ପରିତପ୍ତ କରି ପାରିବ । ସେ ଏଥର ନିଜେଇ

କବିଦଳ କରିବ । ଏଇଲୁ ତାର ନାଁ ହୋଇଛି, ବହୁନାର ଅଭାବ ହେବନାହିଁ । କବିପ୍ରାଳ ନିତାଇ ତରଣ ନାଆଁରେ ଦେଶଲୋକ ବି ଲୁହଡ଼ି ଭଳି ମାଡ଼ିଆସିବେ । ମେଳା-ମଉଛବରେ ଗାଳିଗୁଳଜ କରି ଗୀତ ନହେଲେ ଚଳିବନି । ତାହା ଭିତରେ ବି କୌତୁକ ଅଛି; ତଥାପି ସେ ଭଲ ପାଇବାର ଗୀତକୁ ସାର କରିବ । ବସନ୍ତକୁ ହରାଇ ସେ ବୁଝିପାରିଅଛି ପୃଥିବୀମୟ ସେଇ ଗୋଟିଏ ଝେଦ—ଜୀବନ ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିପାଁ ? ଭଲପାଇ ଆଶା ମେଣ୍ଟିଲୁ ନାହିଁ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏତେ ଟିକିଏ ଜୀବନର ପରିସର, ସେତକ ଭଲପାଇବା ଲାଗି ଅଶ୍ବେନା ? ଭଲ ପାଇବାର ଗୀତ । ଖେଦର ଗୀତ—‘ଏଇ ଖେଦ ମୋର ମନେ ।’—ସେଇ ଝେଦର ଗୀତ ! ବସନ୍ତର ନାଁ ନେଇ ଗୀତ ।

କୋକିଳ କଣ ବସନ୍ତକୁ ଭୁଲିପାରେ ?

ଏକସପ୍ତେସ ଟେନଟା ରହୁଗଲା । ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଶ୍ବେତନ ଆସିଯାଇଛି ।

ବର୍ଦ୍ଧମାନ ! ବର୍ଦ୍ଧମାନ !

ବର୍ଦ୍ଧମାନଠାରୁ ଲୁପ୍ତ-ଲୁଚିନୁ ଟେନଟା । ନିତାଇ ପୁଣି ସେଇ ଟେନଟାରେ ତଡ଼ି ବସିଲା ! ମନେ ମନେ ସେତେବେଳକୁ ତାହାର ଗୀତବନ୍ଧା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଇଛି । ଗାଆଁରେ ପହଞ୍ଚିକରି ସେ ସବାଆର ମା’ ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ପାଖୁ ଯିବ ପ୍ରଣାମ କରିବାକୁ । ସେହି ପ୍ରଣାମ ପାଇଁ ସେ ଗୀତ ବାଜିବା ଆରମ୍ଭ କରିଅଛି । ଏହି ଗୀତ ଗାଇକରି ସେ ମାଆଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରିବ । ଜୟନ୍ତୀ ମଙ୍ଗଳା କାଳୀ ନୁହେ, ସେ ନିଜର ଗୀତ ଗାଇକରି ମାଆଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରିବ ।

“ଓଁ କର ମା’—ଦେ ମା’ ଓଁ କର

ଘରଛଡ଼ା ପୁଅ ତୋ ଆଇତ କେତେ ବିଦେଶଭୁଇଁ ବୁଲି

ତୋ ଜବାବ ନ ପାଇଲେ ମା’ ଆଉ କିଛିରେ ମନ ଲାଗେନା,

ନାତ ତାଳରେ ଗୋଡ଼ ଚଳେନା, ଆଖିରୁ ଲୁହ ବୁହଇ ଖାଲି ।”

ଆକାଶ ମାରା ଘନକଳା ମେଘ । ସୁ-ସୁ କରି ମେଘ ବତାସ ବହୁଛି । ଆଃ, ଦେହ ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯାଇଛି । ମାଟିର ଗୁଡ଼ି ଆଉ ଦିଶୁନାହିଁ, ନହନହକା କଥା ଘାସରେ ଭରି-ଯାଇଛି । ଓଃ—ଏହାର ଭିତରେ ଏଆଡ଼େ ବର୍ଷା ହୋଇଗଲାଣି ! ଗୁଣ୍ଠ ହୋଇଥିବା

ବିଲଗୁଡ଼ିକର କଳା ମାଟି ପାଣିରେ ତନ୍ତ୍ର ଆଦରଣୀ ହିଅନ୍ତି ଭଲ ତୋଳିଧରଲେ ସେମିତି
ତରଳିଯିବାକୁ ଚାହୁଁବ । ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ଖୁଣ୍ଟ ଉପରେ ଗୋଟାଏ ଓଦା କୁଆ ଡେଣା ଦିଟା
ଅଳ୍ପ ମେଲଇ ଦେଇ ବେକ ବଙ୍କେଇ ବସିରହୁଛି; ମନଖୁସିରେ ତନ୍ତ୍ରଅଛି । ଅଶୁଭ୍ଯ
ବଟ ଶିରଷର ନୂଆ ପତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଓଦା ହୋଇ ଅବୁଛନ୍ତି । ଲଇନର ଦି'କଡ଼ରେ ବୁଦା-
ଗୁଡ଼ିକରେ ଗୋଛା ଗୋଛା କେତକା ଫୁଲ ଫୁଟିଅଛି ! ଆହା—ହା ! ହେଇ, ଦୂରରେ
ନାଲକୂଳରେ ଗୋଟାଏ କିଆବୁଦା ପବନରେ ଦୋହଲୁଛି । କିଆବୁଦାଟାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ
ଦେନାଉଛି ସବୁଠୁଁ ବେଶୀ ! ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁଣି ତାର ବସନ୍ତ କଥା ମନେ
ପଡ଼ିଗଲା—

“ଏଇ ଭୁଲଟା କାହାର ହାୟ ରେ !

ମନମତାଣିଆ ବାସ୍ନା ଭରିବି ରୁକୁରେ

କରତକଣ୍ଠା ଦେଇ ଦେରିଲା କିଆଫୁଲର ଧାର ।”

ଝମର-ଝମର ଶବ୍ଦରେ ଟ୍ରେନ୍ ଚାଲିଅଛି । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବର୍ଷା ବ ହେଉଅଛି । ମଝିରେ
ମଝିରେ ମେଘ ଉପରେ ଘନେଇ ଆସୁଅଛି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳର କଳା ଗଡ଼ିଆର ପାଣିର
ରଙ୍ଗ ପରି ରଙ୍ଗ; ବର୍ଷା ଜୋର ହେଉଅଛି, ଏଇମିତି ଚାଲିଆଡ଼ ଝାପ୍ପା । ଓଃ, ଇଆଡ଼େ
ଖୁବ୍ ବର୍ଷା ହେଇଯାଇଛି । ପଡ଼ିଆ ପାଣିରେ ଭାସୁଅଛି । ବେଙ୍ଗଙ୍କର କଟର-କଟର କଟର
ଡାକ ଟ୍ରେନ୍‌ର ଶବ୍ଦକୁ ଡେଇଁକରି ବ କାନକୁ ଆସୁଅଛି । ଇଆଡ଼େ ତ ଅତଡ଼ା ପଡ଼ିଗଲା ।
ଘମ୍-ଘମ୍ ଗମ୍-ଗମ୍ ଶବ୍ଦରେ ଟ୍ରେନ୍‌ଟା ଧ୍ରୁପଦ-ଗଡ଼ରେ ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କଲା । ନଇର
ପୋଲ । ଗେରୁଆ ରଙ୍ଗର ପାଣିରେ ଧଳା ଧଳା ଫେଣ ଭାସି ରୁଲୁଅଛି । ଏପାରିରୁ
ସେପାରିଯାକେ ନାଲି ପାଣି ଦି'କୂଳ ଭରିଛି । ପାଣି ଭରିବି ଖାଉଛି, ପୁଣି ଖର-
ବେଗରେ ସିଧା ଧାଇଁ ଚାଲିଅଛି । ଦୁଇପାଖରେ କାଗଜଣ୍ଡା ବଣ, ଘନ ସବୁଜ । ଅଜୟ !
ଅଜୟ ନୁହେଁ । ଦେଶକୁ ଆସିଯାଇଛି । ଦେଶ, ତାହାର ଗାଁ । ତାହାର ମା !

“ତୋ ଜବାବ ନପାଇଲେ ସେ ମା, କିନ୍ତୁରେ ମନ ଲାଗେନା

ଅଖିପତାରେ ନଦ ଆସେନା ବହୁଯାଏ ମା' ଲୁହ ଖାଲି ।”

ଏଇ ଥର ବୋଲୁଥିଲେ—ତାପରେ କୋପାଇ, ତାପରେ, ତାପରେ ଜଳସନ;
ଗ୍ରେଟଲଇନ୍—ଘଟର ଘଟର ଘଟର ଘଟର ଘଂ ଘଂ ଘଂ ଘଂ । ସଙ୍ଗାଙ୍ଗରେ ଭୟଙ୍କର
ଦୋହଲ ଦେଇ ନଗୁଇ ଗ୍ରେଟ ଲଇନର ଗାଡ଼ିର ଚାଲି—ହାୟ ହାୟ ହାୟ ହାୟ ।

ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିତାଇର ପ୍ରତି ଭିତରେ ନାଚୁଥିବୁ ନିତାଇର ମନ । ପିଲାଟା ପରି
ନାଚୁଥିବୁ । ଆଖିକୋଣରୁ ଲୁହ ଆସୁଥିବୁ ଏହି ଅଜୟ ନରର ଜିଆର ପରି । ମାଆଗୋ
—ମା, ମୋ ମା । ମୋ ଗାଁ । ଏଇ ତ—ସେଇ ‘ନିମତେର କୋଟି’ ‘ଉଦାସୀ ପଡ଼ିଆ’;
ହେଇ ତ କାଣୀ ପୋଖରୀ; ଏଇ ତ ସେଇ କାଳୀ ବଗିଚା—ସେଇ ବଗିଚାର ଗଛଗୁଡ଼ିକ
ଥିଲେ ତାର କବି-ଜୀବନର ଗୀତଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରୋତାଦଳ !

ଗାଡ଼ିଟା ଉପରୁ ବାଜିଲା—ଇଷ୍ଟ ସନରେ ପଶୁଥିବୁ । ହେଇ ତ, ହେଇ ତ ! ଗାଡ଼ି
ରହିଲା ।

ଟ୍ରେନ୍ ଚାଲିଯାଇଛି ।

ନିତାଇ ଠିଆହୋଇ ରହିଛି । ତାହାର ଚାରିପଟେ ବିସ୍ମୟ ଗୋଟିଏ ଜନତା ।
ନିତାଇ ଏପରି ହସ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରିନାହିଁ । ଏତେ ସ୍ନେହ, ଏତେ ସମାଦର ତାହା
ପାଇଁ ସଞ୍ଚିତ ହୋଇ ରହିଛି ଏଠି ? ରାଜା ରୁଣ୍ଡରେ ବି କଥା ନାହିଁ । ବେନେ-ମାମୁ,
ଦେବେନ, କୃଷ୍ଣ ଦାସ, ରାମଲାଲ୍, କେଇଜଣ ଭଦ୍ରଲୋକ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ଘେରି ଠିଆ-
ହୋଇଛନ୍ତି । ଆଗରେ ସେହି କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛଟି । ଫୁଲର ସମୟ ଶେଷ ହୋଇ ଆସିଥିବୁ,
ନିଜ ସବୁଜ ଚରା-ଚରା ପତ୍ରରେ ଭରିଉଠିଥିବୁ; ତଥାପି ଦୁଇଗୁଡ଼ି ଫୁଲ ଯେପରି
ନିତାଇ ସକାଶେ ହିଁ ଧରି ରହିଛି । ନିତାଇ ଆଖିରେ ଲୁହଧାର । ନିତାଇ କାନ୍ଦୁଥିବୁ;
କାନ୍ଦୁଥିବୁ ବିପ୍ରପଦ ବ୍ରାହ୍ମଣର ମୃତ୍ୟୁକୁ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରି । ବିପ୍ରପଦ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମରି-
ଯାଇଥିବୁ ।

ବିପ୍ରପଦ ସକାଶେ ନିତାଇର କାନ୍ଦଣାରେ ସମସ୍ତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ।
କଥାଟା କୌତୁକର କଥା; କିନ୍ତୁ ନିତାଇର ଏହି ନୀରବ ବିଗଳିତ ଅଶ୍ରୁଧାରା ଏପରି
ଗୋଟିଏ ଅନୁଚ୍ଛ୍ଵସିତ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ମହମାରେ ମହମାନ୍ବିତ ହୋଇଉଠିଥିଲା ଯେ, ତାହାର
କାନ୍ଦକୁ ଉପହାସ କରିବାର ଉପାୟ ନଥିଲା । ନିତାଇର କବିତାଲିଖିତର ଖ୍ୟାତି
ଦେଶରେ ସମସ୍ତେ ଶୁଣିଛନ୍ତି, ତାହା ଲାଗି ସମସ୍ତେ ତାହାକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ନହେଲେ ନ ହିଁ
ପ୍ରଶଂସା ବି କରନ୍ତି ମନେ ମନେ; କିନ୍ତୁ ଏ ତାହା ନୁହେଁ, ତାହାଠାରୁ ବି ଅତିରିକ୍ତ କିଛି ।
ତାହାର ଆଖିର ସେହି ଚରବିଗଳିତ ଧାରାର ସେହି ମହମାରେ ହିଁ ନିତାଇ ମହମାନ୍ବିତ
ହୋଇ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ବଡ଼ ହୋଇ ଉଠିଥିବୁ । ବିପ୍ରପଦକୁ ହରାଇ ଖାଲି ସେ କାନ୍ଦୁ
ନଥିଲା, ସେମାନଙ୍କୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଫେରିପାଇ ମଧ୍ୟ କାନ୍ଦୁଥିବୁ ।

କେତେବେଳ ପରେ ।

ନିଜର ଆସି ବସିଲା ସେହି କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛଟା ମୂଳରେ । ରାଜାକୁ ଡାକି ପାଖରେ ବସାଇଲା । ଲଜନ ଯେଉଁଠାରେ ବଙ୍କାଇ ଯାଇଛି, ଦୁଇଟି ଲଜନ ଯେଉଁଠି ଗୋଟିଏ ବନ୍ଦୁରେ ମିଶି ଏକ ହୋଇଯାଇଥିବାପରି ମନେହୁଏ, ସେଇଠାରେ ଦୃଷ୍ଟି ନିବଦ୍ଧ କରି ନିଜର କହିଲା—ରାଜନ ! ଭାଇ !

—ଓହ୍ଲା ! ଭାଇ !

—ଠାକୁରଣୀ ?

—ଓହ୍ଲା !

—ରାଜନ !

—ଠାକୁରଣୀ ତୋ ନାଆଁ ରକ୍ଷା ଭାଇ !

—ନାହିଁ ?

—ନାହିଁ ! ଉ ତୋ ମରଗଣୀ । ରାଜା ପରି ଶକ୍ତି ମଣିଷର ଓଠ ଦୁଇଟି ବି ଅରବାକୁ ଲାଗିଲା । କହିଲା—ଠାକୁରଣୀ ବାୟାଣୀ ହୋଇଯାଇଥିଲା ଓହ୍ଲା ! ତମେ ଚାଲିଯିବା ପରେ—

ରାଜାର ଆଖିରୁ ପାଣି ଚଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଠାକୁରଣୀ ନାହିଁ । ଠାକୁରଣୀ ମରିଯାଇଛି ! ପାଗଳ ହୋଇକରି ଠାକୁରଣୀ ମରିଯାଇଛି ! ଏଇ କେଇଟା କଥା ହିଁ ନିଜର ପାଖରେ ଅନେକ କଥାର ତୋଫାନ ହୋଇଉଠିଲା । ଗୁଡ଼ି ଭିତରେ ଝଡ଼ ବୋହୁଲା, ଆଖି ଫଟାଇ ଲୁହ ଝରିଲା । ମନେ ପଡ଼ିଲା—ଜୀବନ ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିପାଁ ? ତାକୁ କାନ୍ଦିବାର ଦେଖି ରାଜା କହିଲା—ଓହ୍ଲା, ଭାଇ !, ରୋଜେ ହୋ ? କାନ୍ଦୁଛ ? ଠାକୁରଣୀ ଲାଗି ?

ଆଖି ପୋଛି, ବିଚିତ୍ର ହସ ହସିପକାଇ ନିଜର କହିଲା—ଗୀତ ଶୁଣ ରାଜନ, ଗୀତ ଶୁଣ । ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ଅରେ ଆବୃତ୍ତି କରି ନେଇ ସେ ଗଲା ଖୋଲି ଗାଇଲା—

“ଏଇ ଝେଦ ମୋର ମନେ—

ଭଲପାଇ ମେଣ୍ଟିଲାନି ଆଶା—ଅଣ୍ଟି ଲାଜି ଏ ଜୀବନେ !

ହାୟ, ଜୀବନ ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିପାଁ

ଏ ଭୁବନେ ?”

ରାଜା ତାହାର ହାତ ଚପିଧରି ଚକ୍ରାର କରିଉଠିଲା—ହାୟ ହାୟ ହାୟରେ ! କୁହ ଓହ୍ଲା, ଜୀବନ ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିପାଁ ? ହାୟ ହାୟ ହାୟ !

ନିତାଇ କହିଲୁ—ତା ଯେବେ ଜାଣିଥାନ୍ତୁ ରାଜନ !—ପୁଣି ତାହାର ଆଖିରୁ ପାଣି ଝରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପୁଣି କାନ୍ଦଲା । ନିତାଇର ଆଖିରୁ ପୁଣି ଅନର୍ଗଳ ଧାରରେ ଲୁହ ଝରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

କାନ୍ଦ ଭିତରେଇ ପୁଣି ତାହା ମୁହଁରେ ହସ ଫୁଟିଉଠିଲା । ନା—ଠାକୁରଣୀ ମରିନାହିଁ—ସେ ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖିପାରୁଛୁ, ହେଇ ସେଇ ଯୋଉଠି ରେଳ ଲାଜନ୍ ଦି'ଟା ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁରେ ମିଶି ବଙ୍କେଇ ଚାଲିଯାଇଛି ଦକ୍ଷିଣମୁହାଁ ନଇ ପାରିହେଇ; ସେଇଠାରେ ମୁଣ୍ଡରେ ସୁନାର ମୁକୁଟ ଦେଇଥିବା ଗୋଟିଏ କାଶତନ୍ତ୍ରୀ ଫୁଲ ଏପଟ ସେପଟ କରି ଦୋହଲୁଅଛି, ଆଗେଇ ଆସୁଛି କି ଯେମିତି ! ସେ ଅଛି, ଅଛି ! ଏଠିକାର ସବୁ କିଛି ଭିତରେ ସେ ମିଶି ରହିଛି । ଏଇ କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା ଗଛ । ହଠାତ୍ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା—ଏଇଠାରେ ବସନ୍ତ ଆସି ପ୍ରଥମ ଦିନ ଶୋଇପଡ଼ି କହିଥିଲା—ହଇ ହେ ଓସ୍ତାଦ ! ତକିତରେ ମନ ବି ହେଲା, ବସନ୍ତ ବି ଯେମିତି ଶୋଇଅଛି ! ଆଃ ! ଠାକୁରଣୀ, ବସନ୍ତ—ଦହେଯାକ ଯେମିତି ପାଖାପାଖି ଠିଆହୋଇଛନ୍ତି—ମିଶି ଏକାକାର ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି ।

ନିତାଇ ଉଠିଲା, କହିଲା—ଗୁଲ ।

—କହାଁ ଭାସି ?

—ମା' ତନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଆନକୁ । ଗୁଲ ମାଆଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଆସିବା ।

ରଜା ମୁହଁକୁ ଚୁହୁଁ ସେ ପୁଣି କହିଲା—ମାଟିରେ ଗଡ଼ି ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗରେ ପ୍ରଣିପାତ କରିବ ମାଆଙ୍କୁ ।

ତାହାର ସବାଙ୍ଗ ଯେପରି ଏଠାକାର ଧୂଳିମାଟିର ସ୍ପର୍ଶଲାଗି ଲାଲାୟିତ ହୋଇ ଉଠିଅଛି । ମାଆଙ୍କ ଗ୍ରମୁରେ ମାଆଙ୍କୁ ଯାଇ ପଚାରିବ—ମାଆ ଗୋ ! ଜୀବନ ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିପା ?

